

ચમત્કારી યોગ—
ચાને
પ્રત્યેક બુદ્ધ ચરિત્ર.

લેખક,
ચોકસી મોહનલાલ દીપચંદ
ખંભાત.

પ્રકાશક,
જૈન સસ્તી વાંચનમાળા,
પાલીતાણા.

કિં. રૂ. ૧-૪-૦

પ્રકાશક: —

જૈન સસ્તી વાંચનમાળા,
પાલીતાણા
(કાઠીવાવાડ)

વીર સં. ૨૪૫૮]

[વિક્રમ સં. ૧૯૮૮

પ્રકાશકે—આ પુસ્તકે પ્રકાશના સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

મુદ્રક:—

શ.હ ગુણાનંદ લલ્લુભાઈ
આનંદ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
ભાવનગર.

અમદાવાદ નિવાસી—

સ્વ૦ શેઠ કેશવલાલ મગનલાલનો

ટુંક પરિચય.

અમદાવાદમાં ગુણપારેખની પોળમાં રહેતા શેઠ મગનલાલ ઠાકરશી કે જેઓ એક જાણીતા જૈન ગૃહસ્થ છે, ધર્મપ્રેમી અને બાહોશ વેપારી છે. તેમના પુત્ર કેશવલાલભાઈનો જન્મ સં. ૧૯૩૩ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૮ ના રોજ થયો હતો.

બાલ્યાવસ્થાથી જ ધાર્મિક સંસ્કાર-સાથે સારી કેળવણી લેતાં તેઓ બી. એ સુધીના અભ્યાસી હતા, આટલી કેળવણી લીધેલી છતાં તેમની સાદાઈ, સરળતા અને ધાર્મિક દરેક ક્રિયાઓમાં શ્રદ્ધા એવી સુંદર હતી કે બીજા તેમને બાવા અભ્યાસી ન ધારી શકે. ધાર્મિક પુસ્તકોનું વાંચન તો તેમનું એટલું બહોળું હતું કે એ વિષયના સારા સારા અભ્યાસીઓ પણ તેમની પાસેથી અનેક શંકાઓના પુત્રાસા મેળવી સંતોષ પામતા.

તેમના પ્રથમ લગ્ન સં. ૧૯૪૯ માં અમદાવાદ ઝાંપઝાની પોળમાં શા માનચંદ મોક્ષજીના કુટુંબમાં મનસુખલાલ ભાઈની દીકરી બાઈ જાણી વેરે થયાં હતાં. પાંચ વર્ષ તેમનો ગૃહસંસાર રહેતાં બે પુત્રીઓ થઈ હતી જે સ્વર્ગસ્થ થયેલ છે. બીજા લગ્ન સં. ૧૯૫૬ માં નાગજી જુદરની પોળમાં શેઠ હરીલાલ મંછારામ વઝીલ કે જેઓ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના દ્રસ્ટી છે તેમનાં પુત્રી બેન સમરત વેરે થયાં હતાં.

સમરત યેનનો અભ્યાસ, ધાર્મિક ઉચ્ચ સંસ્કાર અને દાન-પ્રેમ ધણાઓની જાણમાં છે. કારણ કે કેટલીક ધાર્મિક સંસ્થાઓની તેઓ નિઃસ્વાર્થભાવે સેવા કરી રહ્યાં છે.

પાલીતાણા જૈન શ્રાવિકાશ્રમમાં તેમણે તન-મન અને ધનનો સારો ફાલો આપ્યો છે. તેમનું ધાર્મિક અને નૈતિક જ્ઞાન ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય ખીજી બહેનોને ખાસ અનુકરણ કરવા જેવું છે.

સ્વ. શેઠ કેશવલાલભાઈએ દરેક તીર્થની યાત્રાઓ કરી હતી. સેવા-પૂજા અને પ્રભુભક્તિમાં તેઓ કાયમ સારો ટાઇમ લેતા હતાં જેળવણી પ્રત્યેનો તેમનો સદ્ભાવ એવો હતો કે કોઈ પણ વિદ્યાર્થી તેમની પાસેથી પાછો ફર્યો નહોતો.

તેમને સંતાનમાં માત્ર એક જ પુત્રી જેન મંદાકિની છે. જેમણે ગુજરાતી અભ્યાસ ઉપરાંત અંગ્રેજી મેટ્રીક સુધીનો અને ફ્રેંચ ભાષાનો અભ્યાસ કરેલો છે.

શેઠ કેશવલાલભાઈનું જીવન ધણું સાદું, સરલ અને ધાર્મિક પ્રેમવાળું હતું. કોઈપણ જાતના વ્યસનનો એપ તેમને લાગ્યો નહોતો. અંત સમયે પણ તેમના મુખમાંથી પ્રભુનું સ્મરણ નીકળતું હતું. પોતાની આટલી શ્રીમંતાઈ ઉપર જરાપણ મમત્વભાવ તેમને નહોતો તે તેમના જીવન ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું.

આવા ધર્મપ્રેમી ગૃહસ્થનું જીવન વાચક વર્ગને અનુકરણીય થાય તેમ હું છું.

પ્રકાશક.

સ્વ૦ શેઠ કેશવલાલ મગનલાલ ઠાકરશી.
અમદાવાદ.

જન્મ સં. ૧૮૩૩

ચૈત્ર શુદ્ધ ૮

સ્વર્ગવાસ સં. ૧૯૮૬

જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૮

ભારત પ્રેસ-ભા. ચ.-૧૩૨

P. P. Ac. Gunrathasani M.S.

Jin Gun Aaradhak Trust

આભાર

શેઠ કેશવલાલ મગનલાલ ઠાકર-
શીની યાદગીરી નિમિત્તે તેમનાં પત્ની
બેન સમરતબેને આ પુસ્તકની બસો
નકલના અગાઉથી આહુક થઈ અમારા
કાર્યને સહાનુભૂતિ આપી છે, તે માટે
તેમનો આભાર માનું છું. ધાર્મિક
પુસ્તકો પરત્વે તેમનો પ્રેમ અને મળેલ
લક્ષ્મીનો સહવ્યય કરવાનું બીજી બહેનો
તેમનું અનુકરણ કરે તેમ હૃદયથી છું.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ છું	વિલક્ષણ પ્રાસાદ	૧
૨ જું	આશાકૃષ્ણ	૯
૩ જું	એ તો મારી દીવાદાંડી	૧૫
૪ થું	મિલન	૨૪
૫ મું	શું મારું તકદીર વાંચી શકો છો ?	૩૩
૬ હું	રંગમાં ભંગ	૪૩
૭ મું	કર્મ કરે તે કોઈ ન કરે !	૫૨
૮ મું	વિરહની વ્યથા	૬૪
૯ મું	માતાનું હૃદય	૭૨
૧૦ મું	ભાગ્યના ચક્રવા	૮૪
૧૧ મું	જીવનની કિંમત	૯૭
૧૨ મું	ક્ષત્રિયત્વનો જીવાળ	૧૦૬
૧૩ મું	એ તે કોણ ?	૧૧૪
૧૪ મું	હર્ષની ઘડીકા	૧૨૬
૧૫ મું	રાહ જોતી બાળા	૧૩૩
૧૬ મું	એકજ નિશ્ચય	૧૪૬
૧૭ મું	સુખ કે મૃગજળ	૧૫૩

૧૮ મું	સમરજીભિ પર ચંડપ્રદોત	૧૬૪
૧૯ મું	એક રે દિવસ એવો આવશે.	૧૭૩
૨૦ મું	કામી શું ન કરે	૧૮૩
૨૧ મું	એ સૌ પૌદ્ગલિક તરંગો છે	૧૯૧
૨૨ મું	અણુધારી આપદા	૨૦૭
૨૩ મું	અરતોદયની અજળલીલા	૨૧૬
૨૪ મું	મિથિલાપુરી	૨૨૯
૨૫ મું	સહોદરોનું મિલન	૨૩૬
૨૬ મું	શરણું કૌણ !	૨૪૫
૨૭ મું	ભાવ ઉદ્યોત	૨૬૩
૨૮ મું	મારી આત્મકથા	૨૭૧
૨૯ મું	શુદ્ધિવર્ધક વાણીવિલાસ	૨૭૯
૩૦ મું	આત્મવૃક્ષ કે બોધિવૃક્ષ	૨૯૦
૩૧ મું	કૈવલ્ય જ્યોતિ	૨૯૪
૩૨ મું	નાલંદામાં પ્રભુ સમીપે	૩૦૩

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તક એ કેવળ સ્વતંત્ર કૃતિ ન હોવાથી એને પ્રસ્તાવનાની ખાસ આવશ્યકતા ન હોય; આમ છતાં લંબાણ કરવાનું પ્રયોજન નથીજ. જૈનસાહિત્ય એટલું વિશાળ છે કે એને મહાભાગરની ઉપમા અપાય તો એમાં જરાપણ અતિશયોકિત જેતું ન મળ્યાય. જેમ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલ કાવ્ય-ચરિત્રો અને તત્ત્વના અથોનો પાર નથી તેમ ગુજરાતી ગિરામાં ગુંથાયેલા રાસાઓનો પણ ટોટો નથી. વિદ્વાનોને ચમત્કૃતિ ઉપજાવે તેવા મૈત્રિક અથો અને તે પણ માત્ર તાત્વિક વિષયના નહિં કિન્તુ તત્ત્વ ઉપરાંત વ્યાકરણ, જ્યોતિષ, વૈદક, નાટક, ચંપૂ-વિધિ-વિધાન અને કથાનકો અદિ વિવિધ બાળ-તોથી હરપુર આજે પણ એ મહોદધિમાં વિદ્યમાન છે. વાંચતાં એમાંથી નવિનતા ને અદ્ભુતતા નિતરી રહે છે. પૂર્વકાળમાં થયેલા એના રચયિતા માટે બહુમાનની લાગણી સદૃશ પ્રદર્શિત કરી દેવાય છે. એ રચયિતા મોટા ભાગે ત્યાગી મહાત્માઓ હોવાથી તેઓ સાંસારિક ઉપાધિથી પર રહી અવકાશનો ધણોખરો સમય પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ આવા સર્જનોમાં પસાર કરતા. એમનું દૃષ્ટિબિન્દુ સ્વકલ્યાણ ઉપરાંત વ્યવસાયરક્ત સંસારરથ જીવોને આનંદ આપે ને રસ પેદા કરે તેવી કૃતિઓ ઉપજાવી તે દ્વારા આત્મશ્રેયના માર્ગે તેમના ચિત્તને દોરવાનું હતું. તેથી આજે ઉક્ત સંતોદ્વારા જન્મ પામેલ સંખ્યાબંધ અથો આપણી નજર સામે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેઓએ એમાં બિન્ન બિન્ન રંગો પુરવા ઉપરાંત સમયના પરિવર્તન અને જન-સમૂહની સમજણ શક્તિ ઉપર ખાસ લક્ષ આપ્યું છે. તત્ત્વના દુર્ગમ વિષયો કે નીતિના કપરા નિયમો પ્રચલિત ભાષામાં ઉતારી, એને

કથાનક કે આખ્યાયિકાઓમાં એવી રીતે વણી લીધા છે કે જેથી વાંચક એકધારે એનું પાન કરતો સુખસતાથી બોધ પ્રાપ્ત કરતો જાય છે.

આનંદકાવ્ય મહોદધિ મૌકિકે ૭ માં સંગ્રહિત થયેલ ‘ચાર પ્રત્યેકશુદ્ધ ચૌપદ’ નામા જુની ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલા વૃત્તાંત પરથી આ પુસ્તકનું સર્જન કરવામાં આવ્યું છે. એ ચૌપદ કિંવા રાસના રચનાર પंडित સમયસુંદરજી મહારાજ છે. તેઓ વિક્રમના સત્તરમા સૈકામાં થયા છે. તેઓ ઉપાધ્યાય હતા એટલું જ નહિ પણ સારા કવિવર તારક તેમની ખ્યાતિ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેઓશ્રીએ સારી સંખ્યામાં કૃતિઓ ઉપજાવી જૈન સાહિત્યની સુંદર સેવા કરી છે. તેઓશ્રીનું વિસ્તૃત ચરિત્ર ઉક્ત મૌકિકમાં અપાયલું છે એટલે એ પરત્વે વિશેષ ચર્ચામાં ન ઉતરતાં એમાંથી નીચેનો ઉલ્લેખ રજુ કરી સંતોષ ધરીશું.

“ એ કવિ એક સમર્થ વિદ્વાન ટીકાકાર, સંગ્રહકાર, શબ્દ-શાસ્ત્રી, હંદ શાસ્ત્રી અને અનેક ગ્રંથોના અવલોકનકાર અને અવ-ગાહનાર હતા. ”

આ પ્રત્યેક શુદ્ધ ચરિત્રમાં તેમણે કરકંડૂ પ્રમુખ ચારનું ખ્યાન કેમશઃ દુહા-ચૌપદ આદિ રાગોમાં રજુ કર્યું છે. ભાષા સરળ હોઈ સમજાય તેવી છે. કવિની ચમત્કારિક શૈલીનું ડગલે ડગલે બાન થાય છે. આ ચારે પ્રત્યેક શુદ્ધોનો સમામમ છેવટના ભાગમાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં આવેલ ચૌમુખવાળા દેવળમાં થાય છે જ્યાં તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એકાદ વસ્તુના વિનશ્વર સ્વરૂપ પર વિચાર કરતાં જેમને સંસારની અનિલતા સમજાઈ જાય અને તરત જ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવાથી સ્વયમેવ ચારિત્ર સ્વીકારી સંસારવાસ ત્યજી દષ્ટ અનગારપણાનો

રાખેલી કામનાઓ પૂર્ણ કરવા અર્થે વિનંતી-પ્રાર્થનાઓ કરે છે. અદૃશ્ય એવા કર્મ સંયોગોને કે અવાચ્ય એવા ભાવિના લેખોને જ્ઞાની સિવાય જોવા-જાણવાને કોણ સમર્થ છે કે જેથી આવતાં માણસો પૈકી કેટલાના અર્થો સરે છે તે ચોક્કસપણે કહી શકે ! કર્મરાજનું યંત્ર અરુણલિત પણે ચાલતું હોવાથી જેની ધારણાઓ સફળ થાય છે તેઓ વિશેષ પ્રકારે ચક્ષુનો મહિમા વિસ્તારે છે. આ રીતે ક્ષિતિ-પ્રતિષ્ઠિત નગરમાં અત્યારે તો ધંધાના ધીકતા ધામ તરિકેના તેમજ લક્ષ્મીદેવીના અવર્ણનીય આલય તરિકેના ઉપનામો ઉપરાંત મનોકામના સિદ્ધ કરનાર ચક્ષુધામ રૂપ નવિન સ્વાંગ ધર્યો છે.

વિજ્ઞાનવીર ભૂપાળ ખરો ક્ષત્રિય વીર હતો. માનતા આખડીના કે દોરાધાગાના વહેમ વમળમાં એને જરાપણુ શ્રદ્ધા ન હતી. માત્ર ન્યાયમાર્ગે રાજ્યધુરા વહન કરવી અને પ્રજાનો વિશુદ્ધ પ્રેમ સંપાદન કરવો એ વગર અન્ય કાર્યમાં તે સવિશેષ રસ લેતો નહીં. કલ્યાણ શબ્દની સર્વસ્વતા ઉક્ત વ્યાખ્યામાં જ એમણે સમાવી હતી. કેટલીયે વાર પુત્રના અભાવજન્ય દુઃખથી સ્ત્રીજાતિ ઉચિત રાણી સુમતિના મનમાં માનતા રાખવાની લાલસા ઉદ્ભવતી, પણ ‘ભાગ્ય વિના નર કોડી ન પાવે, તો પારણે પુત્ર કેસે જીલાવે’ એ પતિ વાક્યથી દબાઈ જતી. આમ છતાં જ્યારથી ચક્ષુદેરીવાળી આકસ્મિક ઘટના બની છે ત્યારથી તેણીના

મનમાં પણ કંઈ કંઈ અગમ્ય લાવે જન્મે છે અને બીજાજ ક્ષણે વિલય પામે છે.

જ્યાં થોડા જ દિવસ પૂર્વે નિવિઠ જંગલ રાત્રિની લીધણીમાં એક વધારે કરતું ત્યાં આજે સ્વેતવર્ણી પ્રાસાદ અંધારી વિલાવરીને પણ શોભાવી રહેલ છે. આ મનોહર પ્રાસાદને નિરખતાં જ મન વિસ્મયતામાં ડુબી જાય છે, આત્મા પ્રવૃત્તિના ઓળમાંથી પાછો હઠી નિવૃત્તિના અંકમાં તદ્દાકાર બની જાય છે. ચાર દરવાજા એ જાણે મનુષ્ય તિર્થંચ દેવતા અને નારદીરૂપ ચારગતિમાંથી નિકળવાના માર્ગ હોય, અને મધ્ય ભાગે નિર્માયેલી વેદિકા એ સિદ્ધશિલા હોય એવો ભાસ આપે છે. એ ગતિઓમાંથી ત્રાસેલા, પીડાથી આકંઠ ડુબેલા અને ન.શી છુટેલા આત્માઓ જાણે સિદ્ધશિલાપર જઈ એકાંત આનંદનો અનુભવ કરતાં હોય તેમ આ મંદિર પણ એકાંત સુખ અને આનંદના ધામરૂપ લાગતું. સંસાર તાપથી તપેલ આત્માઓ બે ઘડી અત્રે બેસી અને ઉપાધિઓને વિસરી જઈ, ધ્યાનમગ્ન બની જાય છે.

વિજ્ઞાનવીરને પ્રાસાદ તૈયાર થઈ રહ્યા બાદ મિત્રના વચન ક્યારે સાચા પડે એવી તાલાવેલી લાગી છે. ‘આત્મ કલ્યાણ’ રૂપ શબ્દોએ એના અંતરમાં એવી તો જ્ઞાસા રૂપી હુતાશની પ્રજ્વલિત કરી છે કે એને સદૈવ એના જ સ્વપ્નાં આબ્યા કરે છે. જનતામાં જ્યારે ચતુર્મુખ યક્ષ વાંછિત પૂરનાર દેવ તરિકે ધ્યેય બની રહ્યો છે, ત્યારે

આહક થઇ દર વરસે મળતાં ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો લાભ જરૂર લેશો

❖ ❖ ❖

માત્ર રૂ. ૩) ના લવાજમમાં
લગભગ ૧૨૦૦ પાનાનાં
ઐતિહાસિક નવીન પુસ્તકો દર
વરસે નિયમિતપણે અપાય છે.
જે સં. ૧૯૭૬ થી સં. ૧૯૮૮
સુધીમાં અપાયેલાં પુસ્તકોથી
આહક વર્ગ જાણી શક્યો છે.
દાખલ ફી રૂ. ૦—૮—૦
મોકલી આહક થવા લખો :

❖ ❖ ❖

જે ન સસ્તી વાંચન માળા

:: પાલીતાણા :: (કાઠીયાવાડ) ::

॥ श्री वीरपरमात्मने नमः ॥

यमत्कारिक योग

याने

प्रत्येक पुष्प यस्मिन्.

प्रकरण १ लुं.

विलक्षण प्रासाद.

“विश्वना मोटा भागने जे क'प'प'प' आकर्षण करनार वस्तु होय
तो ते विबल्यता किंवा आश्चर्यताइय होइत्यु'अक ७ छे. तेथीज
दृष्टपु'प'प' 'यमत्कार त्यां नभस्कार' जे कहेवत उच्यारी छे.”

१

રોજમાર્ગપરથી ભૂપાળની સ્વારી દોડતા કદમે-વિદ્યુત્વેગે અચાનક પસાર થઈ જાય એ કોઈ પણ કારણ વિના સંભવેજ શી રીતે? સરસ્વતીની ભગિની લક્ષ્મીના પુત્રો તરિકે સુપ્રસિદ્ધ એવા વણિકજનો પોતાની આંખે જોયા છતાં સમજી ન જાય એતો 'ન જૂનો ન ભવિષ્યતિ' જેવું જ ગણાય.

ચાંદની ચોકમાં આવેલી એકે એક દુકાન નિમિષ-માત્રમાં દેવાઈ ગઈ. મહાજનના આગેવાનો એકઠા થઈ રાજાની પાછળ જવા લાગ્યા. 'શું બન્યું કે જેથી ભૂપતિને આમ પ્રભાતમાં જ દોડવું પડ્યું!' એ ભણવાની તાલાવેલી સહુને લાગી હતી. થેડી જ વારમાં મનુષ્યોની સંખ્યાથી વૃદ્ધિગત થતું મહાજન નગરના મુખ્યદ્વાર નજીક આવી પહોંચ્યું. નેત્રાને જરા દૂર ફેંકતાં જે દ્રશ્ય નિહાળ્યું તે પરથી હવે પ્રશ્ન કરવાની જરૂર ન રહી. કેમકે ચક્ષુદેવની દહેરીના કમાડને ઉઘાડવા અર્થે રાજાને પોતાનું સાફે બળ ખર્ચી રહેલા જોયા. નજીકમાં જ મ્હાનમુખવાળા અને જેમની ચક્ષુમાંથી હમણાંજ આવજી-ભાદરવો વરસી પડશે એવા પૂજારી ભૂદેવને પણ ઉમેલો જોયો.

હજારો નેત્રો દહેરીના નાનાશા કમાડ પ્રતિ મીટ માંડી રહ્યા છે. કોઈ ચક્ષુદેવ કોપ્યાની વાત કરે છે તો કોઈ વળી બિચારા પૂજારીની સેવા પર દોષનો ટોપલો ઢાળે છે. કેટલાક તો 'હવે શું થશે' તેની ચિંતામાં ગળવા લાગ્યા છે; જ્યારે કેટલાક ડરપોક માનતા-આખડીના વિચિત્ર

પણ લેતાં ત્યાંથી પલાયન થતા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. થોડાક સત્વશાળી આત્માઓ રાજાના પ્રયત્નમાં સહભાગી થઈ કમાડ ઉઘાડવાના કાર્યમાં લીન થઈ ગયા છે.

સહસ્રરશ્મિ મહારાજ પોતાનો રથ જાણે ચક્ષુદેવને સ્થાય કરવા સારૂ જ કેમ ન હોય તેમ ઉતાવળે ઉતાવળે ચલાવી રહ્યા છે. મધ્યાહ્નકાળ થઈ ચુક્યો છે. જનસમૂહ અકળાવા માંડ્યો છે. એટલામાં ત્યાં દારૂણ ગર્જના સાથે દહેરીનાં કમાડ ઉઘડી ગયા અને સુંદર સ્વાંગ જેણે ધારણ કર્યો છે એવા ચક્ષુદેવની સુંદર મૂર્તિ, હમણાં જ કંઈ બોલશે એવા ભાવવાળી સૌની દ્રષ્ટિયે પડી. ટોળામાંથી એકાએક વંદનાના ને જયજયકારના પોકારો ગાજી ઉઠ્યા.

“ હે ચક્ષુદેવ ! તમારી સેવા-પૂજામાં પૂજારીદ્વારા કિંવા અમારા મારફતે, જે કંઈ અપરાધ થયો હોય તો અમારા એ અપરાધની અમને ક્ષમા બક્ષો. અમારા પર પ્રસન્ન થાવ. અમારા નગરનું પૂર્વવત્ રક્ષણ કરો. ” એમ વિનિતભાવે પ્રાર્થના કરી મહારાજાએ પૂજારીના હાથમાં રહેલા પૂજના સાધનોથી ચક્ષુદેવની પૂજા કરી.

પુનઃ જયધ્વનિથી સમસ્ત આકાશ ગર્જી ઉઠ્યું, પણ અહા ! આ મીઠી વાણી ક્યાંથી આવી ? જોતજોતામાં સર્વત્ર શાંતિ પથરાઈ રહી. ચક્ષુદેવની મૂર્તિ સાક્ષાત્ મંજુલ સ્વરે બોલતી દેખાઈ. આંખો ને કાન એમના પ્રતિ માંડતાં જ એ મોહક આકૃતિના રૂપેરી ઘંટડીના રવ સમા સરોદો

કર્ણુરંધ્રમાં સોંસરા પેસવા માંડયા, ભૂપાલ તો હસ્તદ્વય
જોડી એ સાંભળી જ રહ્યા.

રાજન્ ! જરાપણુ ગભરાઈશ નહીં. ત્હારી પ્રજાનું
અકલ્યાણુ કોઈ પણ કરી શકે તેમ નથી. સાંભળ, આ કંઈ
ચક્ષુદેવની કૃતિ નથી, પણ મેં જ તેમના શરીરનો આશ્રય
લાઈ ઉપજાવેલ કાર્ય છે, હહેરીના કમાડને મજબુત બંધ
કરનાર હું, ત્હારા પૂર્વજાનો મિત્ર, અત્યારે દેવ તરિકે
હોઈ આપણા વચ્ચે થયેલી શરત અનુસાર ત્હને પ્રતિ-
જ્ઞા કરવા આવ્યો છું. ત્હાડું અને માડું કલ્યાણુ હું
કહું તે માર્ગ અહણુ કરવામાં જ સમાયેલું છે.

તમો આ શું કહી રહ્યા છો ? તમારા દ્વારા માડું
કલ્યાણુ ? દેવ, મેં મારી પ્રજાના ન્યાયપુરસ્સરના પાલ-
નમાં જ માડું કલ્યાણુ આજ કેટલાયે વરસોથી માન્યું છે.
પ્રજાની નાની મોટી દરેક ફરિયાદ હું જાતે સાંભળી, અગ-
વડ દૂર કરી, તેના સુખના સાધન વધે તેવા ઇલાજો કરું
છું. અન્યાય, કલેશ કે ચોરી-જારી અને જુગારને મેં કેટ-
લાયે કાળથી દેશવટો દીધો છે. મારી પ્રજામાં તમને એક
પણુ નવરો કે નિરૂદ્ધમી આદમી નહીં જડે. તેમ એક પણુ
અપ્રમાણિક કે લુચ્ચો પણુ નહીં મળે. આ મારી બડાઈ નથી
પણુ સત્યકથા છે. એ વાતની સાક્ષી આ મહાજન જ આપશે.

“ પૂજ્ય દેવ ! અમારા પાલનહારના શબ્દમાં અસત્યનો
લેશ પણુ નથી. એમનું રાજ્ય અમર તપો, એવી અમારી

સદૈવ હુવા છે. રામરાજ્યનું તો માત્ર વર્ણુન જ સાંભળ્યું હતું પણ આ તો જાતે અનુભવી રહ્યા છીએ. ”

“ સુહૃદ ! કદ્યાણુ કંઈ એક પ્રકારનું નથી. તહે લૌકિક કદ્યાણુ સંબંધી અતઃ પૂર્વે જે વાત કરી એ સર્વ અક્ષરશઃ સત્ય છે. એના પાલન સાથે દશ દ્રષ્ટાંતે દુર્લભ એવો આ માનવભવ પામ્યાનું પણ સાર્થક કરવાનું છે. ” હું એ અપૂર્વ એવા લોકોત્તર કદ્યાણુની વાત કરવા આન્યો છું. એમ કહી તરત જ તે દેવે પોતાના દક્ષિણ હસ્તથી મંદિરની પૂર્વ દિવાલમાં આવેલા એક કપાટનું દ્વાર ખોલી તેમાંથી લોખંડનું એક તીક્ષ્ણ હથિયાર ઉપાડી લઈ, પોતાની પાછળ નૃપ આદિ સકળ વૃંદને આવવાનું સૂચવી પૂર્વદિશા તરફ મંદિરની બહાર પચીશોક પગલા જઈ જમીનમાં ખોદવાનું શરૂ કર્યું. આગળ શું જને છે એ જાણવાની ઉત્સુકતાએ સૌમાં અપૂર્વ શાંતિ પથરાઈ રહી. અદ્યપ સમયમાં જ જમીન ઉપરના કેટલાંક પડો ઉતરી જતાં એક મોટો પાષાણુ નજરે પડ્યો. તેના ઉપરથી કચરો માટી દૂર કરતાં જ એક ખુણા પર એક છીદ્ર દ્રષ્ટિ-ગોચર થયું. દેવે તરત જ એ છીદ્રમાં પોતાના હસ્તમાં રહેલા તીક્ષ્ણ ઓઝારને ભરાવી જોરથી આંચકો માર્યો કે તરતજ એ શિલા ઉઘડી જતાં અંદરના ભાગમાં એક વિશાળ ભુમિગૃહ સુંદર પથ્થરવડે સારી રીતે રક્ષિત કરાયેલું સૌની દ્રષ્ટિએ પડ્યું.

કેટલાક પાપાણુના ટુકડા તરફ આંગળી બતાવી દેવે કહ્યું—“ રાજનું! આમાં જ આપણું કલ્યાણ સમાયેલું છે. આ પાપાણુના ટુકડા જેવી સ્વેતતા આપણા અંતરોની થશે ત્યારેજ આપણે ઉત્તતિ શિખર પર વિરાજતા હોઈશું. તેથી આની કિંમત તું કરોડોના ચળકતા જવાહીરો કરતાં જરાપણુ ઓછી આંકતો ના. એ રંગબેરંગી મૂલ્યવાન જવાહીરો પણ આખરે તો પથરા જ છે. જ્યારે આ ઘોળા રંગના ટુકડાઓવડે નિર્માણ કરાયેલા પ્રાસાદમાં વિરાજી ચાર મહાન વિભૂતિઓ અપૂર્વ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી, માનવ જીવન સફળ કરી, હબરોને એનો માર્ગ બતાવી કાયમને માટે અમરતા પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. એ ચારના નિમિત્તે આપણા ઉભવનું કલ્યાણ સધાય એવો યોગ જડાયો છે. એ અપૂર્વતાના નિમિત્તભૂત આ ટુકડાઓ છે.”

આને માફ કાર્ય પૂર્ણ થાય છે. તહારા કાર્ય તરિકે તહારે આ ટુકડાઓને અહીંથી ઉપાડી, નિષ્ણાત કારીગરો મારફત આ જગ્યાને શુદ્ધ કરાવી, શુભ મુહૂર્તમાં યક્ષના મંદિરના લગોલગ, આજ પાપાણુવડે મનોહર પ્રાસાદ નિર્માણ કરવાનો છે. એમાં ખૂબી એટલીજ છે કે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર આવેલા સિંહનિષઘા પ્રાસાદ સરખો આ પ્રાસાદ પણ ચારે દિશામાં ચાર બારણાવાળો થાય અને વચલા ભાગમાં તળીઆથી સહેજ ઉંચી એક વેદિકા સ્થાપન કરાવી એના ઉપરના ભાગમાં ગોળાકારે ચાર રમણીય શિખરો શોભી નિકળે એવી ગોઠવણ કરવાની છે.

દેવતાનું કથન સાંભળી રાજા જ્યાં ઉંચુ જીવે છે ત્યાં
તો દેવને અદૃશ્ય થયેલો જોયો; અને યક્ષની મૂર્તિને દહે-
રીમાં યથાસ્થાને પૂર્વાકૃતિમાં બિરાજેલી દીઠી. લોકોમાં પણ
દેવના એકાએક અદૃશ્ય થવાથી અભયળી ફેલાઈ ગઈ. આ
આશ્ચર્યજનક સ્થિતિમાં કેટલોય કાળ વ્યતીત થઈ જતો પણ
સૂર્યદેવના તાતાતીર સરખાં ઉજી કિરણોએ એમની એ
સ્થિતિ ઝાઝી વાર ટકવા ન દીધી. તરતજ રાજા મહેલ
તરફ સિધાવ્યા, પાછળ પ્રજાજનો નગર તરફ વળ્યા અને
પૂજારી યક્ષની પૂજામાં રોકાયો.

આ નગરનું નામ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત છે. ભૂપતિનું નામ
વિજ્ઞાનવીર છે. અત્યારે તે યૌવનના પુર બહારમાં વિચરી
રહેલ હોવા છતાં નીતિપાલનમાં જરાપણ સખડના થવા
દેતો નથી. એને રાજ્યાસન પર આવ્યાને થોડો સમય
થવા છતાં પ્રજામાં એની કીર્તિરૂપી સુવાસ એટલી બધી
પ્રસરી ગઈ છે કે એના રાજ્યને ‘ રામરાજ્ય ’ ની ઉપમા
પ્રાપ્ત થઈ છે. જનતા ઉપર કોઈપણ જાતના કરનો. બોલો
નથી અને વેપાર-વણજની સ્થિતિ એવી તો આગાદ છે કે
સારાથે નગરમાં કોઈ રંકજન શોધતાં પણ જડતો નથી. સૌ
સ્વબળપર સુસ્તાક રહી પોતાનો વ્યવહાર રહેલાઈથી ચલાવી
શકે છે. દિન ઉગતાં વિવિધ પ્રકારના હુન્નરજ્ઞાનના નિષ્ણાતો
આ નગરમાં આવી પોતાના ચીર સંચિત જ્ઞાનનો લાભ
આપી પોતાનો તેમજ પ્રજાનો ઉત્કર્ષ સાધે છે. જેથી નવિન

સુસાદ્રૈરોનું ગમનાગમન અહીં ચાલુજ રહે છે. ખુદ નરપતિ પોતે પણ જનતાના કલ્યાણ અર્થે અહુર્નિશ ચિંતાશીલ રહી ભિન્ન ભિન્ન માર્ગે પોતાની પ્રજાના સુખના સાધનોની યોજના કરતો જ રહે છે. દુકમાં કહીયે તો ક્ષિતિ-પ્રતિષ્ઠિત નગર એ આખીયે અવનીના મુખ્ય આભૂષણનો સ્વાંગ ધરનાર અનુપમ નગર છે. રાણી સુમતિ પણ ઉંચા કુળની તનયા હોઈ રૂપમાં સ્વર્ગની રંભાને પણ શરમાવે તેવી હતી. એ સાથે નારી જાતના અણમૂલા આભૂષણ રૂપ શીળશુભમાં રંચમાત્ર ઉતરે તેવી ન હતી. રાજાનું મન તેણીએ એટલું બધું આકર્ષી લીધું હતું કે એ સમયે એક કરતાં વધુ રાણીઓ અંતઃપુરમાં કેટલાયે રાજાઓ રાખતા હતા; છતાં વિજ્ઞાનવીરને એ સંજોગી ઇચ્છામાત્ર પણ ઉદ્ભવી નહોતી. આનું જો કોઈ પણ પ્રમળ કારણ હોય તો તે રાણી સુમતિનો અપૂર્વ સ્નેહ અને ઉંચા પ્રકારની પતિ-સેવા હતી. આમ છતાં આ દંપતીને સર્વ પ્રકારના સુખો વચ્ચે એક ઉણપ હતી જે કોઈ સમયે વિષાદનું કારણ બનતી. દુન્યવી નિયમ છે કે સારી વસ્તુની સાથે કોઈને કોઈ પ્રકારનું આછાપણું તો જરૂર હોવાનું જ. વિધિને તે વગર ચેન પણ ન પડે. વિધિએ આ રાજા-રાણીને આજીવન પુત્રમુખ દર્શનના સુખથી વંચિત રાખ્યા હતા. પણ પ્રજા એ શુભ સમયની રાહ જોઈ રહી હતી, અને આજના યક્ષમંદિર આગળના બનાવ પરથી પ્રજાના હૃદયની ખાત્રી થતાં એક નવિન આશાનો જન્મ થયો હતો.

પ્રકરણ ૨ જી.

આશા ફળી.

“વિશ્વમાં ‘આશા’ રૂપ જે અક્ષરની ચીજનું જે અસ્તિત્વ ન હોય તો હજારો બલકે લાખો અને કરોડો આત્માઓએ અકાળે સ્વજીવનનો નાશ કરી નાખ્યો હોત. માત્ર આ ‘આશા’ રૂપી તંતુવડે જ દુનિયાની વસ્તીના મોટા ભાગનું જીવન ટકી રહ્યું છે. દુઃખના કુંગર તળે દબાયેલા આત્માઓ અને અવનતિની ઉંડી ગર્તોમાં ગબડી પડી નામશેષ થઈ જવાની અણી પર આવેલા માનવ કીટો પણ આજ નહિં તો કાલે ઉદયની ક્ષણ જોઈશું એવી આશામાં ને આશામાં એ દારૂ દશામાં પણ ફેટલોય કાળ વિતાવી રહ્યા હોય છે. તેથીજ સ્વ. મણિલાલનું નિમ્ન કથન વેદવાક્ય બન્યું છે કે-કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા હુપાઈ છે.”

પ્રથમ પ્રકરણમાં જોયા મુજબ યક્ષદેવના મંદિરની જોડે જ ચૌમુખો પ્રાસાદ ઉભો કરવાનું કાર્ય ત્વરિત ગતિયે ચાલી રહ્યું છે. તે દિવસથી યક્ષરાજની પણ માનતા આપડી વધી પડ્યા છે. માત્ર નગરમાં જ નહિ પણ ચૌદિશ કેટલાયે ગાઉઓ સુધી ‘ચતુર્મુખ યક્ષ’ તરિકેની ખ્યાતિ પ્રસરી રહી છે. દિન ઉગતાં સંખ્યાબંધ માણસો વિવિધ પ્રકારનાં નૈવેદ્ય હસ્તમાં ધરી ત્યાં આવે છે અને અંતરના ઉમળકા પૂર્વક આજીવ વસ્તુઓની યક્ષમૂર્તિ સન્મુખ લેટ ધરી, મનમાં ધારી

રાખેલી કામનાઓ પૂર્ણ કરવા અર્થે વિનંતી-પ્રાર્થનાઓ કરે છે. અદૃશ્ય એવા કર્મ સંયોગોને કે અવાચ્ય એવા ભાવિના લેખોને શાની સિવાય જોવા-જાણવાને કોણ સમર્થ છે કે જેથી આવતાં માણસો પૈકી કેટલાના અર્થો સરે છે તે ચોક્કસપણે કહી શકે ! કર્મરાજતુ યંત્ર અસ્ખલિત પણે ચાલતું હોવાથી જેની ધારણાઓ સફળ થાય છે તેઓ વિશેષ પ્રકારે યક્ષનો મહિમા વિસ્તારે છે. આ રીતે ક્ષિતિ-પ્રતિષ્ઠિત નગરમાં અત્યારે તો ધંધાના ધીકતા ધામ તરિકેના તેમજ લક્ષ્મીદેવીના અવર્ણનીય આલય તરિકેના ઉપનામે ઉપરાંત મનોકામના સિદ્ધ કરનાર યક્ષધામ રૂપ નવિન સ્વાંગ ધર્યો છે.

વિજ્ઞાનવીર ભૂપાળ ખરો ક્ષત્રિય વીર હતો. માનતા આખડીના કે દોરાધાગાના વહેમ વમળમાં એને જરાપણુ શ્રદ્ધા ન હતી. માત્ર ન્યાયમાર્ગે રાજ્યધુરા વહન કરવી અને પ્રજાનો વિશુદ્ધ પ્રેમ સંપાદન કરવો એ વગર અન્ય કાર્યમાં તે સવિશેષ રસ લેતો નહીં. કલ્યાણ શબ્દની સર્વ-સ્વતા ઉક્ત વ્યાખ્યામાં જ એમણે સમાવી હતી. કેટલીયે વાર પુત્રના અભાવજન્ય દુઃખથી સ્ત્રીજાતિ ઉચિત રાણી સુમતિના મનમાં માનતા રાખવાની લાલસા ઉફ્ફલવતી, પણ ‘ભાગ્ય વિના નર કોડી ન પાવે, તો પારણે પુત્ર કેસે જીલાવે’ એ પતિ વાક્યથી દબાઈ જતી. આમ છતાં જ્યારથી યક્ષદેરીવાળી આઠસ્મિક ઘટના બની છે ત્યારથી તેણીના

મનમાં પણ કંઈ કંઈ અગમ્ય લાવેા જન્મે છે અને બીજાજ ક્ષણે વિલય પામે છે.

જ્યાં થોડા જ દિવસ પૂર્વે નિવિડ જંગલ રાત્રિની ભીષણતામાં એાર વધારો કરતું ત્યાં આજે શ્વેતવર્ણી પ્રાસાદ અંધારી વિભાવરીને પણ શોભાવી રહેલ છે. આ મનોહર પ્રાસાદને નિરખતાં જ મન વિસ્મયતામાં ડુબી જાય છે, આત્મા પ્રવૃત્તિના બોજામાંથી પાછો હઠી નિવૃત્તિના અંકમાં તદ્દાકાર બની જાય છે. ચાર દરવાજા એ જાણે મનુષ્ય તિર્થંચ દેવતા અને નારકીરૂપ ચારગતિમાંથી નિકળવાના માર્ગ હોય, અને મધ્ય ભાગે નિર્માયેલી વેદિકા એ સિદ્ધશિલા હોય એવો ભાસ આપે છે. એ ગતિઓમાંથી ત્રાસેલા, પીડાથી આકંઠ ડુબેલા અને ન.શી છુટેલા આત્માઓ જાણે સિદ્ધશિલા પર જઈ એકાંત આનંદનો અનુભવ કરતાં હોય તેમ આ મંદિર પણ એકાંત સુખ અને આનંદના ધામરૂપ લાગતું. સંસાર તાપથી તપેલ આત્માઓ બે ઘડી અત્રે બેસી અને ઉપાધિઓને વિસરી જઈ, ધ્યાનમગ્ન બની જાય છે.

વિજ્ઞાનવીરને પ્રાસાદ તૈયાર થઈ રહ્યા બાદ મિત્રના વચન ક્યારે સાચા પડે એવી તાલાવેલી લાગી છે. ‘આત્મ કલ્યાણ’ રૂપ શબ્દોએ એના અંતરમાં એવી તો જ્ઞાસા રૂપી હુતાશની પ્રજ્વલિત કરી છે કે એને સદૈવ એના જ સ્વપ્નાં આબ્યા કરે છે. જનતામાં જ્યારે ચતુર્મુખ ચક્ષુ વાંછિત પૂરનાર દેવ તરિકે ધ્યેય બની રહ્યો છે, ત્યારે

રાજાના મનમાં ચતુર્ભુજ પ્રાસાદ કેવી રીતે વિલક્ષણતા ઉપજાવે છે તે જાણવા માટે વિવિધ તર્ક-વિતર્ક ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા.

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં આ ચક્ષરાજની માનતાથી કેટલાયને ઘેર પારણાં ઝુલવા લાગ્યાં. કેટલાના કરમાઈ જતાં વંશ વિસ્તાર પામ્યા. આજે નગરમાં વિજ્ઞાનવીર જેવા દ્રઢ આત્માઓ આંગળીના ટેરવે ગણાય તેટલા હશે. પરંતુ દાસીના મુખે સદૈવ ચક્ષદેવના ચમત્કાર શ્રવણ કરવાથી રાણીનું હૈયું કેમ વશ રહે ? પ્રજા જે કાર્ય કરી શકે તે પોતે કેમ ન આચરી શકે ? આમ તે વંધ્યાપણું શી રીતે સહું જાય ! મહેલમાં એકાદ સુકોમળ બાળક રમતો ન હોય ત્યાંલગી આ રાજમહાલયના સુખ તે શા કામના ? નીતિકાર તો જે ઘરમાં એકાદ બાળક કીડા કરતું ન હોય તેવા ઘરને અરણ્યની ઉપમા આપે છે. લાવને હું પણ એકાદી માનતા માનું. બસ આ વિચાર થતાં જ મન મજબુત બન્યું. બાહ્ય પરિસ્થિતિએ તત્વની વાત ઉપર આવરણ ખડાં કર્યાં. એટલામાં અચાનક રાજનું પધારતાં પ્રથમ પ્રસ્તાવ ચક્ષ માનતાનો મૂકાયો. વિચક્ષણ બૂપ વાતચિતની શરૂઆત પરથી જ વસ્તુસ્થિતિ કળી ગયો. રાણીને પ્રસન્ન રાખવા અર્થે તેમણે દોરી ઢીલી મૂકી. ચક્ષદેવના ઉપાસકોમાં એકની વૃદ્ધિ થઈ. સુધરેલી દુનિયામાં પથ્થર ફળે એ વાત મનાય ખરી ! કળિયુગમાં એ બંધુ મહામુશ્કેલ છતાં એ યુગમાં જરૂર પાપાણુ મૂર્તિઓ ફળતી હતી. જો કે મુખ્ય

વાત તો ભાગ્યની હતી પણ દેવમૂર્તિની માનતા નિમિત્ત-
ભૂત થઈ પડતી. જેમ સમ્રાટની સેવા કરવાથી હબરોની
પ્રગતિનું પાત્ર બનતાં વાર નથી લાગતી, તેમ શક્તિશાળી
દેવની ઉપાસના કોઈને કોઈ રસ્તે ફળ્યા વગર નથી રહેતી.
અર્ધનયન ભણે પત્થર ફળતાં દેખે, પણ જ્ઞાનચક્ર કિંવા
હૃદય નયન તો સત્ય જરૂર પિછાનવાના. આ તો આપણે
બુદ્ધા માર્ગે ઉતરી પડ્યા, માટે અતિ વિસ્તારથી સર્થું.

આખરે સુમતિની સેવાને પણ અંકુર આવ્યા. ગર્ભ-
રક્ષાના ચિન્હો દેહલતા પર દ્રષ્ટિગોચર થવા માંડ્યા. સખી-
વૃંદમાં આનંદની લહેરો ઉડવા માંડી. વાતને વા લઈ જાય
એ ઉક્તિ અનુસાર સારાએ નગરમાં આ વાત પ્રસરી ગઈ. સ્ને-
હધેલી પ્રજાને આ કરતાં કયો અન્ય અવસર જોઈએ ? વખત
જતાં સુચોષડીએ રાણીએ એક સુકુમાર પાણીપાદવાળા
પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. સર્વત્ર આનંદમંગળ વરતાયા.
નગરમાં એ દિવસ મોટા ઉત્સવ તરિકે ઉજવાયો. સમગ્ર
નગરના ઉલસતા ભાવ વચ્ચે પુત્રનું નામ જયાનંદ સ્થાપન કર્યું.
સંસારીજીવ તરિકેની આશા ફળ્યા છતાં નૃપતિ વિજ્ઞાન-
વીરની પ્રાસાદદ્રારા આત્મકલ્યાણ થવારૂપ જીજ્ઞાસા તૃપ્ત
થઈ નહોતી. જે કે નિરાશા તેનાથી સો ગાઉ દૂર લાગતી.
છતાં એનું મન અધીરું બન્યું હતું. કોઈ કોઈવાર આશંકા
ઉદ્ભવતી કે એ આરસના અળકતા પાષાણુ જ આત્મક-
લ્યાણ પરત્વેના ધ્વનિ તો નહિં કાઢે. ! વેદ પણ અપૌરુષેય
મનાય છે તો પછી આ જડ પત્થરો કાં ન વહે !

‘કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.’
એ વાક્યાનુસાર જ્યાં ભૂપતિ પ્રાતઃકાળમાં જંગલમાં થોડું
ભ્રમણ કરી આવી, ગાડીમાંથી ઉતરી પ્રાસાદ પ્રતિ ડગ
ભરે છે ત્યાં તો એમાં કંઈ વસતી જણાય. પ્રથમ એ
વિચાર થઈ આવ્યો કે જેની હજી પ્રતિષ્ઠા પણ નથી થઈ
એવા આ નવિન પ્રાસાદમાં કોણે વાસ કર્યો હશે ? મારા રક્ષકો
ક્યાં ગયા ? જદ્દી પગ ઉપાડતો એ પ્રાસાદના દ્વારપર
પહોંચી જ્યાં અંદર ડોકીયું કરે છે ત્યાં તો વેદિકાની
ચોતરફ ચાર પ્રશાંત વ્યક્તિઓને કોઈ અપૂર્વ ક્રિયામાં
લીન દીઠી. એ વ્યક્તિઓ એટલી હદે શાંતતાના સાગરમાં
તદલીન થઈ, સ્વક્રિયા કરણમાં તદાકાર બની ગઈ હતી
કે આંગતુકને પ્રથમ દર્શને તે મૂર્તિ હોવાનો જ ખ્યાલ આવે;
આ દ્રશ્ય નિહાળી ‘આજે આશા ફળી’ એટલા શબ્દો અતિ
ધીમેથી ઉચ્ચારતો રાજા બહારના એટલા પર આવ્યો.

રક્ષકો સ્વામીને દેખી, આવી નમી પડ્યા. રાજા પ્રશ્ન
કરે તે પૂર્વે જ તેઓએ કહી દીધું કે નાથ, આ ચારે સંતો
વહેલી સવારે દિશાઓમાંથી જૂઠા જૂઠા પધાર્યા અને અમે
કંઈ કહીએ તે પૂર્વે આ પ્રાસાદના પોતાના સન્મુખ દ્વાર-
થી દાખલ થઈ, સ્થાનને સાફ કરી પોતાના કાર્યમાં લીન
બન્યા. અમારી ઘણી જુમો છતાં જવાબ ન મળતાં અમે
થાકીને નીચે બેઠા ત્યાં આપ પધાર્યા.

Handwritten signature/initials

પ્રકરણ ૩ જું.

એ તો મારી દીવાદાંડી.

“મહાન પુરોના જીવન અદરણીય ગણાય છે તે કંઈ અકસ્માતિક પ્રસંગથી નહીં પણ જ્યારે વિશ્વના અન્ય પ્રાણીઓ નિશાકાળની મીઠી મજા લેતા હોય ત્યારે તેઓ સખત કામ કરી પ્રગતિ સાધી રહ્યા હોય છે, તેને આભારી છે.”

અહા ! શી સૌમ્ય મુખાકૃતિ ! શું દેહ કોમલતા ! ચારેમાં અનુપમ સમાનતા જોઈ મારું મન સાક્ષા પુરે છે કે એ સહોદરો હોવા જોઈએ. ચક્ષુની વાર્તા જરૂર રહસ્યમયી છે. લાવને જરા ડોકીયું કરું કે હજુ શું વિધાન ચાલી રહ્યું છે.

ત્યાં અવાજ આવ્યો કે મહાનુભાવ તમે કોણ છો ? શા માટે ત્યાં દ્વારપર ખડા રહ્યા છો ? એ શબ્દ સાંભળતાં જ વિજ્ઞાનવીર મંદિરના અંદરના ભાગમાં દાખલ થઈ વિનય પૂર્વક અંજલીબદ્ધ થઈ એક તરફ ખેંચી ગયો.

આ વેળા ચારે મહાત્માઓ સ્વક્રિયામાંથી નિવૃત્ત થયા હતા, છતાં અન્યો અન્ય અપરિચિત હોવાથી કંઈક વિચાર મગ્ન પણ હતા. વાર્તાલાપ શરૂ કરવાના માર્ગની સૌના મનમાં શોધ થતી હતી ત્યાં પૂર્વદિશામાં આસનસ્થ થયેલ મહાત્માએ ઉપરોક્ત વાણી વડે અંદર જોતા રાજીને પ્રશ્ન કર્યો.

મહાત્માએ કરેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં રાજાએ જણાવ્યું કે હું આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો રાજા છું; અહર્નિશ આ પ્રાસાદની સંભાળ લેવાને આવું છું. આજે મારા પુણ્ય-રાશિ ફળવાથી આપ સંતોના દર્શનનો અમૂલ્ય અવસર લબ્ધ થયો. મિત્ર દેવની વાણી ફળી, આપ સર્વના આગમન વિષે તો એણે કેટલાયે કાળ પૂર્વે આગાહી કરી હતી. અરે ! આ પ્રાસાદની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્તભૂત જ એ છે ને મેં તો ‘ કલ્યાણ ’ શબ્દથી પ્રેરાર્થ માત્ર તૈયાર કરાવ્યો છે.

નરેશ, આપ આ શું વદો છો ? અમો ચારે જણુ આજે અચાનક આવી મલ્યા છીએ. અરે ! એક બીજને એાળખતા પણ નથી. નામથી પણ અનભિજ્ઞ છીએ. અમારા આગમનની તમને ખબર ? અને અમારા ચારના એાળાપમાં તમારા કલ્યાણની વ્યાપ્તિ ! આશ્ચર્ય.

મહાત્મન ! તો શું આપ સર્વે એક માતાના તનુજે નથી ? શું મારી ચક્ષુઓએ મને છેતર્યો ? આવી સુંદર તુલ્યાકૃતિઓને ઘડીને વિધિએ ખરેખર ઉંચા પ્રકારની પ્રજા પ્રદર્શિત કરી છે; છતાં એ ચારેને સિત્ત સિત્ત સ્થાનોમાં ફેંકીને પોતાના યશપટ પર મશીનો કુચડો ફેરવવા જેવું અયોગ્ય કાર્ય કેમ કયું હશે ? આથી તો સરખે સરખાનો યોગ વિધિ જોડી આપે છે એ વાત ખોટી ઠરે છે.

પ્રજાપતિ ! વિધિના ઉપાલંબનું શું પ્રયોજન છે. ભલેને એક માતાના તનુજે નથી તેથી શું થયું ? એક

પિતાના ઉપાસકો તો છીએ ને ! સાધુ જીવનની અમૂલ્ય ક્ષણોમાં અમારી પળો ને ખર્ચનાર અમો બાંધવ રૂપેજ છીએ. અમારા સૌનું દૃષ્ટિબિંદુ એકજ છે અને એની સિદ્ધિ અર્થે આદરેલ માર્ગ પણ એકજ પ્રકારનો છે; એ કંઈ વિધિનો ચોછો ઉપકાર નથી જ. મેળાપ થયો છે તો જરૂર કંઈને કંઈ અભિનવ જ્ઞાન કિંવા અશ્રુતપૂર્વ બોધની પ્રાપ્તિ થશે. એમાંથી જ કલ્યાણની સરિતા વહી જાય તો અસંભવિત ન ગણાય.

આપશ્રીનું નામ શું છે તે જણાવવા કૃપા કરશો કે જેથી એ પ્રશ્નદ્વારા આ ત્રણ મહાત્માઓનો પરિચય પણ જાણી શકાય.

સંસારી અવસ્થામાં મને ‘ કરકંડુ ’ ઉપનામથી પ્રસિદ્ધિ મળેલી. બાકી આ વેશની સોળત થયા પછીથી મારા જાણવામાં ચોક્કસ રીતે આવી ગયું છે કે ‘ હું ’ પોતે તો નામ વગરનો છું અને મારામાં સમાયેલી શક્તિની જો મને પૂર્ણ પછે પિછાન થાય તો એવા ‘ લેખલ ’ ની મને કંઈ જરૂર પણ નથી. આવા લેખલો લગાડી લગાડીને હું તો હવે થાકી ગયો છું એટલે આજે ન છુટકે મેં તમારી સમક્ષ એનો ઉચ્ચાર કર્યો છે. બાકી જો ઓળખને અંગે કંઈ પણ નિશાનીની જરૂર હોય તો ‘ સ્વ સ્વરૂપનો બિહુક ’ એજ માફ નામ અને ‘ સ્વ સ્વરૂપની શોધ ’ એજ માફ કામ.

વિજ્ઞાનવીરના હૃદયમાં મુનિશ્રીની આધ્યાત્મિક વાણીથી કંઈ જુદી જ અસર થઈ. નામ પદાર્થપરની આ વ્યાખ્યાથી એનું મન વધુ અંશે જીજ્ઞાસાપૂર્ણ બન્યું. તરત જ એની આંખ જ્યાં ખીલ સંત પ્રતિ વળી ત્યાં તેા ધ્વનિ નિકળ્યો કે મારું નામ ‘હુમુખ’ છે છતાં અભિલાષ મુખ વગરના થવાની છે.

પૂછતાં અગાઉ જ ત્રીજાએ ‘નમી’ અને ચોથાએ નિગતિ શબ્દો વડે સ્વનામ નિર્દેશ કર્યો.

પૂજ્ય મહાપુરૂષે, આપના નામ શ્રવણથી જ મારામાં એવી દ્રઢ તમન્ના પ્રગટી ઉઠી છે કે, આપ પાસેથી મને જરૂર અપૂર્વ લાભ થવો જોઈએ. અનુમાનથી સ્પષ્ટ લાસ થાય છે કે આપ ચારે ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ્યા છો, અને આપનાં પૂર્વ જીવનો વિચિત્ર અફભૂતતાથી રંગાયેલા પણુ છે. મને મારો બાલ્યકાળ હજી ચક્ષુ સમીપ તરવરતો માલુમ પડે છે. એ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે આપે જે નામો કહ્યાં છે એ સંબંધી ઝાંખી છતાં ન ભુંસી શકાય તેવી સ્મૃતિ ઠોતરાઈ રહેલી છે. ક્ષત્રિય સમાજમાં આપનાં નામો ગૌરવભર્યાં મનાય છે; આજે પણ વહીવંચાઓના ઇતિહાસમાં એનાં યશોગાન ગવાય છે અને જનતા તેને અંતરના ઉભરાથી સાંભળે છે. હું માનું છું કે આપ તેજ સંસારાત્માઓ છો કે જેઓએ વૈભવના શિખરપરથી ઉતરતા અર્ધી ક્ષણનો પણ ત્રિલંબ નથી કર્યો. ખરેખર, વસ્તુસ્થિતિ

પરખીને જ આ સ્વાંગ સ્વયમેવ ધાર્યો છે અને આપ મહાત્માઓના જીવનમાં કેટલીયે અકલિત-વિલક્ષણતાઓની ઉંડી વખાર ભરી છે. આપ પ્રત્યે મારી યાચના છે કે આપ આ સ્થાનમાં વર્ષાકાળ વ્યતીત કરો અને આપના ઉપદેશ વારિથી આ આશા ભર્યા નવ કુસુમને સિંચી, વિકસ્વર કરવાના નિમિત્તભૂત બનો. પ્રભો ! મહારી એ પ્રાર્થના સ્વીકારાશેને !

વિજ્ઞાનવીરના માર્મિક કથનથી ચારેના અંતરમાં પોતાનો પૂર્વકાળ તાળે થયો. ક્ષત્રિય જીવનની, રાજા તરિકેના અધિકારની, લલનાઓ સાથેના કીડા અવસરની અને સંતતિ સાથેના સ્નેહની દર્દભરી અને હર્ષભરી વાતો સીનેમાના દૃશ્યોની માફક દેખાવા ને અદૃશ્ય થવા લાગી. સાથે એવી વૃત્તિ પણ ઉદ્ભવી કે શું અમો સર્વ સાધુઓનું જીવન આવીજ બાબતોથી ગુંથાયું હશે ! શું દરેકના જીવનપાયાના અણતરમાં એક સરખો જ મસાલો પુરાયો હશે ! એ જાણવાની ઇચ્છા બળવત્તર થઈ. વિજ્ઞાનવીરનું તો નિમિત્ત અને વર્ષાકાળનું આગમન એ તો સહાયક નિમિત્ત. આમ વિચાર નિદ્રામાંથી જાગત થઈ જ્યાં કરકંડું ત્રણ સાધુ પ્રત્યે રાજાની પ્રાર્થનાનો ઉત્તર આપવાને ઇચ્છે છે ત્યાં તો સૌએ સાથે કહી નાખ્યું કે આપશ્રીની મરજી એજ અમારી મરજી.

આ રીતે ચારેનો પ્રથમ યોગ સંધાયો. રાજાને જવાબ આપતાં મુનિ કરકંડુએ જણાવ્યું : મહાશય ! સંસારી

વાતોએ બલે તમારા મનમાં અમારા માટે ઉચ્ચ સ્થાન મેળવ્યું હોય છતાં કલ્યાણના ઇચ્છુકે અને સંયમ માર્ગે ગમન કરનાર પથિકોએ એવા જીવનને સ્મૃતિપટમાં તાબું કરવા કરતાં જેનાં ઉજ્જવળ ચરિત્રો સારા થે વિશ્વને અવલંબનભૂત છે એવા તીર્થંકરાદિ મહાનુ વિભૂતિઓના જીવનસૂત્રોને શ્રવણ કરવા-કરાવવા જોઈએ કે જેથી કહેનાર અને સાંભળનાર ઉભયને લાભ થાય. એમાંનું અકેક સૂત્ર જ્યાં જીવનમાં અકલ્પ્ય આંદોલન પેદા કરી અચિંત્ય વિકાસને દેનાર થાય છે ત્યાં પૂર્ણ જીવનની તે શી કથા ? મહાપુરુષોનાં જીવનો તો લોભીયારૂપ છે.

મહાત્મનુ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. મહાનુ પુરુષોના જીવન ચરિત્રો એ તો સારી આલમના જીવોને મુક્તિરૂપી પ્રાસાદમાં જવા સારૂ પગથીઆરૂપ જ છે. એમાંથી શોધક-વૃત્તિવાળા માનવોને સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. એમાંથી અનુકુળ સામગ્રી સંગ્રહિત કરી તે દ્વારા સ્વજીવન નિર્માણ કરી શકાય છે. એ જીવનના તે વર્ણન શા કર્યા જાય ! અલબત્ત, એ જીવન સમજવાની મજા તો અનેરી જ છે. આમ છતાં મેં જે આપ ચતુષ્કના ચરિત્રો સાંભળવાની ઉત્સુકતા દેખાડી એ ન તો આપ સર્વના મનોરંજનાર્થે છે કે ન તો હેતુ વિકળ છે. એમાં પણ મારી પ્રજાએ હેતુ કલ્પ્યોજ છે. તારણહાર તીર્થંકરાદિના જીવન ઇતિહાસો સામાન્ય જનતાના જીવન કરતાં ઘણે દરજ્જે ચડીઆતા હોઈ ઘણી

બાળતોમાં વિશિષ્ટતાથી ભરપુર હોય છે. એના શ્રવણકાળે પ્રાકૃત મનોમાં સહજ પ્રેરણા થઇ જાય છે કે ' એ તો દૈવી પુરૂષ હતા ' અને એ ભાવથી કેટલીક વાર એમના સદૃશ જીવતાં કંઇક અંશે પીછે હઠ જેવું થઇ જતું અનુભવાય છે. એથી ઉદ્દતું જેમની સહ રહેણી-કરણી કે જીવંતી વ્યતીત કરવામાં સામ્ય રહેલું હોય છે, તેમની પ્રગતિના દરેકે દરેક પ્રસંગો સોંસરા હૃદયમાં ઉતરી જઈ તલસ્પર્શી અસર કરે છે. અંતરમાં ઝણઝણાટ પેદા કરે છે કે એના જેવું મારે પણ કરવું જ. હું કેમ ન કરી શકું ? અને તરતજ સરખામણીની સમાનતાથી ઉત્તેજિત બની પુરૂષાર્થ કરવા પ્રયત્નશીલ થવાય છે. આ હેતુ વડેજ માઈ કંચન આપ સમક્ષ અન્ય બાળતમાં નહિ પણ કેવળ આપ ચારેના રેખાસૂત્રોમાં રસણીતું થવા લલચાયું છે.

રાજન્ ! વાત તો વિચારણીય છે, લાભની દ્રષ્ટિ પણ તપાસવી ઘટે ને ? લાભાલાભ જોયા વિના કાર્ય કરનાર પુરૂષ અસમયજ્ઞની કક્ષામાં મુકાય છે અને જ્યાં સામાન્ય જનની એ દશા, ત્યાં સાધુ-સંયમીજીવન ગાળનાર આત્માએ બહુજ વિચારપૂર્વક પગલું ભરવું જોઈએ. સાંસારિક કથા-ઓની સ્મૃતિઓ કરવાથી ચારિત્રધર્મને ધક્કો પહોંચે છે એટલે માઈ મન એમ કરવા હા પાડતું નથી.

મહામુનિ ! આપની વાત શુદ્ધ કંચન સમાન છે. આપે દર્શાવેલો ભય અસ્થાને નથી, છતાં આટલી હદના ઉત્કૃષ્ટ

વ્રત પાલનવાળાને એના વિચાર શા ? શિયાળની ખીકથી કેશરીને મુંઝવણ કેમ સંભવે ! પ્રવેશક સંયમી માટે એમ કરવું એ જરૂર હાનિકર્તા નિપજે પણ ખરૂં, છતાં ચીર-કાળથી જેણે આકરાં વ્રત સેવી મૂળમાંથી જ વાસનાને ખાળી નાંખી છે. તેને તો એ કથા ઉત્તરિના માર્ગે પ્રેરનારી નિવડે છે તે તો આપને સુવિદિત જ હશે. પુનઃ સ્મરણરૂપ સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્ર દ્વારા નાના સરખા દોષને પણ તે જોઈ શકે છે અને એનાથી મુક્ત થવા ચત્તવંત બને છે. કાયર કે સામાન્ય જીવોના બંધનોથી શુરવીરો ન લેવાય. વિજ્ઞાનવીરે સચોટ દલીલ કરી મુનિશ્રીને વિચારમગ્ન કરી દીધા.

ભૂપાલ ! ત્હારી જ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાનો મેં નિર્ણય કર્યો છે. એટલે આવતી કાલથી એની શરૂઆત કરવી મને ઠીક લાગે છે; છતાં એ સાથે એક પ્રશ્ન ઉઠે છે કે અમે ક્યાંના ? તું ક્યાંનો ? આ પ્રાસાદનું અસ્તિત્વ કરાવનાર દેવ ક્યાંનો ? અને એ બધાંનો ભાવિએ મેળવેલ આ યોગ ! એ તો બધા કર્મરાજના તમાસા ! દુન્યવી આંખે કુદરતની વિચક્ષણતાના પડછાયા. એમાં કદાચ ત્હારા આત્મકલ્યાણની વ્યાપ્તિ એ ત્હારો લાભ; છતાં અમને કેટલે અંશે પ્રગતિ થવાની ! કાળજસમા મસ્તિષ્કના પળીયા પણ સ્વેતતાને વર્ચા છતાં અમારું ધ્યેય તો ત્રિશંકુ માફક અધવચ્ચ લટકી જ પડવાનું. કથા કહેણીમાં પડવા કરતાં તપ કરણીમાં પડી કાં વિશેષ દેહ દમન કરી કર્મદળીયાને ઓછા ન કરવા ?

પૂજ્ય, સ્વાધ્યાય પણ એક પ્રકારનું કર્મ નિર્જરવાનું સાધન છે; એની ગણના અભ્યંતર તપમાં જ થાય છે જે ભુલવું બેઠતું નથી. કર્મદહનવૃત્તિની નેટલી જરૂર છે તેટલી બદકે વધુ સ્વ-દોષ નિરીક્ષણ વૃત્તિની પણ આવશ્યકતા છે. આપના રેખાચિત્રો મારે માટે તો દીવાદાંડી રૂપ નિવડવાના એ વાતની મારું મન સાક્ષી પૂરે છે; પણ એ ઉપરાંત જરૂર આપસાહેબોને પણ એ રૂપે થઈ અનુપમ પ્રકાશ દેનાર બનવાના.

આપ જે ચીજની ઝંખના કરી રહ્યા છો એની સિદ્ધિમાં અપૂર્વ યોગ અને અનુપમેયઃભાવની જ ઉણપ લાગે છે, જેની પ્રાપ્તિ આ ઉજવણ દિવાલો વચ્ચે સંભવિત બની આવશે એમ મારું મંતવ્ય છે.

‘ તહારી વાણી ફૂળો, એજ અમારી આકાંક્ષા. ’ લાંબા સમય સુધી મૌનનું અવલાંબન કરી રહેલ ત્રિપુટી એક અવાજે બોલી ઉઠી.

પ્રકરણ ૪

મિલન.

“જે વ્યક્તિને જોતાંજ અંતરમાં સ્નેહની ઉર્મિઓ ઉછળે, શરીર શામાનિત થાય, તેનો સમાગમ કરવા મન ઘેલું બને તે જરૂર પૂર્વભવનો સ્નેહી હોવો જોઈએ. એથી ઉલટું જેને નિહાળતાં અકારણ્ય ઉદ્વેગ ઉપજે, તેના પ્રત્યે તિરસ્કારવૃત્તિ પેદા થાય અને ક્યારે આ ગલાથી મુક્ત થાઉં એવી મનોભાવના થાય; કિંવા એના પ્રત્યે રોષ જન્મે એ નક્કી જન્માંતરનો વેરી હોવો જ? કેમકે આગમવેતાનું એ કથન છે કે-એવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ જન્માંતરના રાગ-દ્વેષ સિવાય અન્ય કાંઈ નથી.”

હથેલીમાં રહેલા જળજિંદુ માફક ઘટિકાઓ વહી જવા છતાં, અરે દાસી દ્વારા પુનઃ સ્મૃતિ તાણ કરાવવા છતાં હંજી તે કાં ન આવ્યા ? આતે પુરૂષ જાતિના હૃદય ! કિંવા પાપાણુના બનાવેલા ગોળલા ! એમાં સમજવું શું ?

ચોતરફ નીલવર્ણી નાનીશી દિવાલોથી સુરક્ષિત અને વિવિધ જાતના ફળોથી લચી પડતા ઝાડો જાણે આગંતુ-કને લળી લળી નમન કરતા હોય તેમ વાંકા વળેલા અને સુવાસ રૂપી મનોરંજક પદાર્થ છૂટા હાથે કેમ ન પાથર્યા હોય એવો સ્પષ્ટ ભાસ ઉત્પન્ન કરાવતી મનોરમ વાટિકાના એક ભાગ પર આવેલા, જળરાશિના કણીયા ફેંકી

વર્ષાર્તુનો ખ્યાલ આપતા એક કુવારા નજીકના શ્વેતવર્ણી આરસથી જેનું ઘડતર થયું છે એવા બાંક પર બેસી ઉપરોક્ત વિચારમાં તદ્દલીન બની ગયેલ એક તરૂણી દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

અવસ્થા પરથીજ તેણીએ યૌવનાંગણમાં હ્રમણાંજ પ્રવેશ કર્યાનું પાકું અનુમાન કરી શકાય છે. તેણીના ગુલાબી મુખાર્વિંદ પર વિકસી રહેલ પદ્મ સમી લાલાશ અને શશી સમી તેજસ્વિતા કોઈને પણ મુગ્ધ કરવાને બસ છે. તેણીનો નાગની ફણા સમો વિસ્તૃત કેશકલાપ, મદ્દ બરતા યૌવનમાં પૂર્ણપણે પ્રકુલિત બની જાણે કોડાંગણમાં ઉતરી પડેલા બાળસમૂહ સરખા દેહુચ્છિના પ્રત્યેક ગાત્રો, અને એ બધાને ટપી જાય તેવા જાદુભર્યાં નયનો જોનારનું બાન બુલાવે તેમાં શું નવાઈ !

રમણીના અક્ષયુગલો રસ્તા પરથી વહી જતી જનતા પર મીટ માંડી રહ્યાં હતાં. એની કોઈ કિંમતી ચીજ ત્યાં ખોવાઈ ગઈ હોય તેમ વારે વારે તે બાંક પરથી ઉંચી થઈ આંમ તેમ જોતી અને નિરાશ બની પાછી બેસી જતી હતી. ધીરેધીરે કાળના વહેવા સાથે મનની અધિરાઈ વધતી ચાલી. એવામાં ‘બાઈ સાહેબ, રાજકુમાર પધાર્યા’ એ દાસી મુખથી બહાર પડેલા શબ્દોથી એકદમ તે સાવધ બની. ચાર નયનો એક થતાં જ ઉચ્ચાર થઈ ગયો. ‘આટલો બધો વિલંબ ! નરજાતિના અંતર વિધિએ આવા તે શા ઘડયા હશે !’

‘ રાજપુત્રી ! રાજકાજ એવા જ રહ્યાં. માત્ર એક દિવસના કામે આવેલ મને આજે અઠવાડીયું વ્યતીત થઈ ગયું. ફરમાવો, શું કારણથી તેમોએ મને બોલાવ્યો છે ? આગતુક વ્યક્તિએ પરિસ્થિતિનું ભાન કરાવતાં પ્રશ્ન કર્યો.

જરા આ બાંક પર બેસો, વિશ્રામ લ્યો, આપને માટે આ સ્વાદુ જળ આણેલું છે તેનું પાન કરો, પછી વાત કરું છું.

કંઈપણ પ્રત્યુત્તર ન કરતાં આગતુકે તરત જ રાજપુત્રીના કથનનું અનુસરણ કર્યું.

સમયસર તરૂણીએ પાનખીડી આપતાં વાત છેડી :
કુંવર, તમે મને નહિ જોળખી શક્યા હો, છતાં તમારા સાત દિવસના આગમનથી હું તો તમને જોળખી ચુકી છું. કલિંગદેશના પરાક્રમી રાજકુમાર દધિવાહન તે આપજને ? ઋદ્ધિશાળી ચંપાનગરી એ આપનું પાટનગર. કેમ ખરું ? આપના પરાક્રમથી જ્યાં આર્યાવર્ત ગાજી રહ્યું છે ત્યાં હું ન જાણું તે કેમ બને ? વીરની ભુજાઓની વાતોએ તો ક્યારનું ચે માફ મગજ ચકડોળે ચકાવેલું પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન તો ‘ શુભ ’ (સ્તુપ)ની વાર્ષિક તિથિને દહાડે જ થયાં. તે વેળાએ જ માફ મન તમેએ ચોર્યું. શબ્દાર્થથી ભલે સુવર્ણકાર ‘ પશ્યતોહર ’ કહેવાય, પણ મારે માટે તો તમે જ તે સત્ય કરી દેખાડ્યું. ત્યારથી જ હું તો મેળાપની અર્થી-ભિક્ષુકા બની રહી છું. પણ ‘ જે જેને અભિલષે તે તો તેહથી નાસે ’ એ ઉક્તિ અનુ-

સાર તમે તો વેગળા જ જતા રહ્યા. અરે ! માંડ માંડ આજે કેટલાયે ઉકળાટ પછી પીયૂષ સમા આપનો યોગ થવાથી કંઈક શીતળતા સ્પર્શી, ત્યાં શીઘ્રતાની ઘંટડી તમે વગાડી રહ્યા છો એ શું ચુકત છે ?

પ્રેમભીના હૃદયની માગણી દધિવાહનના કામળ અંતરને સ્પર્શ કર્યા વગર કેમ રહે ! વિદ્યુતના ચમકારા માફક એના પ્રથમ દર્શને જ રાજકુમારના ચિત્તનું હરણુ કર્યું હતું; છતાં પરદેશ અને રાજકાજની ચિંતામાં એ વાત લગભગ ભુલાઈ ગઈ હતી ત્યાં તો કાગળના ટુકડે ને દાસીના આગમને એનું સ્મરણ તાબું કરાવ્યું. એટલે બનતી ત્વરાએ એ અત્રે આવ્યો અને પ્રેમપોથીનો પ્રથમ પાઠ શ્રવણ કરવાનો અણ્ણમુલો લ્હાવો તેણે પ્રાપ્ત કર્યો.

કુમારી ! મરદોની મુશ્કેલીઓનો કુસુમસમા મૃદુ અંતઃકરણો પાર ન પામી શકે. તેમાંય વળી રાજકાજની બાબતોની વાત તો નિરાળી હોય છે. ઉતાવળ ન કરૂં તો મારા રાજ્યની શી દશા થાય ત્હેનો તમને કંઈ ખ્યાલ છે ? પિતાશ્રીના અતુલ વૈભવ વચ્ચે તમારો કાળ નિર્ગમન થાય ત્યાં આવી ચિંતાઓનું મુળ જણાય પણ ક્યાંથી ! તમે સત્વર મુલાકાતનો હેતુ જણાવશો; કેમકે પ્રાતઃકાળે મારા પ્રયાણની તૈયારી થઈ ચુકી છે.

યુવાનીના ઉદ્ધાનમાં યથેચ્છ વિહાર કરતાં અને ‘અંપા’ જેવી વિશાળ નગરીની રાજ્યધુરાને વહતાં, આપને ‘પ્રેમ’

શબ્દ શું છે એ જાણવાની કુરસદ જ નહીં મળી હોય !
 અગર મળી હશે તો એના પ્રતિ આપનું દુર્લભ જ હશે ?
 તે વિના મારા મુખે પ્રયોજન જાણવાની અભિલાષા ધરો
 ખરા ? ‘ માઈ મન ચોર્યું ’ અરે રનેહના કારમા બાજુ
 મને આપના દર્શનથી લાગ્યા છે એ વાત તો હું પ્રથમ જ
 કહી ચુકી છતાં હજી આપને તો કારણ જાણવાની જાણાસા
 થઈ રહી છે. વાહ ! રાજેશ્રી વાહ ! કેવો વિલક્ષણ અભિનય !
 બહોંતેર કળામાંની આ કમ કળા તે જરા કહેશે કે ?

કુંવરી ! હું કંઈ બનાવટ નથી કરતો. માની દયો કે
 તમારું હૃદય મારી સાથે જોડવાની ઇચ્છા હું સમજ્યો છું;
 છતાં એમાં આપણા ઉભયની મરજી કંઈ કામ આવે તેમ
 છે ? મારી ગમે તેટલી તમન્ના તીવ્ર હોય છતાં મહારાજ
 ચેટકની સંમતિ વગર એ કાર્યની નિષ્પત્તિ સંભવી શકે તેમ
 છે ખરી ? તમારા પિતાશ્રીની અનુમતિ તમોએ મેળવી છે ?
 અરે ! તેઓ આપણા આ વાર્તાલાપ જાણે તો કેવા ગુસ્સે
 થાય તેનો પણ તમોએ વિચાર કર્યો લાગતો નથી. અત્યારે
 હું રજા લઉં છું. એ દરમિયાન તમો મહારાજની રજા
 મેળવવા યત્ન કરજો, હું પણ વાત છેડીશ. એ ગાળામાં
 આપણા ઉભય વચ્ચેની પ્રીતિગાંઠને દઢ કરવા બનતો યત્ન
 સેવજો. એમ કહી જ્યાં વિદાય થવા જાય છે ત્યાં તો કુમારી
 કે જેનું નામ પદ્મા હતું, તેણીએ તરત જ દધિવાહનનો
 હસ્ત પકડ્યો અને ગળગળા સાદે બોલી :

ઠહાલા, આમ અધીરા કાં થાવ છે ? હું જેમ જેમ નમ્ર થઈ અનુકુળ વર્તુ હું તેમ તેમ તમે મારા અંતરમાં પ્રજ્વલિત વ્યથા પ્રત્યે જરાપણ દ્રષ્ટિ ફેંક્યા વગર મારાથી જલ્દી જલ્દી છૂટા થવા માંગે છે એ પ્રેમીને છાજતું નથી. પ્રથમ પ્રસંગે જ્યાં આવી વૃત્તિ સંભવે ત્યાં આપણે સંઘ કાશીયે કેમ પહોંચશે ! મારા પિતાશ્રીની અનુમતિની આપ આટલી બધી ગણુના કરે છે, પણ પ્રીયતમ ! શું આપને વિદિત નથી કે તેઓ બારવ્રતધારી શ્રાવક હોઈ સ્વસંતાનના વિવાહ સંબંધ પોતે સાંધતા નથી. બાલ્યકાળથી તેઓશ્રી દ્વારા અમોને શિક્ષણ જ એવા પ્રકારનું મળ્યું છે કે અમો સંસાર વ્યવહારના કે ધર્મ નિતિના દરેક કાર્યો સ્વાશ્રયથી કરી શકીયે. તેથી જ મેં આજે આટલી છૂટ લીધી છે. આપ જોઈ શકશો કે મારે કોઈની પણ અનુસાર મેળવવાની જરૂર નથી; એટલે જે કંઈ ઢીલ થાય છે તે આપને જ અંગે છે.

ઠહાલી ! તો કાર્યસિદ્ધિમાં વિલંબ નહીં થાય એમ ખચિંત માનજો. મારે કંઈ જોશીને પૂછવા જવાનું નથી. રાત્ર્યમાં પહોંચી આને લગતો પ્રગંધ સત્તર કરીશ. જરા પણ ચિંતા ન રાખશો. હ્યો અત્યારે તો રજા લઉં છું; કેમકે નિશાકાળ થઈ ચૂક્યો છે. હવે મારે કેટલુંક કાર્ય આટોપવાનું બાકી છે; ત્યાં તો દાસી હાથમાં સુગંધી-ખુશબોદાર ગુલાબો જેમાં શોભી રહ્યા છે એવી કુસુમબાજા લઈ આવી.

અને કુંવરીના કરકમળમાં સોંપી એક બાબુ ઉભી રહી. અંતરના ઉમળકા પૂર્વક એ માળા, દધિવાહન ભૂપાળની શ્રીવામાં કુંવરીના મૃદુ હસ્તોએ અર્પણ કરી. એકી ટસે રાજકુંવરના માર્ગપ્રતિ નજર ફેંકતી કુંવરી સ્વઆવાસ પ્રતિ વિદાય થઈ ગઈ.

વાચક સમક્ષ સ્પષ્ટીકરણ કરી દેવાની અગત્ય છે કે ઉપરોક્ત વાર્તાલાપ જે સ્થળે બની રહ્યો હતો એ વૈશાલી નગર હતું. તેનો સ્વામી મહાપ્રતાપી, જૈનધર્મ દીપક રાજેશ્વર ચેટક હતો. ચેટકરાજ એ માત્ર નામનો જ શ્રાવક કે જૈન ન હતો પણ જાતે ધર્મના તત્વોનું ઉંડું અવગાહન કરેલું હોવાથી ચુસ્ત જૈન હતો. રાજકાજના અટપટા પ્રસંગોનો સામનો કરવાનો હોવા છતાં પોતે ગૃહસ્થ ધર્મના મુખ્ય આધારભૂત બારમતો અહણ્ય કર્યા હતાં. રાજ્ય વહીવટમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની સંમતિ લઈને જ દરેક કાર્યો કરતો. નવ મદ્દલકી અને નવ લચ્છી જાતિના ગણ રાજ્યોની બનેલી સલાનો તે પ્રમુખ હતો. અર્થાત્ તે અદાર રાજ્યો વસ્તુતઃ તેના ખંડીયા રાજ્યો હોવા છતાં, તેણે તેમને સ્વદેશનો કારભાર પ્રજાની ભાવના અનુસાર સ્વતઃ કરવાની સત્તા આપી હતી. બાણ્ય મારવાની તે એવી અમોઘ શક્તિ ધરાવતો કે તેનું ફેંકલું બાણ્ય કદાપિ પણ નિષ્ફળ જતું નહિં. આવી કુશળતા પ્રાપ્ત થવા છતાં એનો ગર્વ ન કરતાં, તેમજ એ શક્તિને રાજ્યના

લોલે અન્યોને તાણે કરી પરાધિન બનાવવામાં ન ખર્ચતાં કેવળ પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવામાં અને પ્રજાનું કલ્યાણ સાધવામાં જ કામે લગાડતો. અને તેટલાજ કારણથી તેણે દિવસમાં એક જ વાર બાણ ફેંકવાનો નિયમ થકુણ કર્યો હતો, જેનું પાલન અદ્યાપિ સુધી અચૂક રીતે કર્યું જતો. બ્રહ્મચર્યવ્રત એ આત્માની ઉન્નત દશા છે અને વિષય વિલાસમાં પડવાથી જીવનની અમુલ્ય શક્તિઓ વેડફાઈ જતાં વાર લાગતી નથી, તેમજ એવા ક્ષણિક સુખોમાં ફસી જનાર કર્મના પ્રપંચમાંથી છુટી શકતો નથી. એ રીતે સાંસારિક પ્રપંચમાં પડવાના સ્કાયક બનવાનો દોષ ન આવે તે સારૂ તેમણે કોઈના પણ વિવાહ સંબંધ ન જોડવા એવી દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તેમને સાત પુત્રીઓ હતી કે જેમના શિયળવ્રતની અડગતા વિષે ખુદ મહાવીર દેવે શ્રીમુખે પ્રશંસા કરી હતી, તેમને પણ પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર પસંદ કરવાની કિંવા અખંડ બ્રહ્મચારી જીવન ગાળવાની વા સાધ્વીજીવનમાં પદસંચાર કરવાનું છુટ આપી હતી. અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં રાજેશ્રીની દ્રઢતાનું એ માપ હતું. પિતાશ્રીના આ નિયમે દરેક પુત્રીઓને સ્વાશ્રયી બનવામાં સારો ભાગ ભજવ્યો હતો. પ્રભાવતી, મૃગાવતી, શિવા, પદ્માવતી, જયેષ્ઠા, સુજયેષ્ઠા અને ચેલણા એમ અનુક્રમે તેમની પુત્રીઓનાં નામો હતાં.

પ્રભાવતીએ સ્વ સ્વામી તરીકે વીતભય પટ્ટણના ઉદાચન નૃપતિને પસંદ કર્યો હતો. જ્યારે મૃગાવતીએ કૌશા-

મિખના શતાન્નીક રાજનો હાથ પકડયો હતો. ક્ષત્રીકુંડ નગરના રાજા સિદ્ધારથના વડીલપુત્ર નંદીવર્ધન સહ જ્યેષ્ઠાનો યોગ થયો હતો. અવંતિનો સ્વામી ચંડપ્રદ્યોત એ શિવાનો ભરથાર હતો અને આપણે ઉપર જોઇ ગયા તેમ પદ્માવતી પોતાના સાથીની શોધમાંજ હતી. આ સમયે સુજ્યેષ્ઠા અને ચેલણા અદ્યવચસ્કા હોવાથી પ્રણયના પંથમાં તેઓ અજ્ઞાન પથિક જેવો ભાવ ધરાવતી હોઇ કન્યા જીવનના સ્વતંત્ર જીવનમાં રમતી હતી.

સ્નેહની ઉર્મિઓ અકસ્માતિક રીતેજ ઉછાળો મારે છે, એમાં ફક્ત વય અને સમયનું સાનિધ્ય પ્રાપ્ત થવું જોઇએ. આ ઉપરાંત જ્યાં શુભ અને શીલનું સામ્ય મળે છે ત્યાં એકર આનંદ જામે છે. પ્રેમની પીડ તો પ્રેમીજ જાણે એ કથન સત્ય છે. દધિવાહને પોતાના દેશનો પંથ લીધો અને પદ્માવતી પોતાના આવાસમાં ચાલી ગઇ. છતાં ઉભયના અંતરો તો નજીક જ રહ્યા હતા. અરસ પરસના મિલનની ખંનેને સરખી ચટપટી લાગી હતી. હવે પદ્મા ને દધિવાહનનો મેળાપ ભાવી સર્જે છે કે કેમ તે આગળ જોઇશું.

પ્રકરણ ૫

શું મારું તકદીર વાંચી શકે છે ? :—

“ ભાવીભાવને મિથ્યા કરવાનો યત્ન કરવો, એ ખીને સુવાસિત બનાવવા અર્થે રાખોડીનો પાશ દેવા તુલ્ય છે. હોણ્ણદારને વૃથા કરવા જતાં મંબલપુત્રની શી દશા થઈ તે વિચારવાથી જ એ પ્રયત્ન કેટલો વધારે પડતો છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે. કવિએ સત્યજ કહ્યું છે કે—ટાળ્યાં નહીં રે ટળે લખ્યા જે લલાટે જે લેખ ”

અહા ! શી મનોહરતા ! જાણે લાવણ્યનો રાશિ ! પદ્મકમળ સમી સુખની પ્રકુલ્લતા નિરખી સદ્ગજ મનમાં થઈ આવે કે આની સરખામણીમાં સ્વર્ગની રંભા વા ઉર્વ-શીને મૂકીજ કેમ શકાય ? ક્યાં આ રૂપનો ભંડાર અને ક્યાં એ સામાન્ય પ્રકારના રૂપને ધરનારી દેવાંગનાઓ મानी લઈએ કે શક્તિની ગણતરીમાં ભલે તે દેવીઓ આગળ આવે છતાં શરીરની સુંદરતામાં આ માતૃષી તેમને કેટલાયે પગથીઆ ઉતારી મેલે તેમ છે. મારા પુણ્યોદય કે મને આ અલૌકિક લલનાના દર્શનનો સુઅવસર પ્રાપ્ત થયો.

આવા વિચારમાં લીન બનેલો એક દ્વિજ કે જેણે પોતાના મસ્તકપરની પાઘડીમાં ટીપણું ખોસ્તું છે, શરીરપર શ્વેત અંગરખો ધારણ કર્યો છે અને જેના વેઢાઓ ધન, મકર ને કુંભની ગણતરી કરતાં વાંકા ચુંકા થઈ રહ્યા છે,

તે આમ તેમ આંટા મારી રહ્યો છે. સામે એક આલિશાન સફેદ આરસનું અને જેના સ્થંભોપર વિવિધ પ્રકારની વેલ-પાંદડા આદિની તેમજ જેની છતમાં અને ઘુમટમાં વિક્ત-સ્વર પાંદડીવાળાં સંખ્યાબંધ કમળોની કોરણી કરેલી હોવાથી દેખાવમાં અતિ મનોહર એવું દેવાલય આવી રહ્યું છે. એની ચોતરફ એક વિશાળ બગીચો આવી રહ્યો છે કે જેમાં વિવિધ જાતના ફળ-પુષ્પોના વૃક્ષો પોતાની સુવાસથી એ સ્થાનની શોભામાં એર વૃદ્ધિ અર્પી રહ્યા છે. બાગમાં વચગાળે ખેસવા સાડા આસનો ગોઠવેલા છે કે જે પર વિશ્રામ લેતાં પથિકો પોતાના ગમે તેવા હીર્ષકાલિન પરિશ્રમને પણ અદ્યપ સમયમાં વિસરી જાય છે અને કુદરતની ખૂબી સાથે માનવકૃતિના સહકારથી ઉદ્ભવેલ આનંદમાં મગ્ન બની જાય છે. આવા એક આસન સમીપ આંટા મારતા પેલા દ્વિજ આવી પુગ્યા, ઘડીભર ખેસવાનું મન થયું, પણ હૃદયમાં ચાલતા મંથને જોર ક્યું અને એ મહાશય મંદિરના મુખ્ય દ્વાર પર મીટ માંડી રહ્યા. કોઈના નિકળવાની રાહ જોઈ રહ્યા.

થોડીવારમાં જ એક અંગરક્ષક જેવો માણસ બહાર નિકળી પોતાની સામા પગલાં ભરતો આવતો જોયો. સમીપ આવતાં જ એણે પ્રશ્ન કર્યો કે કેમ મહારાજ ! તમે કોઈ પરગામના અજ્ઞાત પથિક જેવા જણાઓ છો, નહિં વાડ ? તે વિના આમ વિકળની માફક જોયા કરો ખરા કે ?

હા ભાઈ, ત્હારી વાત સાચી છે. હું પરદેશી મુસાફર છું. આજે પ્રાતઃકાળે જ અહીં આંચો છું. જરા બગિચામાં આશાયેશ લેવાનું મન થવાથી અહીં ચોર્યો ત્યાં તો આ મંદિરમાં રૂપના પુંજ સમી એક લલિત લલનાને મંદગતિએ ગમન કરતી જોઈ. હું તો સ્થિર જ થઈ ગયો. મારા મગજમાંથી હજુ એ આકૃતિ ખસતી નથી. તમે જાણતા હો તો કહેશો કે ભલા, એ માનુષી કોણ છે ? હું પ્રાણજી જોઈ હોઈને મેં એમની આકૃતિ ઉપરથી, મારી વિદ્યાના બળે જે અનુમાન બાંધ્યું છે તેની ખાત્રી કરવા સારૂ જ હું તને આ પ્રશ્ન કરી રહ્યો છું. મેં તેમની હંસ સમી ગતિ પરથી જ કોઈ પુણ્યશીલા મહાભાગા હોવાનું અનુમાન કરેલું છે, તો તારા તરફથી એમના વિષે કંઈ વધુ અજવાળું પડશે તો હું તને અમત્કારભરી વાત સંભળાવીશ. અરે એમાં આપણો લાભ પણ સધાય તેવી આશા છે. તો ઝટ કહી નાખ કે તું કંઈ કહી શકે તેમ છે ?

લાભ થવાની આશાએ જેના અંતરમાં કંઈ નવીન રોશની પ્રગટાવી છે એવા પરિચારકે ભૂદેવને કહ્યું, મહાશય ! એમનો ઇતિહાસ લાંબો છે છતાં તમે મને પ્રથમ એ જવાબ આપો કે ‘ આપ જ્યોતિષ બરાબર જાણો છો ? ’

હવે નિમિત્તકના પગમાં જોર આવ્યું એટલે ટટાર થતાં બોલ્યા—‘ તો શું હું જુહું કહું છું ? ગાંડા, નકામી વાતોમાં વખત ગાળીયે તો ઘેર છોકરાં પણ ભૂખ્યા મરે સમજ્યો ? માટે આડી તેડી જવા દઈ ઝટ ટુંકમાં મને સારૂંયે વૃતાન્ત કહી સંભળાવ, જે કે અનુમાનથી કેટલુંક તો જાણ્યું છે

છતાં તારી વાતથી અંકોડા મેળવતાં વિલંબ નહીં થાય
એમ મારું માનવું હોવાથી હું એ માટે તને આટલો બધો
આગ્રહ કરું છું.

હ્યો સાંભળો ત્યારે મહારાજ ! હવે બાસાહેબાને
પૂજનમાં બેઘડી તો રહેજ થશે, ત્યાં હું આપને મારી
બુદ્ધિ અનુસાર જે યાદ છે તે કહી સંભળાવું છું.—

આ અંપાનગર વર્ષો બુનું છે; તેમજ તેની વિશાળતા
પણ ઘણી હોવાથી તેના પૃથ્થ અંપા અને અંપા એવા બે ભાગ
પડ્યા છે. ઘણા કાળથી કલિંગદેશનું એ પાટનગર ગણાય છે.
બારમા તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી આજ નગરમાં જન્મેલા
અને નિર્વાણ પણ અહીં જ પામ્યા હતા. આ સામે જે વિશાળ
પ્રાસાદ દેખાય છે તે ભૂપાલ દધિવાહનના વડવાએ બંધા-
વેલો છે. એમાં શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીની અતિ મનમોહક
ને અલૌકિક શ્વેતવર્ણી મૂર્તિ વિરાજમાન છે. એકવાર દર્શન
માત્રથી આત્મામાં કંઈ એર આહ્લાદ જન્મે છે. મનુષ્ય-
જન્મ પાવન થાય છે. અહીં હમેશાં કેટલાયે શ્રદ્ધાળુઓનું
ગમનાગમન ચાલુ જ હોય છે. નગરમાં એવા પણ દ્રઢપ્રતિજ્ઞ
આત્માઓ વસે છે કે જેઓ આ અદ્ભુત મૂર્તિના દર્શન કર્યા
વગર મુખમાં પાણી સરખું પણ લેતા નથી. ધન્ય છે
આવા શ્રાદ્ધવરોને ! દિજ મહાશય, મારી લાંબી કથનીથી
કંટાળશે નહીં. એ તો વાત કહેવાની જરા મારી ટેવ જ
એવી છે. વારસામાં મળેલી એટલે લંબાણુ થઈ જાય;

પરિચારક એટલે સામાન્ય પ્રકારનો નોકર ન સમજી લેતા. કેટલીયે પેઢીઓથી આ રાજ્યની સેવામાં છીએ અને વંશ ઉતાર એ આદ્યુ જ આવે છે. બાકી સંતાન તો ભાયાતના છીએ પણ વખાના માર્યા આવેલા અને ઘર કરી રહ્યા. અમારી ઇમાનદારીથી તો આજે હું સંરક્ષક ટુકડીનો સરદાર બન્યો છું. હવે તમે સમજી શક્યા હશે કે મેં અગાઉ તમારી ઝડતી કેમ લીધી. તમને નિમિત્તક જાણીને આ સાહસ કરી રહ્યો છું. અરે ભુલ્યો, હું તો રામની રામાયણ માં ઉતરી મુજ વાત ભૂલી જ ગયો. હું એ કહેતો હતો કે આ રાણી સાહેબા પણ પેલા ટેકીલા ઉપાસકોના જેવા જ છે. અહર્નિશ પૂજનાર્થે આવે છે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ જ નથી. સંસ્કાર એનું કારણ છે. પ્રખ્યાત એવા હય હય વંશોત્પન્ન વિશાળાપતિ મહારાજ એટકરાજના એ પુત્રી થાય. એમનું નામ પદ્માવતી. ખરેખર છે પણ તેવા જ. રક્તકમળ સમી સુશોભિત દેહકાંતિ, શશીસમ મોહક મુખડું અને એ બધાને ટપી જાય તેવી ઉદારવૃત્તિ અને અનુપમ ભક્તિ. મહારાજ દધિવાહન પોતે શ્રી પાર્શ્વનાથના જ ઉપાસક છે. તમે જાણતા જ હશે કે શ્રી પાર્શ્વનાથ એ જૈન ધર્મના ત્રેવીશમા તીર્થંકર અર્થાત્ પ્રભુ છે. એમનો પ્રભાવ એટલો બધો જગજાહેર છે કે આજે તેમને ઈર્ષ ગયાને લગભગ અઢીસો ઉપરાંત વર્ષો વીતી ગયા છતાં તે અમત્કારિક મનાય છે. ખાસ કરીને પ્રગટ પ્રભાવી તરીકે ઓળખાય છે. અન્યદર્શનીઓ જૈન ધર્મને એ નામે જ ઓળખે છે. શ્રી

વાસુપુજ્ય ખારમા તીર્થંકર છે, હવે છેલ્લા ચોવીશમા તરિકે એક તીર્થંકર થશે કે જેમનો જન્મ ક્ષત્રીકુંડ નગરમાં થયાના સમાચાર થોડા વખત પૂર્વે સાંભળવામાં આવેલા છે.

નાયકજી ! તમે જરા ટુંકાણમાં પતાવો તો ઠીક પડે. વખત થોડો ને વેશ ઘણા. તીર્થંકર સંબંધી વર્ણન તો જગજહોર છે. એમાં કહેવાપણું ન હોય. માટે પદ્માવતી રાણીના સંબંધમાં જ આગળ વધો તો ઠીક. વિષ્ણુ વાર્તાના વિસ્તારના નામે કદાચ રાણી સાહેબાનો પાછા પધારવાનો સમય થઈ જાય અને આવેલ અવસર ગુમાવવા જેવું થઈ પડે એ ભયથી સૂચન કર્યું.

તમારી વાત ખરી છે. હું શું કહેતો હતો ? હાં, યાદ આવ્યું. મારું કહેવું એ હતું કે રાજા પોતે જીન ધર્મી છે; છતાં રાણી રાહેબા જેટલા દ્રઢપ્રતિજ્ઞ નથી. એમનો મેળાપ તો અકસ્માતિક બન્યો. રાજ્યકાર્યને અંગે વિશાલીમાં ચેટકરાજના પ્રમુખપણા હેઠળ કેટલાક રાજાઓ એકત્ર થયેલાં, તેમાં દધિવાહન ભૂપ પણ ગયા હતા. ત્યાં પદ્માવતી અને એમની વચ્ચે સ્નેહગાંઠ બંધાઈ. અહીં આવ્યા બાદ નૃપતિનું દિલ રાજકાજમાં લાગ્યું જ નહીં; વારંવાર ચેટક તનયાના વિચારો જ આવ્યા કરે એટલે ચેટકરાજ પાસે પદ્માના કરની માગણી અર્થે સચિવને મોકલ્યો અને ખાનગીમાં સુચના પણ આપી દીધી કે જો હા પાડે તો, સાથે આ મારું ખાંડું (ખર્જ) રાખો કે

જેથી તુર્તજ લગ્ન કરી અત્રે પદ્માવતીને લાવી શકાય. પદ્માવતી સાથેની વાતચિત્ત પરથી રાજા સાહેબને ખારખાની ખાત્રી તો હતી કે વિશાલાપતિ નકાર નહીં બંધે; પણ એમનો સ્વભાવ અકલ્પ્ય હોવાથી ચોક્કસ કંઈ કળી શકાય નહીં. પણ પદ્માવતી સહના વાર્તાલાપથી એમનું હૃદય એટલું તો વિરહાતુર થઈ ગયું હતું કે અહીં આગ્યા બાદ તેમને એમજ લાગ્યા કરતું કે ઉતાવળથી અહીં આવવામાં મેં ભૂલજ કરી છે. હજી થોડો સમય વિશાલામાં રહી પ્રણયના મીઠડા મંત્રો સુણ્યા હોત તો ઠીક થાત. બીજી તરફ સચિવ મહાશય વિદ્યાય થઈ ચુક્યા હતા. તેઓ ભાગ્યશાળી કે તેમને સારૂ વિધિએ બધી સાનુકુળતા સરજી રાખી હોવાથી અહીં મુશ્કેલી ન નહી. વિરહી વામા પદ્માએ સ્વ પિતાના કાને પોતે પસંદ કરેલ જીવનસાથી વિધેનો ઇરાદો સખીવૃંદ દ્વારા પહોંચાડી લીધો હતો અને પ્રત્યુત્તર પણ પ્રાપ્ત કરી લીધો હતો કે યથા મ્મવર્તાં રોચતે અર્થાત્ ‘ રૂએ તેમ કરો ’ વધુ સુચના કે સમ્મતિની એ પ્રખર ધર્મી અવનીપતિ પાસેથી આશા પણ ન હતી. લગ્નવિધિના મંત્રોચ્ચાર થઈ ચુક્યા અને અલ્પકાળમાં રાણી સાહેબાના અત્રે પગલાં થયાં. એ દિવસનો આનંદ હજી પણ વિસ્મરણ થઈ શક્યો નથી. જોકે એ બનાવને આજે દશેક વર્ષોના વહાણાં વહી ગયાં છે. ભૂદેવ! વધુ તે શું વર્ણન કરું ? પણ સત્ય વહું છું કે એ રાણી-બાનાં પગલાં કુંકુમવર્ણી છે. એ પદ્મિની નારીના આગમન

પછી અમારા રાજ્યમાં દિન-પ્રતિદિન ચડતી કુળાનો ભાનુ વૃદ્ધિંગત થતો જ રહ્યો છે. વેપારવણજમાં અને જનસુખા-કારીમાં ચંપાપુરીની અસૂયા અન્ય નગરીઓ કરે તેમાં નવાઈ નથી. દરિયાકાંઠાના ભૂપાળ પણ પદ્માવતી બા પ્રત્યે અડગ પ્રેમથી વતે છે. દંપતીનો સંસાર અનુપમ અને આદર્શ હોઈ બોધગ્રહણને યોગ્ય છે.

જે કે યુવાન વય છે એટલે કહેવું ઉચિત ન ગણાય; કેમકે કાળની વાત સ્ત્રીના વિના ઠોણ બળી શકે છે; છતાં ખામી વા ઉણપ ગણીએ તો માત્ર એ પ્રેમી યુગલને હજી સુધી કંઈ અગત્યનો લાભ નથી થયો એટલીજ છે.

વાત પુરણ થતાંજ જોધી મહારાજે ધીરજનો દમ ખેંચ્યો. નાકની ટોચ આગળ આંગળી રાખી ત્રુટતા આંક-ડાની મીલાવટ કરી લીધી. મુખ પર પ્રકુલ્લતા પથરાઈ ગઈ.

નાયક ! તમારી અંતિમ પ્રાર્થના જરૂર ફળશે. એનો યોગ લખાઈ ચુક્યો છે. જીવ બાસાડેબને ખબર આપો.

શું કહો છો ? રાણી સાહેબને ખોળે પુત્ર રમશે ? ક્યારે ? ત્યાં તો નાયક નાયક એવા સાદ સંભળાયા. તરતજ ઇશારાથી નિમિત્તકને ત્યાં ચોલવાનું કહી નાયક મંદિરના દ્વારપ્રતિ દોડ્યો. રાણી સાહેબના કદમ પગથીઆ વટાવવા લાગ્યા. હુંસની ચાલે ચાલતાં રાણીને નાયક કંઈ વાત કરી નિમિત્તક ઉભો હતો ત્યાં લાગ્યો, નિમિત્તકે હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા.

કેમ દિગ્ગજર, ક્યાંથી વધારો છો ? તમેને શું સ્વ-
પ્રશાસનનું જ્ઞાન છે ? જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો શું તમેએ
અભ્યાસ કર્યો છે ?

હા, હું રાજગ્રહીથી આવું છું. ગુરૂ પસાચે ઉક્ત
શાસ્ત્રોમાં મેં શક્તિ અનુસાર નિષ્ણાતપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે.

નાયકે મને કહી તે વાત ખરી છે ? કેવળ મારું
કપાળ જોવાથી તમે શું મારું તકદીર વાંચી શકો છો ? એથી
વધુ તમે કંઈ કહી શકશો ?

હા, સાહેબા. જ્ઞાની પુરૂષોના સિદ્ધાંતો પરથી ગણતરી
ખાંધી, તેમજ શારીરિક લક્ષણો પારખી કોઈપણ વ્યક્તિનું
ભાગ્ય કહેવાની શક્તિ મેં પ્રાપ્ત કરી છે. એમ છતાં ભાવી-
ભાવને સંપૂર્ણપણે જાણવા માટે તો જ્ઞાની પુરૂષોજ સમર્થ
છે. આપના ગ્રહોનો યોગ એવો સુંદર મળ્યો છે કે એકાદ
એ રોજમાં કોઈ ઉત્તમ જીવ આપની કુક્ષિમાં જરૂર ગર્ભ-
પણું આવે. કપોલ પ્રદેશની તેજસ્વીતા એ વાતનું સાનિધ્ય
કરે છે. એટલું જ નહીં પણ આપની ગતિ પરથી મારું
અનુમાન વધારે દ્રઢ થાય છે.

નાયક ! આ નિમિત્તકને હજાર સોનામહોર આપી
તેના ખાનપાનનો ખંદોળસ્ત કરી આપજો. તેમજ આજથી
ચોથે દિવસે મધ્યાહ્ન પછી તેમને મારા આવાસે તેડી લાવજો.
તેનો મેળ મેળવવામાં તમે પણ કારણભૂત બન્યા છો તેથી
તમને પણ સો દિનાર બક્ષીસ આપું છું.

આજ્ઞાની પૂર્ણાહૂતિ સાથે રાણી પદ્માવતી વિદ્યુત્ ગતિએ
બગિચાના મુખ્યદ્વાર પર પહોંચી ગઈ અને મ્યાનામાં
દાખલ થઈ તરત જ રાજમાર્ગે થઈ પોતાના આવાસ તરફ
રવાના થઈ ગઈ.

ભૂદેવજીને તો આવતાં વેંતજ ‘ ઘીકેળાં ’ થયાં.
તરત જ ઉભા થઈ અણગણુતા માર્ગે કાપવા લાગ્યા. મનમાં
શુકનશાસ્ત્રને કોટિશઃ ધન્યવાદ આપતા. કેમકે આજે તેમને
નગરમાં પેસતાં જ સારા શુકનો થયેલા. સાથે એક નોકર
માર્ગદર્શક હોવાથી ઉતારા સુધી આવતાં કંઈજ અગવડ
નહી. ચોથા દિવસની રાહ જોતાં પ્રાતઃ વિધિમાં મશગુલ થયા..

જેન ધર્મને લગતાં
દરેક જાતનાં સસ્તાં
અને

સારાં પુસ્તકો મળ-
વાનું સ્થળ :-

જેન સસ્તી વાંચનમાળા.
પાલીતાણા.
(કાઠીયાવાડ)

પ્રકરણ ૬

રંગમાં ભંગ.

“દુન્યવી સુખોની સ્થિતિજ અપાયુષી હોય છે. દુખની શ્રેણી નજર આવશે પણ સુખની તો લીંટીઓ જ રહેવાની. જરાતરા આનંદની જમાવટ થઈ રહી હોય ત્યાં કંઈને કંઈ બનાવ અચાનક બનવાનો કે જોથી આખી પરિસ્થિતિ જ બદલાઈ જવાની. માટે જ એ સુખોને ાનીપુરૂષો દુઃખરૂપ કહે છે. તેથીજ એની ગણના ક્ષણિકમાં થાય છે.”

સ્વામીનાથ, ભલે આપને વિશ્વાસ ન બેસતો હોય; છતાં હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે એ સામુદ્રિક શાસ્ત્રીની ગણતરી અક્ષરશઃ સાચી છે. મેં તેને અહીં આજે બોલાવેલ છે. આપ પણ એ વેળા હાજર રહેશો તો ખાત્રી થશે.

પ્રિયા, ભલે તહારી વાત સાચી હોય પણ એ કહે તેટલું સર્વ સત્ય જ હોય એમ મારું મન કબુલતું નથી જ. કાગનું બેસવું અને તાડનું પડવું એ ન્યાયે એકાદી વાર્તા યથાર્થ નીવડે તેથી શું ? એ શાસ્ત્રોને તો હું ખરા જ માનું છું પણ એના ખરા બાણકારો મળવા આજે દુર્લભ થઈ પડ્યા છે. સંસારત્યકત મહાત્માઓ એ સંબંધીના જ્ઞાતા હોવા છતાં, સૃષ્ટિહારહિતપણાને લઈ ભાગ્યે જ એ વિષે વાત પણ કરે છે. બાકી કેટલાક પ્રાણીઓનો તો એ આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવાનો ધંધો થઈ પડ્યો છે. એટલે

થોડા ઘણા જ્ઞાનથી તેઓ ટકું ચલાવે જ જાય છે. નારી-જાતિમાંથી એના ધરાક પણ ઘણા મળી આવે છે. વળી એ વર્ગની શ્રદ્ધાને સ્થિર કરતાં ઝાઝા મુશ્કેલી ન નડતી હોવાથી પેટ પુરતું તો એ ભૂદેવોને વિના પરિશ્રમે મળી રહે છે. તત્વના કોવિદ પુરૂષો તો સહજ સમજી શકે છે કે પોતાના ભાગ્યાનુસાર સર્વ કંઈ બન્યા કરે છે. તેથીજ મારી હાજરીની મને કંઈ અવશ્યકતા જણાતી નથી. ત્હારા સરખી વિમલકુલોત્પન્ન લલનાએ પણ એવાઓની જાળમાં ફસાતાં પૂર્વે પૂર્ણ વિચાર કરવો ઘટે છે.

હૃદયવલ્લભ, ચેટકની પુત્રી અજ્ઞાનતાથી કિંવા ભોળ-પણ-વહેમોથી પ્રપંચ જાળમાં ફસાઈ જાય એમ રખે માનતા! સાથે એમ પણ ન ધારતા કે પુત્રમોહની આશાથી ભૂદેવની દોરા આખડીમાં આટલી હદે શ્રદ્ધા ધરાવે! ‘અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ’ એ વાત ભલે વેદના અનુયાયીઓ માટે ધ્રુવના તારા સદૃશ નિશ્ચય હોય પણ જૈનધર્મના ચુસ્ત ઉપાસક વિશાલાપતિની બાળાને તો ગલથુથીમાંથી જ આત્મા, કર્મ અને ભવિતવ્યતાના પાઠો શીખવાડવામાં આવેલા છે. તેને મન પુત્ર એ સંસારથી તારનારું નહિ પણ સંસારમાં ડુબાડનારું સાધન છે. છતાં ભોગાવળી કર્મના ચોગે એનો સંપર્ક વ્યવહાર દ્રષ્ટિથી અતિરસ્કૃત હોઈ તેમાં તે જરૂર સ્નેહના બંધનો બાંધી શકે છે. એમ છતાં એના અભાવે નથી તો આર્તધ્યાનમાં આરૂઢ થતી કે નથી તો નીતિવિરૂદ્ધના માર્ગે જતી; પણ આ દિવની

ખાખતમાં મેં કસોટી કરી જોઈ છે. મારા સિવાય જે વસ્તુની પ્રતીતિ અન્યને થવાનું અસંભવિત છે તે વાત તેણે મને કરી દેખાડી એથી એ સિદ્ધ કરવું સહજ છે કે જરૂર તે સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં પારંગત છે. એવા જાણકારની કદર આપણા જેવાએ કરવી જ જોઈએ. નહિંતો પછી પરિશ્રમ વેડી એ શાસ્ત્રને જીવંત કાણુ રાખશે ?

સુલક્ષણે ! ત્હારી વાકપટુતાએ મારું મન મુગ્ધ બનાવી દીધું છે. દધિવાહન ને પદ્માનો મેળાપ એ પુરાણાગ્રોહ્ય જ ગણાય. જરૂર થોભી જાત પણ એક આવશ્યક કાર્ય તેમ નથી કરવા હેતુ; છતાં મારી આંતરિક ઇચ્છા છે કે એવા ઉત્તમ જ્ઞાતાનો લાભ લઈ ચથેચ્છ બદલો વાળવામાં જરા પણ ખામી ન રાખશો.

રાજેશ્રીને સિધાવ્યાને માંડ ઘટિકા થઈ હશે ત્યાં નાયક સહ નિમિત્તકતું આગમન થયું. રાણીએ વિનય પૂર્વક આસન ધરી બેસવા સુચન કર્યું અને પોતે પણ એક ગાદી પર બેઠક લીધી.

દિજવર ! તમારી જ્ઞાનશક્તિ ધારદાર છે. તમે એ સંબંધી વિશેષ કંઈ કહી શકો તેમ હો તો પ્રથમ એ કહી નાંખો કે જેથી અન્ય પ્રશ્નો સંબંધી પશ્ચાત્ વિચાર થાય.

રાણીમાતા ! ખચિત એ સંબંધી વધુ કહી શકાય, પણ પ્રથમ આપે મને ગર્ભ રહ્યાનો ચોક્કસ સમય કહેવો જોઈએ કે જે ઉપર મારી ગણતરીના મંડાણ હું માંડી શકું.

તરત જ રાણીએ દિવસ તથા સમયનો નિર્દેશ કર્યો.

નિમિત્તક થોડા કાળ લગી, ધ્યાનમગ્ન બની કંઈક ગણતરીઓ મનમાંને મનમાં ગણતો હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. રાણી, નાયક અને દાસિઓનો પરિવાર તેમજ સખીવૃંદ એકચિત્તથી એના મુખપ્રતિ મીટ માંડી રહ્યા.

દ્વિજ મહાશયના હોઠ ઉઘડ્યા. ધીમા પણ વિચાર પૂર્વક ગોઠવાયેલા શબ્દો બહાર પડવા માંડ્યા.

રાણી સાહેબા, આપને એક કુલધોતક પુત્ર થશે સ્વબળ —પરાક્રમ વડે એ રાજ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરશે. શુભનિષ્પન્ન થઈ ખ્યાતિ પામશે. વિલાસપ્રિય છતાં વિલાસને લાત મારવામાં ક્ષણ પણ બ્યતીત નહિં કરે. આત્મકલ્યાણ સાધી શિવશ્રીનો લોકતા બનશે. આ તો થનાર સંતાન વિષે; પણ આપને એના જન્મકાળે આ સ્થાન છોડવું પડશે. આપ આટલી વાતથી સંતોષ ધરશે એથી આગળ હું નહીં કહું. એમ બોલતાં જ નિમિત્તકના ચહેરા પર ભાવિ સંકટના દર્શને શોકની કાલિમા છવાઈ રહી.

અકળાય નહીં, થવાનું એ તો જરૂર થવાનું જ છે; છતાં જે જણાતું હોય તે સ્પષ્ટતાથી કહી દો. રાણીએ પોતાનું વધુ ભાવિ જાણવા આગ્રહ કર્યો.

માફ કરો માતૃશ્રી ! લૂણ ખાઈ, ભાવી સંતાપની વાત આ મુખમાંથી નહીં જ નિકળી શકે. બનવાકાળે ભલે

તે બને; છતાં આજથી એનું સુચન કરી ચિંતાના વમ-
ળમાં હું આપને નહીં ઉતારું.

ભાઈ ! સીતાજી ને રામ વચ્ચે કિંવા રાજમતી ને શ્રી
નેમ વચ્ચે કુરંગે રંગમાં લંગ પાડ્યો તેમ ત્હારા અબોલ
ત્રતે મારી વિવિધ પ્રશ્નોદ્વારા જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરવાની અભિલાષા
પર પૂજો મૂક્યો. કાં તો પુરૂં જાણવું વા તદ્દન અજ્ઞાન
રહેવું, એ ઠીક છે પણ આ અધકચરી દશા તો વિટંબના
રૂપજ છે. માટે કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહી દે.

અન્નપૂર્ણા દેવી ! એમાં તે કાલાવાલા હોય ! છતાં
મારી જીજ્ઞાસા જ્યાં ન ઉપડે ત્યાં શું કરું ?

ભલે, જ્ઞાનીએ દીકું હશે તે બનશે, એની મને જરા-
પણ ફિકર નથી; છતાં ત્હારા જાણપણની પરીક્ષા અધુરી ન
ગણાય એ ખાતર એ સર્વ વૃત્તાંત એક પત્રપર લખી
તૈયાર કરો. અને તેનાપર રાજસુદ્રાની છાપ મારો. એ
સમય વીતતાં સુધી અત્રે મંજુષામાં રાખીશું.

ઝટપટ જોઈ મહારાજે પત્ર તૈયાર કર્યો, રાણીએ
તુર્ત જ એ પત્ર પર મહોરછાપ મારી મંજુષામાં મુકાવી
દીધો. પછી નાયક તરફ અલ્પ ફેરવી મહારાજને બીજી હજાર
મહોરો આપવા ફરમાવ્યું.

નિમિત્તકના મનમાં ભાવિની વિરૂપતાથી એટલી હદ
સુધી અસર થયેલી કે તેણે આ પારિતોષિક સ્વીકારવા

પ્રથમ તો ના લણી; પણ નૃપવદ્લભાના અત્યંત આશ્ચર્યથી
અહણ કરવું પડ્યું. ત્યાંથી વિદાય લીધા બાદ તે પોતાના
ઉતારે આવી જરાપણ વિલંબ સેવ્યા વગર અને કોઈને
પણ જાણ કર્યા સિવાય એકાએક બહાર નિકળી પડ્યો જે
પુનઃ ત્યાં દેખાયો જ નહીં.

બીજે દિવસે નાયકને તપાસ કરતાં માત્ર ત્યાંના
રક્ષક પાસેથી એટલી જાણ મળી કે તેમનું નામ વિષ્ણુશર્મા
છે અને તે રાજગૃહીના નાલંદા નામક શાળાપુરમાં વસે છે.

નાયકદ્વારા આ વાત રાણી સાહેબાના કર્ણપટ પર
જતાં એ સંબંધી ઘટતી તપાસ કરાવી પણ કંઈ વળ્યું
નહીં. દુઃખનું એસડ દહાડા એ ઉક્તિ અનુસાર એ
આખોય પ્રસંગ દિવસો જતાં સ્મૃતિપટમાંથી ભુંસાઈ ગયો.
દંપતી જીવનના દૈવી સુખોમાં આ પ્રેમીયુગલનો કાળ
સરિતાના વારિ માફક વહી જવા લાગ્યો. જોત જોતામાં
રાણીના ગર્ભને છમાસ વ્યતીત થઈ ગયા; એટલે તેણીને
એકવાર એવો દોહલો ઉઠાવ્યો કે ‘હું હાથી પર બેસું’
અને ખુદ રાજન્ મહારા મસ્તકે છત્ર ધરે અને એવી
સ્થિતિમાં વનમાં યથેચ્છ પ્રકારે વિચરે!’ ગર્ભના તેજસ્વી-
પણાના પ્રભાવથી આવો દોહલો ઉપજ્યો; છતાં પતિવ્રતામાં
ધુરિ સ્થાન ભોગવતી, કુલીન, નીતિધર્મપદ્મી અને
પતિમાં અનહદ પ્રેમ ધરાવનારી પદ્માથી એ વાત કહી જાય
કયા પ્રકારે ! એ સંબંધી મુખમાંથી હરફ પણ નિકળે

ખરે ? એટલે તનયાનો આ મનોભાવ નજીકની સખીયો પણ ન કળી શકી ! અપૂર્ણ હોહદયી શરીરયદિ સૂકાવા લાગી. દધિવાહન ભૂપની નજર બહાર એ વાત ન રહી. એકદા અતિ આગ્રહપૂર્વક પૂછતાં એનો ભરમ ભાંગ્યો. સારૂં જે ધ્યાન સુણ્યું. ઓહો ! એટલું જ ને ! લોળી ભામા ! આટલા કાળ પર્યંત કાં એ વાતનો ઉચ્ચાર ન કર્યો ? વૃથા સુકોમળ દેહને કાં ગાળી નાખ્યો ? એમાં શરમ શાની ? ગર્ભની ઉત્તમતાની એ નિશાની છે. પુણ્યબળની કમાઈને શું લેવા જવાનું હોય ! તરત જ હુકમો છુટ્યા અને સ્વારીના ડંકા ગગડ્યા.

રાણીને પોતાનો વેષ બરાબર બુકિતપૂર્વક પહેરાવી દીધો. એ પોશાકમાં એવી સરસ રીતે તે દીપવા લાગી કે ખુદ તહેનાતમાં રહેનાર દાસ-દાસીવર્ગ પણ પારખી ન શક્યો કે આ રાણી છે, ત્યાં બહારના મનુષ્યો કેમ બાણી શકે ! હાથી પર આસન મંડાયા. પુરૂષવેષ ધારણી રાણીએ એકંક લીધી. તેની પછાડી ખીજા આસન પર દધિવાહને એકંક લઈ હસ્તમાં છત્ર ધારણ કર્યું. રક્ષક સૈન્યની કુચ અને વાજત્રોના કર્ણપ્રિય નાદો સાથે સ્વારી રાજમાર્ગે થઈ વનખંડ તરફ ચાલી. અંપાનગરીના હજારો લોકો અચાનક નિકળેલી ભૂપાળની સ્વારી પ્રત્યે કુતુહલ ભરી દ્રષ્ટિ ફેંકતાં અચંખામાં નિમગ્ન બની ગયા. ‘ રાજા પોતે છત્ર ધરે ત્યારે એ નવિન રાજા તે કોણ હશે ? ’ એ અંપાની

જનતાને મન કોયડો હતો. શંક'ના વમળમાં પ્રજા ગોથાં ખાતી રહી અને ભૂપાળ તો ઉદ્યાનમાં દાખલ થયા. વિનોદ વાર્તામાં આનંદ પમાડતા પદ્માવતીને મનગમતી કીડા કરાવવા લાગ્યા. હુસ્તી પણ ઉદ્યાન વટાવી વનમાર્ગે ગતિ કયેજ ગયો. ત્યાં એકાએક ભૂગર્ભમાંથી સુગંધનો વા છુટ્યો, આકાશતળ ગર્જા ઉઠ્યું. વિજળીઓ ચમકવા લાગી, અને સાથે જ વરસાદના ઝાપટાં શરૂ થયા. ચોતરફ પાણીમાં સૃષ્ટિ સુંદરી નૃત્ય કરવા લાગી. ગજ ઉન્મત્ત બન્યો, વન તરફ ચારે પગે દોડ્યો. રક્ષક ટુકડી દેખાતી અદ્રશ્ય થઈ. રાજાનો જીવ પડીકે બંધાયો. રાણીને નિમિત્તકનું વચન યાદ આવ્યું.

ઉભયને લાગ્યું કે હવે આ ગાંડા હાથીને ત્યાગી, વસ્તુસ્થિતિ પૂરી બગડી જાય તે અગાઉ રક્ષણનો ઉપાય કરવો ઘટે. હાથીને અંકુશમાં લેવાના મહાવતના પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડયા અને ધસારાના આઝકામાં એ ગખડી નીચે પડી ગયો. દધિવાહને દૂર એક વડનું ઘટાદાર વિશાળ ઝાડ ભેટ્યું. નીચે સુધી લટકતી વડવાઈઓ ભાળી. એ ભેતાં એક ચુકિત હાથ લાગી.

બહાલી, ભે પેલી વડવાઈઓ નીચે હાથી આવે કે તરત જ એને પકડી લઈ હાથીપીઠને આપણે ખાલી કરી દેવાની છે. તે વિના જીવનરક્ષા અસંભવિત છે. કેમ બનશે ને ?

ક્ષત્રિયાણીને મન એ કંઈ અશક્ય વાત નહોતી; છતાં

ગર્ભિણી અવસ્થા હોઇ એમાં હામ ભીડવા નકારો વાસતો હતી. પણ અહીં તો વિચારને સ્થાન હતુંજ ક્યાં ! અપણ ગતિએ ફાળો ભરતો ગજરાજ એ વડ હેઠળ આવી પહોંચ્યો. નૃપે તો વડવાઇ પકડી, પણ રાણી તેમ ન કરી શકી. ખેલ ખલાસ. રાજા લટકી રહ્યો અને નિમિષ માત્રમાં સ્વ-પીઠપર એકાકી વિલાપ કરતી, પતિ વિયોગે ઝુરતી, એવી પદ્માવતીને એ તિર્યંચ આગળ લઇ જઇ દ્રષ્ટિ મર્યાદામાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગયો.

ભૂપાળ વૃક્ષપરથી ઉતર્યો. ચોતરફ ગાઢ જંગલ ભેથું. રાણી વિહુણે તે બેભાકળો બન્યો. રાણીનો વિ-યોગ તે સહન કરવા અશક્તિમાન હતો; એવો તેને પ્રેમ બંધાયો હતો. પ્રસવાવસ્થાના નાકાપર વિચરી રહેલ રાણીને વાઘ-વરૂના ભય વચ્ચે એકલી છોડી જતાં એનું મન કેમ કળુલ કરે ? જ્યાં વિધિનો આડો આંક ત્યારે કરે પણ શું ? આછી તેની પાસે ઉડવાની શક્તિ હતી કે તે ઉડીને જાય. ઘડીકમાં ભાગ્યને તો ઘડીકમાં હાથીને કેટલાયે ઉપાલંભો દીધા. જાણે કે એ સાંભળીને જ ન હોય તેમ વૃક્ષે વાયુવડે હાલી એની મજાક ઉડાવવા લાગ્યા. અરણ્ય રૂઢન તે કોદિ ફળતું હશે. આમ કેટલોક કાળ ‘કિંકર્તવ્ય મૂઢ દશા’ માં વ્યતીત થઇ ગયો ત્યારે સંરક્ષક હુકડી આવતી દેખાણી.

પ્રકરણ ૭ મું.

કર્મ કરે તે કોઈ ન કરે !

“ કર્મના કાતીલ ધાતી વિશ્વભરમાં કયો આત્મા નથી હણાયો ? બાર બાર મહિના લગી શ્રીનાભિસુતને આહાર ન મળવામાં, કે ચરમ તીર્થ કર શ્રીવર્ધમાનને કર્ણુમાં ખીસા નંખાવવામાં કર્મ શિવાય ખીજ કોનો હાથ હતો ? આવી નિશ્ચિત પરિસ્થિતિએ, કર્મોને અર્જન કરવાના પૂર્વ કાળમાં આત્માએ ઉક્ત વાત વિસરી જઈ વૃથા કુલાઇ, એને રેશમની ગાંઠ સમા, દુઃખે છોડી શકાય તેવા બનાવી દે છે !! ”

અરુર ! આ ઘોર જંગલમાં હું એકાકી આવી પડી ! હવે મારી શી ગતિ ! વાઘ વરૂની જ્યાં ત્રાડો થઈ રહી છે એવા બિહામણા સ્થાનમાંથી ભાગી જવું પણ કયે માર્ગે ? કોઈ માનવી નજરે ન ચડે, અરે ! પગરવ સરખો પણ જ્યાં ન દેખાય ત્યાં પૂછવું પણ કોને ? મને એવી તે શી યુદ્ધિ સુઝી કે જેથી હું ઉદ્ધાન-વિહાર અર્થે નિકળી !

ક્યાં તે મારા મણિરત્ન જડીત ભૂમિકાવાળા-જ્યાં સદૈવ સુગંધીદાર ચીજોના પમરાટથી સુવાસ જહેકી રહેતી એવા-રમણીય આવાસો અને ક્યાં આ અરણ્ય વચ્ચે વિકરાળપણાનો ખ્યાલ આપતું વૃક્ષનું ઘીચ ઝુંડ !

સુંદર કારીગરીવાળા વેલ ઝાડ પાન આદિના આકારોથી જેનાં લાકડાંઓ કોતરણીનો સુંદર ખ્યાલ આપી

રહેલ છે એવા શીશમના પલંગો, તે ઉપર ઉજળી દુધ સમી ચાદરોથી વેદિત થયેલ મશરૂની સુંવાળી તળાઇઓ અને ક્યાં અહીંની કઠણ ભૂમિમાં ઉગેલી ઝરછટ વનસ્પતિ રૂપ પાથરણ !

મેરૂ અને સરસવ, ધનિક અને રંક કિંવા અશ્વરત્ન અને ગર્દભી વચ્ચેની સરખામણી જે ઉચિત હોય તો જ આ સરખામણી શક્ય થઇ શકે. એ રાજ મહાલયના અને દંપતી જીવનની લીલાના પડો ઉકેલતાં મારી આંખોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ વહે છે !

ધિરૂ દૈવ ! આ તેં એકાએક શું કર્યું ? ભૂખ્યાને ઘેબર દેખાડી, અચાનક તેના હસ્તમાંથી થાળી ખુંચવી લઇ જેમ રજાગતો કરી દેવામાં આવે, તેમ મને રાજવૈભવ વચ્ચે કુલ-પાનમાં ઉછરવા દઈ, અંપાપતિના વિલાસોમાં ચથેચ્છ પ્રકારે વિહરવા દઈ એકાએક આ દારૂણ લાત મારી જંગલમાં ભટકતી કરી મેલી ! અરે ! બિશ્વકથી પણ અધમ દશામાં ધકેલી દીધી ! કૂર દૈવ ! તહને જરા પણ દયા ન આવી ! જે આ જ અંતિમ ધ્યેય હતું તો પછી લાડકોડમાં જન્મ જ શામાટે દીધો ? રાણી પદથી વિભુષિત જ શા માટે થવા દીધી ? જેને પ્રાસાદની એકાદી સીડી ઉતરતાં ખમા કરનાર દાસીવૃંદ હાજર રહેતો, અરે ! જેનો પડયો બોલ ઉચકવા સાડ સંખ્યાબંધ સેવકો તૈયાર રહેતા, ખુદ નરપતિને મન એ ગૌરવનો વિષય

હતો, તેને આજે કોઈ હુંકારો ભણુનાર પણ નથી. ભૂખથી દેહ કરમાયા છતાં અને તૃષાથી ગળે કાકડી ખાજ્યા છતાં નથી તો કોઈ પાણી દેનાર; ત્યાં અન્નની આશા પણ ક્યાંથી ! એ ભગવાન ! આ તે કેવું પરિવર્તન. ઘડીકમાં શું તું શું થયું ! શું મૃત્યુ આ કરતાં વધુ ભયંકર છે ? એની ભેટ કરવામાં આથી પણ ભારી કષ્ટ હશે ?

સગુર ! તરતજ અંતરનાદ થયો. તું કોણ ? અને ત્હારો શું ધર્મ ? તેનો જરા વિચાર કર. પછી જ તું મરણની સ્પૃહાને ધારણ કર. ‘ હુઃખ આવે મરણની વાંછા ક્ષીધી ’ એ વાક્ય અમલમાં મૂકવા સારૂ નથી પણ એમ કરતાં અટકવા સારૂ છે.

કર્મરાજના પ્રપંચમાં કોનાં નાવો ઉઘા નથી વળ્યા ! અંતરની એ પ્રેરણાએ એ હુઃખી વૈદર્ભી સમી વિલપંતી અખળાનું નિશાન ફેરવી દીધું. કંઈક હિંમત આવતાં નજર સામે કર્મે જેને ધૂળ ચાટતા કર્યા છે એવા ચક્રીવાયુદેવ જેવા મહારથીઓના દ્રષ્ટાન્તો ખડા થયા. એ કર્મને બાંધનાર હું પોતે એમ ભાસ થતાંજ દૈવને ઉપાલંભ દેવાનો છોડી દઈ, આત્મનિરીક્ષણ શરૂ કર્યું. સારીયે ભૂતકાળની કરણીને સંભારી પશ્ચાત્તાપના વારિથી ઉત્પન્ન થયેલ હુઃખાગ્નિને ધુણવવા લાગી.

આ અખળા તે અન્ય કોઈ નહીં પણ ચેટક તનયા અને દધિવાહન બુપાળની ભાર્યા પદ્માવતી પોતે જ હતી. આપણે

તેને ઘેલા બનેલ હસ્તીની અંબાડી પર એકલી ઘસડાઈ જતી જોઈ ગયા છીએ. કેટલીયે ભૂમિ ચોલાંધી એ કરીરાજ એક ગાઠ જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. તેનું શરીર વર્ષાના પાણીથી ભીંજાઈ ગયું હતું, ત્યાં તેની નજર અચાનક દૂરના એક સરોવર પ્રતિ ગઈ. તરત જ ત્યાં પહોંચી જઈ તે થંભી ગયો અને સુંઠવડે જળ પીવા લાગ્યો. પદ્માવતીને એકલી પડવાથી અતિશય ભીતિ લાગી હતી; છતાં દુધ તો ક્ષત્રીયાણીનું ધાવેલીને ! એટલે તુરત લાગ જોઈ હળવેથી નજીકના વૃક્ષનો આશરો લઈ ગજ પીઠપરથી ઉતરી પડી અને મંદગતિએ વૃક્ષવૃંદથી વિંટાયેલા, મંડપસમા ખ્યાલ આપતા સ્થાનમાં ભરાઈ ગઈ. પાણી પીધા બાદ ગજરાજ ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો ત્યારે જ બિચારીમાં જીવ આવ્યો. એક સંકટમાંથી ઉગરી ત્યાં વિપત્તિનું સ્મરણ થતાં જે ઉદ્ધારો બહાર પડવા માંડ્યા તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ.

પદ્માવતીની આત્મનિરીક્ષણ વેળાની આખીએ આરાધના રાસકારના શબ્દોમાં પદ્યમાંજ આપી છે કેમકે તે અતિ મહત્વની છે.

“ અરિહંતની સાખ, જે મેં જીવ વિરાધીયા.

ચઠિરાશી લાખ, તે મુજ મિચ્છામિ દુષ્કંડં.

સાત લાખ પૃથ્વી તણા, સાતે અપકાય;

સાત લાખ તેઉ કાયના, સાતે વળી વાઉ.

તે૦

દશ પ્રત્યેક વનસ્પતી, ચૌદ સાધારણ;   તે
 બિન્દી ચઢિરંદ્રી જીવના, જે જે લાખ વિચાર.   તે
 દેવતા તિર્યંચ નારકી, ચાર ચાર પ્રકાસ;   તે
 ચૌદ લાખ મનુષ્યના, એક ચૌરાસી લાખ.   તે
 ઇંદ્ર ભવ પરભવ સેવીયા, જે પાપ અઢાર;   તે
 ત્રિવિધ ત્રિવિધ કરી પરિહરં દુર્ગતિ દાતાર.   તે
 હિંસા ક્રીધી જીવની; જાલ્યા મૃષાવાદ;   તે
 દોષ અદત્તાદાનના, મૈથુન ઉન્માદ.   તે
 પરિગ્રહ મેલ્યો કારમો; ક્રીધો ક્રોધ વિશેષ;   તે
 માન માયા લોભ મેં ક્રીધા, વળી રાગને દ્રેષ.   તે
 કલહ કરી જીવ દુહવ્યા, દીધા કુડા કલંક;   તે
 નિંદા ક્રીધી પારકી; રતિ અરતિ નિઃશંક.   તે
 ચાડી ખાધી ચૌતરે, ક્રીધા ચાપણ મોસ,   તે
 કુચર, કુદેવ કુધર્મનો, ભલો આણ્યો ભરોસ.   તે
 ખાટકીના ભવે મેં ક્રીયા, જીવના વધ ઘાત;   તે
 ચીડીમાર ભવે ચરકલા, માર્યા દિન રાત.   તે
 માછીમાર ભવે માછલાં, જાલ્યા જળવાસ;   તે
 ધીવર ભીલ કુલિ ભવે, મૃગ માર્યા પાસ.   તે
 કાજી મુલ્લાને ભવે, પઢ્યાં મંત્ર કઠોર;   તે
 જીવ અનેક જળહ ક્રીયા, ક્રીધાં પાપ અધોર.   તે
 કોટવાળ ભવ જે ક્રીયા, આકરા કર દંડ;   તે
 અંદીવાન મરાવીયા, કોરડા છડી દંડ.   તે

- પરમાધામીને ભવે, દીધાં નારકી દુઃખ;
છેદન લેદન વેદના, તાડના અતિ ફૂર. તે૦
- કુંભારના ભવ જે ક્રીયા, નીલા ઇંટ પચાયા.
તેલી ભવ તિલ પીલીયા, પાપે પિંડ ભરાયા. તે૦
- હાલી ભવ હય ખેડીયાં, ફાડયાં પૃથ્વી પેટ;
સૂડ નિદાન ક્રીયા ઘણા, દીધી બળદ અપેટ. તે૦
- માળીને ભવ રોપીયા, નાના વિધ વૃક્ષ;
મૂળ પત્ર ફળ ફૂલના, લાગાં પાપ જ લક્ષ. તે૦
- આથોવાઇ આગમી, ભરીયા અધિકા ભાર;
ઉંટ પીઠ કીડા પડયા, દયા ન રહી લગાર. તે૦
- છીપાને ભવ છેતર્યા, ક્રીધા રંગણ પાસ;
અગ્નિ આરંભ ક્રીધા ઘણા, ધાતુરવાદ અભ્યાસ. તે૦
- શૂરપણે રણ ઝૂઝતાં, માર્યા માનસ વૃંદ;
મદિરા માંસ માખણ ભખ્યાં, ખાધાં મૂળને કંદ. તે૦
- ખાણુ ખણાવી ધાતની, વળી પાણી ઉલ્લેચ્યાં;
આરંભ ક્રીધા અતિ ઘણા, પોતે પાપ જ સંચ્યા. તે૦
- ઈંગાલ કર્મ ક્રીયા વલી, વનમેં દવ દીધા;
શંસ ક્રીધી વીતરાગની, ફૂડા કોસ જ પીધા. તે૦
- ખિલ્લીભવે ઉંદર લીધા, ગિલોઇ હત્યારી;
મૂઠ ગમાર તણે ભવે, મેં જી-લીખ મારી. તે૦

- વલી ભાડભુંજને ભવે, એકેન્દ્રી જીવ;
જીવાર ચણા ગહું શેકીયા, પાડંતા રીવ. તે૦
- ખંડજી પીસજી ગારના, આરંભ અનેક;
રાંધજી ઇંધન આગના, કીયા પાપ સટેક. તે૦
- વિકથાચાર કીધી વલી, સેવ્યા પાંચ પ્રમાદ;
ઇષ્ટ વિયોગ પમાડીયા, રોહન વિખવાદ. તે૦
- સાધુ અને શ્રાવક તણા, વૃત લેઇ ભાંગ્યા;
મૂળ અને ઉત્તરતણા, મુજ દુષણ લાગ્યા. તે૦
- સાપ વિંછુ સીંહ ચીતરા, સિકરાને સમલી;
હિંસક જીવતણે ભવે, હિંસા કીધી સઘળી. તે૦
- સૂવાવડી દૂષણ ઘણા, વળી ગર્ભ ગળાયા;
જીવાણી ઠાલ્યા ઘણા, શીલત્રત ભાંજાયા. તે૦
- ભવ અનંત ભમતાં થકાં, કીયા કુટુંબ સંબંધ;
ત્રિવિધ ત્રિવિધ કરી પરિહરૂં, તિજી શું પ્રતિબંધ. તે૦
- ભવ અનંત ભમતાં થકાં, કીયા દેહ સંબંધ.
ત્રિવિધ ત્રિવિધ કરી વોસરૂં, તિજી શું પ્રતિબંધ. તે૦
- ભવ અનંત ભમતા થકાં, કીયા પરિશ્રદ્ધ સંબંધ;
ત્રિવિધ ત્રિવિધ કરી પરિહરૂં, તિજી શું પ્રતિબંધ. તે૦
- ઇણિપેરિ ઇણભવે પરભવે, કીધાં પાપ એકત્ર;
ત્રિવિધ ત્રિવિધ કરી વોસરૂં. કરૂં જન્મ પવિત્ર. તે૦

આમ આરાધનાની પૂર્ણહૂતિ થઈ અને સામે ભગવાન મરીચિમાલિની પશ્ચિમ દિશામાં દૂર દૂર રૂખતા દેખાયા. રાત્રિ વૃક્ષ પર ગાળવાનો નિશ્ચય કરી, ધીમે પગલે પદ્મા સરોવર સમીપ પહોંચી. માત્ર જળપાન કરી, લોજન પાનની પીડાનું શમન કરવા યત્ન કરતી પાછી ફરી એક વિસ્તૃત ડાળવાળા વૃક્ષનો આશ્રય લઈ, માંડ માંડ એકાદ સામાન્ય રીતે ઉંચી ગણાય તેવી ટોચ પર પહોંચી.

આરાધના કરવાથી તેના હૃદયનો ભાર કંઈક હળવો થયો હતો. મનભૂમિકામાં થોડી શાંતી વ્યાપી હતી; વાત પણ ખરી છે કે ભયને ન જોયો હોય ત્યાં લગીજ તેની ભીતિ રહ્યા કરે છે, પણ જ્યાં પ્રત્યક્ષ તેનાં દર્શન થાય છે કે તરત જ વીરશ્રીધારીએ અડગતાથી તેનો સામનો કરવા તત્પર થઈ જાય છે. પછી બીવું એ તો કાયર કિંવા કાપુરૂષનું કામ છે. પદ્માએ પણ હવે તો આવી પડતી દરેક ઉપાધિ દ્રઢતાથી સહન કરવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો.

ઘટિકાની ગણના સાથે નિશાદેવીનું કૃષ્ણ ચીર વધારે પ્રમાણમાં વિસ્તરવા માંડ્યું. વ્યાપી રહેલ ભય-કરતામાં સવિશેષ વધારો થયો. દૂરથી સંભળાતાં વાદ ચિત્તાના દારૂણ નાદોથી છાતી ધડકી ઉઠતાં વિલંબ ન લાગતો. બીજાં પણ કેટલાએ વિચિત્ર પ્રકારના ચીત્કારો અને કુત્કારો ઉદ્ભવવા શરૂ થયા. મનોબલી ક્ષત્રીય બાળા પદ્મા માટે આની કંઈ પણ ગણના નહોતી. આજે તે ખરી રીતે

ક્ષાત્ર તેજવંતી બની હતી. આખી રાત્રિ જાગૃત અવસ્થામાં ગાળવાનો પ્રથમથીજ તેણે ઇરાદો રાખ્યો હતો. એટલે કેવળ અરિહંતનો સ્તુતિ કરી, સાગારી અનશન કરી, શ્રીઅરિહંત પરમાત્મા, શ્રીસિદ્ધ ભગવાન, સુસાધુ મહાત્મા અને કેવલી ભાષિત એવા જૈનધર્મરૂપ ચાર શરણુનું ભાવ-પૂર્વક સ્મરણ કરવા લાગી.

“ મારા પ્રમાદ વશપણથી કદાચ આ દેહનો આ સમયે કિંવા આવી વેળાયે અંત થાય તો મારે ત્રિવિધ પ્રકારે એટલે મન, વચન અને કાયાવડે આહાર, ઉપાધિ અને દેહનો ત્યાગ હો. દેહ પરની વાંછાની ઉતારણા તે આનું નામ. પડદાને આ રીતે મોહના ચક્ષુ સામેથી દૂર ફગાવી દઇ, આત્માને નિર્મળ દશામાં સ્થિર કરી પ્રભુ સ્મરણ કિંવા ધર્મધ્યાન સમયમાં રાત્રિની અંધારી ઘડીયોને વિતાવવા લાગી. ‘ રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ’ એ ન્યાયે આવા ભયંકર સ્થાનમાં આ અબળાએ પ્રાતઃકાળના કિરણો અર્ધ મીંચાયેલ નેત્રોવડે દીઠાં. દેહની તંદ્રાને દૂર કરતી શનૈઃ શનૈઃ તે વૃક્ષપરથી નીચે ઉતરી આવી સરોવરના સ્વાદુ સંલિલથી મુખ પ્રક્ષાલન કરી, આગળ ગતિ કરવા લાગી.

કુદરત પોતાનું કાર્ય કરી રહી હતી. મધ્યાહ્ન કાળની ઘડીઓ ગણાતી હતી. રાજ વૈભવના અમાપ સુખોમાં જેને સ્વપ્ને પણ આવા દિનનો ખ્યાલ ન હતો અને જેને કોઈ દિ પણ ધરતી પર પગ મેલ્યો ન હતો, એ પદ્મા

બૂખી-તરસી ગર્ભિણી અવસ્થામાં કેટલીએ ધરતી કાપી
 આગળ વધી રહી છે. મનમાં પૂર્વકૃત કર્મોને દોષ દર્શ રહી
 છે. સાથે અમીરી ને ક્ષીરીએ ખલકના ખેલ ખોટા છે.
 અથવા તો ‘ સર્વ દિન કોઈના ન સરખા ’ એ પંક્તિઓને
 વારે ઘડીયે યાદ કરતી માંડ આટલું બધું ચાલી આવી
 છે, પણ હવે તેનામાં આગળ વધવાની તાકાત નથી રહી.
 પરિશ્રમથી શરીર ઝેળ ઝેળ થઈ રહ્યું છે. એકાદ વૃક્ષની
 છાયામાં વિશ્રામ લેવાનો વિચાર કરી જ્યાં નજર નાંખે છે.
 ત્યાં દૂરથી એ તરફ આવતા એક કષાય વસ્ત્રધારી તાપસને
 દીઠા. મન વિહ્વળ બન્યું. સમીપ આવતાં જ તાપસે પ્રથમ
 ધિરજ દઈ, આવી અવસ્થામાં આવી પડવાનું શા કારણથી
 બન્યું એ સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો. પદ્માને તેની વાત ઉપરથી જ
 એના પ્રત્યે સારો વિશ્વાસ ઉપજ્યો હતો. એટલે વિના
 સંકોચે પોતે કોની દિકરી હતી ત્યાંથી માંડી, દધિવાહનથી
 કેવી રીતે છુટી પડી અને આવી દશામાં મૂકાણી એ સર્વ
 કહી સંભળાવ્યું. તાપસને પદ્માની કહાણી શ્રવણ કરી
 કર્મની વિચિત્રતા ઉપર અને સંસારની અસારતા ઉપર
 તિરસ્કાર છુટ્યો. તેણે કહ્યું: પુત્રી ! તું જરા પણ ચિંતા
 ન કરીશ. ચેટકરાજ તો અમારા સ્હાયક છે; તેથી તેની
 પુત્રી તે મારી પુત્રી બરાબર છે. દુઃખથી ભરેલા સંસારમાં
 શું નથી બનતું ? માટે એનો અફસોસ ન કરતાં મારી
 સાથે અમારા પેલા આશ્રમમાં ચાલ કે જ્યાં. તહારું
 ક્ષુધા-તૃષ્ણાનું. દુઃખ ભાંગવા કંઈક યતન પણ કરી

શકાય અને તહને વેઠવી પડેલી વિટંબણામાંથી કંઈક દિલાસો પણ મળે.

પન્નાને આવી રીતે અણુધાર્યો સધીયારો મળી ગયો. એનું નામ જ પૂર્વલવની પુન્યાઈ. આશ્રમના મધુરા કુળોના આરવાહનથી હ્રુધાની પીડા સમી. સુગંધીદાર પુષ્પોની વાસે કલાન્ત મગજને ઠંડું પાડ્યું અને સરિતાના સ્વાદ જળે તૃપ્તાનું સંકટ નિવાર્યું. અલ્પકાળ માટે રાણી પડેલા સર્વ કષ્ટને વીસરી ગઈ.

પણ માગી લાવેલાં આભૂષણોની શોભા કેટલી ઘડી ટકે ? આ તો સંસારત્યક્ત વ્યક્તિ માટેનો વિસામો. ત્યાં વિશ્વને મોહકતાનો નિશો અદાવનાર નારીજાતિને કેટલો સમય રાખી શકાય ? વૈરાગ્ય રસના પાઠ પઢનારને રાગની મૂર્તિ નજર સામે ન જ પાલવી શકે. આરામ અર્થે રહેવા મન લલચાણું છતાં આશ્રમનું મહત્ત્વ ધ્યાનમાં આવતાં જ નિકટવર્તી શહેર પ્રતિ ગમન કરવા પન્ના ઉત્સુક બની. સાથે સન્યાસી વાટ બતાવતો આગળ ચાલ્યો. દૂરથી નજર પડતા અવાસો અને ગગન સાથે સ્પર્શ કરતી અટારીયોને અંશુલી દ્વારા દેખાડતો તાપસ શહેરની ભાગોળ સમીપ આવતાં અટકી ગયો.

ખેન ! આ દત્તપુર નામનું પ્રસિદ્ધ નગર છે. એમાં દંતચક્ર નામા લલો નરપતિ રાજ્ય કરે છે; તું કોઈપણ જાતની ધાસ્તી રાખ્યા વગર બેઘડક આગળ ચાલી જા. હું અગાડી નથી આવી શકતો. આટલું કહી તાપસ પાછો ફર્યો.

પક્ષા આગળ તો વધી, છતાં આખરે તો અબજાને !
 જેણે જરા માત્ર કદ વેઠેલું નહીં તેના પર આવી પડેલી
 કદ પરંપરાથી મુંઝાઈ, ધર્મશાળાની શોધ કરતી આગળ
 ચાલી. અકસ્માત હૈયું ભરાઈ આવ્યું. રાજમહાલયનાં સુખો
 સાંભર્યા. નિમિત્તકનું ભવિષ્ય નજર સામે ખડું થયું. સંસારની
 માયાપર ત્રાસ વહુટયો. ત્યાં સાધ્વીજનો યોગ થયો.
 ધર્મશાળામાં વિશ્રાન્તિ અર્થેનું આગમન આત્મગોધ અર્થે
 થયું. વૈરાગ્ય વાસિત બિશુણીએ દુઃખમુકિતનો ઉપાય માત્ર
 ત્યાગી જીવન દેખાડ્યો. સાહસિક રાણીએ ગર્ભ સંબંધી
 વિચાર કર્યા વગર અને ખુદ ગુરૂણી સમક્ષ કંઈપણ રહેાટ
 કર્યા વગર દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો. તાત્કાલિક સંસારજન્ય
 તાપમાંથી છુટકારો મેળવ્યો. સતીત્વના રક્ષણને નિર્ભય-
 તાની દિવાલો જડી દીધી. ‘ ચેટકરાજની સાતે સતી ’ એ
 ઉકિતને ખરી પાડી.

આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિરૂપ ત્રિવિધ અગ્નિથી સદૈવ
 શેકાતા આત્માને માટે સંયમ વિના આશ્વાસનની અન્ય
 જગા પણ ક્યાં હોય ! જ્ઞાની પુરૂષોએ વૈરાગ્ય ઉપજવાના
 ત્રણ માર્ગો કહ્યા છે. જ્ઞાનગર્ભિત, મોહગર્ભિત કિંવા દુઃખ
 ગર્ભિત. અને યથાર્થ તે દ્વારા આત્મા દિવ્ય પંથની
 નજીક આવે છે. દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય પણ આત્મકલ્યાણ
 સાધી શકે છે એ પક્ષના હવે પછીના જીવન ઉપરથી જોઈશું

પ્રકરણ ૮ મું.

વિરહની વ્યથા.

“સયોગ અને વિયોગ એ તો કુદરતના ધરનું જોડણું. એની ગતિ દિનરાત્રી સમી અથવા તો અસ્તોદયના ચક્ર ગાંધક નિયમિત રહી એકનો અભાવ થતાં જ બીજાની ઉત્પત્તિ સંભવે. તેથી જ તત્ત્વજ્ઞોને તેનો હર્ષ વા શોક નથી. છતાં સંસારિક હૃદયોને સયોગના સુખની તારા સમી આછી રેખાઓ વા પણ વિપજો કરતાં વિયોગની ખુર્ માફક ધાવ કરતી ઘટિકાઓ બહુ દુઃખ આપે છે એ નિસંશય વાત છે.”

ઝૂહા ! હાથી ચાલ્યો ગયો. નયનના નૂર સમી પદ્મા પણુ ગઈ. તો પછી આ દેહ શામાટે ? હું શાને વૃક્ષને વળગી પડ્યો ? સાથે હોત તો આ પણ તો ન આવત ! ક્ષત્રીય વીરને મૃત્યુના લય શા ? કદાચ મરણાંત કષ્ટમાં પણુ અમો દંપતી એક બીજાની મીઠી ગોદમાં કેવા આનંદ સહ મૃત્યુને ભેટત ! એ સુખદ ઘટિકાના હવે તો સ્વપ્નમાં જ રહ્યા ! ધિક્કાર છે, દધિવાહન ! ક્યાં ગયું ત્હારું શૂરાતન ! શું એક ગજરાજને તું અંકુશમાં ન લાવી શક્યો ? તો પછી રણસંઘ્રામના મેદાનમાં ગજશ્રેણી સ્હામે ત્હારું શું ગળું ! આ કાયરતા ! અરે બિરતા ! તું ક્યાંથી મારામાં પ્રવેશી ! કીડા કેલી નિમિત્તે ઉઘાન-વિહાર ક્યાં ? અને એ વિહારને સ્થાને આ સંહાર સદૃશ કાર્ય ક્યાં ? જરૂર એ મત્ત દશાપત્ર હસ્તિ પદ્માનો અંત

આજીવાનો. ખરેખર એ પૂર્વજન્મનો શત્રુ હોવો જોઈએ. તે વિના કોઈવાર નહિં ને આજે આમ આટલી હદે વિપરીત કેમ બની જોસે !

અરે ! પણ હું તે કેવો મૂર્ખ ! આ પ્રલાપોનું અત્રે શું પ્રયોજન ! પાણી વહી ગયા. પછી પાળ બાંધો કે ન બાંધો એ સરખુંજ ને ! ઘર અગ્નિમાં ભસ્મીભૂત થયા પછી પાણીના સમુદ્રો વહી આવે છતાં એનો શું ઉપયોગ ! એવું જ મારી પ્રાણવલ્લભા પદ્મા વિષે. આ ગાઢ જંગલમાં મારા શબ્દો અરણ્ય રૂઢન સમાન છે. નથી તો કોઈ સાંભળનાર અને નથી તો કોઈ પત્તો આપનાર કે દિલાસો દેનાર ! આ પણ દશાનું ચક્ર ! કલિંગના સ્વામીનો આજે કેવી દશા ! પ્રેમરસનાં પાન પિયૂષભર્યા કે વિષભર્યા એ કોયડો તો આવા પ્રસંગે જ ઉકેલાય !

‘કમળગત બ્રમર વિચારે કરીશું સવારે પ્રયાણ !’
કેવું મજાનું આશ્વાસન; પણ જોલ ખલાસ. હાથી આવી જ્યાં એ કમળને જ સ્વાહા કરી ગયો ત્યાં એમાં ખીડાયલા અલિની શી કથા ! કેવીયે આઠાશી દિવાલો ચણી હતી. પુત્રમુખદર્શનના લહાવાના આશા-પટ પર ઉભયે નૃત્ય કરેલું. વિનોદ વાટિકામાં તો ઘડી બે ઘડી નહિં પણ પ્રહરોના પ્રહર વિતાવેલા. દિવસની પૂર્ણાહૂતિ થતાં એ સુખદ પ્રસંગને નજીક આવતા કલ્પેલો, પણ પેલા ઉઠાહરણમાં

જેમ હસ્તિએ ' વિવાહની વરસી ' કરી નાંખી તેમ અહીં પણ એવું જ કર્યું ! જ્યાં પદ્માનો જ પત્તો નહિ ત્યાં તેના સંબંધના પ્રસંગો ક્યાંથી સંભવે ? ' મૂલં નાસ્તિ કૃતઃ શાલા ? '

મહારાજ, ઘણો સમય વીતી ગયો છે. મહા મુશીબતે શોધતાં શોધતાં આ ગહન વનમાં આપનો પત્તો લાગ્યો છે; તો આ અશ્વપર બિરાજમાન થાઓ અને અનુજ્ઞા આપો તો નગર તરફ દૂર કરીએ સંરક્ષક ટુકડીમાંના એક નાયકે વિવેક પૂર્વક કહ્યું:—

સુભટો ! તમે સર્વ સુખપૂર્વક નગર તરફ જાઓ. પ્રાણથી પણ અતિ વલ્લભ એવી સગર્ભા વામાના વિયોગ પછી હવે નગરીમાં પાછા ફરવાનો મારો લેશ પણ ઇરાદો નથી. પ્રધાનને મારા આ શબ્દો કહેજો કે જેથી એ અન્ય ઘટતો બંદોબસ્ત કરી લેશે. બિન્ન હૃદયી દધિવાહને હતાશ બની જવાબ આપ્યો.

' મહારાજ, આમ અધિરા ન બનો. નાયકે આગળ આવી બોલવું શરૂ કર્યું. માતા કરતાં પણ વધુ વાત્સલ્ય દાખવનાર બા સાહેબા માટે અમને પણ ઘણું લાગી આવે છે; છતાં લખ્યા લેખ મિથ્યા નથી જ થતા, એમ પંડિત પુરૂષોત્તું કથન છે તો પછી હાયવોય કરવાથી શું લાભ ? આપણે વેળા ગભરાઈ જઈ અકાર્ય કરવા તૈયાર થવું એ ભલે કાપુરૂષ માટે ઉચિત હોય પણ આપશ્રી જેવા પરાક્રમી ક્ષત્રિયાવતંસ ક્ષિત્રીશને એ જરાપણ શોભતું નથી.

કહ્યું છે કે સમ્પત્તૌ ચ વિપત્તૌ ચ મહતામેઋપતા અર્થાત્
ચડતી-પડતીમાં મહાન્ પુરૂષોની દશા સરખીજ રહે છે.
જુઓને ચંદ્રજ્ય, સૂર્ય કિંવા ચંદ્રના જ થાય છે ! કોઈવાર
તારાં નક્ષત્રોને શીરે એ ભય આવે છે ખરો ? એથી એ
જ સૂચિત થાય છે કે સુખના સગર વા દુઃખના ડુંગરની
પ્રાપ્તિ મોટા પુરૂષોના નસીબે જ લખાયેલી હોય છે.

નાયક ! તમારી પ્રમાણિકતા હું જાણું છું. મારી કે
રાજ્યની જરા પણ અપજાજના તમે સાંખી નથી શકતા
એની મને ખાતરી છે; છતાં આજ તમે મારા પ્રત્યેના પ્રેમથી
આકર્ષાઈ કેવી નમાલી સલાહ આપી રહ્યા છો ! અખળાને
નિરાધાર દશામાં હસ્તિસ્કંધ પર જવા દઇ, એનું રક્ષણ
કરવા જેટલું સામર્થ્ય ન હાખવી શકનાર હું કયા મુખે
અંપાના દરવાજામાં પગ મેલું તે તો કહો ? મારું સ્થાન
મોહાડું બતાવી મારા પૂર્વજોની કીર્તિમાં હું કયા પ્રકારનો
કલશ ચઢાવું ? મારા પ્રત્યેના પક્ષપાતથી કદાચ એમાં
તમને શોભાનો ભાસ થતો હોય તો તે બ્રાન્તિજનક છે.
કેવળ એ મરીનો કૂચક ફેરવેલા મૃત્તિકાના પાત્ર સમોજ
દેખાવાનો ! તેથી હવે આચ્છ ન કરતાં તમે ખુશીથી જાઓ.

સ્વામીન્ ! આપનું અન્ન ખાઈ આપની કીર્તિને કલંક
પહોંચે તેવો માર્ગ ચીંધતા પહેલાં આ સેવક મૃત્યુના
મોહામાં કોળીયો થવાનું વધુ પસંદ કરશે. એ વાતમાં જરા
માત્ર શંકા ન ધરશે. આટલો આચ્છ ધરવાનું પણ કારણ

છે. આપશ્રી પેલા જ્યોતિષીને કદાચ ભૂલી ગયા હશે પણ તેનાં વચનો હજી પણ મારા કર્ણુરંધ્રમાં ગજુગણી રહ્યા છે. એ કંઈક લખીને રાણીબાના હાથે મંજુષામાં રાખી ગયો છે. તો પ્રથમ એનું લખાણ વાંચીને આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરશો. મારું અંતર સાક્ષી પુરે છે કે જરૂર એમાં આ બનેલ કહાણી પરત્વે ઇશારો હશે જ. એ દ્વિજ પુરો જાણકાર હતો એમાં રતિભાર સંશય જેવું નથી. તેથી જ આપના સાહસ સામે મારે આટલો આગ્રહ કરવો પડે છે. બેઅદબી માફ કરશો. નાયકે સ્વહૃદય કાલવતાં એક નવિન વાત પ્રતિ ભૂપાળનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

આશા પ્રદીપ પુનઃ પ્રજ્વલિત થયો. દધિવાહને અથ પર આફઠ થઈ નગરી પ્રતિ દ્રુતગતિએ પ્રયાણ કર્યું. અઘાપિ સુધી પૌરજન કે અધિકારી વર્ગ પદ્માના હરણ સંબંધી સમાચારથી અજાણ જ હતો અને સર્વના કાનપર એ દર્દભરી કહાણી પહોંચી ત્યારે તો ધરણીપતિ દધિવાહન રાણીના આવાસમાં દાસીવૃંદ દ્વારા નાયકસહ મંજુષાની શોધ ચલાવી રહ્યો હતો. મહા પ્રયત્ને એ ઉપલબ્ધ થઈ; અને મુદ્રાબંધથી મુક્ત કરતાં નાયકના કહેવા મુજબનો પત્ર પ્રાપ્ત થયો.

તરત જ રાજાએ તે પત્ર હસ્તમાં લઈ, વેત્રાસન પર બેસી, પ્રકાશથી ઝગઝગાટ કરી રહેલા દીપકની સ્હાયવડે મનમાં વાંચવો શરૂ કર્યો. સૌ આતુરનયને એ તરફ

મીંટ માંડી રહ્યા. અહા ! કેવું મૂકભાવ સૂચવતું દ્રશ્ય ! કેવી અનુપમ શાંતિ ! છતાં એ કળુસે જ છુટકો કે એ શાંતિના થર નીચે કેટલીયે મુંઝવણના પડો ખાઝ્યા હતા. સૌના હૃદય એ વાતમાં સાક્ષીભૂત હતા.

પત્ર વંચાઈ રહ્યો. દધિવાહન ભૂપતું કપાળ સંપૂર્ણ-પણે તો પ્રકુલિત ન થયું છતાં પૂર્વે વિસ્તરેલી શોકની છાયા-દુઃખની કાલિમા ક્ષાદ્યુન માસના વાદળાં માફક ક્યાંની ક્યાં વિખરાઈ ગઈ ! હાસ્યની આછી તસરો મુખા-ર્વિંદ પર ઉઠવા લાગી.

નાયકના હાથમાં પત્ર મુકી, મોટે સ્વરે વાંચવાની આજ્ઞા થઈ. “.....નિમિત્તકો પણ છદ્મસ્થ હોવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાની મહાત્માઓ જેવું સ્પષ્ટ કથન નજ કરી શકે એ ઉઘાડી વાત હોવાથી હું જે જણાવું છું તે માત્ર આગમ ગ્રંથોના તદ્દવિષયીક અભ્યાસ ઉપરથી મારી મતિઅનુસાર જે કંઈ સમજાયું તે જ છે; બનતાં લગી એ અસત્ય નિવડયું નથી. તેથી આ પણ નહીં નિવડે એટલી ખાત્રી આપી આગળ વધું છું.

કર્મના કાનુન વિના કંઈ પણ બનતું નથી. રાણી સાહેબને ઉત્તમ સંતાનનો લાભ થશે. પણ એ વેળા તેઓ સ્વનગરથી દ્વરવર્તી સ્થાનમાં, નિરાધાર સ્થિતિમાં શુભપણે એને જન્મ આપશે. એ અર્લકનો તરત જ વિયોગ વહોરી લેશે; છતાં પુન્યશાળી ને પ્રતાપી એ આત્મા સ્વપુન્યબળે

જીવંત રહી, વયમાં વધી, સ્વપરાક્રમે નરાધિપ બનશે; અદે એથી પણ ઉત્કૃષ્ટ પદની સાધના કરશે. આવા પુત્રની જનેતા હોવામાં ઓછી મહત્તા નથી. એ નિમિત્ત દ્વારા રાણી સાહેબા આત્મકલ્યાણ સાધશે. રાજન્ વિરહથી ઝુરશે; છતાં પદ્માના અભાવે ધારણીને મેળાપ એને સાંપડશે. એની કુક્ષિએ પણ અનુપમ સંતાન ઉદ્ભવશે. ધારણી વિયોગે પુનઃ પદ્માના દર્શનનો લાલ મળશે, એ વેળા આત્મકલ્યાણ પ્રતિ દ્રષ્ટિ પડશે.....” લી૦ નિમિત્તકે વિષ્ણુશર્મન્.

નાયકે પત્રને બંધ કરી, નૃપના કરકમળમાં 'સોંપ્યો. અલ્પકાળ સુધી પુનઃ એકવાર શાંતિ પથરાઈ રહી. તરત જ વેત્રાસન પરથી ઉઠી ભૂપાળ ત્યાંથી મંત્રણા ગૃહ તરફ વળ્યા અને નાયકને મંત્રીશ્વર બુદ્ધિધનને તેડી લાવવાની આજ્ઞા આપી.

અમાત્ય બુદ્ધિધનને સર્વવૃત્તાંતની ખબર મળી હતી, એટલે જટ તૈયાર થઈ તે મંત્રણાગૃહમાં આવી પહોંચ્યો. અને પ્રણામ કરી પોતાને માટે નિર્દિષ્ટ કરાયેલા સ્થાને બેઠો.

બુઝો પ્રધાનજી ! પદ્મા વિનાનો આ રાજ મહાલય મને સુનો લાગે છે. મારું દિલ તો અહીં પાછા ફરવાની ના પાડતું હતું પણ નાયકના હબાણથી હું અત્રે આવ્યો. અને મંજુષામાં રહેલો લેખ વાંચી મારામાં પદ્મા સહ મેળાપનો આશાદીપ સતેજ થયો. તેથી તમે સત્વર તેની શોધમાં ચાલાક પુરૂષોને રવાના કરો કેમકે મારા મનમાંથી એની

સ્મૃતિ ક્ષણુ બર પણુ વિસરી શકે તેમ નથી. વળી રાજ કાજમાં ડગલે ને પગલે રાણીની જરૂર રહી તો આપણા ખંડીયા રાજાઓમાં તેમજ પાટોશી રાજ્યોમાં તપાસ કરાવો કે કોઈને ત્યાં ધારિણી નામે ખાજા છે; એટલું યાદ રાખજો કે આ તપાસ ઘણી ખાનગી રીતે કરવાની છે. માટે એ કામપર દક્ષ પુરૂષોને જ નિમજો. વિશેષમાં માઈ મન રાજ્યકાર્યમાં પરોવાઈ રહે અને એ દ્વારા સ્મૃતિ રૂપી ચિંતામાંથી હું મુક્ત થઈ શકું તે માટે આવતી કાલથી દરેક ખાતામાં નિયમસર કાર્યવાહી થયા કરે એની સખત તાકીદ કરશો. કેમકે પ્રાતઃકાળનો સમય લગભગ શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીના અર્ચન સ્તવનમાં વ્યતીત કરી, ભોજન સમય સિવાયનો બધો સમય એની તપાસમાં જ ગાળીશ. વળી ચરપુરૂષોને પોતાના કાર્યમાં સાવધાન રહી તાકીદે સીમાડા પર ઇનતાં દરેક સમાચારો પહોંચાડવાનું ફરમાવી દેજો. કદાચ તેમને મારા આ કથનમાં વિચક્ષણતા લાગશે પણ માઈ માનવું છે કે દરેક વ્યક્તિએ નકામા બેસી ન રહેવું. નકામા બેસી રહેવાથી માકું ધ્યાન વધેછે. હજી મારા અંતરમાં આશાઓ ઘર કરી રહેલ હોવાથી મેં મારા સમયની વહેંચણી ઉક્ત રીતે ધર્મ, અર્થ અને કામની સાધનામાં કરી છે. રાત્રિવિશેષ વીતી છે એટલે તમે સિધાવો અને હું પણ નિદ્રાની ઉપાસના કરું કે જેથી ચિંતાભાર હળવો થાય.

પ્રકરણ ૯ મું

માતાનું હૃદય.

“ ખરેખર જગતને ખુદી વળો તો પણ માતાના હૃદયનો પ્રેમ અળોડ જ રહેવાનો. ગર્ભની મરણાંત પીડા સહે, જાતે સારા પકવાળો ત્યજી બાળકને પીડા ન પહોંચે તે સારૂ પથ્ય ખાળે, અરે કડવા ઝોસડીયાં ગટગટાવી જાય, એની સંભાળ સારૂ ન ગણે મિષ્ટાન્નને કે ન ગણે મૂત્રને ! કાયાની પરવા રાખ્યા વગર કોડ પ્રકારે જતન કરે. રોહનું કપરું સ્વરૂપ જાણ્યા છતાં એજ રોહને ભેટે. ઓ માતા ! ત્હારી સુખતપુત્રો સ્તવના ન કરે તો પછી તેમને માટે કયું સ્થાન હોય ! અરે ! આવી પુણ્યશીલા માતાઓ એ સંતાનોને માટે તીર્થરૂપ હોય તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું ? પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવને તેથી જ ત્રીશલા રાણી જેવા માતૃમીના રોહની કિંમત પ્રતિષ્ઠા લઈ આંકવી પડી. માની પુરૂષો રોહને બેડીની ઉપમા આપે છે એ ખરું છે. માતૃ-રોહ એ સુવર્ણની બેડી તુલ્ય છે. તેથીજ સુવર્ણની બેડીના બંધનો મોહ કરતાં આકરા બનાયા છે. એને તોડવાને સારૂ હથોડો-છીણી ન જોઈએ પણ જ્ઞાનભરી ભક્તિરૂપ ઓખરની આવશ્યકતા છે. ત્યારેજ રોહની રેશમસમી ગાંઠ તુટે છે. ”

‘ પુત્રશ્રી, તમારા આચરણમાં આવું પરિવર્તન શા કારણે થઈ ગયું તેની મને હજી સુધી સમજણ પડતી નથી. ’ ગુરૂણી કે જેમનું નામ કનકશ્રી હતું, તેમણે સ્વશિષ્યા પુત્રશ્રી અર્થાત્ આપણી આખ્યાયિકા રાણી

પદ્માવતીને મધ્યાન્હ કાળ પછી ઉપાશ્રયના ચોરડામાં ઉભય એકલા પડ્યા ત્યારે પ્રશ્ન કરતાં પૂછ્યું.

પદ્મશ્રી અધોમુખે સાંભળીજ રહી. એટલે ગુરૂણીશ્રીની વાણી આગળ વધી. જોને ખડેન ! પ્રારંભમાં તું નવી શિષ્યા છતાં કેવી ઉમંગથી, કેટલી જિજ્ઞાસાપૂર્વક અને જરા પણ પ્રમાદ સેવ્યા વગર આપણા ચારિત્રધર્મનું પાલન કેવી સુંદર રીતે કરતી હતી ! એતો ત્હેં ત્હારી સગર્ભા સ્થિતિ અમારી પાસે છુપાવી તેથી જ પાછળથી તારે લજ્જાસ્પદ થવું પડ્યું. પરંતુ પહેલેથી તેં સત્ય હકીકત કહી હોત તો અત્રે આવતી ઉપાસિકાઓ દ્વારા વિના સંકટે એનો ઉપાય કરી શકાત. ખેર ! બનનાર બની ગઈ. અંતે પણ એવી શ્રદ્ધાળુ શ્રાવિકા જ્યંતીની સ્થાયથી જ જરા પણ શાસનની અવ-હેલનાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયાં સિવાય કાર્ય પાર પડી ગયું. એ તો તારા કમભાગ્યે મૃત બાળક જન્મેયું પણ કદાચ જીવતું હોત તોપણ તેના સંરક્ષણનો પ્રતિબંધ કરી દેત. એમાં જરા પણ મુંઝાવા જેવું હતું જ નહીં. ક્યાં તું કોઈ ઉન્માર્ગગામિની કિંવા દુરાચારિણી કામિની છે કે જેથી ગર્હાનું પાત્ર બને ! અલબત્ત, શ્રી પાશ્વનાથ પ્રભુના સાધ્વી ગણમાં વસનાર સાધ્વી તરિકે એ નજ શોભે ! સંસારને જેણે આસાર માની છોડી દીધેલ છે તે વ્યક્તિ ચાહે તો નર હો અગર નારી હો તે પાછી એવી જંગલમાં નજ લેપાય. ચારિત્ર સ્વીકારતા પૂર્વે જ એ સંબંધી વિચાર થઇ

જવો ભેષ્યે. જ્ઞાની પુરુષોએ ઉત્કૃષ્ટ એવી સંયમધુરાનેઃ સગર્ભિણી અવસ્થામાં વર્તતી અળળાને સાડાં નવેધ કરેલો છે તે સહેતુ છે. આ વિસ્તૃત વિવેચન કરવામાં મારો ઉદ્દેશ એકજ છે કે ચારિત્ર માર્ગમાં વિચરતા એવા આપણા સાધ્વીગણને તારૂં કાર્ય જરૂર લાંછન લગાડત. છતાં એ ‘શૂળીનું’ વિદ્ય સોયે ગયું,’ તું એમાંથી વિના વિદ્યે પરવારી ચુકી છતાં તારા મુખપર પૂર્વની લાલી ને ત્યાગ દશાની પ્રકુલતા કેમ નથી દેખાતી ? નથી પહેલાનું ઉજ-માળપણું દ્રષ્ટિગોચર થતું કે નથી એ સમયની અપ્રમાદ દશાભરી જીવનચર્યા નયનપથમાં આવતી. આમ ક્યાં સુધી ચિંતામાં રહીશ ?

એક સમયની યૌવન બહારમાં ઉદ્ધાસભરી રમતો રમતી ચેટક તનયા, બીજા સમયની સારી અંપાનગરીની સ્વરૂપ રાશિ બળે કિંવા નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય પાનથી વા ગજગા-મિની ગતિવડે અથવા તેા ધર્મશીળ ભામિની તરિકેના પવિત્ર જીવન દ્વારા મોહ ઉપજાવતી રાણી પદ્માવતી અને હાલના સમયે કે જે વેળા ગાત્રો પર એક શ્વેત, દ્વિધથી પણ ઉજવળ અને કોઈપણ પ્રકારની કારીગરી વગરનું સાદું મોઢણુ દીપી રહ્યું છે એવા નિર્મળ ભાવને ધરતી અને ધર્મ જીવનના ઉત્કૃષ્ટ પદપર સંચરી રહેલી સાધ્વી પદ્મશ્રી શું જવાબ આપે ! શુરૂણીશ્રીના શબ્દે શબ્દે એના અંત-રમાં તુમુલ દુઃખ ઉપજતું હતું. જવાબ દેવા જેટલી હામ

ક્ષત્રિય ખમીર છતાં ન હોતી થતી. કારણ ? હૃદય પોતાને
 ગુન્હેગાર માનતું હતું. ગુન્હેગારને લક્ષાટે—સત્ય સમજ્યા
 પછી ઉત્તર આપવાનું ન હોય ! કેવળ પ્રાયશ્ચિત કે શિક્ષાની
 માંગણી જ સંભવે ! છતાં નારી હૃદય એટલે એ માંગણી
 કરતાં કરતાં રડી પડ્યું. આંખોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ છુટ્યો.

પદ્મા ! તું આ શું કરી રહી છે ? અનગારત્વમાં
 રૂદન ન શોભે. જરાપણ ગભરાયા સિવાય તારી મુંઝવણ
 ઉઘાડા દિલે કહી સંભળાવ. એક કાળે મને પણ તારી
 માફક ધર્મ સંકટમાં આવવું પડેલું. પુરૂં બાણ્યા વિના
 પ્રતિકાર ક્યાંથી શોધાય ! ગુરૂણીએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું.

મહારાજ ! તમારા ધૈર્યભર્યા શબ્દોથી મારી અંત-
 ગત કથા કહું છું. એક જૈન ધર્મની ઉપાસિકા તરિકે એ
 કહાણી એક સાધ્વી કરતાં સ્નેહલીના હૃદયી માતાની છે,
 એમ માનવું એજ ઉચિત છે. ત્યાગ જીવનમાં જ્યાં સંસારના
 સંબંધોને સ્થાન જ નથી, ત્યાં પછી તે પ્રત્યેના સ્નેહના
 ઉભરાને અન્ય શી કક્ષામાં મૂકાય ! હું આવી ત્યારે જ ગ-
 ભિણી હતી; છતાં એ વાત છુપાવી મેં તમારી પાસે પ્રવ-
 ન્યા સ્વીકારી. એ મૃધાવાદ સેવનમાં મારો હેતુ એક જ
 હતો કે જો હું દિક્ષિત ન થઈતો આ પરદેશમાં મારા જેવી
 અબજાને શીયજ સંરક્ષણ ને યોગ્ય પ્રસવના જરૂર વખા
 પડવાના. આ મારા વૈરાગ્યની ક્ષુદ્રતાનું અણતર. મારી
 બાંધ કરણીથી તમોને તેમજ તમારા શ્રાદ્ધગણને અકિત

કરેલા; છતાં અંતરના ઉંડાણમાં તો એક જ રતના રમતી હતી કે કોઈપણ રીતે અંપાના ભાવિ નૃપતિનું સારી રીતે પાલન કરવું. મનુષ્ય છુપાવા હજાર યત્નો કરે છે, પણ કુદરત એ બધાનો ઘટાસ્ફોટ પલકારામાં કરી નાંખે છે એ વાતનો તમો સહ મને સાક્ષાત્કાર થઇ ચુક્યો—દેહસ્થિતિથીજ જેને હું શુભ રાખવા ઇચ્છતી હતી તે વાત તમોએ જાણી. હું શરમાઇ ભોંઠી પડી, છતાં અંતે તો એક ચિંતામાંથી મુક્ત થવાનો સુયોગ સાંપડવાથી હર્ષિત બની. તમોશ્રી દ્વારા આદેશ પામેલી જ્યંતી બહેને મારી વાતને એટલી હદે શુભપણાનો સ્વાંગ પહેરાવી દીધો કે તે પોતે પણ ખરી વસ્તુસ્થિતિથી અનભિજ્ઞ રહી. તેણીની વિશ્વાસુ ધાત્રી અને હુંજ સત્ય ઘટના જાણીએ છીએ. મનના મેલથી મેં સાધ્વી જીવનમાં અરે ! પંચમહાવ્રત રૂપ મહાપ્રતિજ્ઞા લીધા છતાં ગર્ભ મરેલાનું કહી સર્વને છેતર્યા છે એ પશ્ચાતાપથી અત્યારે મારું હૃદય બગી રહ્યું છે. આપ સરખા સરલ ગુરૂણીશ્રી સાથે હું કેમ કપટકળાશી વર્તિં એજ એક અણઉકેલ કૂટ પ્રશ્ન છે. એના ઉંડાણમાં માત્ર એકપક્ષિય રનેહના અંધકારભર્યા થરો સિવાય કંઈજ નથી. મહારાજ ! મને જે પુત્ર અવતર્યો તે હાલ હૈયાત છે. આપના સમુદાયમાં અળાધાવડે વસવા સાડ પૂર્વે છુપાવી રાખેલી મુદ્રિકા પહેરાવી, એ અદ્વયવસ્તુ બાળકને સુવસ્ત્રમાં વીંટાળી શ્મશાનભૂમિના એક એકાંત પ્રદેશમાં મૂકી દીધો. એની ક્રાંતિ બેતાંજ મારામાં પ્રેમરસનો પાવક બહુકી ઉઠ્યો હતો.

વ્યવહાર કરજ પાડી રહી પોકારતો હતો કે પદ્મા ! એનો ત્યાગ કર, તહારાથી પળવાર એતું પાલન હવે ન કરાય, તું સંસારી નથી; છતાં અંતરમાં એની લેશપણ અસર નહોતી. આવા સ્વરૂપ સુંદર બાળકને કેમ તજ્યો જાય ! મારા પ્રિય-તમની આવી અનુપમ યાદીને હું રજળતી કેમ મુકી શકું !” અરે ! નવ નવ માસ જેના સાડ કંઠોની ચક્કીપર પીસાઈ તેનો આટલો સુલભ ત્યાગ નજ સંભવે ! ઉભય વિચારોનું તુમુલ યુદ્ધ થયું. વિજયશ્રી દંભને વરી. દુનિઆને દેખાડવા એ ઉગતા પુષ્પને તણ આવી; છતાં એક ચીંથરે હાલ માનવીને હર્ષપૂર્વક ઉપાડી જતો જોયા બાદજ. એ કર્મજનિત સ્નેહને હૃદય ન તણ શકયું. બીજી જ સવારે એ લઈ જનાર વ્યક્તિની ભાળ મેળવી તો માલમ પડયું કે એ ભૂમિની સમીપમાં જ વસતો એક ચંડાળ એને લઈ ગયો છે અને પોતાને અદ્યાપિ સુખી પુત્ર નથી થયો એ દુઃખથી જેના ગાત્ર સુકાઈ ગયા છે એવી સ્વભાર્યાને આનંદથી આપ્યો છે. એની પ્રાપ્તિથી ઉભય દંપતીને સ્વ ગૃહે પુત્રજન્મથી પણ અધિક આનંદ થયો છે. શું પુણ્યની અકળ કળા છે ! મારું હૃદય ઝાલ્યું ન રહ્યું. હું જુદા જુદા મિષે જઈ એ ચંડાળણીને ઘેર ખેસતી, મારા એ બાળકને અપત્યપ્રેમથી વહોરી લાવેલા આહારમાંથી પ્રેમપૂર્વક ખવરાવતી. ટુંકમાં ટુંકું તો ભાગવતી દીક્ષાના સ્વાંગ સજી મારા એ દારકને—એ ‘અવકર્ષિ’ક’ ને માતાના વાતસલ્ય ભાવથી રીઝવતી, મારા મનને પ્રમોદ પમાડતી.

હતી. હું ખરું જ કહું છું કે આટલા સમય સુધીમાં મારું મુખ લલેને અહીંના સ્તોત્રો પઢી જતું હોય અને હાથ પગ રોજની માફક ક્રિયાના કાંટા સમતોલ રાખતા હોય; પણ હૃદય ત્યાંજ-એ ચંડાળ ઝુંપડીમાં જ-હતું. તક સાધી ત્યાં હું બે ત્રણ ચક્કર લગાવી આવતી. આપ વિલંબના કારણે પૂછતા ત્યારે આપને કેવા જુઠા ઉત્તરો આપતી તેનો જ્યારે અત્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે મારું અંતર ચીરાઇ જાય છે, મને એમ થઇ જાય છે કે શા સારૂ આવા પાપને સેવન કરતી હજી હું જીવી રહી છું ? ધર્મના અખલા નીચે આવાં આચરણો ! પ્રતિજ્ઞાઓની હું પાલક કે ઠેકડી કરનાર ! પણ તે કાળે સ્નેહનાં નિખિડ અંધકાર તળે આ વિચાર જ નહોતા થતા. મારે મન અવકર્ષિતનું દર્શન એ સુવર્ણના સવિતા તુલ્ય હતું. એના કાલા કાલા શબ્દો એ તો જાણે સુવાસમય શુભાખના પુષ્પો ખર્ચા માનતી અને એની સાથે વ્યતીત કરાતા કાળને જીંદગીની ઉત્તમ પળોમાં સ્થાન આપતી. અહા ! સ્નેહ-પુત્રસ્નેહ શું કરે છે ? આખરે એ હતું ન હતું થયું. આજે પ્રાતઃકાળે જઇ જોતાં ન મળે એ ચંડાળ કે ન મળે મારો એ પુત્ર ! આલી ખોખા સમા એ ઝુંપડા જોઈ મારું હૃદય શંકાના વમળોમાં અટવાયું. કેટલુંયે દુઃખ અનુભવ્યું. કંઈક મારા મુલાગ્ન્યે નજીકના પાડોશીએ કહેવાથી જાણ્યું કે એ આખું કુટુંબ અહીંના દિજ સમુદાય સહ કલહમાં પડવાથી નગર છોડી ચાલ્યું ગયું છે. આ રીતે આખીએ સ્નેહસુખની

ઈમારત પાયામાંથી જ કકડલુસ થઈ ગઈ. હવે મેળાપ તે ક્યાંથી થાય ? મારા આવા પ્રેમને એકાદા સંદેશાની પણ ભેટ ન મળી ! ત્યારેજ જ્ઞાન ચક્ષુ કંઈક ઉઘડ્યાં. સાંસારિક પ્રીતિઓમાં રહેલા વિષની ખબર પડી. અંતર અવલોકન પર વિચાર શ્રેણી વળી. કેવું અકરણીય આચરણ આચરી રહી હતી તેનો પૂર્ણ ખ્યાલ આવ્યો. આપની સમક્ષ હૃદય ખોલી પ્રાયશ્ચિત લેવાના અડગ નિશ્ચયથી પાછી ફરી; છતાં શરમથી હરફ ન ઉચરી શકી; ત્યાં આપશ્રીના ધૈર્ય-ભર્યા આશ્વાસને મારો માર્ગ મોકળો કર્યો. બનેલ સત્ય ઘટના આપ સન્મુખ રજુ કરી. જો કે હું હજીવી થઈ છું છતાં આપ યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત આપશો એવી મારી સપ્રેમ યાચના છે.

શિષ્યા, આવાજ નિર્દોષિકતા સદાયે ધારજે; અને લાગેલ દોષોની કબુલાત આટલી સરળતાથી કરજે એજ મોટું પ્રાયશ્ચિત છે. ખુદલા હૃદયે કરેલી સ્વ સખલનાઓની જાહેરાત ઘણા કર્મોનું ક્ષાલન કરી નાંખે છે; કેમકે એની ચીકાશ થવામાં જે કષાયરૂપી મશાલા છે તેનો તેમાં અભાવ હોય છે. ત્હેં સાધ્વી જીવનમાં રહી અનુચિત કાર્યો કર્યાં છે છતાં નિષ્કપટપણાથી એનો ત્હને જે અધુના પશ્ચાતાપ થઈ રહ્યો છે તેથી તું તિરસ્કારને પાત્ર નથીજ. ત્હને એ પરત્વે પ્રાયશ્ચિત આપું તે અગાઉ ત્હારા શાંત્વન નિમિત્તે મારું પૂર્વ વૃતાંત ટુંકમાં કહી બતાવું કે જેથી ત્હારા

મનમાં કર્મરાજના પ્રપંચો વિષે પ્રકાશ પડે—એના પંજમાં સપડાતા પૂર્વે તું વિચાર કરે.

‘ સંસારમાં અમો દંપતી સુખમાં દિવસો વ્યતીત કરતા હતા; કેમકે મારા પતિદેવને વડીલ તરફથી એક સારો વારસો મળેલ હોઈ એમાં સ્વપુદ્ધિવડે તેમણે ઠીક ઉમેરો કર્યો હતો. જીનપૂજન, ગુરૂવંદન વ્યાખ્યાન શ્રવણ અને અહર્નિશ સામાયિક સિવાય બાક્યે જ અમારો દિન જતો. એથી શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના આગમરૂપ મહોદધિમાંથી પ્રતિદિન નવિન અમૃતરસના પાનથી અમારામાં સંસારાસકિત ઓછી થતી હતી અને દિલડું સંયમ પ્રતિ વળતું. અકસ્માત્ વિદ્વદ્ગણ શિરોમણી અને ઉપદેશ દેવામાં લબ્ધપ્રસાદ ગણાતા પ્રદેશી નૃપપ્રતિબોધક કેશી મહા-મુનિની કર્ણપ્રિય દેશના શ્રવણ કરી મારા પતિદેવને ત્યાગ-ભાવના જાગી. અદ્યાપિ સુધી મને સંતાન સુખનો યોગ સાંપડ્યો ન હોવાથી મારા મનમાં કેટલીએ વાર એની સ્મૃતિ તાજી થતી; એટલે અંશે હું મારા નાથથી ઉતરતી હતી. તેમને મન એ વસ્તુ પ્રત્યે માધ્યસ્થવૃત્તિ હતી. તેમણે સ્વવિચાર મારી સમક્ષ કહ્યા બાદ મારો અભિપ્રાય પૂછ્યો. મેં તેમને મારી અભિલાષા જણાવતાં ત્રણ વર્ષ સુધી થોભી જવા વિનંતી કરી. મારા પ્રત્યેના ધર્મને અનુસરી તેઓશ્રીએ જો કે મારી આ વાતનો સ્વીકાર હુલાતા મને કર્યો છતાં ન તો સહસા મારો છેડો છોડી ગયા કે

નતો મને ધિક્કારી કાઢી. ત્યાર પછી તેમણે વ્યવસાય એાછો કરી નાંખી, સમય મેળવી મારામાં વાસ કરી રહેલ સંસાર લાલસાને જીનાગમમાંથી દ્રષ્ટાન્તો ટાંકી મુજથી ઉજેડવાનો અતિ શ્રમ સેવ્યો. એ બધું હું શ્રવણ તો કરતી; છતાં મારી અંતર લગ્નિ તો કેાઈ પણ ચત્ને પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ. જાય તો સાડું એ ધ્યેયમાં જ રમતી. પણ જ્હેરાને ગાનશ્રવણરૂપ કે આંધળાને સૃષ્ટિસૌન્દર્ય નિરીક્ષણ રૂપ મનોરથોની નિષ્ફળતા માફક મારી એ આશા ન ફળી. જ્યાં નસિળ વાંકું ત્યાં પ્રયાસો શા ઉપયોગના ? અવધિ પૂરી થઈ. પુનઃ સ્વામીનાથે સ્વઈચ્છા પ્રદર્શીત કરી, સંયમમાં રહેલ આત્મિક ઉચ્ચતાનો ખ્યાલ આપ્યો અને ભાર મૂકી જણાવ્યું કે હજી મારા મનમાં એ યથાર્થપણે ન રચ્યું હોય તો મારે સંસારમાં રહીને પણ એમનો માર્ગ મોકળો કરી આપવો.

પદ્મશ્રી ! કુલીનકાંતા તરિકે મારી ફરજ હું સમજતી. મારા હૃદયની વિદ્વજતાનો મને પૂર્ણ ખ્યાલ હતો. જરાપણ આગ્રહ ન હતો; છતાં કેવળ જેને લોકલજ્ઞ કહેવામાં આવે તેને વશ થઈ મેં હસતે હૃદયે રજા આપી હતે પણ વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો. પણ સમજણ કિંવા જ્ઞાન-પ્રકાશમાં ક્યાં તેઓ અને ક્યાં હું ! એક સહસ્રરક્મિ તો બીજો આગીઓ ! એક રતનાકર તો બીજો કંકરખાડ ! એક સ્વાદુ સલિલપૂર્ણ રમણીય સરોવર તો અન્ય ગંધાતા પાણીનું ખાગોન્નીયું ! કેટલીયે વાર દીક્ષા લીધા બાદ હૃદય

દૌર્બલ્યતાથી પદે પદે સ્ખલનાઓ કરેલી. એ પતિરૂપ સાધુના દેહાર સ્નેહભાવથી જોયેલા અને એમની ભેટ થાય તેવા રસ્તે વારંવાર ગમનાગમન પણ કરેલું. યદ્યપિ સાધ્વીગણ મારા આ કાર્યથી અગત્ય હતો છતાં મારે તો હાથકંઠજોવું હતું. કેટલીયે વાર મનમાં થઈ આવતું કે આ કરતાં મારું શ્રાવિકા જીવન શ્રેયસ્કર હતું. આ કમંડાળની સ્નેહ-જાળોના પડછંદા કેવા છે તે અથો જ હું લંગાણ કરી રહેલ છું. મર્કટ કરતાં પણ અપળતામાં અંધપદ ધરતું મન સ્વાધ્યાયમાં કેમે કયું લીન ન થાય. જ્ઞાન દિવાકરથી સન્નિવૃત્ત થયેલ મારા એ શિરછત્ર ઉપાધ્યાયના માનનીય પદ પર આરૂઢ થયા, જ્યારે તેમની સહચરી હું પતિત દશામાં ઉંડી ઉતરી રહી હતી ! પણ એક જ પ્રસંગે મારું જીવનનાવ ખરાબે ચઢતું બચી ગયું. અન્યથા અથડાઈ ભૂકા થઈ, સંસારાર્ણવમાં ક્યાંયે ઘસડાઈ જાત ! એકઠા ઉપાધ્યાયની મધુરી દેશના ચાલી રહી હતી ! પ્રસંગમાં રાજમતિ ને અરિષ્ટનેમીનો વૃત્તાંત આવ્યો. જાણે કે એઓશ્રી મારી આંતરિક ભાવના કેમ ન કળી ગયા હોય તેમ, એ આળા યે પ્રસંગને જોવી તો સૂક્ષ્મતાથી અને અસર ઉત્પાદક શૈલીથી વર્ણવ્યો કે જેથી મારા અંગમાં દારૂણ પશ્ચાત્તાપનો પાવક પ્રજ્વલિત થયો. મનમાં ભાન થયું કે ન તો બાંધી નેમ-રાજમતિ જેવી પ્રીતિ કે ન તો જતાવી તેમના જેવી વીરશ્રી ! આઠ ભવરૂપ સંસાર લોગવ્યો પણ તેમણે અને નવમા ભવે છોડી જાણ્યો પણ તેમણે. ચાહ આવ્યું કે અમે પણ એક સમયના સખા-પતિપત્નિ;

પણ આજે ઉભય વચ્ચે જરાપણ મેળ ખાય તેમ છે ? બસ, તમન્ના જાગી કે એ અંતર કાપ્યે જ છૂટકો. રાજમતી ને અરિષ્ટનેમી જેવા સંસારને માણ્યા વિના છોડી શક્યા તો મેં તો ઘણાંયે વર્ષો ગાળ્યા. મન દ્રઢ બનાવી ગાંઠ વાળી, ત્યારથી એ સ્નેહની સાંકળ ત્રુટી ગઈ છે. આજે હું સ્વાધ્યાય રસના મિષ્ટપાનમાં જે તલ્લીનતા જોઈ છું તેના આગળ સંસારના સુખો તૃણ સરખા છે. પુત્રની લાલસા હું ખમુલક છે.

પદ્મશ્રી ! પ્રમાદ થાય, સ્ખલના સંભવે, મન અચળ બને, પણ સમજ્યા ત્યારથી સવાર ગણી પુનઃ ક્ષામણુ ન થાય એવો માર્ગ લેવો ઘટે. કર્મના એ ફાસલાઓમાં સંસારી જીવે પુનઃ પુનઃ લેપાય છે, પણ આપણે તો એ મહાબૂપતિને પરાજય પમાડવા નિકળેલા શૂરા ને નેકીના માર્ગે બહારવટું જોલનારા સૈનિકો છીએ. તેથી આપણને એના પાશમાં પડવું ન જ શોભે. માટે આજથી લીખ્મસમ અડગ રહેવાના પચ્ચખાણુ લઈ, સંયમ માર્ગમાં ઉત્સુકતા ધારણુ કર. અવકર્ષિતને એના લાગ્યપર મૂકી દે. તારાથી બનતું તેં કર્યું છે એટલાથી સંતોષ પકડ. એ જ આલોચણુ અને એજ ગુન્હાની શિક્ષા. સંયમના પંથમાં કંઈ અસિ-ગાણુથી સળંગો કરવાની ન હોય !

મહારાજ ! આપની વાત અક્ષરે અક્ષર હું હૃદયમાં કોતરી રાખી હવેથી અંશમાત્ર પ્રવ્રજ્યાને ક્ષતિ પહોંચાડીશ નહીં. સંસારને અને એના પાત્રોને મારા છેદલા નમસ્કાર છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ભાગ્યના ચકાવા.

“ જુજાળ પર મુસ્તાક રહેવું એજ શૂરાનો માર્ગ છે. કાયર વિના પરની આજ્ઞા પર જુજા ખાવાનું કેને મન થાય? છતાં પુન્યગળને વિસ્મરણ કરવાનું નથી જ. સૃષ્ટિપટ પર જેને ‘ભાગ્ય ફલ’ અથવા આ તો પૂર્વ જન્મની કરણીના ફળ’ તરિકે વહેવાર કરાય છે એનું નામ જ પુન્યગળ. અસમત જુજાળ કે પુરુષાર્થ વિના પુન્યગળનું સર્જન અસંભવિત છે; છતાં સરસાઈમાં એ અગ્રપદ ભોગવે છે. એમાં તો જરાપણ મીનમેષ નથી. કેમકે એના ગર્ભમાં ધર્મરૂપ પીયૂષના સંખ્યાગણ છાંટણ છાંટાવવા હોય છે.”

મહારાજ! આપની રાહ જેતો બહાર ઉભો છું.

પ્રધાનજી! બહાર ઉભવાની કંઈ જરૂર નથી, વિના સંકોચે અંદર આવો.

નાથ! જરા થોભો, હું અંતરગૃહમાં ગમન કરી જઉં. એ શબ્દો જેના અંગે પર તરુણાવસ્થાના સ્પષ્ટ પ્રતિભાસો નૃત્ય કરી રહ્યા છે અને જેનો પ્રત્યેક શબ્દ મુખપદ્મમાંથી બહિર્ગત થતાં કુસુમ ઝર્યાનો સ્વાંગ ધરે છે એવી એક નવયોવનાએ, પ્રધાન કમરામાં પગ મુકે તે પૂર્વે સ્વમુખ રવિને મુલાયમ રેશમી વસ્ત્રના પાલવથી આમ્બાદિત કરતાં ઉચ્ચાર્યા.

અહા ! સ્વરની કેવી મધુરતા ! રાણી ! તમારં ઉઠવાની તસ્દી લેવાની કંઈ જ જરૂર નથી. તમારો યોગ મેળવવામાં એ અમાર્યે પિતા સદૃશ ભાગ ભજવેલ હોવાથી એઓનાથી સુખ ઢાંકવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી.

આપશ્રીની શી આજ્ઞા છે ? પ્રધાને ગાદીપર બેસતાં પ્રશ્ન કર્યો અને પ્રત્યુત્તરની આતુરતાથી રાહ જોવા લાગ્યો.

દિવાનજી ! આમ આકળા ઠાં થાવ છે ? જરા તમારી પુત્રીની ખબર તો પૂછો. મને સોંપ્યા પછી આજે કેટલાએ વર્ષોના ળહાણા વાયા; છતાં એકવાર ભાળ સરખી પણ ઠહાડી છે કે ? તેના પિતાશ્રીને બાંહેધરી આપી આંબ્યા છે તેનું પાલન આ રીતે જ કરશે કે ?

રાજનૂ ! આપના પરિચયથી અજ્ઞાત મનુષ્યને એ બધું કરવાપણું હોય, પણ અહોરાત્ર પડખામાં વસનાર અને દરેક કાર્યમાં સલાહ સિવાય એક તસુ પણ ન ભરનાર એવા આપને માટે બાંહેધરી આપવી અને સુખ શર્યામાં નિરાંતે સુવું એ મારે મન સરખું છે. રાણી સાહેબાના પિતાશ્રીને આપનો પરિચય ન હોવાથી પોતાની પુત્રીના હિતકાળે દરેક ભલામણો કરે કિંવા શરતો રબુ કરે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી; અને જેમ અંદન વૃક્ષના વનમાં સદૈવ વસનાર માટે, અગર કસ્તુરીયા મૃગ જ્યાં વસે છે એવા સ્થાનમાં જે રહે છે તેને માટે અંદન કે કસ્તુરીને અંગે ખાતરી આપવામાં વિલંબ થવાપણું નથી; તેમ

ભૂપાળ દધિવાહન માટે મારે કોઈ પણ શરત કરવામાં અકળાવાપણું હોય જ નહીં. કેમ ધારિણી જહેન, તમને અત્રે કોઈપણ જાતની તકલીફ જેવું છે ? કંઈ ચાતના સહેલી પડતી હોય તો કહી દેજો. જરાપણ મુંઝાસોમા, આંખના પલકારામાં દૂર થઈ જશે.

રાણી જવાબ દે તે પહેલાં આપણે જોઈ લઈએ કે ચંપાનગરીમાં શા શા બનાવો બની રહ્યા છે. એકલા પહેલા દધિવાહને રાજ્યના દરેક ખાતાઓ જાતે તપાસી નાંખ્યા. કેટલાક અધિકારીઓના સંબંધમાં રૂઝત લીધાની ઉડતી વાતો કાને આવેલી જેનો બારિકાઈથી તપાસ કરી, જેમની વાતો સાબિત થઈ તે સઘળાને તુરત જ અધિકાર પરથી દૂર કરી તેમને સ્થાને ખાત્રીવાળા માણસો નીમી દીધા. કાયદા સખત કર્યા કે જેથી નાના સરખા સિપાઈથી મોટા અમાત્ય સુધીનો એક પણ અમલદાર પ્રજાને કનડી ખોટી રીતે એક કોડી સરખી પણ ન લઈ શકે. પ્રજાની દરેક મુશીબતો સાંભળવા સાડે એક સલા નિયુક્ત કરી કે જેમાં પોતાના ઉમરાવ સાથે પ્રજાના ચુંટેલા પ્રતિનિધિઓ બેસતા અને ખુલ્લા દિલથી રાજ-પ્રજાને લગતા કિંવા દેશને લાગુ પડતા દરેક પ્રશ્નો ચર્ચતા અને સલાહપૂર્વક તોડ આણતા. પ્રધાનજી તરફથી મોકલવામાં આવેલા માણસ દ્વારા દેશ સીમાડા પર આવેલા એક રાષ્ટ્રકૂટ વંશીય ભાયાતને ત્યાં ધારિણી નામા

શશીવદની કન્યાનેા પત્તો ખાધાના સમાચાર મળ્યા. તુર્તજ પ્રધાનને તે સ્થાને દોડાવામાં આવ્યો અને એ રીતે એ કન્યા તેજ અત્યારની રાણી ધારિણી ! પરણીને આવેલ અવસ્થામાં અને અત્યારની અવસ્થામાં આસમાન જમીનનો ફરક પડી ગયો છે. કયાં તે કાળની મુગ્ધા-વસ્થામાં કલ્લોલ કરતી ખાળા ધારિણી અને કયાં આજની તરૂણીના ગંભીર ભાવને ધરતી, લાવણ્યરાશિના નિકેતન સમાન, મોહખાણુથી કોઇના પશુ હૃદયને વીંધી નાખનાર અને પ્રગલ્ભતાને વરેલી ધારિણી. કાળની અકળ કળા છે ! તે જેમ નવાને જુના કરે છે, વા કાળાને સફેદાઇનો ઓપ ચઢાવે છે; તેમ મુગ્ધને અભિજ્ઞ બનાવી, સરળતાના સાદા સ્થાનમાંથી, યૌવન દશાના ગર્વ ભર્યા પદપર આરૂઢ પશુ કરી દે છે. એનું નામ જ સમયની બલિહારી !

આ રીતે ધારિણીને દધિવાહન ભૂપાળના અંતઃપુરમાં આવ્યાને લગભગ પંદર થોમાસા વહી ગયા હતા. એટલુંજ નહિં પણ આજે તેણીના ખોળામાં દશેક વર્ષની બાળિકા ફીડા કરતી હતી. જેનું નામ વસુમતી પાડવામાં આવ્યું હતું. રેતીના અમાપ રણ વચ્ચે જેમ થોડી લીલી જગા (orseas) એ મુસાફરને મન અવર્ણનીય કલ્લોલનું પાત્ર બને છે, તેમ પદ્મા વિહુણા દધિવાહનને અને પ્રૌઢાવસ્થા પ્રતિ ગમન કરતી ધારિણીને વસુમતિ અપ્રતિમ આનંદનો વિષય હતી. કેટલાયે સમયથી નરપતિનું મન સીમાડા પર ચતા બખેડા દૂર કરવા માટે સૈન્ય સહિત પ્રયાણ કરવા તલપાપડ

થઈ રહ્યું હતું. તેના સાંભળવામાં આવેલું કે આગાઠ સંબંધથી સાદુ થતા કૌશાંબીપતિ શતાનીકની તેમાં ઉશ્કેરણી હતી; કેમકે પદ્માવતીના શુભ થયા પછી અને નવી રાણી સાથેના લગ્નથી શતાનીક પ્રિયા મૃગાવતીને દધિવાહનરૂપ સાથે પૂર્વનો સ્નેહ ટક્યો નહોતો અને શતાનીક તેમજ દધિવાહન વચ્ચે અગાઉથી જ અણુબનાવ જેવું હતું. ક્ષત્રી-યવીર દધિવાહન એવો નિર્માલ્ય ન હતો કે શતાનીકના અપમાનને સુંગા મહોઢે સહી લે ! વળી સમય પ્રાપ્ત થયે તે મૃગાવતીને દેખાડી આપવા આહતો હતો કે પદ્માવતી પ્રત્યે તેનો સ્નેહ કેવો ગાઢ હતો.

આજે પ્રધાનજીને અત્રે બોલાવવાનું કારણ પણ તેજ હતું. ચર પુરૂષથી સમાચાર મળ્યા હતા કે સીમાડાપરની આપણી પ્રજા ત્રાસ પામી ગઈ છે તેથી સત્વર રક્ષણ મોકલવાની જરૂર છે. પ્રધાન પણ આ વાત જાણતા જ હતા એટલે રાજાજીને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યા:—

મહારાજ ! ચોમાસું નજીકમાં હોવાથી સૈન્ય મોકલવામાં પાંચ-છ માસનો વિલંબ ન છુટકે કરવો પડશે. હું જાણું છું કે અગત્યતા ભારે છે; છતાં વર્ષા રૂતુમાં લડાઈ લડવી અશક્ય થઈ પડે છે અને ઉલ્ટા પાસા પડ્યા તો ભારે ખુવારી વેઠવી પડશે. જેથી બીજો ઘટતો બંદોબસ્ત કરાવી દઉં છું કે જેથી ત્રાસ ન નડે.

દિવાનજી ! તહોં, તેમ કરવાની જરૂર નથી. આવા

પોપાખાઈ જેવા જવાબથી પ્રજાનું સંરક્ષણ કે દેશનું અધિકારિત્વ ન થાય ! તમે સેનાપતિને સજ્જ થવાનું કહી દો, હું જાતે કુચ્છ કરી પાટોશના રાજાને હાથ ખતાવીશ કે સિંહની સાથે એકા કહાડવામાં કેવો સાર નીકળે છે ! નૃપે ઉચ્ચ થઈ આજ્ઞા સંભળાવી.

પ્રધાન બુદ્ધિશાળી હોવા ઉપરાંત ચતુર હતો. વયમાં જઈશ્વ થવા છતાં પ્રજામાં નૂતન બૃહસ્પતિ સમાન કામ કરતો. તેથી સમય જોઈ મૌન રહી ગયો. પોતાનું વેણ કોઈવાર નહિં ને આજે ઉથાપાય એ તેને ઘણું સાદ્યું પણ ઘણીનો કોઈ ઘણી છે ? મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે રાજાને ભાવિ બુલાવે છે. જતાં જતાં હિંમત એકઠી કરી કહ્યું— શીરછત્ર ! ઉતાવળ થાય છે. આમ ઉતાવળા ન થાવ, જરા શાંતચિત્તે વિચાર કરી આજ્ઞા આપો. મને બુદ્ધિ ના પાડે છે. પછી તો જેવી આપની ઈચ્છા ! રાજપુત-વીરને બુદ્ધિના વમળો ન પાલવે. મેં જાણ્યું જો હરકે પડ્યા એ શિલાલેખ થઈ ચુક્યા. પુરુષાર્થીને હોણ-હારના ભય કેવા ! નિશ્ચય ને તે પરિવર્તન શા ?

વાચક ! આ વાત અત્રે છોડી જરા પેલા ચંડાળના બાળનું શું થયું એ જાણી લઈએ. અવકર્ષિત ચંડાળ પિતાની દેખરેખ હેઠળ ઉછરતો હતો. સાધ્વી સારા સારા પદાર્થો તેને ખાવા આપી જતી હતી. એમ વયમાં વધતાં નજીકના મસાજીમાં તે રમવા જતો અને બીજા નાના

મોટા બાળકોમાં નાયક થઈ બેસતો. એકદા મસાણના માર્ગે થઈ એક મુનિયુગ્મ નગર બહી જતું હતું. અચાનક એ મુનિઓની નજર માર્ગની પાસેના એક વંશ-જાળ મધ્યે ઉગેલા દંડ ઉપર પડી. ઉભયમાંથી એક જાણકાર સાધુએ બીજા સાધુને ઉદ્દેશી કહ્યું: આ સ્થળ દેખાતો દંડ અમત્કારિક છે; કેમકે દંડ તથા તેના પરની ગાંઠોની પરીક્ષા હું જાણું છું. એક ગાંઠવાળી લાઠી સારી ગણાય છે જ્યારે બે ગાંઠવાળી વેદિ મનાય છે, ત્રણ ગાંઠ વાળીથી લાભનો સંભવ છે; પાંચ ગાંઠવાળી લાકડી મૃત્યુનું કારણ બને છે. પાંચ ગાંઠવાળીથી માર્ગનો ભય નષ્ટ થાય છે ને એથી ઉડ્ડું છ ગાંઠવાળી ભયજનક છે. સાત ગાંઠવાળી લાઠી નિરોગતાનું કારણ છે. તેવીજ રીતે આઠ ગાંઠવાળી ઋદ્ધિના હેતુભૂત છે. નવ ગાંઠવાળો દંડ સુખશનું ભાજન છે ને દશ ગાંઠો સિદ્ધિદાયક છે અને એથી ચાર આંગળનો વધારે હોય તો નૃપની સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા શુભો યુક્ત આ દંડ છે. પૂજ્યશ્રી ! આપની વાત ખરી છે; પણ આપણુ ત્યાગીને આણું એનું પ્રયોજન છે ! એમ કહી ઉભય માર્ગે પડ્યા.

આ વાત નજીકમાં રમતા અવકર્ષિત અને એક દિવસપુત્રે સાંભળી. બંનેને દંડ લેવાની તમન્ના જાગી. ચંડાળ બાળક કહે કે ‘અરે બ્રાહ્મણ ! તું ભલેને દંડ લેવા દોડયો, પણ હું તને તે પચવા દેનાર નથી; કેમકે આ ધરતીનો રજે-વાળ મારો પિતા હોવાથી એ પર હક્ક મારો છે.’ એમ

કહી વિપ્રતનરો ચાર આંગળ ધરતી જોદીને કહાડેલા દંડને
અવકર્ણિકે ઝુંટવી લીધો.

અવકર્ણિકને શરીરે ખાજ વારંવાર આવતી હોવાથી
તે અન્ય ખાળકો પાસે પોતાનું શરીર વારંવાર બહાવતો.
તેથી તે સર્વ અર્ભકાએ સાથે મળી એતું બીજું નામ
'કરકંડુ' એવું રાખ્યું હતું. આ ભૂદેવ પુત્ર પણ એમાંનો
એક હતો. એટલે ઝુંટાવી લીધેલા દંડને હાથવડે વળગતાં
તે બોલ્યો: હે માતાંગીઆ કરકંડુ ! તું તે ક્યાંથી માલિક
બનવા આવ્યો છે ? તારી જાતિ કોણ ? ચારવણીમાં ધુરિ-
પદને પામેલા અને ખુદ બ્રહ્માના મુખમાંથી ઉદ્ભવેલા એવા
બ્રાહ્મણ તનુજ સાથે ત્હારી આ તુમાખી શા કામની !
મેં એ દંડ ગ્રહણ કર્યો માટે એ મારો જ છે. મારા જેવા
ઉચ્ચ વર્ણના હસ્તમાંથી તું ઝુંટવી શકે જ કેમ ?

ભાઈ, એમ કંઈ હું એ દંડ છોડું નહીં. ચંડાળ છું
તેથી થયું શું ? તારેય હાથ, પગ ને માથું છે અને મારેય છે. તું
વળી ક્યાંનો ઉંચો થઈ પડ્યો ! બળ દાખવી દંડ લઈ લે; બાકી
વાણીના વિલાસો કે ખાનદાનીની વાતો હું માનનાર નથી.
બંનેમાંથી કોઈ દંડ છોડે નહીં. તમાસાને તેડું નહીં. એટલે જોત-
જોતામાં માણસોનું ટોણું એકત્ર થઈ ગયું; ને વાત નગરમાં
પહોંચી. બંનેને સમજાવી ચૈાટામાં લઈ ગયા. શાળા પુરૂષોએ
પ્રથમ કરકંડુને સમજાવવા માંડ્યો કે ભાઈ, બ્રાહ્મણને આપ
વાથી પુન્ય થાય માટે એ લાકડી આપી દે. પણ અવકર્ણિક તે

માને ! એણે તો રોકડું જ પરખાવી લીધું કે ‘ એ વડે તો હું રાજ પામીશ માટે જીવતાં લગી એ નહીં આપ વાનો.’ મહાજન કંઈ રાજ થવાની વાત ખરી માને ! એટલે ટંટાનું દુઃખ ટાળવા બ્રાહ્મણપુત્રને કહે ‘ ભાઈ, તું ઉચ્ચવર્ણનો થઈ કેમ નથી સમજતો ? ભલે એ રાજ થાય, તું તે આશીર્વાદ દેવા જશે ? વા સ્વસ્તિ કલ્યાણ કરશે કે રાજ્ય સંભાળવા જશે ? માટે સમજી જા. એમ કહી દંડ પરથી તેનો હાથ ઠોડાવતાં કરકંડુ પ્રતિ હસતાં હસતાં કહ્યું કે ‘ જો તું રાજ થાય તો આ બ્રાહ્મણને એક ગામ જરૂર આપજે’ આ વાત દ્વિજપુત્રને ન ગમી, એટલે તેણે હોહા કરી મેલી. પણ એ વેળા અવકર્ષિત તો છુટો થઈ ઝુંપડીએ પહોંચી ગયો અને સર્વ વ્યતિકર પોતાના માતાપિતાને કહી સંભળાવ્યો.

ચંડાળ જમાનાનો ખાધેલ હોવાથી પામી ગયો કે છોકરે દંડ લાવીને બ્રહ્મસમાજનો ક્રોધ વહોરી લીધો છે. હવે એ ભૂદેવો અહીં સુખે રહેવા દેશે નહિ, એટલે તરત જ ત્યાંથી પલાયન કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. જે કંઈ સાથે લેવા જેવું હતું તેનું પોટલું બાંધી લીધું. આ તરફ નગરમાં મોટા પેટવાળા ને ચક્રરૂડી પાઘડીવાળા લક્ષ્મીશંકરો અને રવિશંકરો ચોટામાં એકત્ર મળ્યા. કોઈ તો રાડો પાડી બોલવા લાગ્યો કે ‘ દ્વિજપુત્રનું અપમાન એ તો ખુદ બ્રહ્માનું અપમાન ! અને તે કોના હાથે ? હરામખોર એ ચંડાળ આટલી શેખી કરી જાય ! જેના

શ્રાપથી ક્ષત્રિય અને વૈશ્યો પણ ધ્રુજી ઉઠે, અરે ! જેનો પડયો બોલ ઉપાડી લે તેને એ શુદ્રક હાથતાળી આપી જાય ! ખરેખર હડહડતો કલિયુગ આવ્યો. નહીં તો આમ બનેજ કેમ !' હજી એકનો પ્રલાપ ચાલુ હતો ત્યાં બીજાએ ઉમેર્યું. ' એ ચંડાળપુત્રને રૌરવ નર્કમાં જ મોકલી દો. વૈતરણી નદી પર જ એને ઉંઘા માથે લટકાવો. તેમની આવી પુરાઈથી તો વેદશ્રવણ કે સ્વર્ગ ગમન માટે તેમને રદબાતલ ગણેલા છે. છતાં કુતરાની પુંછડીની જેમ, હજી પણ પોતાની કુટીલતા ક્યાં છોડે છે. જુઓ છો શું ? હવે એનો પડછો. ચર્ણાનામ્ બ્રાહ્મણો ગુરુઃ અર્થાત્ ચતુર્વર્ણીમાં શુર પ્રાણીએ એ સૂત્રને લાગેલી ઝાંખપ એને પીટીને દૂર-કરો.' એકાદ-બે ડાહ્યા વૃદ્ધોએ કહ્યું કે—લાઇઓ ! શાંત થાવ. કદાચ છોકરે ભૂલ કરી પણ એનો બાપ શું કહે છે તે તો તપાસ કરો. આજ સંધ્યા સુધી તેનો બાપ 'દંડ' પાછો આપી ન જાય અને માત્રીપત્ર ન લખી આપે તો કાલે એની ખબર લઈ નાંખવી. ન્યાય ચુકત એજ ગણાય. તરત જ મહાલક્ષ્મી માતાની જય બોલાવી સૌ વિખરાઈ ગયા. ચંડાળને આજ્ઞા મળી. પણ રાજ્ય અપાવનાર દંડ તે કોને આપવો ગમે. એણે તો તૈયારી પૂર્વથી જ કરી લીધી હતી એટલે બીજા દિનના પ્રાતઃકાળ પૂર્વે તો એ સહકુટુંબ કંચનપુર નામા નગરની નજીકમાં બીજા રાજાની હદમાં દાખલ થઈ ચુક્યો હતો. દરવાજા બંધ હતા અને પરિશ્રમ પણ પુષ્કળ પડ્યો હતો.

એટલે પાસેના મનોરમ સરોવરની પાળ પર સૌ જરા આડા થયા. કરકંડુને પણ એક મહાન્ આપદા ટળવાથી નિરાંત વળતાં સ્હેજ નિદ્રા આવી. પુણ્ય પ્રભાવે એક ગધુર સ્વપ્ન જોયું ને આંખ ઉઘડી ગઈ. નેત્ર પર બાજરવિના આછા ફિરજો પડ્યા. ત્યાં તો નગરના દરવાજામાંથી શબ્દગારેલો, છતાં સ્વારં વગરનો એક ઉત્તમ જાતિનો અશ્વ પોતાની સામે આવતો દીડો. પાછળ અધિકારી ને મહાજનને આવતું જોયું. અજ્ઞયબી પર અજ્ઞયબીના તરંગો એના હૃદયમાં ઉછળવા લાગ્યા અને એની અવધિ તો ત્યારે આવી ગઈ કે એ અશ્વે એને ઉચ્છ્રીને પોતાની પીઠ પર બેસાડયો. પ્રજ્ઞવૃંદમાં જય જયના ધ્વનિ થયા. કરકંડુને ‘દંડ’ નો અમત્કાર પ્રત્યક્ષ થવાથી અપૂર્વ આનંદ થયો.

અહા ! પુન્યનો મહિમા કેવો છે ! રંકમાંથી રાય કિંવા ધૂળમાંથી સુવર્ણ બનાવતાં લાગ્યને કયાં વાર લાગે છે ? અધિકારીઓએ, વાછાંત્રોના મીઠા સરોદો સાથે, નોખ-તોના ગડગડાટ યુક્ત ધામધૂમ પૂર્વક સામૈયું કરી કરકંડુ કુવરનો નગર-પ્રવેશ કરાવ્યો. કંચનપુરમાં આજે સુવર્ણયુગ વર્ત્યો. સાઈં ચે નગર દેવજા-પતાકા અને વિવિધ રંગી તોરણોથી અને રંગબેરંગી સુગંધીયુક્ત સુમનમાળાઓથી શબ્દગારેલું છે. ગવાક્ષમાંથી રૂપની રાશિ સમી મૃગલોચનીઓ રાજાને નિરખી, તેના મસ્તક ઉપર અક્ષત વધાવે છે. પૂર્ણ ભરેલા કળશ કે કુંભો લઈ પદ્મિની અંગનાઓ

સામે આવી સારા શકુન દર્શાવતી ભૂપાળના ઓવારણા લઇ રહી છે. સુમધુર કંઠે કર્ણપ્રિય ગીતો ને મંગલિકો ઉપરાડેપરી ગવાઇ રહ્યા છે. પ્રભ નવિન નૃપતિને નિરખી હર્ષથી ગાંડીતૂર બની ગઇ છે. આજે પડોશી રાજાનો ભય આવી પડવાની ધાસ્તી ભાંગી જવાથી અને પુન્યશાળીમાં શિરોમણી અને અનંગને પણ ટક્કર મારે તેવો રૂપ-લાવણ્ય યુક્ત કુમાર રાજ્યનો સ્વામી મળવાથી એના આનંદનો આજે છેડો નથી. શું કાળની ગતિ ! કરકંડુ રાજ્યગાદી પર બેસે છે ત્યારે ચંપાનગરીમાંથી રાજનું દધિવાહન હયદળથી પરવરી શતાનીક સહ યુદ્ધ ખેલવા બહાર પડે છે.

કૌશાંબીપતિ શતાનિક બને શોખીન હોવાથી રાજ-કાજની ઝાઝી ચિંતા કરતો નહીં. એની રાજ્યસીમા કુદ-રતી રીતે એવી અનુકુળપણે આવી હતી કે પરરાજ્યને એ પર હુમલો લાવતાં બહુજ પરિશ્રમ વેઠવો પડે અને એટલો પ્રયત્ન છતાં જયશ્રી વરે કે કેમ એ સંદિગ્ધ રહે. એમાં વળી મૃગાવતી જેવી, અપ્સરાને પણ આંજી નાંખે તેવી લાવણ્યવતી ને બુદ્ધિમતી પ્રમદા જીવન સહચરી હતી એટલે પછી શતાનીકના વિજ્ઞાસનું શું કહેવું ! દધિ-વાહન મજલ કાપતો સીમાડા સુધી આવી પહોંચે ત્યાં ભગી રાજનું શતાનીકે કંઈ કર્યું જ નહીં. ચર પુરૂષો

પણ ભ્રમમાં રહેલા છતાં જેને પુન્ય સંબલ સાળું છે તેને અવળા પાસા પણ સીધા પડે છે, અરે સર્પ પણ રજળુ વા પુષ્પમાળા રૂપે પરિણમે છે એવામાં ‘ શેડુક ’ નામા એક વિષે અચ્ચાનક માહિતી આપી રાજાને સાવચેત કર્યો. અચ્ચાનક ધોધમાર વરસાદ તૂટી પડ્યો એટલે દધિવાહનનું લશ્કર પોતાની સંરક્ષણ તૈયારીમાં પડ્યું. એ તકનો લાભ લઈ શતાનીકે એકદમ પાછળથી હલ્લો કર્યો. અતિશય ગુસ્સાથી કરેલ ચઢાઈ આમ અચ્ચાનક બાહેર થઈ જવાથી ને જળ તથા શરદી સામે ટકી રહેવાના સાધનો મજબુત નહિં હોવાથી દધિવાહનનું સૈન્ય હતાશ બની ગયું અને તેને ઉત્તેજના મળે તે પૂર્વે તે એકદમ પાછું હઠવા માંડ્યું. જ્યાં એકવાર હિંમત હારી ત્યાંપછી પગલે પગલે પરાજય ડોકીયાં કરતો જ હોય છે. આથી શતાનીકના લશ્કરમાં બમણું જોર આવ્યું તેણે દધિવાહનના સૈન્યનો પીછો પકડ્યો. હવે સામે મોઢા લડવાની કોશિષ કરવી એ અસ્થાને હતી, તેમાં વળી અજાણ્યા પ્રદેશમાં અને કુદરતની વિરુદ્ધ થઈને ! ટુંક કાળમાં વગર યુધ્ધે દધિવાહનનું લશ્કર ચરે દિશામાં વીખરાઈ ગયું. એકલો દધિવાહન શું કરે ? એટલે તેણે પણ પોતાના સૈન્યનું અનુકરણ કર્યું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

જીવનની કિંમત.

“આત્મા વિદુષ્ટા દેહી કિંમત કોડીની પણ નથી ગણાતી. છતાં જોજ નક દેહમાં વસનાર સનાતન આત્મા ગૌરવશાળી હોય તો તે અમૂલ્ય બની જાય છે; એટલે આત્માની જોટલા પ્રમાણમાં ઔજ્ઞસતા એટલા પ્રમાણમાં આંકણીનું વધવાપણું, આથી સહજ ફલિત થઈ શકે છે કે જીવનની કિંમત નથી તો વર્ષોના આંકમાં કે નથી તો પૌષ્ટિક પદાર્થોથી પોષેલા સ્થુળ દેહમાં. ખરી ગણના તો એ દ્વારા આચરણમાં મૂકાયેલા પારમાર્થિક કાર્યોમાં છુપાયેલી હોય છે.

અમરજીવન વા વંદનિક જીવનની કોટિમાં એનો સમાવેશ થઈ શકે છે. ભક્ત, દાતાર કે શૂરવીર આત્માઓના જીવનો જ સાર્થક્યની હરોળમાં સ્થાન મેળવે છે. ‘ખીદ્યું તે આયમે’ એ તો કુદરતી નિયમ છે; છતાં અભ્યમતાં પૂર્વે સુવાસ ફેલાવીને, પોતાનાં અસ્તિત્વની પ્રતિતી કરાવીને જે અસ્ત થાય છે તેજ આદરણીય અને સન્માનનીય બને છે.”

મહાભરી લલના, તું વિચાર કર. ગમે તેવા બકવાદ કરતાં પહેલાં જરા ઉંચું જો. આ નથી તો રાજ્ય મહાલયના આવાસો કે નથી તો અહીં આજ્ઞા ઉઠાવવાને દાસી-દાસોના વૃંદો. ચોતરફ લીલાપણીથી મનોહર દિસતા આ વૃક્ષો, પેલી થોડે દૂર આવેલી સ્વાદુ સલીલથી આકંઠ ભરેલી વાપિકા અને ગગનતલમાં સ્વતંત્રતાથી યથેચ્છ પ્રકારે ઉડી રહેલાં પક્ષીગણ સિવાય આ ભૂમિમાં સર્વત્ર નિર્જ-

નતા પ્રસરી રહી છે. મારી વાત તું સ્વીકારશે તો આપણું વિલાસી જીવન સુખમાં વ્યતીત થઈ શકે તેટલું દ્રવ્ય મારી પાસે છે. તારા સરખી રૂપ-લાવણ્યપૂર્ણ યુવતીને જીવન સિવાય બીજું શોભે પણ નહીં. તને ઉચકી લાવવામાં મારો એજ ધરાદો છે. તું હા પાડે એટલે આ સેવક તારા ચરણોમાં શીર ઝુકાવવા તૈયાર જ છે.

આ શબ્દો સાંભળતાંજ, સિંહજીની માફક ઉછાળો ભરતી તે કુળકામિની ગર્જા ઉઠી—

ઓ સુભટ ! હજી તું મર્યાદા રાખી બોલ. ગમેતેમ તોપણ હું રાજેશ્વરની પત્નિ હોવાથી તારી માતાતુલ્ય છું. તું શું મને બનારૂ વેશ્યા સમજે છે કે જેથી એક ભવમાં બે ભવ કરવાની શિખામણ આપી રહ્યો છે ? પામર પુરુષ ! ભલે તું દેહબળનો અનુભવી હો, છતાં આત્મબળ શું ચીજ છે તે સમજવામાં તો જરૂર ઠોઠ દેખાય છે ! તું જેને નિર્જનસ્થાન કહે છે એ ખરેખર નિર્જન નથી; કેમકે પરમાત્માની જ્ઞાનરશ્મિમાં સારૂંયે વિશ્વ આજેખાઈ જાય છે એ વાત કેમ ભૂંડી જાય છે ! વિગાનમાં વસતા પુણ્યકળના લોકતા દેવો ભેધ રહ્યા છે તે કાં નથી જાણતો ! સામે દહિંગોચર થતા સવિતાનારાયણને પણ કાં ચુકી જાય છે ! તું મને ભય પમાડી પાપમાં ઉતારવા માગે છે પણ સતીને સત્યરૂપી વજ્રનું બખ્તર હોય છે તેને યાદ કરી તારી આ અયોગ્ય ને ઘૃણાજનક માગણી છોડી દે. જો આ અલંકારોનો ભૂખ્યો હોય તો

લઈ જા. અને મને તથા મારી આ મુગ્ધ કન્યાને અમારા માર્ગે જવા દે. માનવતા લેખાસમાં જન્મી દાનવનું કાર્ય ન કર. શુભાબની સુવાસમાં લલચાવા તત્પર થતાં પૂર્વે તેની ચોમેર રહેલ કાંટાને યાદ કર. સારી કરણી વિના સુંદર ફળની આશા ન ધર. સતિને પતિ એક જ હોય છે એ યાદ કર.

વિષયના રસમાં લેપાયવાને નીતિના સૂત્રો કે સાચી વાતો ગમે જ શીરીતે ? છાણના કીડાને સાકરનાં રહેઠાણુ ઝેર સમાન જ લાસે. જેને કાર્ય અકાર્યનો ભેદ પારખવા જેટલી શક્તિ પણ નથી રહી એવા સુખટને ભગવાનપર વિશ્વાસ કે સત્યનો જય ક્યાંથી સમજાય ! આટલું સાંભળતાં જ તેનો પિત્તો કેકળી આવ્યો. લલનાના વાક્યે વાક્યે તેને પોતાની કીર્તિ-શક્તિનું ખંડન થતું લાગ્યું.

આખરે તું જાત તો સીની જ ને ! હું જેમ જેમ નરમ બની સમજુતીથી કામ લેવા યત્ન સેવું છું તેમ તેમ તું મારા શીરપર ચડતી જાય છે. અન્ય સાથીદારો મરજી માફક ધનના પોટલા વા હીરા માણેકના દરદાગીના ઉપાડી ગયા અને હું ત્હને સાચવીને લાવ્યો તે ત્હારા આવાં કટુ વેણે સાંભળવા સાડ નહિં જ. ઓ અબળા ! આ એકાંત વનપ્રદેશમાં તું કેના બળે આટલી તુમાખી કરી રહી છો ? સત્યયુગ તો ક્યારનો ચે આ સૃષ્ટિપરથી સરી ગયો છે. આ તો કળિયુગ ચાલે છે. માટે બાનભુલી ન બનતાં માફ કહેવું સ્વીકાર કે જેથી ઉભય સુખી થઈ આનંદ ઉડાવીએ.

તું સીધી રીતે નહીં સમજે તો મારે બળાત્કાર કરીને પણ ઠેકાણે તો લાવવી જ પડશે. સંસારી મોજ માણવાના સ્વપ્નાં સેવતાં મને કેટલાયે વર્ષોનાં વહાણાં વીતી ગયા છે અને જ્યારે આજે એને કૃગ બેસવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે, તેને હું કોઈ પણ લોગે વ્યર્થ જવા દેનાર નથી. મારો આ છેલ્લો જ પ્રશ્ન છે અને તે એજ કે તું ખુશીથી મારે સ્વાધિન થાય છે કે કેમ ?

વસુમતી કન્યાપણ્યામાં સ્વતંત્રતાથી નિર્દોષ જીવન જીવતી બાળીકા હોવા છતાં બુદ્ધિમાન હતી. તે માતા અને સુભટ વચ્ચેના સંવાદને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહી હતી. માતા શું પ્રત્યુત્તર આપે છે તે શ્રવણાર્થે તેના ચહેરા સામે ખીટ માંડી રહી હતી.

ત્યાં તો જેમ શુક્રમાંથી તડુકી ઉઠેલી વાઘણ છલંગ મારી શિકાર ઉપર કુદી પડે તેમ, ચંડિકાના ખીડામણ સ્વરૂપને ધારણ કરી ધારિણી એકદમ સુભટના સામે ખડી થઈ લાલચોળ નેત્રો કરી મુખમાંથી અંગારા વર્ષાવતી બોલવા લાગી.

ઓ પામર સૈનિક ! તું ગમે તે રાજદરબારમાં કાસદીયું કરતો હોય છતાં તેં એક પતિવ્રતા ક્ષત્રિયાણી અદ્યાપિ સુધી જોઈ હોય તેમ લાગતું નથી. તહારા જેવો હીચકારો આત્મા જ એકાંત સ્થળ જોઈ રાજ થાય છે. પણ હૃદયમાં કોતરી રાખ કે સત્યને કશાનો ડર નથી. ઓ મુખ્યા !

મરણનો ભય ભલે ત્હારા જેવા રાંકડાને હોય, બાકી મારા સરખી ક્ષત્રિયાણીને એની લેટ એ સ્વપતિના અંકે સ્થિત થવા તુલ્ય છે. તું આજે સ્વપ્નાની પ્રત્યક્ષ સિદ્ધિ કરવા તૈયાર થયો છે; પણ બાયલા મગજમાંથી એ વાતને સદંતર ભૂંસી નાખ. ત્હારા નસીબમાં ને દધિવાહન ભૂપાળના નશીબમાં કુદરતી રીતે જે આંતર છે તે મિથ્યા ન જ થઈ શકે. ત્હારા સરખો વિષયનો કીડો, મને બળાત્કારની ભીતિ આપે છે એ સાંભળીને મને ત્હારી દયા આવે છે, અરે ! ત્હારી મૂર્ખામી પર હાસ્ય છૂટે છે. ત્હારા જેવા તલવાર છવીને ક્યાંથી બળર હોય કે ‘ ગુલાબના પુષ્પની સુગંધી જેટલી મીઠી લાગે છે તેટલી જ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં મુશ્કેલી પણ રહેલી છે. તેની ચોતરફ કાંટાની વાડ હોય છે એટલે એને થહણ કરતાં પહેલાં કાંટા ભોંકાવાનો ભય ઓળંગવો પડે છે. તું બળાત્કાર કરવા તૈયાર થાય તે પહેલાં આટલું મારું કથન હૃદયમાં ઉતારી લે:

‘ ઉત્તમોત્તમ પુષ્પોની ગતિ માત્ર બેજ પ્રકારની હોય છે. કાં તો પરમાત્માના દેહ પર ચઢે છે અથવા તો ભૂમી તળ પર પડી કરમાઈ જાય છે; તેવીજ રીતે વિમળ કુળમાં જન્મેલ અંગનાની પણ એવા જ પ્રકારની દશા હોય છે. કાં તો તે પતિના ચરણકમળમાં જલોલ કરે છે અથવા તો અગ્નિતું ભક્ષ બને છે. જો કે હું તો જઈ છું છતાં મારી આ બાળા પ્રત્યે કુદ્રષ્ટિ ન કરીશ. બાકી સિંહણના અમ્યાં મા જેવા જ સમજી લેજો. એમ કહી, ‘ઓ શ્રી પાર્શ્વનાથ’

એટલા શબ્દો બોલતાં પોતાની પાસે છૂપાવી રાખેલી તીક્ષ્ણ કટાર છાતીમાં ભેંકી પ્રાણ છોડી દીધા.

ધન્ય છે આર્ય નારીહૃદયને ! જે રૂપલાવણ્યે અન્યના ચિત્તમાં વિકાર પેદા કર્યો તેને ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં કેવલ સતીત્વના રક્ષણ અર્થે છોડી દેતાં વાર ન લાગી. એ તો ગજશુધીનો પાઠ.

વસુમતી આ જોઈ એકદમ ગંભીર બની ગઈ. સુભટ તેને પોતાનો શત્રુ ભાર્યો. પિતાવિહુણી બનેલી અને રાજ્ય મહાલયના અગણિત સુખોથી વિહોડાયેલી બાળાનું માતારૂપી અણસુહું છત્ર પણ આજે હણીઈ ગયું. રાજપુત્રી આજે અનાથ બની. એનું નિમિત્ત એ સુભટ હતો. તેથી જ એનામાં એને શત્રુપણાનો ભાસ થયો. પણ સુભટના ગાત્રે તો ક્યારનાયે ઢીલાં પડી ગયાં હતાં. વિષય માણુવાની વૃત્તિએ તો પીગળીને પાણી થઈ ગઈ હતી. તેણે ધારિણી પાસેથી આવું વીરતાભર્યું કામ ધાર્યું પણ નહોતું. આટલી નિર્ભયતા કે નિહરતા પોતે રણભૂમિપર પણ નથી દાખવી શકતો એ વિચાર આવતાં જ તેને ધારિણી એક સતી પતિવ્રતા રમણી કરતાં પણ શૌર્યતાની પ્રખર મૂર્તિ સમી ભાસી. એની દુર્વાસના ભકિતના રૂપમાં પલટાઈ ગઈ. વિષયાભિલાષી સુભટ ચેતનવંતીમાં જે જોઈ શક્યો નહીં તે હવે મૃતકમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવી રહ્યો. ધારિણીના મૃતક-દેહે તેને ન ભુલાય તેવો બોધપાઠ પડાવ્યો. એજ ઘડીયે

એણે નિર્ણય કર્યો કે વસુમતી એ મારી પુત્રી બરાબર, પણ પુત્રીપણાનો ભાવ દેખાડે તોપણ વસુમતીના અંતરમાં પડેલી છાપ કેમ ભૂંસી શકાય ! આખરે ધારિણીની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયાથી પરવારી વસુમતીને માંડમાંડ સમજાવી સમીપમાં આવેલી ઠાસાંખી નગરીમાં લઇ ગયો. બંતર આવતાં પોતે વસુમતીને વેચવાની ઇચ્છા જણાવી અને એ બાળાએ પણ પારાધીના હાથમાંથી પક્ષી છુટવા ઇચ્છે એવા દયામણા ચહેરે એ પ્રસ્તાવને અનુમોદન આપ્યું. કર્મે કોને નાચ નથી નચાવ્યા ! અહા ! ઋષભેશ્વર જેવા પ્રથમ તીર્થંકરને બાર બાર મહિના સુધી આહાર ન મળ્યો અને મહીનાય જેવા પરમાત્માને સ્ત્રીપણું પ્રાપ્ત થયું, એમાં કર્મરાજના ચમકારા સિવાય બીજું શું સંભવે ? આજે એ જ કર્મરાજ દધિવાહન જેવા નરાધિપતિની તનયાનું છટે ચોક લીલામ કરાવે છે ! સમયને માન તે આનું નામ ! વેળાવેળાની છાંયડી તે પણ આ !! રૂપના નિધાન સમી, લાવણ્યના નિકેતનરૂપ વસુમતી, નામ પ્રમાણે જ શુભવાળી બાળાના આહુક ન મળે, એમ તો ન જ બને ! છતાં સુભટને તો બારોબાર દામ જોઈતા હતા. લાગણીવાળા કરતાં સોનામહોરો ગણનારની વધુ અગત્ય હતી. કર્મે એ પણ મેળ મેળવ્યો. ધનાવહ શેઠની માર્ગે જતાં એનાપર નજર પડી. પચેદ્રિય જીવનો તે કયવિકૃતી નહોતો. છતાં દયા ધર્મના પ્રતિપાળ હોઈ, કસાઈવાડે જતાં જીવને છોડાવે તો આવી સૌમ્ય બાળાને ગમે તે સ્થાનમાં જઈ જીવન બરબાદ

કરવાની ધારતીમાંથી મુક્તિ અપાવે તેમાં શી નવાઈ ! એ તો અરિહંતના ઉપાસકનો પ્રાથમિક ધર્મ. જ્યાં એમણે બીટ આપી ત્યાં પછી સામું કોણ ટકી શકે ? સુભટને પણ સોનાનો સુરજ ઉગ્યો. મ્હોં માંગ્યા દામ મળ્યા. પણ આનંદ તો એથી યે અધિક શેઠને થયો કે પોતે એક સમાનધર્મી બાળાનો ઉદ્ધાર કર્યો. બસ ત્યારથી વસુમતીએ ધનાવહ શેઠને પિતૃપદે સ્થાપ્યા. શ્રેષ્ઠિને પણ અન્ય સંતાન નહોતું. તેમાં વસુમતી જેવી ચંદનથી પણ વધુ શીતળતા ઉપજાવે તેવી મધુરી વાણી વદનાર બાળા પુત્રી તરિકે મળી એટલે પોતાના સંતાન સરખો જ લાવ આણી ઉમળકાથી ‘ચંદના’ નામ પાડી તેની સાથેનો વતાવ પુત્રી સમે કરી દીધો.

આમ ઉલયના હૃદયમાં શુદ્ધતાનો નિર્મળ ધોધ વહેતો, છતાં ‘હુનિયા દોરંગી’ના હિસાબે કેટલાક અક્ષુધારીઓ વહેમની નજરે જોતા. બીજાની વાત ન કરીએ પણ ખુદ શેઠની બાર્યા-મૂલા એ પૈકીની એક હતી. એના મનમાં એવું જ ભૂત ભરાયું હતું કે સ્વામી એ કુટડી કન્યાને ભવિષ્યમાં સ્વપત્નિ કરવા સારૂ જ ખરીદી લાવ્યા છે. શોક્યલાવ મીઠો કેમ લાગે ? ત્યારથી જ ચંદના પ્રતિ એની આંખ રાતી થઈ. નિર્દોષ બાળાને હૈડે તો એ પોતાની જનની સમી હતી; છતાં મૂળાનું વર્તન તો ‘મધુ તિષ્ઠતિ છન્દાએ હૃદયે તુ હલાહલમ્’ જેવું જ રહ્યું. એના મનમાં ઉત્કટ લગની લાગી હતી કે એ છોકરી મારો અધિકાર છીનવી લે ત્યાર પહેલાં જ તેનો પગ ટાળી દઉં; છતાં

લાગ મહ્યા વિના કાર્ય નિષ્પત્તિ થાય કેવી રીતે એજ એક ગઠ પ્રશ્ન હતો. કેમકે શેઠ દિવસમાં કેટલીયેવાર તેનું સ્મરણ કરતાં. ટુંકમાં કહીએ તો સંતાનસુખ મેળવવાની આશામાં પળીયા આવેલા, એવા સમયમાં અકસ્માત આવી શુભનિષ્પન્ન અને આરૂંશીલા ખાળાનો યોગ સાંપડવાથી ચંદના એમને મન સર્વસ્વરૂપ હતી.

પુન્યવાનને પગ પગ રિદ્ધિ મળે છે એ વચન ટંક-શાળી છે. દધિવાહન જેવાં સમર્થ મહિપાળને પુન્ય પ્રતિ-સ્પર્ધી થવાથી પ્રેયસીનો વિયોગ થયો. વળી ધારિણી સહ મેળ સંધાયો, વસુમતી જેવી પુત્રીને જોઈ નયન ઠારવાનો સમય આવ્યો ત્યાં નશીળ ચાર ડગલાં આગળ ને આગળ, એ ન્યાયે રણસંશ્રામમાંથી પીઠ ફેરવવી પડી એટલે રમા, રામા અને રાજ્ય એ ત્રિપુટીનો વિરહ પુનઃ સામે આવી ઉભો રહ્યો ! છતાં તેના જ સંતાનો પુન્યરૂપ સંબંધથી યુક્ત જન્મેલા એટલે જંગલ પશુ મંગળરૂપ થઈ પડ્યું. ચંડાળ પુત્ર કહેવાણો છતાં આંખના પલકારામાં અવકર્ષિત નગ-રાધિપ બની ગયો. ચોટા વચ્ચે વેચાવા છતાં વસુમતી શેઠની કીકી સમી થઈ પડી. ખરું જ કથન છે કે ' વિધિ રેવ તાનિ ઘટયતિ, યાનિ પુમાન્ નૈવ ચિંતયતિ '

હાલ તો ચંદનાને શ્રેષ્ઠિગૃહે ત્યજી દઈ પુનઃ એક-વાર કરકંડુને મળેલી રાજગાદી તરફ ચક્ષુ ફેરવીએ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ક્ષત્રિયત્વનો જીવાળ.

“ક્ષત્રીયવટના સંસ્કારો જેને ગર્ભમાંથી મળ્યાં હોય છે એને જીરુસો કંઈ અનેરો જ હોય છે. પોતાના પૂર્વજન્મના પુન્યના વારસા સહ માતાપિતાદ્વારા યથાર્થ પ્રકારે સંસ્કારની પ્રાપ્તિ થાય તો પછી ખમીરમાં નિર્ભયતા અને નિહરતા જિંદુએ જિંદુમાં જ્ઞાતપ્રેત થઈ જાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ જ નથી. ભૂતકાળમાં જે મહાન પુરુષો થઈ ગયા છે અગર જેમની ગણના અત્યારે મહારથી કે નરપુંગવો તરિકે થાય છે તે બધાને અન્ય સ્થાયક બળો સાથે માતા તરફથી સંસ્કારબળ સવિશેષ પ્રમાણમાં મળ્યું હોવું જ જોઈએ. એ વાતમાં રહેજ પશુ શંકા જેવું નથી.”

અરે દૈવ ! અંપા છોડી દત્તપુર આવ્યો છતાં બી-ખની હાંડલી શીકે ન ચઢી. દંતચક્ર ભૂપાળની મહેરબાનીથી સુખપૂર્વક નિર્વાહ થતો હતો ત્યાં કોનુંએ સુખ જોયું કે મસાણામાં જવું થયું અને હરામખોર અંડાળીઆ અવ-કર્ષિકસહ ટંટાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો. હરિ, હરિ, હરિ.

એ અંડાળડો રાજ્યદાયક દંડ ઝુંટવી ગયો ને આપણે તો પાછા ફકીરના ફકીર રહ્યા. શું જમાનો ! મારી નજરે સાંભળેલી વાતને પશુ પેલું ડાહ્યું ગણાતું મહા-જન હાસ્યમાં ઊરાડતું હતું. શીવ, શીવ, શીવ.

અમારા ભૂદેવો કેવળ ઉદરને ગણપતિના પેટ જેવા ગોળમટોળ બનાવી બાંધે છે અને શિખાને વધારીને હનુ-

માનજીના લાંગુલ સમ લાંબાવી જાણે છે ! બહુ તો સ્વાહા સ્વાહા પોકારી અગ્નિદેવને આહુતિ ધરાવી જાણે છે ! એમને મારી રાજ્યપ્રાપ્તિરૂપ મહત્ આહુતિનો કયાં વિચાર છે ! માફ સાંભળેલું સર્વ 'સ્વાહા' થઈ જવા આવ્યું તેની શી ફિકર છે ! આડંબરથી એકઠા થઈ હો-હા કરી મૂકી, બાકી પરિણામમાં મીડું ! ઘણા ખાઈ પગનાં તળીયાં પણ ઘસી નાંખ્યા ત્યારે મહાશયો કહે છે 'શું કરીએ બાઈ ! સાલો એ ચંડાળડો આપણી બીકથી નાશી ગયો તેનો પત્તો જ કયાં છે ?'

પણ ભલા માફ તો રાજ્ય લેતાં ગામ પણ ગયું તેનું કેમ ? તમારા સધિયારા કરતાં તો વણિક મહાજનનો ન્યાય સારો હતો.

જારે, લોળા ! દંડ મળવાથી તે રાજ્ય મળતાં હશે ! તો પછી કેાઈ ગરિબ જ નહીં રહે ! જતીઓની વાણીમાં દ્વિજ થઈ વિશ્વાસ રાખતા શરમાતો નથી ? પેલા રમા-પતિમિત્રે કુંડળી માંડી તરત જ જોયું હતું અને ખુલ્લું ઠહું હતું કે એ દંડ તમારી નજરે પડ્યો અને લીધો ત્યારે 'રાજયોગ' હતો જ નહીં તો પછી રાજ્ય કયાંથી મળવાનું હતું ? સારા ગ્રહ પડ્યા વગર ધન નથી મળતું તો રાજ્યની શી વાત !

પ્રભુ ! પ્રભુ !! જૂઓ આ મારા જાતિ બંધવોની વિચારશેણી ! મૂળને મૂકી ડાળને વળગવાપણ ! આટલો સમય

ફેગટ શુભાચે અને આ રખડપટ્ટી કમે લખાણી. જોઈ છું. શોધતાં શોધતાં એ કરકંડીયાનો પત્તો જરૂર લગાડીશ. નહિં તો પ્રાક્ષણનો ગેટો નહીં. છેવટે ગામ મળશે તો પણ શું ખોટું છે. રોજ ઉઠીને મિક્સાની ઓળી ખંભે લેશવવાના ફેરામાંથી તો છુટકારો થશે. ‘વાગ્યુ’ તો તીર નહિં તો તુલ્કો.’ એ ઓળી ને એ લોટો તો છેજ ને ! દત્તપુરથી નિકળી કેટલીયે ભૂમિતું ઉલંઘન કરી ચૂક્યો. થાકથી સમસ્ત અંગ ટુટવા લાગ્યું. એટલે આરામ અર્થે પણ આ દેખાતી નગરીમાં રોકાવું પડશે અને તપાસ પણ થશે. ભાગ્ય ચારી આપે તો પત્તો પણ મળે. આટલા સમયમાં એ ચંડાળડો બહુ તે કેટલો દૂર ગયો હશે ! હે જીવ !

‘ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि ’ એ સૂત્રને યાદ કર.

ઉક્ત વિચારશ્રેણીના વમળમાં કેટલીયેવાર ધીમા સ્વરે ગણગણતો, ઘડીમાં મુખ મલકાવતો તો બીજી પળે કટાણું મ્હોં કરી પગલાં ભરતો, એક યુવક પ્રાક્ષણના સામાન્ય વેશમાં કંચનપુરના માર્ગે આગળ વધી રહ્યો છે. તરંગાથી એનું મન એટલું વ્યાસ થઈ ગયું છે કે માર્ગ પર શું ચાલી રહ્યું છે તેનું તેને જરા પણ લાન નથી. ત્યાં તો નગરના મુખ્ય દ્વારમાંથી ખદરક ખદરક કરતાં અશ્વારોહીની શ્રેણી ઝડપથી બહાર નિકળતી જોઈ. અને તરત જ તે વિચારનિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ માર્ગની બાજુ પર ઉભો રહ્યો. પચીસેક અંગરક્ષકોની હાર પૂરી થતાં જ એક દીર્ઘકાય સુંદર લાલવર્ણી તુરંગ પર-હજી

જેણે જીવનનીમાં તાજે જ પ્રવેશ કર્યો છે અને જેના મોં પર મૂછનો દોરો પણ કુટયો નથી, છતાં તેજમાં ભલભલા ક્ષત્રીય મહારથોને પણ ઝેળ આપે તેવી મુદ્રા દીપી રહી છે, એવા એક સ્વરૂપવાન કુંવરને રાજશાહી પોશાકમાં સજ્જ થઈ-જેઠેલો દીઠો. પાછળ પણ પૂર્વની સંખ્યા જેટલી જ ટુકડી ચાલી ગઈ. આ દ્રશ્ય જોતાં જ ભૂદેવ પુત્ર પોતાની ભૂલાઈ ગયેલી સ્મૃતિને તાજ કરે છે. એને લાગે છે કે નગરમાં તે પ્રથમવાર જ પગ મુકવાનો છે છતાં; અશ્વારૂઢ કુમાર એ તેનો પરિચિત છે. મનમાં અવકર્ષિત થઈ આવી જાય છે, પણ તરતજ ચંડાળપુત્ર તરિકેના એના જીવનની ઝાંખી થતાં મન શંકાના વમળમાં અથડાય છે. ક્યાં ચીંથરેહાલ-ચહેરા પર કચરાના પડળવાળો કરકંડુઓ અને ક્યાં સુદર પોશાકમાં એજસ અર્પતો આ નૃપ બાળક ! સૂર્ય અને આગીઆ જેટલું અંતર ! આમ છતાં શંકા મૂળમાંથી જતી નથી. મન તો પોકારી ઉઠે છે કે ભલેને એક વેળાની મેલી સ્થિતિનો અને આજનો શોભીત દશાવાળો છતાં મુદ્રા તો કરકંડુને આગેહુબ મળતીવાળો એ રાજકુમાર અવકર્ષિત કેમ ન હોય ! હંડથી ઇષ્ટસિદ્ધિ થઈ પણ હોય. પુરીમાં પ્રવેશતાં જ એ કુંવર વિષે તપાસ આરંભી દીધી; અને ટુંક સમયમાં જ ખાતરી થઈ કે એ કરકંડુ-ચંડાળપુત્ર જ ભાગ્યયોગે રાજ્યલક્ષ્મી પામ્યો છે.

બસ, શેળસદલીના કુંભ કુટવા માફક પ્રાક્ષણ પુત્રની આશાનો કિલ્લો એકાએક ધરાશાયી થઈ ગયો. જેની પાછળ

સન્યાસ લીધો તે મળ્યો, પણ પૂર્ણ સમૃદ્ધિ સંપન્ન દશામાં ! છતાં એકાદ પાસો ફેંકી લેવાનું એ પ્રધાના મુખમાંથી નિકળેલા વિપ્રને મન થયું. લાગ્યો જ તે દિવસ સમુદાયથી વસાયેલા, અને સમીપમાં જ વ્યવહારી વર્ગથી વિંટળાયેલા વિભાગમાં જઈ પહોંચ્યો અને કંચનપુરે જેને પોતાનો સૂત્રધાર નિમ્મે છે એ તો ચંડાળપુત્ર છે એમ જોરશોરથી જાહેર કરવા લાગ્યો. એનો ઇતિહાસ ઉકેલતાં પણ એને વાર ન લાગી. જોત-જોતામાં, એની જાદુભરી વાણીએ પ્રાક્ષણ સમુદાયના હૃદયમાં દારૂણ સંક્ષોભ પેદા કર્યો. શું એક ચંડાળ આપણો સ્વામી બને ?' એ પ્રશ્ને કંચનપુરના વાતાવરણને ખળભળાવી મુકયું. ' ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ' ની પ્રચંડ ગર્જના રાજ-કચેરી તરફ વધતી ગઈ. મહાજન પણ એકઠું મળ્યું. સર્વત્ર એક જ નાદ ગાળી રહ્યો કે ' એ ચંડાળપુત્રના મસ્તક પર રાજમુગટ એક ક્ષણ પણ ન રહેવો જોઈએ. ' ભૂદેવતનયને લાંબા કાળે પણ પોતાની ઇચ્છાને ઘડીપણમાં ફળ એસવાના સમયનો ભાસ થયો. હૃદય આનંદથી ઉભરાયું. નગર ખડાર ફરવા ગયેલે અંગરક્ષક સૈન્યસહ રાજનું કરકંડું પણ એ તરફ આવી લાગ્યો. દ્વારપાળના મુખથી જ પ્રાક્ષણવૃંદનો ખળભળાટ તે પાગી ગયો હતો, પણ ક્ષત્રીયવીરને સ્વપ્ને પણ ભય ક્યાંથી હોય ! આખરે બીજા તો ક્ષત્રિયાવતંસનું ને ! સીધો નિડરપણે આલ્યો આવે છે. એની રાજમુદ્રા જોઈને જ કેટલાયે વિપ્રોના ગર્વ ગળી ગયાં ને ધોતીયાં ઢીલા થયાં.

... પાસે આવતાં એક જ અવાજ સંભળાયો. અને તે એજ

કે—‘ વીર મોગ્યા વસુન્ધરા ’ ‘ પૃથ્વી તો વીરપુરુષને જ ભોગવવાની હોય છે ’ હું ચંડાળપુત્ર છું કે ક્ષત્રિયપુત્ર છું એ જોવા સારું મારી ભુજ તરફ આંખ માંડો. એનું માપ કહાડનાર એ જ ઘટિકાયંત્ર છે. તૈયાર થઈ જાવ અને આવી જાઓ સ્હામે. છે કાંઈ માઈનો પુત્ર ! એમ કહી હાથમાં રહેલો એ ચમત્કારિક ઢંડ એવી રીતે ભમાવ્યો કે એમાંથી ધગધગતા અંગારાની જ્વાળાઓ ચોતરફ ફેલાવા લાગી. ‘ બળિયાના બે ભાગ ’ સૌ વિગ્રો તેના પગે પડી ક્ષમા યાચવા લાગ્યા. કુંવરે પણ ચંડાળ કુટુંબને બ્રાહ્મણ સમાજમાં શુદ્ધિ કરાવી લેવાની દીધું.

કરકંડુ રાજનના પરાક્રમથી પુરવાસીઓનાં તેજ ઝાંખા પડી ગયા. ભરતીનો એકાએક ઓટ થઈ ગયો. પેલા દિવ્જ મહાશયની આકાંક્ષાના, શેખસદ્લીના ઘાડવાની માફક જડ મૂળથી ચુરેચુરા થઈ ગયા. હવે તેણે રાજા થવાની કામનામાંથી હાથ ધોઈ નાંખ્યા. સમય જોઈ આ ઘમસાણુમાંથી તે છટકી ગયો. જ્યારે વાત ઠંડી પડી અને રાજ્યકાર્ય પૂર્વવત શાંતિથી ચાલવા માંડ્યું ત્યારે મહામહેનતે દ્વારપાલનું મન મનાવી પેલો દિવ્જપુત્ર એક વેળા રાજાની સમીપ ખડો ગયો.

અવકર્ષણિકા રાજસિંહાસનારૂઢ થયા છતાં પૂર્વસ્થિતિને જરાપણુ વિસરી ગયો ન હતો. તરત જ તેણે બ્રાહ્મણને પિછાણ્યો. આદરમાનથી બેસવાનો ઇસારો કરી તેને ગમે

તેવું એક ગામ માગવા કહ્યું:-કેમકે મહાન્ પુરૂષો પોતાનું વચન કદિપણ ફેરવતા નથી.

મહારાજ, આપના વચનથી હું સમજી શક્યો છું કે મહાજને કરેલો ન્યાય આપને માન્ય છે; છતાં મહારે કહેવું જોઈએ કે મૂળ હું ચંપાનગરીનો વતની છું. માત્ર આજીવિકા અર્થે આટલા દૂર દેશમાં આવ્યો છું. આપના દર્શનથી મારાં હૃદયદળદર જાય એટલે બસ. ગામનો ગરાસ લઈ હું કુટુંબ પરિવારથી વિખુટો પડી અહીં કેટલો કાળ રહી શકું ?

દિવ, મુંઝા નહીં. ધન કાયમ નહીં ટકી રહે. ગામના ગિરાસમાંથી ત્હારી પેઢીઓની પેઢીઓ સુધી ચાલે તેટલી કમાણી થશે. વળી મને જે સંપદા મળી છે તેમાં તારો ફાળો ઓછો નથી. માટે મારું વચન કાયમ રાખી મનપસંદ ગામ માગી લે.

તો પછી અવનીપતિ ! મને ચંપાનગરીના તાબાનું એકાદ ગામ મળે તેવી કૃપા આપે કરવી જોઈએ; કે જેથી હું મારી જન્મભૂમિમાં નિરાંતે રહી તેની સાચવણી પણ કરી શકું.

બસ, એટલું જ ને ! પ્રધાનજી ! આ વિપ્રને ચંપાનગરીના ભૂપાળ દધિવાહન પર એક પત્ર લખી આપો. તેમાં આ વિપ્રને મનપસંદ એક ગામ બક્ષિસ આપવાનું સૂચવો અને એને લગતી જે શરત તેમના તરફથી રજુ

થાય તેનો અમલ કરજો. ગામને બદલે ગામ માંગે તો તે અને નહિંતર જે રકમ લાગે તે સત્વર આપણા બળના-માંથી મોકલાવી આપશો.

આશીર્વાદ દઈ ભૂદેવ મહાશયે એક લાંબો છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. માર્ગે ચાલતાં મન મનાવવા લાગ્યો કે ફિક્કર નહીં. અંતે ગામનો સ્વામી તો થઈશને ! ખલે જોળી ભેરવી ‘ લિક્ષાં દેહી ’ કરવાની કડાકુટમાંથી તો છુટયા. રાજ્ય પામીને પણ જોડી કદ પરંપરા તેની રક્ષા અર્થે વેઠવી પડે છે ! અને વળી રાજ્યને અંતે નરક એ તો સાવ સાચું. આપણા માટે તો આ ગામની પ્રસાદીજ ઉચિત છે.

આશા જેની ફળિતાર્થ થયેલી છે એવો તે દ્વિજ પવનવેગી અશ્વની માફક દ્રુતગતિએ માર્ગ કાપવા લાગ્યો. કંચનપુરિના સીમાડાને રામ રામ કરીને ક્યારનોયે તે દધિવાહનની ભૂમિપર પદસંચાર કરી ચુક્યો હતો. પ્રત્યેક દિવસ તેને રાજધાનીની સમીપ આજુતો હતો અને એ સાથે એના આનંદનો પણ અતિરેક થતો હતો. ગામ મેળવવાની તદ્દલીનતામાં હુબેલાને દધિવાહન ને કરકંડુ વચ્ચેનો સંબંધ ક્યાંથી સમજાય !

પ્રકરણ ૧૩ મું.

એ તે કોણ ?

“સંસારને અસાર કહેવામાં યાની પુરૂષો બ્યાજખી છે. જ્ઞાનયત્રિ અવલોકતાં તેમણે દુઃખના અભાવને સુખ તરિકે ઓળખાતું બેધું અને તે પશુ શાશ્વતતા નિનાતું. દુઃખની સરખામણી રિજાળ સાગર સાથે કરાય તો, સુખની મજાના એક છીછરા ખાખોચીઆ સમી તો ખરી જ. એક પહાડ તો ખીજી કંકર તુલ્ય. સુખના દિવસો વંદી જતાં વાર લાગતી જ નથી, પશુ દુઃખનો કલાક કેવો વિષમ લાગે છે એ અનુભવી જ જાણે. યાની પુરૂષો તેથીજ સુખની ધટિકાઓની વચમાં જ એનો ત્યાગ કરી સંયમના માર્ગે સંચર્યા અને ઉ દેશ પશુ તેવો આપી ગયા; છતાં મોહનીય કર્મની ભૂરખીમાંથી બધા કંઈ નિકળી શકે છે ! સંસારી સુખ એ તો મધનું ટીપું; છતાં મધના ગિંદુની લાલસા કેવી ? એમાંથી નિકળવું કેટલું બધું ભારી ! છતાં સમજીને નિકળનારાને અનેકશઃ ધન્યવાદ હો.”

મહાનુભાવ ! આપ હજી શું વિચાર કરી રહ્યા છો ?

મહારાજ સાહેબ ! આપની મધુર દેશના મારા મનમાંથી હજી જરા પશુ દૂર નથી થઈ. હું તેના જ તરંગોમાં લીન બન્યો છું. આપે સંસારની અસારતા સમજાવી અને મારા જીવન સાથે સરખાવતાં મને તે બરાબર ગળે ઉતરી છે. મને પશુ પ્રતીત થઈ ચુકી છે કે સંસારને ભલે કવિ-સૃષ્ટિમાં સ્વર્ગની ઉપમા પ્રાપ્ત થતી હોય પણ ખરી રીતે તો તે દુઃખની એક મહાન ખાણ છે.

દેવાનુપ્રિય ! તમે શું સત્ય વદો છો ? મને તમારા શબ્દોમાં હાર્દિક લાગણી કરતાં ઔપચારિક આવેશ વધુ જણાય છે.

વંદનીય મહાત્મા ! આપ સાચા પરીક્ષક છો. મારામાં જરૂર આવેશ છે, પણ સાથે ભાવનાનો યોગ થયો છે, એ પણ એટલું જ સચું છે.

ભવ્યાત્મા ! તમારા શબ્દો સાથે મુખાકૃતિનો મેળ મળતો નથી. એટલે એ પરથી હું જે નિષ્કર્ષ કાઢું છું તે આ વૈરાગ્યનું નગ્ન સ્વરૂપ હજી સમજતાં તમોને વાર છે. તમારી મોહકતા એના બાહ્ય દેહારપર છે. એનું મુળ કારણ જ્ઞાનરશ્મિ નહિ પણ કોઈ ગહન દુઃખરાશિ છે. એ કષ્ટાબ્ધિએ સંસારને તમારી નજર સામે સારવિહુણો ચિતર્યો છે. એ રહસ્ય હૃદય કળુલે તે અગાઉ જ્ઞાનકૃપાણુ દ્વારા પોતાની કમંચંધીને કાપવાની જરૂર છે.

ખરેખર આપ કોઈ ભવિષ્યભાણુ મહાન્ સંત છો.

રાજન્ ! એવી જોટી પ્રશંસામાં પડવા કરતાં, જેણે દુનિયા સાથે છુટા છેડા કર્યા છે તેની પાસે પોતાના આત્માની ખરી સ્થિતિનો સ્ફોટ કરવો શું જોટો છે ?

આ સાંભળતાં પ્રશ્ન કરનાર વ્યક્તિ ચક્રિત બની ગઈ, મનમાં વલોપાત થયો કે જંગલમાં રહેનારા આ સંતને મારા રાજાપણાની શી ખબર ! જરૂર જ્ઞાન વિના આમ સંભવે જ નહીં !

ભૂપાળ ! તું રંચ માત્ર ન મુંઝાઈશ. દુનિયાથી ગુપ્ત રહેવા ભલે તેં રાજતેજને ઢાંકી દઈ એકાદા ક્ષત્રિયનો સાજ સજ્યો હોય છતાં તું જ ‘અંપાપતિ’ છે. એટલું યાદ રાખ કે ‘સૂર છીપે નહીં બાદલ છાયો’ ત્હારા ભુતકાળનો ભુંગળપટો નિરખતાં તું નિરાશ બની અચાનક આ તરફ નિકળી આવેલ, તેમાં ઉદાનમાંની મારી આ દેશનાનો યોગ મર્યો એટલે જ આજે ત્હને ‘ત્યાગ’ ની મહત્તાનું ભાન થાય છે; છતાં ઉંડાણમાં શું રમે છે ? સત્ય કહેજે, જરા માત્ર ગભરાઈશ નહિં. સંયમનો પંથ સુંદર છતાં સરળ નથી, ઉદારતાથી દેખાડવાની મનોકામના છતાં ગમે તેને ખતાવી શકાતા નથી. બહારની વલણ કરતાં અંતરની લગન પર વધારે ધ્યાન આપવું પડે છે.

સૂરિવર ! જ્ઞાનરૂપ આરિસામાં શું અદૃશ્ય હોય ! હન્નુ કેટલીયે વાર મનમાં થઈ આવે છે કે ‘દધિવાહન જેવા શૂરવીરને અંપાનું રાજ્ય ગુમાવવાનું હોય જ કેમ ? ભલે એકવાર પાસે ઉંધો પડ્યો તેથી શું થયું ? બીજો દાવ ફેંકીશ અને બેડો પાર કરીશ. નિમિત્તકતા લખાણ પરથી તો હન્નુ પુત્રનો — અંપાના વારસનો ભેટો થવાનો છે અને તે બધું બન્યા સિવાય અંચળ મન સાધુ જીવનમાં શીરીતે ગુંથાય ? અને તે વિના એક વૃત્તિથી લીન કેમ રહે ?’ છતાં આપશ્રીનો સાકરથી પલ્લુ અતિ મીઠી, આશ્લેષક શૈલી વગરની વાણી સોંસરી ઉતરી ગઈ અને એ વાતનું વિસ્મરણ કરાવ્યું. હવે તો

આપજ મારા સૂત્રધાર છો. યોગ્યતા જોઈ માર્ગે ચઢાવો.
તિમિરાવૃત મનના આપ જ દીપક બનો.

ક્ષિતીશ! મુ'ઝવણુ ક્ષત્રી હૈયાને ન હોય ! જે દિવસે વીર,
શૂર કે ધીરને અકળામણ થશે તે દિવસે સમજી લેવું કે
પ્રલયકાળની નોખત ગડગડે છે. સંસારત્યક્ત આત્મા અને
જેના હસ્તમાં ત્યાગજીવનનું સુકાન છે, અરે ! સંખ્યાબંધ
વૈરાગ્યવાસિત હૃદયોની લગામ છે, તે ત્હને જાણીબુઝીને
' પંક 'માં પગ મૂકવાની સલાહ આપશે એમ તું માને છે ?
મારી વાણીમાં જેમ ' વૈરાગ્ય ' ભર્યો છે, તેમ તેનું 'આસેવન'
કરવાની રીતો પણ દર્શાવેલી છે. હું માર્ગદર્શક ખરો,
છતાં મારું કાર્ય આંગળી ચીંધવાનું. દરેક મનુષ્ય સંજો-
ગને આધિન હોય છે, એટલે પોતાના માટે પ્રથમ શું
આદરણીય છે એ જોવાનું કામ ત્હેનું પોતાનું છે. જેના
તાર એકતા પામ્યા નથી, ઉંડાણમાં હજુ જોષીની લવિષ્ય-
વાણી રમે છે, તેને પ્રથમ પરિપક્વ બનવાની અગત્ય છે. એવા
અસ્થિર ચિત્તવાળા માટે ' સાંઘના પંથ ' સુલભ નથી.
' મનમર્કટ 'ને વશ કરવામાં ઝાઝી મુશ્કેલી નડે એટલે
કહાય તે વધુ પણ અકળાય.

શુદ્ધવર્ચ ! આપના આટલા શખ્દોએ મારી દિશા
દેખાડી. અંપાનું રાજ્ય લેવાય કિંવા ન લેવાય તેની ચિંતા
નથી; પણ ગર્ભવતી પ્રિયાની લાજ કહાડી, પુત્રમુખ દર્શન
કરી, જરૂર હું આત્મકલ્યાણનો મુસાફર થઈશ.

રાજનૂ! પ્રમાદ ન કરતો. સત્યને ઝોળખ્યું છે તો માનવજીવન કરમાય તે પૂર્વે એની ઝાંખી કરી લેજે. ત્હને ‘ચંપા’ની લગની નથી; છતાં ‘ચંપા’ ત્હારી વાટ જુએ છે. પ્રધાને વિખરાએલા સૈન્યને એકઠું કરી પુનઃ રાજધાનીનો કબજો લીધો છે. કેટલાયે સમયથી ચરપુરનો ત્હારી શોધમાં છે; પણ ત્હારી વેશ-પાલટ કળાથી નથી શોધી શક્યા. આ તો અમારા વિહાર દરમિયાનની અનુભવેલી વાત એટલે કહી. બાકી પ્રપંચયુક્ત રાજ્યખટપટો સાથે અમને શો સંબંધ ! આગારને સલામ કરી અનગાર થયા તો પછી તેની જાળ શાને ? મુખ્ય કાર્ય આત્મકલ્યાણ અને ગૌણ કાર્ય ઉપદેશ-કથન. પ્રજાના બોધમાં રાજા એ તો મહત્વનું નિમિત્ત. એટલે જ આટલો વાર્તાલાપ.

શુરશ્રી ! ભૂરિ ઉપકાર, દયો ત્યારે વંદન કરી સીધાવું છું; છતાં પ્રતિજ્ઞા કરી કહેતો જઉં છું કે આપની શિક્ષા નહીં વિસરું.

વાચક સહજ જાણી ચુકેલ હશે કે શતાબ્દિક સહના વિશ્વહમાંથી પીઠ ફેરવી પાછો ફરેલ ભૂપાળ દધિવાહન એકદમ પોતાના પુરમાં નહોતો જઈ શક્યો. એ દરમિયાન તેને સમાચાર મળી ચુક્યા હતા કે દુશ્મનોએ રાજધાની પર પણ હુમલો કર્યો હતો; અને રાજ્યધરી ધારિણી તથા કુંવરી વસુમતીનું હરણ થયું હતું. આ વૃત્તાંતથી તેની રહી સહી આશાલતા કરમાઈ ગઈ. બખ્ખે વાર બાર્યાનો

વિયોગ તેને મન સર્પદંશ કરતાં પણ અધિક પીડા કરનાર થયો અને પુત્રના કોડ સમી પુત્રીનું હરણ એને એટલી હદે દુઃખદાયી થઈ પડ્યું કે પુનઃ રાજધાની પ્રતિ પગલાં માંડવાની તેને ઇચ્છાસરખી પણ ન થઈ. પોતાની ક્ષત્રીયવટ-પર લજ્જા છુટી. શુભવેશ ધારણ કરી તે ઈતસ્તતઃ ફરવા લાગ્યો. તેણે ક્યારનોયે અન્ય માર્ગ ગ્રહણ કર્યો હોત પણ નિમિત્તયાના પૂર્વે વાંચેલા લેખથી તે અટકી ગયો.

ઉપર જોઈ ગયા તેમ અચાનક પરિસ્થિતિ બદલાઈ. સૂરિમુખે પહેલવહેલાં જ તેને શુભ સમાચાર મળ્યા. મનમાં પ્રેરણા થવા લાગી કે જરૂર હવે દશાનું ચક્ર ફરવું જ જોઈએ. એ મહાન આત્માના વચનો માટે જીવંતમાં પહેલવહેલું જ તેને બહુમાન ઉપજ્યું. જો કે ધર્મે જૈન હતો છતાં અંતરથી જૈન તો તે આજે જ બન્યો હતો. ચંપા-પતિના આગમનની માર્ગપ્રતીક્ષા ક્યારનીયે મંત્રી કરી રહ્યો હતો. એટલે સીમાડામાં એમના કદમ થયાના સમાચાર કર્ણપટ પર અથડાતાં લાગ્યો જ મોટા સામૈયાસહ સામે આવ્યો. હર્ષથી ઉભય લેટયા. કેટલીક મૂક પગે પસાર થઈ ગઈ. રાજાએ અમાત્યની સલાહ અવગણવામાં પોતાની બૂલ જોઈ છતાં મંત્રીને ભાવિભાવની બાજુ વિના બીજું કંઈ વદવાપણું નહોતું. સૌ કૂચ કરતાં ચંપાના આંગણે આવ્યા. દરેક ચિંતા કોરાણે મૂકી પ્રથમ અવનીપતિ પૂર્વજના બંધા-વેલા શ્રી વાસુપૂજ્ય જીનેશના પ્રાસાદમાં ગયો; ઉછળતા

હૃદયે ભાવના અતિરેકથી દેવાધિદેવની સ્તુતિ કરવા માંડી.
નીચેના શ્લોકમાં એનું કિંચિત્ સ્વરૂપ આવી જતું હોવાથી
એ તરફ નજર કરી લઈએ.

સ્વસ્તિશ્રી પરિરંભ નિર્ભરસુખં વ્યાધૂત સર્વાપદં,
દેવેન્દ્રાદ્યમરાવલી નતપદં, નિઃશેષ વિદ્યાસ્પદં ।
મક્તાનાં સકલેચ્છિતાર્થં ઘટના, કલ્પદ્રુકલ્પં વિમું,
તં શ્રી તીર્થકરં ભવ ભ્રમહરં શ્રી વાસુપૂજ્યં સ્તુમઃ ॥

અધિકારીવર્ગ રાજાની ધર્મપ્રિયતા જોઈ ચક્રિત થઈ
ગયો. પદ્મારાણીની અડગ ભક્તિ તો સૌ કોઈ જાણતું હતું,
પણ નરેશ માટે તો આ નવો પ્રસંગ હતો. ધર્મથી કર્મ
ઠેલાવાની પ્રજાજનમાં આશા બંધાઈ. સ્વારી મહેલમાં
પહોંચતાં સૌ રસ્તે પડ્યા. ભૂપનાં દર્શન માટે ઘેલી બનેલી
અંપાનગરીની પ્રજાનું વર્ણન કરવાની આ લેખિનીમાં શક્તિ
ક્યાંથી સંભવે ! જ્યાં પ્રજા સન્માન માટે આતુર બને ત્યાં
પછી શી કયાશ રહે ! રાજા-પ્રજા માટે એ ધન્ય દિવસ
હતો. ગતિના ચક્રમાં અનિયમિતતા ન સંભવે. રાત્રિ પછી
દિવસ અને વળી પાછી રાત, એ એનો ક્રમ. કેટલોક કાળ
વહી ગયા પછી એકદા રાજદ્વારે એક આનંદ પુલકિત તનુ-
ધારી ભૂદેવનાં પગલાં થયા. દરબારમાં પ્રકીર્ણ વિષયપર
ચર્ચા ચાલી રહી છે, ત્યાં દ્વારપાળે ભૂદેવજીને દાખલ કર-
વાની અનુશા માગી; ઈશારાથી હા થતાં, પાછા ફરી એ
'પ્રાણજી મહાશય'ને દાખલ કર્યા. પ્રજાપુત્ર પણ જમા-

નાના ઘાટથી ઘડાયેલા હોઠ રાજ સન્મુખ કેવી રીતે વર્તવું એ વાતથી પરિચિત હતા એટલે ઔચિત્ય સાચવી, જોળી-માંથી એક પોટલી છોડી તેમાંથી નાનો દેખાતો એક લેખ નૃપ સન્મુખ ધર્યો. ભૂપાળે તે ખરાખર વાંચી જોયો. કુતુહલ સાથે આંખ જરા રાતી થઈ. પ્રધાનજીને પ્રશ્ન કર્યો—‘હાલમાં કંચનપુરનો સ્વામી કોણ છે ?’ પ્રધાનજીએ વિનયપૂર્વક જવાબ વાળ્યો—મહારાજ, જનવાયકા એવી છે કે જુના રાજના મૃત્યુ પછી, એ રાજસિંહાસન પર પંચદિવ્યધારી એક ચંડાળ-પુત્રને બેસારવામાં આવ્યો છે. એથી વધુ સત્ય જણાયું નથી, પણ એ નૃપની બહાદુરીના ધ્યાન પછા પાડે મારા સાંભળવામાં આવ્યા છે. એ પરથી મને તો લાગે છે કે નહીં તે કોઈ ક્ષત્રિયવીર હોવો જોઈએ. રાજળીજ હાંક્યા ન રહે.

મંત્રીશ્વર ! હ્યો ત્યારે તમેજ આ વાતનો નિર્ણય કરો. કે એ રાજળીજનું કામ છે કે ચંડાળજીનું ! એમ કહી રાજાએ મંત્રી તરફ આવેલ પત્ર ફેંક્યો.

મહારાજ ! લખાણમાં ઉતાવળ છે છતાં, એથી તો એનું ‘રાજળીજ’ પુરવાર થાય છે. સિંહબાળ વિના આવી હિંમત કોણ લીડે ? આપ સરખાને લખવું એ કંઈ બચ્ચાંનાં ખેલ નથી. એના પરિણામ માટે એની તૈયારી હોવી જ જોઈએ. શિઆળસ્વભાવી મનુષ્યની પ્રથમ તો કલમ જ ન ચાલે. કેમ દ્વિજપુત્ર ! એ રાજા સંખંધી તું શું કંઈ જાણે છે ? જાણતો હોય તો જરા કહી બતાવ જોઈ !

તરતજ ભૂદેવજીનો વાણીપ્રવાહ છુટયો. એમાં ભૂત-
 કાળના કેટલાયે સારા-નરસા પ્રસંગો ઉથલાઈ ગયા. પૂર્ણાહૂતિ
 કરતાં જણાવ્યું. મહારાજ ! છે તો એ ચંડાળનો છોકરો.
 મારી સગી આંખની સાક્ષી છતાં બળવાન પણ બહુ છે
 એ મેં નજરે લાગ્યું. મારે તો ‘જોદે ઉંદર અને લોગવે
 લોરિંગ’ જેવું થયું છે. રહ્યા પ્રાણજી એટલે ‘સર્વ નારો
 સમુત્પન્ને અર્થ ત્યજતિ પંથિતઃ’ એ સૂત્રનો આશ્રય લઈ
 આ ‘ગામડાની ભેટ’ લેવી પડી છે. હઠહઠતો કળિયુગ
 આવ્યો છે, તે વિના પ્રાણજી જેવા ધર્મમૂર્તિઓ ઉપર આવા
 સંકટ શા માટે હોય ! અરે પ્રજાદેવને અર્પણ થયેલ કોઈ લે
 પણ બડું ! હરિ, હરિ, જાત ચંડાળની એટલે તેને ધર્મનું
 જ્ઞાન ક્યાંથી હોય ? બાપજી ! કૃપા કરી એને ઠેકાણે લાવો
 તો એ રાજ્ય પર પડેલો હક્ક આ સેવકનો છે તે પર
 ધ્યાન આપવા કૃપા કરશો.

ક્રોધની પ્રતિમા સમા ચંપાપતિએ બંડારીને ઉદ્દેશી
 આજ્ઞા કરી કે આ ભૂદેવને પાંચ સોનામહોર આપી હાલ
 તો વિદાય કરો. ગામ આપવાની વાત હાલ તો બાળુપર
 રહેવા દઈ સત્વર એક ચાલાક દૂતને તૈયાર કરો. પ્રધાનજી !
 હું સમજી શકતો નથી કે આ શું બનવા બેઠું છે. શું
 દધિવાહને ચુડીઓ પહેરી છે કે આજે એકાદો ચંડાળ,
 ગાદીપતિ બની બેસે અને મારા જેવા પર આવો અપમા-
 નજનક પત્ર પાઠવે ? કદાચ વિપરીત સંયોગોથી એકાદ

વાર પરાજય થયો અને એ તકનો લાભ લઈ દુશ્મનો અંતઃપુર પર લુંટ ચલાવી ગયા તેથી શું થયું ? આ કંઈ લીંડીઓ મૂકતી બકરીનો વાડો નથી કે એમાંથી દરેક જણ મરજી માફક હાથ મારી શકે ! સત્વર દૂતને મોકલી એ ચંડાળપુત્રને કહી દેવડાવો કે પોતાનો આ પત્ર તે પાછો ખેંચી લઈ માફી માંગી લે, નહિં તો તરતજ યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જાય. મારાં કાંડા તેને સાળીત કરી આપશે કે જગતમાંથી હજી ક્ષત્રિય ખમીર સાવ પરવારી બેઠું નથી. બસ, એક જ નિશ્ચય—કાર્યની સાધના કિંવા જીવનની ‘ આહૂતિ ’ !

તરત જ સભા બરખાસ્ત થઈ. રૌપ્યભર્યો રાજા અંતઃપુરમાં સિધાવી ગયો અને દિવાનજી પણ હૂકમની બબલ-ણીના કામે લાગી ગયા. એમને પણ ચંડાળ ભૂપતું કાર્ય સાહસભર્યું જણાયું. કુદરતના કાતુનમાં કેટલીયે છુપી ખાતમીઓ ભરેલી હોય છે કે જે જાહેરમાં આવે ત્યારે જનવૃંદમાં આશ્ચર્યનાં મોજાં ફેલાવે છે. અહીં પણ એવો જ કંઈક સંકેત હતો. કરકંડૂ જેવો યુવાન નૃપ એમ તે કાંઈ આપ્યો લેખ મિથ્યા કરે ખરો ? અને માફી માગે પણ કયા ગુન્હા માટે ? લલેને દુનિયાને મન એ એક હલકા કુળનો મનાય; છતાં એને તો પોતાના આત્મબળ પર અડગ વિશ્વાસ હતો. ગામના બદલે ગામ આપી એને પ્રમાણિક સોદો કરવો હતો અને તે પણ એક વિપ્રને આપેલ વચન રાખવા. વચન ફેરવવું એ મરવા કરતાં પણ વધારે હતું. ‘ લીખપ્રતિજ્ઞા ’નાં રહસ્ય એને શિખવા જવા પડે તેમ

નહોતું. અડગ નરેશની પ્રતિભાશાળી પુત્રીને એ પુત્ર હતો. આ વાત જો કે એ પોતે નહોતો જાણતો; છતાં દુધ તે કંઈ છાના રહે છે ? શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણીના ધાવણનો પ્રભાવ જ જૂઠા પ્રકારનો હોય છે. વીરશ્રી વરવાની વાતોને એ બચ્ચાંનાં ખેલ સમજે છે. હૃતને માનપુરઃસર વિદાય કરી કહાવી મોકલ્યું કે ભૂપાળ દધિવાહન ! તૈયાર થઈ રહેજો. હું સૈન્ય લઈ સામે આવું છું. વિપ્રને ગામ મળવું જ જોઈએ. એ માટે પ્રાણ જાય તેની પરવા નથી પણ વટ ન કરવો જોઈએ.

આ સમાચાર દધિવાહનના કાને પડ્યા ત્યારે તેની ડીઝી પણ શતક વટાવી ગઈ. જીરુસાથી ઉદ્ગાર મુખ બહાર પડવા લાગ્યા કે એ તે કોણ ? કલેને આકસ્મિક યોગથી કંચનપુરનો માલીક બન્યો પણ આખરે સંતાન તો એક ચાંડાળનોને ! એ તે કંઈ વાડીનો મૂળો ? શુદ્ધ ખેલવાની વાત એને મન મસાણુ ભૂમિમાં ગીધડા ઉરાડવા જેટલી સહેલી લાગે છે. ફિકર નહીં, ક્ષત્રિયનો હાથ જોયા સિવાય એની શુદ્ધ ઠેકાણે આવનાર નથી. આવ કરકંડુ ! હું પણ ક્ષત્રીય બચ્ચો ત્યારે કે ત્હારા કરને વાળી કડા જેવો બનાવી દઉં, ઉપરાંત એ પર લોખંડતું દડું જડાવી દઉં !

ચંપાના સીમાડામાં રણહુંહુભિ ગડગડયા. તોપના ધડાકા થવા લાગ્યા. સામસામે સૈન્યો ગોઠવાઈ ગયાં. અને સંઘામના નિશાન ફરકવા લાગ્યા. બાલા સામે બાલા અને ચમકતી તરવાર સામે તરવાર ઉછળવા માંડી. આંખના પલકારામાં કેટલાયે શીરો ધડથી વેગળા થઈ દૂર પડવા લાગ્યા.

ધનનનન કરતા તોપના ગોળા બહાર નિકળી અવાજ કરતા અને
 ધુમાડો ફેલાવતા સંજ્યાગ્રંધ પ્રાણોનો કુથો વાળવા લાગ્યા.
 જાણે સમજી ગણાનો માનવી ગણ મદિરા પીને કેમ ગાંડો
 તુર ન બન્યો હોય અને એ ઘેનમાં એકજ જાતિમાં ગણાતા
 એવા બંધુઓને વગર વિચાર્યે રેંસી નાંખતો હોય એવો
 ભયંકર હત્યાકાંડ મચી રહ્યો. ઉભય દળના સૈનિકો ધર્મ
 જેવી ઉમદા ચીજને સાવ વીસરી ગયા. મૃત્યુને હથેળીમાં
 રાખી નૃત્ય કરવા લાગ્યા. વિજયમાંથી પરાજયના અને
 પરાજયમાંથી વિજયના, પળપળમાં ફરતા વમળમાં અટવાવા
 લાગ્યા. કટકના નાયકો પરિસ્થિતિ જોઈ આજ્ઞા કરવા લાગ્યા,
 સેનાપતિઓ પલટાતી દશા જોતાં વ્યૂહમાં ફેરફાર કરતા
 ગયા. એકબીજાને ઉખેડી નાંખવામાં સૌ એકતાર બન્યા.
 કર્ણાજનક અને હૃદયદ્રાવક દૃશ્ય જોયું પણ ન જાય. છતાં
 વિશ્વના ઇતિહાસમાં રણસંગ્રામોની નામાવલિ ઓછી નથી
 લખાઈ, એજ માનવસ્વભાવની વિચિત્રતા. ક્ષણભંશુર સંસાર
 માં બેઘડીની કીર્તિ અર્થે કેટલા જીવોનાં લોહી રેડાય છે !
 જાની પુરૂષો તે માટેજ તેને નર્કની દૂતિ તરીકે ઓળખે
 છે. શાંતિ અને યુધ્ધ વચ્ચે આકાશ પાતાળ જેટલું અંતર
 છતાં માનવપ્રકૃતિ એ ઉભયની લાલસામાં ફસાઈ પડી,
 કેવળ શાંતિને નોતરવાને બદલે ઘણીવાર શાંતીદેવીનું નામ
 પણ બૂંસી નાંખે એવી રણચંડીને નોતરે છે. ઘડીભર માની
 દ્યે છે કે એ દ્વારા તે શાંતીદેવીના નિવાસમાં પ્રવેશ કરી શકશે.
 પણ આ બ્રમોત્પાદક વિચારશ્રેણીમાં શૂન્યવગર ખીજી

કંઈ પણ નથી હોતું. આખરે શાંતીદેવીની ઉપાસના અર્થે રણચંડીને નવગજના નમસ્કાર કરવા જ પડે છે. અસ્તુ. વિજય વરવા માટે બન્ને કટક પૂર્ણ જોસથી લડવા લાગ્યા છતાં એક બીજાપર કોઈપણ વિજય મેળવી શક્યું નહીં. ઉભયને સૈનીકો તથા સાધનોની ખુવારી થવા લાગી. સંઘ્રામ લંબાવા લાગ્યો. વ્યવસાય સ્વભાવી પ્રજા આથી અકળાવા માંડી. દિવસ જતાં સૈનીકોનાં મરણથી રણમેદાન પર કીકીયારીઓ વધી પડી. આબરો ને ઘવાયલાની સંખ્યાથી મેદાનનો એક ભાગ દુઃખીઓનાં સંઘ્રહસ્થાન બની ગયો. ધરતી લયંકર ભાસવા લાગી. આ વાત દેશ-દેશાવર સુધી પહોંચી ગઈ. શાણા પુરૂષોએ નજીવી વાત પરના આ સંઘ્રામને અટકાવવા બહુ પ્રયાસ સેવ્યો પણ ‘રાજહઠ’ આગળ તેમના હાથ હેઠા પડ્યા. ક્ષત્રીવટની ટેકમાં મેખ ન મારી શકાઈ. ઉભય પ્રતિસ્પર્ધી પોતાના મમત્વમાંથી જરા માત્ર અળાયમાન થયા નહીં.

ત્રાસનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું. ચંપાપુરીની પ્રજાને અમાપ ત્રાસ વેઠવો પડતો હતો. સર્વત્ર આ સંકટ વેરાઈ જાય એવી ખરા અંતરની પ્રાર્થના થઈ રહી હતી. ઉભય ભૂપોમાં દોષ કોનો વધુ હતો તે કહાડવાનું ચંત્ર પ્રજા પાસે નહતું, તેમ પ્રજા માયકાંગલી પણ નહતી કે જેથી એને મન દધિવાહનના વટની કિંમત ન હોય ! પણ એક ગામની બક્ષિસ અને એ બદલ મનગમતા બીજા ગામની માગણીમાં પ્રજાને મન લડાઈનો મુદ્દો ન હતો.

પ્રકરણ ૧૪ મું

હર્ષની ઘટીકા.

“અરતોદયનો ક્રમ અવિચળ છે. આમ છતાં બહુ થોડા આત્મા-
એને ધિરજ રહે છે. દુઃખ વેળા કકળાટ મચાવનારા જરા એટલું
ચિંતવી લેતા હોય કે આ દુઃખ નથી પણ સુખનો સમય આવવાનો છે
એની આગાહી કરનાર દૂત છે તો કેટલું કષ્ટ ઓછું થાય ? તત્ત-
કેવિદો સુખ-દુઃખના ચક્રરતે આવી વિચારણા દ્વારા સમતાભાવે
જીવે છે અને પારંગતો માટે નથી તો દુઃખ કે નથી તો સુખ.
એમનું મન સમભાવ દશામાં એટલું તો તદાકાર બની ગયું હોય છે
કે જેથી સુખ-દુઃખરૂપી દંડની ત્યાં કંઈ અસર જ નથી થતી.”

પ્રતિહારી ! કેમ, શા સમાચાર લાગ્યો છે ?
જલ્દી જણાવ.

મહારાજાધિરાજ ! હું કંઈ સુધ્ધભૂમીથી નથી આવ્યો.
માત્ર એ તરફથી આવેલી, શ્વેત વસ્ત્રમાં સજ્જ થયેલી, અને
જેના હાથમાં એક દંડ છે એવી એક પરિત્રાજિકા-સ્ત્રી
આપને મળવા માંગે છે માટે આજ્ઞા લેવા આવ્યો છું.

એક સ્ત્રી ! અને તે પણ પરિત્રાજિકાના વેશમાં ! જરા
જરાબર તપાસ કરી કહે, કંઈ શત્રુરાજાનો લેહ તો નથીને !

ના અન્નદાતા ! આમાં તેવું કંઈ નથી. એની મુખ
મુદ્રા જોતાં કોઈ કરૂણામૂર્તિનાં દર્શન થવા જેટલો આનંદ

આવે છે. એમના ચરણમાં પડવાનું મન થઈ આવે છે. તે માનવી નથી પણ કોઈ દેવાંશી નારી જણાય છે.

પ્રતિહારી ! તું કહે છે તે જો ખરાખર હોય તો તે કોઈ જૈન સાધ્વી જ હોવી જોઈએ. પણ તેને મારી સાથે મળવાનું શું કામ હોય ? ખાસ કંઈ આવશ્યકીય હશે ત્યારે જ તેમણે મારા આંગણે પગલાં કર્યાં હશે. માટે જ, તેમને બહુમાનપૂર્વક અંદર તેડી લાવ.

જેવી આજ્ઞા, કહી તે તુરત બહાર આદ્યો ગયો અને આવનાર પરિવ્રાજિકાને અંદર તેડી લાવ્યો.

પધારે મહારાજ ! આપ ક્યાંથી આવો છો ? અને આપશ્રીના પૂનિત પગલાંથી આ અદના સેવકના તંબુને પવિત્ર કરવામાં આપનો શો હેતુ છે ? કેમકે જ્યાં લોહીની છોળો ઉડી રહી હોય એવી પાપમય ભૂમિકા ઉપર આપ જેવા દયાના પ્રીરસ્તા અકારણ પગલા માંડે જ નહીં.

રાજન ! તું સત્ય વહે છે. કેવળ તારા પ્રત્યેના સ્નેહથી અને અત્યારે જે ભીષણ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તેમાંથી તને છોડાવવા સાફ જ મારે અહીં આવવું પડ્યું છે.

આપશ્રીની હિતવત્સલતા મારાથી નથી સમજી શકાતી. મારા તરફ તમે કયા પ્રકારની હિતવત્સલતા ધરાવો છો ?

અવકર્ષણિક ! અત્યારના જીવનથી જોતાં કોઈપણ જાતનો સાંસારિક સંબંધ ટકી શકતો નથી; છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે સંસારી દશાના ક્રમ પ્રમાણે તું મારો પુત્ર થાય છે,

અને જેનો સાથે તું સમરભૂમિમાં ઉતરી અનેક નિર્દોષ પ્રાણી-
ઓની ભયંકર કતલ ચલાવી રહ્યો છે તે તારા પિતા થાય છે.

આપ કોઈ માયાબળ તો નથી રચતા ને ? જે વાત
માન્યામાં પણ ન આવે, જેને મેળવતાં મેળ પણ ન મળે,
તેવી વાત ઉચ્ચારી આપ શું સ્વાર્થ સાધવા માગો છો ?
સાધ્વીજી ! તમે તમારા માર્ગે સીધાવો. આપ બળુતા જ
હશે કે આ ‘વટ’ રાખવાની તકરાર છે. તેમાંથી પ્રાણ
જતાં હું પાછો ફરનાર નથી. ચંડાળ પિતાના પુત્ર તરિકેની
મારી ખ્યાતિ હજી બુંસાઈ ગઈ નથી. મને મારો બાલ્યકાળ
યાદ છે. એટલે હું તમારું કથન રંચમાત્ર વિશ્વસનીય
તરીકે માની શકતો નથી, એ માટે મને માફ કરશો.

સાધ્વીએ કરકંડુને સમજાવવા સારૂ મૂળથી હકીકત
કહી બતાવી, એ સાથે એ ધાણી પણ આપી. એ સાંભળતાં
કરકંડુને પૂર્ણ પ્રતિતી થઈ. તે એકદમ માતાના ચરણમાં
પડ્યો. મોડા મોડા પણ પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ બાળુવામાં
આબ્યું તેથી અપૂર્વ આનંદ થયો, છતાં એ સાથે જ મનમાં
વિચાર સ્કુર્યો કે દધિવાહનનો સુત થઈ હું મારું પણ
ચુકું તો પછી થઈ જ રહ્યું. પ્રતિજ્ઞા પાલન વળતે આ પિતા
છે અગર આ પુત્ર છે એ લેદને સ્થાન જ ન હોય. એટલે
તરત જ પરખાવી દીધું કે-માતા ! આ યુદ્ધમાંથી પાછા
ફરવા શિવાય આપ જે કંઈ કહેશો તે બધું કરવા તૈયાર છું.

સાધ્વીજી જાણી ચુક્યા કે આ ગર્વી પુત્રને મનાવવો એ લોહાના ચણા ચાવવા જેવું છે. માટે એના પિતા કને જવાથી જ કાર્ય સિદ્ધ થઇ શકશે. એટલે તરત ચંપાનગરી પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. દરબાર સમીપ આવતાં જ એક દાસીએ તેમને ઓળખી લીધા, એટલે તરત જ વળગી પડી અને ઘણા કાળે પોતાની સ્વામિનીને યોગ થયો જોઇ આંખમાં હર્ષાશ્રુ ઉભરાયાં. પદ્મારાણી સાધ્વીના લેખાસમાં આબ્યાની વાર્તા સર્વત્ર ફેલાઇ ગઇ અને જોતજોતામાં લોક સમૂહ પણ એકત્ર થઇ ગયો. ભૂપ દધિવાહન પણ આવી પહોંચ્યો. સાધ્વીજીને આસન આપ્યા બાદ પ્રણામ કરી જયારથી છુટા પડ્યા હતા, ત્યારપછીનો સર્વ વૃતાન્ત કહેવા વિનવણી કરી. પદ્મા સાધ્વીએ સંક્ષિપ્તમાં આપવીતી જણાવી અને જાહેર કર્યું કે જેની સાથે તમારે લડાઇ ચાલુ છે એ માતંગપુત્ર નહિ પણ ખરી રીતે તમારો જ પુત્ર-કરકંડુ છે. આ ખુશખબર સાંભળતાં જ દધિવાહનના નેત્રોમાંથી હર્ષાશ્રુ સરવા લાગ્યાં. ચંપાપુરીની જનતાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. સુદ્ધના ત્રાસથી અકળા-એલી પ્રજાને મન આજે સોનાનો સુરજ ઉગ્યા સરખું થયું. ભાવિ રાજાનું પરાક્રમ નજરે જોવાનો યોગ સાંપડ્યો. રાજાનું ચીરકાળનું દુઃખ શમ્યું. તરત જ કુંવરના સામેયા માટે હૂકમ છુટ્યા. ઢોલ નિશાન ગડગડ્યા. સૌ કરકંડુના તંબુ તરફ આગળ વધ્યા ‘વાતને વા લઇ જાય છે’ એ ઉક્તિ મુજબ આ સમાચાર કરકંડુને મળી ચૂક્યા હતા. એનો ગર્વ ગળી ગયો. તરત જ તે વાડેલના સામે આબ્યો. નમ્ર ભાવે

પૂજ્ય પિતા દધિવાહનના ચરણમાં પડયો. પિતાએ પ્રેમ-પૂર્વક મસ્તક ચુંબન કરી આશીર્વાદ દીધા. સર્વત્ર વિધાદને સ્થાને હર્ષ પથરાઈ રહ્યો અને મારો-કાપોના પોકારોને બદલે જય જયકાર થઈ રહ્યો, હર્ષની ઘટિકા સર્વત્ર વહી રહી.

પદ્મા સાધ્વીએ સંસારની અસારતાનું મધુર વાણીએ આબેહુબ વર્ણન કર્યું અને કાર્ય પૂર્ણ થયું જોઈ ગુરૂણી સમીપ જવા વિદાય લીધી. દધિવાહનના અંતરમાં ઘર કરી રહેલ વૈરાગ્ય જવાળા, પદ્માને તિરોધાન થતી જોઈ એકાએક પ્રગટી ઉઠી. હવે એક ક્ષણ પણ અંપામાં રહેવું એને ભારી થઈ પડ્યું. તરત જ કરકંડુને અંપાપુરીના રાજ્યની લગામ સોંપી તે પણ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહી ચાલી નિકળ્યો. માત-તાતને ભીની આંખે વિદાય કરી ભૂપાળ કરકંડુ નગર તરફ પાછો ફર્યો અને પોતાનો આવાસ નજીક આવતાં પહેલાં વાસુપૂજ્ય સ્વામીના પ્રાસાદમાં જઈ, દેવ જીહારી તે મહેલમાં પહોંચ્યો.

જન્મ થયો ત્યારથી 'ધર્મ' શું ચીજ છે તે નહોતો સમજ્યો છતાં આજે એનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી એ પણ રસીયો બન્યો. સ્નેહની સરિતા સમી માતાનું ચરિત્ર શ્રવણ કરી, ધર્મમાં રહેલું આકર્ષણ તે કળી ગયો હતો; છતાં ઘડીપરના ગર્વી પિતાને સહજમાં રાજ્ય વૈભવની મોહિનીને લાતમારી આત્મકલ્યાણ અર્થે લેખ લેતાં જોઈ, આકર્ષણમાં રહેલ અપૂર્વ સત્યની એને ઝાંખી થઈ. પોતે કુબેદો છતાં તરનારનું હૃદય પારખી શક્યો. સાથે ન જઈ શક્યો છતાં અનુમોદના કરી બાણી.

રાજ્ય મંદિરમાં પોતે નહોતો આવ્યો ત્યાંસુધી એ સુતું હતું. આને એની દશા પલટાવા છતાં પોતે સુનો બન્યો. એની સ્નેહની મુખ્ય ભૂમિકાઓ આને એને અડુલો મૂકી દૂર નિકળી ગઈ હતી; છતાં પણ વચ્ચે એકાદા પાણીના ઝરા સરખી લાગિની હોવાત છે એ જાણી મન કંઈક પ્રકુલ બન્યું. તરત જ તેને તેડી લાવવા સૈનિકોને રવાના કર્યા.

કંચનપુર માટે યોગ્ય સુખાની નિમણૂક કરી, અંપા-પુરીના વહીવટમાં તેણે ધ્યાન આપવા માંડ્યું. દિવસે ઈ-ચિત્ત ગરાસ મળી ચુક્યો. દેશ પરદેશ કરકંડુ ભૂપાળની યશઃકીર્તિ વિસ્તરવા લાગી. વિવિધ દેશની રાજકન્યાઓ તરફથી માગાં આવવા માંડ્યા. બુદ્ધિધન મંત્રીની સલાહ પૂર્વક એનો સ્વીકાર થતો ગયો. તે પ્રેમદાઓ સહ સંસાર સુખમાં દિવસો વ્યતીત કરવા લાગ્યો. ગોકુળ માટે એને બાલપણથી શોખ લાગ્યો હતો એટલે એ કાર્ય માટે તેણે વિપુલ ધન ખર્ચવા માંડ્યું. આ રીતે દુઃખના ઢગલા વચ્ચે જન્મેલ અવકર્ષિત સુખના ઉચ્ચ શિખરપર વિરાજી વિલાસમાં જીવન ગાળવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

રાહ જોતી બાળા.

“ ખરો જ્ઞાની તેજ છે કે જે આ સંસારમાં પ્રતિદિન નજરે આવતાં પ્રપંચોને જોઈ એનું મૂળ શોધવા મથે છે. એને મન દેહધારી આત્માઓ એ તો મદારીના રમકડા સમ હોય છે. કર્મરૂપ મહાન મદારી આ વિશ્વરૂપ વિશાલ રંગભૂમિપર ઉકત દેહધારીઓ પાસે વિવિધ પ્રકારના પ્રયોગો કરાવે છે એમ અવધારી તે હર્ષ કે વિષાદ ઉરે ધર્મ સિવાય એ મદારીને કાણુમાં લેવા કટિગદ્ધ થાય છે. જગતની પરવા રાખ્યા વગર તે આગળ ધધેજ જાય છે અને સરવાળે ઇશ્વરસિદ્ધિ કરી એ સત્ય રણુ કરે છે ત્યારે જ જગતને લાન થવા માંડે છે. એ વેળાયે જ એના જ્ઞાનનાં મૂલ અંકાય છે. ”

અહા ! કેવી રમ્ય ઘડી ! ખડેન, જગતના ચોપડે આપણા જેવું મિલન ભાગ્યે જ નોંધાયું હશે ! હું ભાઈ અને તું ખડેન છતાં કેટલાય દૂર પડેલાં. એકાદો આવો પ્રસંગ ન બન્યો હોતે તો ખરેખર જંગલના એકાંત ભાગમાં ખીલતાં અને કરમાતાં કુસુમો સમા આપણે પણ અજ્ઞાન દશામાં જ અદૃશ્ય થઈ જાત ! છતાં એમ નથી બન્યું એ માટે ભાવિનો ઉપકાર જ માનવો જોઈએ.

ભાઈ ! આવા વિચારમાં કેટલો કાળ વ્યતીત કરવો છે ? ભૂતકાળના બંનાવો પર આંખ ફેરવ્યા કરીશું તો કોઈ કાળે આપણે ઉંચા નહીં આવીએ. ગયું તેને જવા દઈએ. એ બધા કર્મરાજના તમાસાને દૂર ફેંકી દેવા

ઘટે. શાભો તેજ છે કે વર્તમાન કાળ પ્રતિ નજર નાખી
સ્વ કાર્યમાં ઉદ્યુક્ત બને. ગૌરવભર્યો કિંવા વિષાદપૂર્ણ
ગત ઇતિહાસ એ તો માત્ર આલતા સમયની રેખા દોર-
વામાં અનુભવ તરિકે કામ આવે. એના પર નાચવાથી
ઝાઝો શુકરવાર ન વળે. હવે તેને સ્મૃતિપટમાં તાજે
કરવાથી શું લાભ ? પિતા માતા તો આત્મકલ્યાણના પથે
વળ્યા, પવિત્રાત્મા માતા ધારિણીએ શીયળ રક્ષાર્થે દેહ તજ્યો,
તું રાજ્ય ચિંતામાં અને સુંદર ગાત્રવાળી, નિત્યપ્રતિ નવીન
અભિનયોને દર્શાવતી મારી લાલીઓ સહ વિલાસમાં જીવન
ગાળે છે, પણ મારે અહીં શું કરવું એજ એક મુંઝવણ છે ?

ભગિની ! આમ શા માટે વહે છે ? શું મારા સુખની
તહને ઈર્ષા થાય છે ? ના, હું બુદ્ધ્યો. અસુચા તહારી પ્રકૃતિમાં
જ નથી તો પછી મુંઝવણ શાની હોય ? હજી તો તહારી
આપવીતી મારે સાંભળવી છે. તું એક રાજકુવરી તરિકેતું
સુખદ જીવન ગાળે એ જોવા માગું મન અહુર્નિશ ઝંખ્યા
કરે છે. તહારી ઇચ્છા પ્રમાણે સુખની રાશિ ખડી કરી દેવા હું
હમેશાં તૈયાર જ છું, અનુમતિ મળે તો સ્વયંવર માંડું. યુવાન
વયરૂપી પરાગપૂર્ણ ઉદ્યાનમાં પ્રવેશતાં જ તું આટલી હદે
અંધીરી શા માટે થાય છે !

વડિલ બાપા ! તમારી આન્તર લાગણીઓ એક બંધુને
છાજે તેવી છતાં મારે માટે કંઈક વધારે પડતી છે. આજ
આપો તો જે આપવીતી સાંભળવા તમો ઉત્સુક છો તેને

હમણાં જ કહી નાખું. એમાં તે શું મહત્તા સંભાધ છે ?
ખાકી વૈભવ માણવા કે શયનગૃહ શોભાવવા માટે અસ્તિત્વ
નથી રક્ષાયલું. મારા જીવનપ્રવાહને કોઈ જુદી જ વાટે
વહેવાનું સર્જન થઈ ચુક્યું છે. જેને તમે સુખના રાશી
રૂપે જુવો છો તેને હું વિપત્તિના ટેકરા ગણું છું. સુખના
રાશીની પ્રાપ્તિ કોઈ જુદા જ માર્ગે થાય છે.

ખડેન ! કૃપા કરીને આજે-ચીરકાળના મિલન કાળે, એ
અધ્યાત્મના પડ ઉકેલવા જવા દે. પ્રથમ મને ત્હારી ભૂત-
પૂર્વ કથા કહી સંભળાવ. ત્હારે મન એ નિરર્થક હોવા
છતાં મારે માટે એક જાણવા જેવો ઈતિહાસ છે. હરજીને
મન કરતુરીની કિંમત ભલેની ન પણ હોય; છતાં એ માટે
હુનિયા તો મરી પીટે છે. એક રાજતનયા પલકમાં
માર્ગની બિખારીણી બની જાય, નગરીના ચોટામાં વેચાણ
માટે રાખી જાય, એમાં તો રાજશાસનના, સમાજ જીવનના
અને લોકપુરાણના કેટલાયે કોકડા ઉકેલવાના હોય છે. એજ
મારું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. હાલ તો હું એ કથા સાંભળવા
અધીરો બન્યો છું. આ મંગળમુહૂર્તે તું એના ગણેશ માંડ.

મોટાભાઈ ! લડાઈમાં પિતાશ્રીની હાર થતાં શતાનીક
રાજના સૈનીકોએ ગામ લુંટ્યું. માતા ધારણી અને હું એક
સૈનિકના હાથમાં જઈ પડ્યા. માતૃશ્રીએ મૃત્યુની લેટને વધાવી
લઈ શિયળ સાચવ્યું એ વાત તો તમારા જાણવામાં આવી જ
ચુકી હશે !

હા, પ્રધાનજીદ્વારા એ વ્યતિકર જ્યારે મેં સાંભળેલો,

ત્યારે મને જે દુઃખ થયું તે અવર્ણનીય હતું. એક રાજમાતાનો સામાન્ય કોટિના એકાદા સિપાઈ હસ્તે આવો દ્રોહ ! મને એનો પત્તો લાગે તો એને બરાબર પાઠ શિખવાડું કે અન્યના આચાર ઉપર હુમલો કરવામાં આ સાર નિકળે છે. સાથે હર્ષ પણ થાય છે કે માતાએ એક વીરાંગનાને છાજે તેવું જીવન જીવી જાણ્યું. કાયાનો તો એક કાળે નાશ સર્જાયલો જ હતો; પણ અમૂલ્ય એવા શીયળવ્રતને જરા પણ ક્ષતિ ન પહોંચવા દઇ તેમણે સ્વકીર્તિને સારા ભૂમંડળમાં વિસ્તારી છે. નારીજીવનને ઉજવળ બનાવ્યું છે.

ખંધુ ! એટલેથી થોભો. હું મારા વૃતાંતમાં આગળ વધું. માતાના દેહાર્પણે દુહિતાની ભીતિ ટાળી, એ બનાવથી સૈનિકના હાંબ ગગડી ગયા. મારી સહુ ભાઈ જેવો વર્તાવ દાખવી કૌશાંબીના બજારમાં મને વેચી, ધન મેળવી એ વિદાય થયો. ધનાવહ શેઠે મારા નમ્ર વદન પ્રતિ ધ્યાન આપી, મોંમાગ્યા દામ આપી મને ખરીદી. મને આટલાથી ઘણું મુખ થયું. માતાની હાલત આંખે નિરખ્યા પછી એ સિપાઈ પાસે રહેવું એ યમના મુખમાં રહેવા બરાબર મને લાગતું, એટલે શેઠનું સ્વામિત્વ થતાં જ મેં છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. તે વેળા હું રાજપુત્રી નહોતી; પણ રખડતી ભિક્ષુણી કરતાં પણ વધુ પામર દશામાં હતી. ફેમકે રાજ્ય મંદિરમાંથી કોદિ પગ સરખો પણ બહાર મેલેલો નહીં અને કામ શું ચીજ છે તે જાણવા જરાપણ શ્રમ સેવેલો નહીં, તેની કિંમત આ પ્રવૃત્તિમય વિશ્વમાં કુટી

બદામ જેટલી પણ ક્યાંથી હોય ! એ વેળા મને શાન આવી
કે ચાહે તો રાજરમણી હો કિંવા રંક રામા હો, દરેકે
એકાદો ઉદ્યોગ તો હસ્તગત કરવો જ જોઈએ. હન્યવી
અનુભવથી વિહીણ રહેવું ન ઘટે, આમ છતાં નશિએ ચારી
આપી, શેઠે મને શુભામડી નહિં માનતાં પુત્રીને સ્થાનકે
ચડાવી દીધી. અને પોતાની ભાર્યા મુલાને પુત્રીવત્ પાલન કર-
વાતું કરમાન કર્યું. પણ સ્ત્રીજાત જન્મથી જ વહેમી. મારા રૂપ
લાવણ્યે શેઠાણીના હૃદયમાં કદિપત મનોદશાનો ભાસ કરાવ્યો.
એને મન હતું શોકય જેવી થઈ પડી. એક વેળા શેઠના પગ
ધોવરાવતાં મારા મસ્તકની લટો નીચી સરી પડી. જે
પિતા તુલ્ય શેઠે હાથવડે યથાસ્થાને મૂકી. આટલી નજીવી
વાતે મૂળાનો રોષ પ્રગટી ઉઠ્યો, વહેમ દ્રઢીભૂત બન્યો.
ત્યારથી તે મારી વૈરિણી બની. જો કે હું માતા સમી તેને
ગણતી હતી છતાં તે મારો ઠાંટો કહાડવા પ્રયત્નો કરતી
રહી. શેઠને પણ એનો કંઈક ભાસ થયો. એટલે તેઓ પણ
સાવધ બની અહુર્નિશ મારી સંભાળ રાખવા લાગ્યા; છતાં
બનનાર મિથ્યા ન જ થાય. એકદા કાર્ય પ્રસંગે શેઠ પર-
ગામ ગયા અને બે દિન વધુ રોકાયા. બસ, એ દિવસો
મારે માંટે કાળ સમા હતી. મૂળા એ વેળા એના સત્ય
સ્વરૂપમાં જાણી ઉઠી. કેટલાયે કર્ણુકદુ વેણીની વર્ષા મારા
પર વરસાવી, ન કહેવાના શબ્દો કહ્યા. મસ્તક પરના
સુંદર કેશને મૂળથી કાપી નખાવી અને હાથપગમાં
લોહાની બેડીઓ જડાવી ઘરના એક અંધારા ઓરડામાં

ભુખી ને તરસી ધકેલી મૂકી. એકાદું નિરપરાધી મેંદું પોતાને શામાટે કાપી નાંખવામાં આવે છે એવી જો કસાઈને દક્ષીણ કરવાની શક્તિ હાખવી શકે, તો હું પણ મારો વાંક પૂછવાની હામ ખતાવુંને ! મેંદા કરતાં પણ મારી ભુંડી દશા હતી. આખરે તો વેચાતી આણેલી શુભામડીને ! આવા જીવતરને કોટીશઃ ધિક્કાર છે. શેઠ જેવા દયાના ફિરસ્તાના ગૃહમાં આ કુંભારણુ જેવી બાર્યાને જોઈ મને વિધિની વિચિત્રતા પર શુસ્સો છૂટયો. છતાં સત્તાધારી સ્વામિની આગળ એક બાળાનું શું ગળું. અંધારામાં વહી રહેલા અશ્રુપ્રવાહને રોકનાર પણ કોણ મળે ? સ્નેહવેલો પિતા પરદેશ હતો. તે વિના વિશ્વના બળરમાં સાથ દેનાર તો કોઈ હતું નહિ. ખરું છે કે હું ખમાં જ ધર્મ સાંભરે. જ્યાં રવિ કિરણ નહોતા પ્રવેશી શકતા ત્યાં એ ધર્મરૂપી મહાન બાસ્કરને પ્રાદુર્ભાવ થયો. બાલ્યકાળની સંસ્કારિતા પુનઃ જાગત થઈ. કર્મના તમાસા આવા જ હોય એમ અંતર કબુલવા લાગ્યું. મુજા તો નિમિત્ત કારણ છે એ સત્ય ત્યારે જ સમજાયું. મેં પણ આત્માની અનંત શક્તિ છે, એ તત્ત્વવાક્યને દઢ વળગી આત્મનિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. જે અચિંત્ય તપના પ્રભાવથી ચક્રી જેવા મહારથીઓ પણ પોતાના ઇન્દ્રિયોની સાધના કરે છે એવા અદ્ભુત તપનો અભિ-અહ ધર્યો. જીનેશ્વર દેવના કથાનુયોગમાંથી મારી સ્થિતિને અનુરૂપ ઉદાહરણો યાદ કરી આત્મસત્તાને મજબૂત બનાવવા માંડી. બાલ્યકાળના ઉત્તમ સંસ્કારની ખરી કિંમત

તે વેળા જ હું આંકી શકી. એ ત્રણ દિન મારા ધર્મચિંતનમાં જ વ્યતીત થયા. મારા જીવન પલટામાં પ્રકાશ કરતાં એરડાના અંધારાએ જ વધુ સ્ફાલ્ય કરી એમ હજી પણ હું માનું છું. રાજ્યમહાલયના સુખોથી વિહૂણી બનતાં, અને માતાની મીઠી ગોઠમાંથી છુટી થતાં સંસાર અસાર બાસ્યો હતો ખરો; પણ પાલક પિતાના ગૃહવાસે એની સચોટ અસર નહોતી પડવા દીધી. મહામાસની સખત ઠંડી વચ્ચે તૃણાગ્નિની હૂંફ સદૃશ એની અસર નહિં જેવી હતી, પણ મૂળા માતાએ એ તૃણાગ્નિમાં ચીનગારી મુકી મારો માર્ગ નિષ્કંટક કરી દીધો. ત્રણ દિનના એકાંતે જ મને સંસાર કેવો કારમો છે ? કર્મરાજ કેવા દાવ નાખી સારા જગતને પોતીકી જાળમાં ફસાવી રહ્યો છે અને રાગ-દ્રેષ્ણી દુર્ધર મલ્લો દરેક આત્માને કેવા પેચમાં લે છે એ સર્વ વાત હસ્તામલકવત સમજાવી દીધી, તે ઘડીએ જ ગાંઠ વાળી કે મને એ સંસાર ન જાપે.

ભગિની ! તું આ શું વહે છે ? દુઃખના રાશિ તો કચડાતા સૌને એવી ભાવના થઇ આવે; છતાં એ ઉપરથી છેવટનો નિર્ણય કરી લેવો એ એક સાહસ ગણાય.

બ્રાતા ! એ પર અત્યારે ચર્ચા કરવી નકામી છે. તમે આગળ સાંભળો એટલે એનું સ્વસ્થ આપો આપ સમજાશે. ચોથે દિને મધ્યાહ્ને લગભગ મારી આંખોએ દિવાકરનાં દર્શન કર્યાં. એ વેળા મારા પાલક પિતા-અરે

ખરા હિતવત્સલ પિતા-મને જોઇ, મારા દેહાર નિરખી
 બેબાકળા બની ગયા. મારું હૃદ વગરનું દુઃખ જોઇ અમાપ
 કષ્ટ પામતા તરત જ આમ તેમ તપાસ કરી, એકાદા સુપ-
 ડામાં અડદના બાકુળા નાખી, મારી ક્રુધા ટાળવા સમજવી
 તે બિચારા બેડીઓ ભાંગવા સારૂ લુહારને તેડવા દોડયા.
 ઘરમાં ભાગ્યે જ કોઇ નજરે પડતું. મને કષ્ટમાં હોમી મૂકા
 તો પોતાને પિયેર સિધાવી ગઇ હતી. વળી નોકર આક-
 રોપર એવી હાક બેસાડી ગઇ હતી કે કોઇ શેઠને ખબર
 આપવા હાજર જ નહોતા. પ્રાતઃકાળે શેઠે આવી, જાતેજ
 મારા માટે તપાસ શરૂ કરેલી અને ઘણા પરિશ્રમ પછી જ
 મારા વસવાટવાળા અંધારા એરડાનો પત્તો લાગેલો. થોડાના
 પાલકે માત્ર અડદ બાફવા મૂકેલા એજ મારો તે વખતનો
 ખોરાક ! બાકી ઘરમાં સર્વત્ર સાતડે સાત હતું ! પિતા સમા
 બિચારા ધનાવહના પેટમાં પણ પાણીનું ટીપું સરખું
 ગયેલું નહીં ! મૂલા જેવી અજ્ઞાન પત્નિની પતિભક્તિનો આ
 નમૂનો ! તેથીજ નીતિકારોને કહેવું પડ્યું છે કે ' અજ્ઞાનતા
 એ શ્રાપ છે ' કેટલીકવાર જ્ઞાનથી ગર્વ આવે છે; છતાં
 અજ્ઞાનતા-મૂર્ખતાને તો નવગજના નમસ્કાર ! મને સાજી
 જોતાં જ પિતા એ બધું દુઃખ ભૂલી મારા કષ્ટનિવારણમાં
 લાગી ગયા. હું પણ ગૃહના ઉંબરામાં માંડ માંડ હાથવડે
 સુપડાને ખોળામાં લઇ, તેમાં રહેલા બાકુળા ખાવાનો
 આરંભ કરવા તૈયાર થઇ. સંસ્કારી હૃદય તરત જ પોકારી
 ઉઠ્યું કે આ વખતે કોઇ અનગારનું આગમન થાય તો કેવું

સાડું ! અઠૂમ જેવા તપના પારણે કોઇ સુપાત્રને દાન દીધા સિવાય મુખમાં અન્ન કેમ નખાય ! અને ખરે અંતરની એ ભાવના ફળી. જેની કાંતિથી આરે દિશાઓ દીપી ઉઠી છે અને જેના પાદપદ્મથી માતા ધરણી પણ હસી રહી છે, એવા એક રમ્યમૂર્તિ તપોનિધાન મુનિનાં એકાએક દર્શન થયાં અને હું પ્રાર્થના કરું તે પૂર્વે તો ત્યાંથી પાછા જવા લાગ્યા. આ જોતાં જ મારી ચીર સંચિત ધીરજના બંધ છુટી ગયા. મનમાં તોપના ધડાકા સમો એક સખત આઘાત થયો, જાણે વિજળી ન તુટી પડી હોય તેવા આચકા સાથે નેત્રમાંથી શ્રાવણ-ભાદરવા સમો અશ્રુપ્રવાહ વહેવા માંડયો. મનમાં એમજ થઇ આંધુ કે મારા જેવી દુખિયારીના બેટી સૌમ્યમૂર્તિ સંત પણ ન થયા ! એવો તે મ્હારો શો વાંક ! શો અપરાધ ! !

આશ્ચર્ય ! અશ્રુભીની આંખ થતાં જ એ પવિત્ર પુરૂષ પાછા ફર્યા અને મારી સામે ધર્મલાલ પૂર્વક ભિક્ષા માટે હસ્ત લાંબાવ્યા. ત્યાંતો મારી શૃંગલાઓ ધડાકા સાથે આપો આપ તૂટી જઇ સુવર્ણના ઝાંઝર રૂપ બની ગઇ. મેં વૃદ્ધિંગત થતા ભાવથી બાકુળા વહોરાવ્યા. મહાત્મા તો સિધ્ધાવી ગયા. પિતા લોહકારને તેડી તો લાવ્યા, પણ મારી મુક્તિ જોઇ અજાયબી પામ્યા. ઘર નજીક કોલાહળ મચી ગયો. લોકોના શખ્દોથી જાણ થઇ કે બહાર તો સૌનેયાની વર્ષા થઇ રહી છે, સૌ કોઇ લેવા સાડ જોર કરે છે; છતાં ભીમની ગદા સમો એક પણ સૌનેયો કોઇ ઉપાડી શકતું

નથી. દરબારમાં જાણુ થતાં માર્ગે પડેલું સુવર્ણ એ તો
 રાજસંપત્તિ ગણાય એમ ધારી સૈનિકો છુટયા; છતાં તેઓ
 પણ ચિત્રામણના પુતળા સમા ઉભા રહ્યા. ધરતી પર સુવર્ણ
 કોડગણું નજરે આવે; છતાં હાથથી લેવાય નહિં એ પણ
 એક અમત્કાર! રાજ, અમાત્ય અને શેઠ શાહુકાર સૌ ટોળે
 મદયા. અંતરિક્ષમાંથી દિવ્ય સૂર સંભળાયા ત્યારે જ સત્ય
 પરિસ્થિતિ સમજાઈ. ભાઈ! એ વેળા જ મેં જાણ્યું કે વિશ્વમાં
 મારા પ્રતિ અકારણ કૃષ્ણાવત્સલ એક આત્મા છે. એ
 સુવર્ણવૃષ્ટિનું નિમિત્ત પેલા મહાત્મા હતા. તેઓએ અભિ-
 ગ્રહ લીધેલો—કુદરતી સ્વેચ્છાથી નિયમ ગ્રહણ કરેલો—કે,
 મને જ્યાં લગી એક રાજકુવરી હોવા છતાં, દુઃખમાં આવી
 પડવાથી સામાન્ય દશા ભોગવતી બાળાના હસ્તથી બાફેલા
 અડદની ભિક્ષા ન પ્રાપ્ત થાય, ત્યાં લગી મારે નિરંતર ઉપ-
 વાસ કરવા. ભિક્ષા આપનાર એ બાળાના પગમાં બેઠી હોવી
 જોઈએ, તેણે અકૃમની તપશ્ચર્યા કરેલી હોય, અને એના પારણે
 બાકુલા લઈ બેઠી હોય, વળી આંખમાં આંસુ આવ્યાં હોય.
 એવો યોગ આવ્યા સિવાય મારે પારણું ન કરવું. આ ઉચ્ચ
 નિયમથી એ મહાપુરુષને લગભગ પાંચેક માસ ઉપરાંતના
 ઉપવાસો થઈ ચુકેલા. પ્રતિદિન ભિક્ષાર્થે જતાં ને જમણ
 કરી પાછા ફરતાં પરિશ્રમની અમાપ વિટંબણા વેઠવી પડેલી
 છતાં એ સમતાધારીનું એક રૂંવાડું પણ ફરકેલું નહીં. ઉપા-
 સકો તો ચિંતામાં ગરકાવ થઈ ગયેલા; છતાં ઉપાય શો !
 સંતને પૂછાય પંજી નહિં. ઉપર મેં કહ્યું તેમ એમણે પારણું

કર્તુ'. એની ખુશાલીમાં દેવતાએ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરેલી. એ સંતનો પ્રભાવ ! લાઇ, એ મહાત્મા તે સિદ્ધાર્થ રાજના નાના પુત્ર શ્રી વર્ધમાનકુવર. રાજ્યવૈભવના અનુપમ સુખોને લાત મારી અપૂર્વ જ્ઞાનની શોધમાં નિકળી પડેલા. તપ કરી આત્મા સાથે લેપાયલા કર્મપંકને ઘસીને ઉજેડી નાંખવાના કાર્યમાં લીન બનેલા, સદા મૌનનું અવલંબન કરી ધ્યાનમાં મગ્ન બનેલા, અગણિત નાના મોટા ઉપ-સર્ગોનો સમભાવથી સામનો કરી આત્મ પરિણતિને નિર્મળ કરી રહેલા અને દેવોએ જેમનું નામ 'મહાવીર' પાડેલું એવા તે મહાન આત્માની શાંત મુદ્રા નિરખતાં જ આપણા આત્મા પવિત્રતાના સરોવરમાં નાચતો લાગે. તેઓશ્રીની માત્ર એકાદિ દ્રષ્ટિથી જ આપણાં પાપોનું પ્રક્ષાલન થઇ જાય અહા ! વાણીમાં કેટલી મીઠાશ ! આવું અદ્ભુત પ્રભુત્વ ને સર્વોત્તમ વ્યક્તિત્વ છતાં પૂર્ણજ્ઞાન તેમને નહોતું થયું. હજી કેટલીયે કસોટી પર ચઢવાનું બાકી હતું. મારે મન તે 'પૂર્ણ' છતાં જ્ઞાનીઓની નજરે 'અપૂર્ણ' હતા. એમના પ્રભાવે પડેલા કનકની તેમને પરવા નહોતી. જેને એ કિંમતી લાભ પોતાનો કરવા ઇચ્છા હતી એવા રાજને અને પ્રજાને દેવોએ મના કરી. હું જોઇ રહી ત્યાં તો એ દેવોએ મહારો એ પર સીલ-સીછો માર્યો. મને એની જરા માત્ર સ્પૃહા નહોતી; છતાં મેં મૌન ધર્યું અને એ દલ્હો શ્રેષ્ઠ ધનાવહને સોંપાયો. કંઈક અસ્કુટ સ્વરે ઉચ્ચાર થયા એ ઉપરથી અનુમાનું છું કે મારે માટે જ એ સઘળું

દ્રવ્ય ખરચવાની ભલામણ થઇ હશે. આ મારી આપવી-
તીનો છેલ્લો અંક.

ત્યાર પછી એ સંતની શોધમાં હું દિવસો વીતાવી
રહી છું. હજી એ સૌમ્ય મૂર્તિનાં દર્શન નથી થયાં. એ
નિષ્કારણ બંધુ વિના આ જીવન લૂણ વગરના લોજન.
જેવું નિરસ લાગે છે. એની વાણી સાંભળવા હૈકું આતુર
બન્યું છે. પુનઃ એ પુણ્યલોકના ચરણમાં પડવાની હું
રાહ જોઈ રહી છું. મારી શીઘ્રતાનું મુળ એમાંજ સમાયું છે.

ખેન ! તેં ઘણું સહ્યું છે. ધનાવહ શેઠને સત્વર
બાલાવી એનો ઉપકાર માનવાપૂર્વક એ કહેશે તે કરી
દઇશ. પેલી મુલાને પણ પકડી મંગાવીશ. ત્હને પણ ત્હારી
ઇચ્છા અનુસાર રાજકુળમાં વસાવી, એ સિદ્ધાર્થ કુંવરની
તપાસમાં માણસો દોડાવી ત્હારી દર્શન અભિલાષા પૂર્ણ
કરીશ. પછી શું જોઈએ ? ઉતાવળનું કારણ જ નહિ રહેવા
દઉં તો પછી !

ભાઈ ! એમાંનું કંઈપણ કરવાની જરૂર નથી. શેઠ
પાસે અગણિત લક્ષ્મી છે. મુળાના ચરિત્ર પછી એમનો
સંસારમોહ ક્ષીણ થઇ ગયો છે. મને જોઈ એ દિવસો વ્યતીત
કરી રહ્યા છે. આખરે તો ચારિત્ર લેવાના જ છે. મુળા આખરે
તો મારી પાલક માતા છે. માટે એનો કેસ કર્મરાજને જ
સોંપવો જોઈએ. માનવકૃત શિક્ષાની કંઈ અગત્ય નથી. કર્મ-
રાજના હાથમાં એ બિચારી રમકડા જેવી હતી. અને મારી

મનોકામના ત્હારાથી ન પુરાય તેવી છે. હું તો સ્વયં વરી ચુકી છું એ સંતના મહાનૂ-વિશાળ માર્ગને. અને હવે પતિપત્નિના છીછરા સુખના નથી તો મને કોઈ કે નથી તો એના ક્ષણજીવી વિલાસોના અભખરા ! મને તો આત્મિક મોજ માણવી છે. મારી આશા એ મહંત વિના, એની મધુરી વાણીના શ્રવણ નિના અપૂર્ણ છે. સંસારી માનવીનું ત્યાં ગળું નથી. ત્હારા ચર પુરૂષોથી એની શોધ નહિ લાગે. એ જંગલમાં ભ્રમણ કરતા યોગીને નથી તો કોઈ રાજવીના બંધનની પરવા કે નથી તો કોઈ મહારાજના આમંત્રણની ગણના ! આજે તે ક્યેયની સિદ્ધિમાં લયલી ન બનેલ મહાવિભૂતિ છે. સાંભળવા પ્રમાણે અદ્ય કાળમાં જ એનું લક્ષ્ય સધાશે. મને ધનાવહ શેઠને ત્યાંજ રહેવા દે ત્હારા રાજ્ય મહાલય કરતાં એ રંક જુપડામાં એના સંભાચાર મને જલ્દી મળશે. પ્રભુત્વના પેગામ પ્રભુતાધારીઓ કરતાં ભકિતવંતોને પહેલાં પહોંચે છે.

ત્યારે ખેન ! શું ત્હારો નિર્ધાર એ અંતિમ નિર્ણય છે ? અંતે તો હું એકલો જ પડવાનોને ?

બાઈ ! વિમાસણ શાને કરે છે ! એજ સંસારી જીવની વિષમતા ! એ સ્વરૂપ યથાર્થ સમન્તય તો નાગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણવું શું ખોટું ?

અવકર્ષિકની રજા લઈ, બાબીવૃંદ પાસેથી હસ્તે સુખડે વિદાય લઈ વસુમતી ધનાવહ શેઠના ઘર પ્રતિ સિધાવી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

એક જ નિશ્ચય.

“ભાવનાનું માપ ત્રાજવાથી ન કાઢી શકાય. એ તો આત્મિક શક્તિ રહી. કષ્ટ ક્ષણે, વા કયા સંયોગોમાં આત્મા કેવી વિચાર શ્રેણી પર આરૂઢ થશે, એ ઉચ્ચ કક્ષા પર વિરાજતા યાત્રી સિવાય કોણ ભાખી શકે ! છતાં ફળ તો જરૂર એની વૃદ્ધિ અને હાનિ પર નિર્ભર રહ્યું, તેથી જ ભાવના વિહણી કરણીનાં મૂલ્ય થોડાં અંકાયા છે, જ્યારે કેવળ ભાવના પર એકતાર થનાર ચક્રવર્તી ભરતેશ્વરને આરિસા ભુવનમાં જ અણમૂલા કેવલની પ્રાપ્તિરૂપ અપૂર્વ લાભ થયો છે. એમાં જ એ ભાવના શબ્દની કિંમત છે. માટે જ સિદ્ધાંતકારોએ ચતુર્વિધ ધર્મની ગુંથણીમાં ભાવનાને મહત્ત્વનું સ્થાન અર્પેલું છે.

મારા લોચન આજે મને કેમ મુંઝવે છે ! તે લટ પુષ્ટ દેવતાવર્ણો—શશી સમા ઉજ્જવળ વર્ણવાળો વાછડો કાં મારી નજરે નથી પડતો ! કેટલી યે વાર મેં તેને આ રક્તરંગી ગાયોના ટોળામાં બેસી નાચતો કુદતો જોયો છે. ઘણીવેળા તે ગોવાળોના બાળકો સહ કીડા કરતો, આ શ્યામવર્ણી ગોસમુદાયના વાડા આગળ દ્રષ્ટિગોચર થયો છે. ધવળવર્ણી ધેનુઓના ટોળામાં તે જોરાવર વાછડો એકાદા નાના રાજ સમો શોભતો. તેણે પોતાની બળાઢ્યતાથી આ ગોઝુળની સર્વ વત્સમંડળીમાં અગ્રણીપદ મેળવ્યું હતું. ! અરે ઘણાં સાંઢોને સાઠમારી વેળા તેણે ધુળ ચાટતા કરી નાખ્યા છે. આવો બળવાન વૃષભ ! મારી આંખોના પ્રિય પદાર્થ સમો

આજે કેમ દૃષ્ટિયે નથી પડતો ! થોડા સમયની મારી ગેર-હાજરીથી હું તેના આકારને વિસરી જઈ કે તેને ઓળખતો બંધ પડું એ સંભવિજ ન શકે !

નાયક ! જરા ગોવાળને બોલાવો તો !

આ આજ્ઞા કરનારને ઉપરની તરંગમાળામાં વિહરતો જોઈ સહજ સમજાય તેમ છે કે ગોકુળનો શોખીન બ્રૂપાળ તે કરકંડૂ પોતેજ છે.

ભગિની વસુમતી તેની આજ્ઞા મેળવી ધનાવહ શેઠને ઘેર સિધાવી ગયાનું આપણે વાંચી ગયા છીએ. એને કેટલોક કાળ વીતી ગયો છે. પરાક્રમશાહી કરકંડૂને ઝાઝા દેશ છતવાનો શોખ ન હોવાથી એણે પોતાના વિશાળ રાજ્યથીજ સંતોષ માન્યો હતો. જંહેન જતાં તેને અટકું લાગ્યું છતાં રૂપના રાશિ સમી, કિંવા સ્વર્ગની અપ્સરા સરખી અને ચોસઠ કળામાં કુશળતા ધરાવતી કુલીન રમણીઓના રતિવિલાસમાં રાજનું કરકંડૂને એનું ઝાઝું દુઃખ ન લાગ્યું. રાજકાજમાં દિવસો અને અંતઃપુરમાં રાત્રીઓ પાણીના પ્રવાહની જેમ અપળતાથી વહી જવા લાગી. કોઈ કોઈ વાર તે ગોકુળમાં એકાદી સ્કેલ કરી આવતો. એક વેળા તરત જ જેનો જન્મ થયો છે એવો કાંતિમાન વાછડો તેની નજરે ચંદયો. દૂધ જેવો સફેદ વર્ણ અને શિશુવય છતાં સ્થૂળ શરીર જોઈ એના પ્રત્યે હ્રદ કરતાં વધુ તેનું દિલ આકર્ષાયું. તરત જ ગોપાળકને હૂકમ કરવામાં આવ્યો કે એ વાછડાને એની માતાના દૂધ ઉપરાંત, બીજી ગાયોનું દૂધ

પણ પીવરાવવું. અને એનું બળ વૃદ્ધિ પામે તેવા દરેક ઉપાયો લેવા. રાજની આજ્ઞા અને ગોવાળની સંપૂર્ણ માન્યતાથી એ વત્સ દાર્શનિક અને બળવાનમાં અગ્રણી બન્યો.

કેટલીયે વાર ગોકુળની મુલાકાતો પૂર્વે થયેલી, અને ગોવાળો દ્વારા પોતાના પ્રિય સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલા વૃષભે કેવા કેવા પરાક્રમે કરેલા એનો શ્રુંખલાબદ્ધ નહિં, છતાં ત્રુટક પણ રમુજી ઇતિહાસ શ્રવણ કરવાનો લાભ મળેલો. એ વેળા ભૂપના હર્ષનો પાર ન રહેતો. કેટલીયે વાર એ સમયે પોતાની સાથે આવેલા કુંવરના મુખાર્વિંદ તરફ મીટ માંડી એવા પ્રતાપી થવાના સંકેત કીધેલા. એ વાતને આજે વર્ષોના વહાણા વાયા છે. કુંવર બાલ્યકાળ વટાવી ક્યારનોયે યુવક દશાના અભિનવ કિલ્લાઓ બાંધી રહ્યો છે. તેને યુવરાજ પદ પ્રાપ્ત થયાને માંડ મહિનો વીત્યો હશે ત્યાં અચાનક ધરણિપતિને ગોકુળ સાંભરી આવ્યું. પોતાની ગાદીને દીપાવે એવા યુવરાજને નજર સામે શૈર્યતામાં આંદોલન કરતો નિહાળી વૃષભવાળી સ્મૃતિ તાજ થઈ આવી. એકાએક એ વૃષભને જોવાના કોડ થયા ને લાગલોજ નિકળી પડ્યો.

ગોકુળમાં પ્રવેશતાંજ એની ચક્ષુઓ ચોતરફ ફરી વળી. પણ નિયત સ્થાને એ ન દેખાયો એટલે નાયકને ગોવાળને બોલાવવા હૂકમ કર્યો, એ આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ.

અન્નદાતાની જય હો ! મહારાજને ખમા હો કરતો વૃદ્ધ ગોવાળીઓ ખીન્ન બે-ત્રણ પ્રૌઢ ગોવાળીયાસહ આવી રાજવીના ચરણે પડ્યો.

વૃદ્ધ ગોવાળ ! પેલો વૃષભ કેમ અહીં જણાતો નથી ? બાપુ, આજે તે વૃષભ પૂર્વનો બળવાન ધુરિણ નથી રહ્યો ! મારા સામે જુઓ. જેટલા પ્રમાણમાં જરાદેવીએ મારાપર હુમલો કર્યો છે તેટલા જ જોરથી તે તેનાપર પણ પોતાનો પંજો ઉગારી ચૂકી છે. એ ઘરડો થયો છે. એના મુખમાંથી લાળનો પ્રવાહ વહી રહ્યો છે. દાંતો તો ક્યારનાયે અદ્રશ્ય થઈ ગયા છે. આંખોમાંથી પાણી ટપકે છે. અને પૂર્વનું તેજ ઘટતું ચાલ્યું છે. એના માંસલ અવયવો આજે હાડપિંજર સમા ભાસે છે અને તેની સ્થૂળ દેહયદિ તો બરછટ બની બાજે લાકડી પર એકાદું ચામડું ન ચીપકાવ્યું હોય તેવો બૃહ્મા જનક દેખાવ રજુ કરે છે. જે મુખના દર્શનથી ભલભલા માતેલા સાંઠો પોખારા ગણી જતાં ત્યાં આજે મક્ષિકાઓએ સ્વાભાવ સ્થાપ્યું છે. નાના વત્સો એને જોઈ, નથી તો ભય પામતા કે નથી તો ભાગી જતાં, પણ ઉલ્ટા સામા ધસી તેની પીડામાં વધારો કરે છે. તેની ઠેકડી ન કરતાં હોય તેવી ચેષ્ટા કરે છે. વૃદ્ધા અવસ્થાએ એ બિચારાની આવી હાલત કરી દીધી છે, માંડ માંડ તે ચારો ઓગાળી શકે છે અને કેટલીયે મહેનતે એના પેટમાં પાણી ઉતારાય છે. તેથીજ તેને પેલી મેરના એકાંત ભાગમાં રાખ્યો છે ! એની અરેરાટી સાંભળી અમારા કાન ખડેરા બની ગયા છે. એની પહેલાંની સ્થિતિ સાથે હાલના દુઃખને સરખાવતાં હૃદય દ્રવી ઉઠે છે !

વૃદ્ધ ગોવાળ ? શું એ માતેલા બળદની એવી દશા

શય છે ? ચાલો સત્વર એ બળદ મને દેખાડો. એમ કહી, બૂપે બળદના સ્થાન તરફ ચાલવા માંડ્યું. નજીક આવતાં ગોવાળે બૂમિપર પડેલ ચાતના લોગવતા બળદ તરફ અંગુલી કરી ત્યારે કરકંડું અંતર ઉભરાઈ આવ્યું. પલવાર એના અક્ષુ કમળપાંખડી માફક ખીડાઈ ગયા. થોડી ક્ષણમાં જ ત્યાંથી તે પાછો ફર્યો. અને કહ્યું: આ બળદને અંતકાળે ઝાઝું કષ્ટ ન પડે તેવી દરેક સાવચેતી રાખશે. એના હૃદયને વૃષભના દરથે કંઈ જૂઠો જ બોધપાઠ આપ્યો. આ વેળા એના મનોમંદિરમાં સબજડ બળભળાટ ઉપન્યો હતો. ‘જરા’ની ખરી શક્તિ તેણે અત્યારે જ નિરખી હતી, મન જોરથી પોકારતું કે ભલે તું બૂપાળ હો કે સમ્રાટ હો છતાં એજ ઘડપણ એક દિસવ તારો પણ આવો જ ઘાટ ઘડવાનું છે. એ વિચારે તેનું હૃદય દાડણ મંથનમાંથી પસાર થઈ રહ્યું હતું.

અद्याપિ સુધી પોતે માનવજીવનની અમૂલ્ય ઘડીઓ કેવળ વિલાસમાં ગાળી હતી તે માટે તેને પશ્ચાતાપ થવા માંડ્યો. સંસારનું નગ્ન સ્વરૂપ હવે દ્રષ્ટિ સન્મુખ ખડું થયું. રાજ્યના અધિકાર પાછળ, રમણીય મહાલયોના ઐશ્વર્ય કે મહામાતી અંગનાઓના હાસ્યવિનોદો પાછળ એક મહાભીષણ ભાસતા ભાવિનો પડછાયો કેવું તાંડવનૃત્ય કરી રહેલ છે તેનાં પૂર્ણપણે દર્શન થયાં. હવે જ તેની સમજમાં ઉતર્યું કે શા માટે ગીતાર્થોએ સુત, દારા, લગિની કે માતા-પિતાના સ્નેહોને બંધન, કિંવા દ્રઢ ક્રાંસલાની ઉપમાઓ આપી છે ! તેના મસ્તિષ્કમાં એ સત્ય સંપૂર્ણ પણે પરિણમ્યું. અત્યાર

સુધી પોતે-બાહ્યાત્માએ સજેલા જગતમાં વિચરી રહી,
 અંતરાત્માનું લક્ષ્ય સાવ ચુકી ગયો તે માટે તેના હૃદયમાં
 પશ્ચાતાપનો પાવક પ્રજ્વલિત થયો. લોજન પર, લલનાઓની
 કીડા પર અને રાજ્ય મહાલયના પૌદ્ગલિક સુખો પર
 તેમજ પોતાની સત્તા પર તેને તિરસ્કાર છુટયો, હૃદયના
 ઉંડાણમાંથી અવાજ ઉઠયો કે એ બધામાંથી ગાંઠે શું બાંધી
 જવાનો ! એનામાં રચીપચી રહેતાં નથી થવાની તૃપ્તિ કે
 નથી થવાનો અભાવો. વિશ્વના બબ્બરમાંથી દરેક પ્રાણીઓ
 અતૃપ્તદશામાં જ જવાના ! છતાં એમાં રહેલ શૂન્યતાને જે
 જોઈ શકે છે અને તેથી જે મુક્ત થવાના પંથે કુચ કરે છે
 તેને માટે અતૃપ્તદશા લોહના સ્થંભ સમી દુઃખદાયીની ન
 થતાં કાષ્ટના સ્થંભ જેવી સ્હાયક નિવડે છે. વિચારમાળાના
 મણકાઓ ગાડીના પૈડા માફક ફરી રહ્યા અને આખરે
 નિશ્ચય રૂપમાં પરિણમ્યા. અંતરના ઉંડાણમાંથી દૈવી સૂર
 સાંભળાયો કે વસુમતી ખેંચેને જે રાહ પકડયો તેજ સત્ય છે.
 માનવ જેવા ઉચ્ચ કોટિના જીવન દ્વારા કેવળ સાંસારિક
 મોજો માણવી અને આયુ વ્યતીત કરવું એ ધ્યેય તેનું ન
 હોય ! તેની યથાર્થતા તો પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિમાં જ સંભવે.
 માત્ર વૃષભના એકજ દંપ્તથી કરકંડું ભૂપ પ્રત્યેકજીવ બન્યા.
 ગૃહે આબ્યા છતાં સંયમ માર્ગની તમન્ના જાગ્રત કરતા
 અંતઃપુર તરફ પગલાં માંડ્યા, પણ તે માત્ર છેલ્લી વિદાય
 અર્થે. વાણી વિલાસો વહેરાવ્યા તે કેવળ એ યુવતીગણની
 મોહનિદ્રા ઉરાડવાને ! સચિવ સહ વાતાલાપ કર્યો તે માત્ર

સુતને-યુવરાજને સિંહાસનારૂઢ કરવા અર્થે અને વફાદાર રહી પ્રજાનું વાતસલ્યભાવથી પાલન કરવાની અંતિમ ભલામણ અર્થે. સંસારમાં હવે તેને બંધન જેવું કશું રહ્યું નહોતું. દલીલો શ્રવણ કરવાની કે તેના પ્રત્યુત્તર વાળવાની હવે તેને અભિલાષા નહોતી ! ‘ કર્મે શૂરા, તે ધર્મે શૂરા ’ એ વિબુધવાણી તેમને ગળથુથીમાં જ મળી હતી. જ્યાં સંયમનો ભાવ પ્રગટયો, દ્રઢ અને અચળ જ્યાં નિશ્ચય ઉદ્ભવ્યો ત્યાં પછી પ્રભુ મહાવીરનો વેષ દેવતા લઇને સામે આવે તેમાં નવાઇ શી !

રાજનું એ મુનિપણનો સ્વાંગ લઇ પૃથ્વીપીઠ પર ભ્રમણ કરી રહેલ આત્મા આ પોતે જ છે. એને કરકંડુ કહો કે અવકર્ષિક કહો જે કહો તે આ દેહને કહી શકાય. આત્મિક ગુણોનું નિર્મળ દર્શન કરી લેવાના આજે તેના મનોભાવ છે. તમોએ જીવન વૃત્તાંત શ્રવણ કરવા આશ્રય કર્યો ત્યારે માત્ર લાભની દૃષ્ટિથી ચરિત્રની વર્ણન શૈલીમાં શ્રોતાને રમુજ પડે તેવા પ્રકારથી, મારો કહેવા જેવો વૃત્તાંત મેં કહી બતાવ્યો છે. એમાંથી સૌને બુદ્ધિ અનુસાર બોધ ગ્રહણ કરવાનો છે. હંસ માફક સારગ્રાહી બુદ્ધિ જ પ્રશંસનીય છે. કથાનકો સાંભળવા કે સંભળાવવાનો મુખ્ય હેતુ એટલો જ છે કે એમાંથી સ્વજીવન ઉત્તત બનાવવા રૂપ પાથેય આપણે પામી શકીએ. ઐ શાંતિ :

પૂજ્ય શ્રી રજા લઈ છું, એમ કહી નૃપ વિજ્ઞાનવીર વિનિત ભાવે વંદન કરી પોતાના નગર તરફ જવાને રવાના થયો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સુખ કે મૃગજળ ?

“સુખ ક્યાં છે ? ચતુરંગ સેનાથી પરિવરેલા રાજાના આવાસમાં સુખ છે ? મૃદુ અને કામળ ગાત્રોવાળી કામજુગારી, મૃગલોચનીઓ સહના વિલાસમાં સુખ છે ? જ્યાં ખજુખજુટ કરતી અસિઓ ભરમ-રાશિના તાપમાં ઝળહળતી જ્યથી માટે પરસ્પરના મસ્તકોને ધડથી જુદા કરી રહી છે એવા સમરક્ષેત્રમાં સુખ છે ? જ્યાં શનૈઃ શનૈઃ સ્વચ્છ સલીલ, આકાશમાં પૂર્ણ કળાથી વિરાજીત શશીની રૂપેરી છાયામાં ડોલાયમાન થઇ રહ્યું છે, એવા રમ્યાકાર સરોવરના તીરપર વિશ્રાન્તિ લેવામાં સુખ છે ? અથવા તો જે સ્થાને પ્રાતઃકાળના પ્રથમ ચોષડીયાથી સંધ્યાકાળની અંતિમ ધટિકા સુધી હજારો જાનના ક્ય-વિક્રમ થઇ રહ્યાં છે એવી વિશાળ દુકાનની સ્વેત ચાદરથી આચ્છાદિત અને અતિરથૂલ તકીયાથી શજુગારાયેલી ગાદીપર શ્રેષ્ઠ તરિકે વિરાજમાન થવામાં સુખ છે ? અગર તો પ્રતિદિન સંખ્યાબંધ અશ-રશીની થેલીઓ જ્યાં ગોધુમની ગુણો સમી ખડકાયા જ કરે છે એવા દ્રેઝરર કે બંડારી થવામાં સુખ છે ? માત્ર એક જ પ્રશ્ન છે કે સંસારના એવા ક્યા સ્થાનમાં એ દિવર્ણી શબ્દ સમાયો છે ? નીતિકારના કથન મુજબ ‘સુખ તો સંતોષમાં છે’ એ વાત સત્ય માનવી કે કેમ અને માનવી તો અમલ કાં ન કરવો ?”

માનુની ! તહારા મનોહર મુખપર આ વિષાદની છાયા કેમ ? શું તહને આજનો રમુજ સમારંભ પસંદ ન આવ્યો ? ખાસ આનંદ પ્રાપ્તિ અર્થે તો એની યોજના

કરાવી હતી ! મેં તો સૌના ચહેરાપર આનંદના કુવારા ઉડતા જોયા. ખરે કહેવું જ પડશે કે નર્તકીએ કાર્ય પશુ તેવું જ કરી બતાવ્યું. ઉંચા પ્રકારની કાર્યપદ્ધતિ અને અતિશય ચપળતા એજ મુખ્યત્વે આજના નાચમાં ખૂબી હતી. વળી એનો કંઠ પણ કેવો મધુર ! લાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિ હશે કે જે આજના અપૂર્વ દ્રશ્યથી ઉદ્દીપિત ન બની હોય ? ત્હારી શરીર સ્થિતિ તો બગડી નથી ને ? સમ- રૂપી સમા સાત પુત્રરત્નોવાળી, પંચાંગ દેશની સ્વામિની અને શુભોની માળા સરખી ત્હને અન્ય તે કયા પ્રકારનું દુઃખ છે કે જેથી ત્હારો શુભાળી ચહેરો આખરના પાન માફક પીળાશ મારી મારા અંતરને કષ્ટ પેદા કરે છે. માટે એ વિવાદનું ખરું કારણ જાણવાને માટે હૃદય અધીરું બન્યું છે !

પ્રાણેશ ! આપે ગણાવ્યા તેવા એકે દુઃખથી હું ઘેરાઈ નથી. માટે દુઃખ તો નારિબત સુલભ એક વિચક્ષણ, આકાંક્ષા- માંથી ઉદ્ભવ્યું છે. આપશ્રીની એ કળા-રસિક નર્તકી એજ મારી આ દશા આજીનાર સાધન બની છે. ક્ષણમાં સ્હેજ પણ દ- બાણ પહોંચતાં એકાએક સરી જનાર સરસવના પુંજ પર સોય ખોસી એમાં સુધાકરની કાંતિને શરમાવે તેવા જાઈના પુષ્પને ભરાવી, તે પર કુદડી ફરતી, અને અંતરિક્ષમાં રહી અદ્ધર નાચ કરતી એ મોહક મુદ્રાવાળી નટપુત્રીયે માટે સર્વસ્વ હરી લીધું છે એમ કહીએ તો ચાલે. મારા સ્મૃતિપટમાંથી એનો રકત પુંડરિક સમ શોભિત ચહેરો સ્હેજ પણ બુંસાતો નથી. એના સમી એકાદી પુત્રીની જનેતા થવાનું મને

ભાગ્ય પ્રાપ્ત ન થયું એથી મને ઝોણું લાગી આવે છે. પુનઃ પુનઃ જન્મતા આ પ્રશ્ને મારું હૃદય સ્વાધિન કરી લીધું છે. એથીજ મારી ક્રુધા પિપાસા રીસાઇ બેઠી છે અને નિદ્રા પલાયન થઇ ગઇ છે ! સિંહશાવક સમા સાત સાત તનુએ નજર સામે હોવા છતાં બાજુ હું વંધ્યા હોઈ તેવું મને લાગે છે. વ્યવહારના એકથંભા પ્રાસાદ સમા આ સંસારમાં બલે પુત્રી જન્મ માટે ઉત્સવ કે આનંદ જેવું ન મનાતું હોય, બલેને ત્યાં અબળાબલિ માટે આછીશી પશુ ગૌરવરેખા ન અંકિત થતી હોય; છતાં મારે મન 'દુહિતા'ની પ્રાપ્તિ એ માત્ર એ જ નહિં પણ એથીયે વધારે હિતની કરનારી છે. પુત્રોથી પુત્રીની ગરજ ન સરે. શ્વસુર ગૃહને ઉબળનાર સદ્ગુણી પુત્રી માતાને મન એક સબળ સાથ છે. નીતિકારોએ એના જન્મથી માંડી અંતિમ ઘટિકા પર્યંત માતાપિતાને માટે એને દુઃખ અને ચિંતાના વિષય તરિકે કહપેદ્વી; છતાં આને એના અભાવે હું પીઠા પામું છું. માત, તાત અને શ્વસુરૃપ કુળત્રિપુટીને દીપાવવાનો અથાત્ર બોલે એ તનયાના શીરે લાદી એ મહાશયોએ તેની યથાર્થ કિંમત આંકી છે. સ્વામિનું ! આ રીતે આપની નદીએ મારા અંતરને વલોવી નાંખ્યું છે. એ આશાએ આને હું ઘેલી બની છું. આપની પાસે એનો કોઇ પ્રતિકાર હોય તો સત્વર દેખાડો. વાચક ! ચાલો એ દંપતીને અત્રે વાર્તા-વિલાપમાં મુકી એમના મુળ ઇતિહાસમાં જરા આગળ વધીએ. અંકોડા બેડયા વિના

સાંકળ ન બને અને સંબંધ દર્શાવ્યા વગર વાત ન સંધાય એટલે એ ફરજ અહાં કયેજ આગળ વધવું રહ્યું.

દેશનું નામ પંચાળ છે અને રાજધાનીનું મુખ્ય ધામ જ્યાં આપણે ઉભા છીએ તે ‘કંપીલાનગર’ અથવા તો ‘કંપિલાપુરી’ તરિકે સુપ્રસિદ્ધ છે. એના સિંહાસને બાણે વીરશ્રીનો પનોતો પુત્ર ન હોય, એવો જ્ય નામે રાજા હરિકુળરૂપી સરૌવરમાં કમળ સમી શોભાને ધારણ કરતો વિરાજે છે. તેને ગુણમાલા નામે એક સ્વરૂપ સુંદર વિનયશીલ રાણી હતી. તેણી કુલીનતા અને વીરતામાં અગ્રણી ગણાતા ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં જન્મેલી હતી. પિતાને એકની એક લાડીલી પુત્રી હોવાથી અતિશય લાડમાં ઉછરી હતી. મોજમજાના વિપુલ સાધનો વચ્ચે તેણીનો શૈશવકાળ વ્યતીત થયો હોવાથી યુવાવસ્થામાં પદસંચાર કરતાં જ તેનામાં ભોગવિલાસની પ્રબળ લાગણીઓ જન્મવા લાગી. શૃંગારિક જીવન જીવવાના તેણે કેટલાંએ સ્વપ્ના સેવવા માંડ્યાં. ભૂપ જ્ય સાથે યોગ સંધાતાં એ મદભર કામિનીએ સ્વકીય રસસતાથી પતિનું હૃદય જીતી લીધું એટલું જ નહિ પણ સમસ્ત અંતઃપુરનું આધિપત્ય હસ્તગત કર્યું હતું. લગ્ન પછી થોડા સમયમાં પંચાલ દેશની પ્રજા પાટવીકુંવરના જન્મની વધાઈ સાંભળી હર્ષધેલી બની અને એ રીતે રાણી ગુણમાલાનું પટરાણી તરિકેનું અનુલંઘ્ય ગૌરવ સ્થપાયું. રાજનું પણ તેનો પડતો બોલ ઝીલી લેતો. આ પછી તો

બખ્ખે વર્ષના આંતરે બીજા છ કુંવરો જન્મ્યા. સંસારમાં મનાતા ઉચ્ચકોટિના સુખ-વૈભવમાં રાણી ગુલવા લાગી.

જયરાજએ વિલાસના એક અનુપમ સાધન તરિકે ગણાતી ચિત્રસભા તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો કે જેથી સ્વ પ્રેયસીના લોગવિલાસમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઉણપ ન રહેવા પામે. સારા અને નિષ્ણાત મનાતા ચિત્રકારોને વિવિધ પ્રકારના ચિત્રો આજેખન કરવાના કામ સોંપાયા. અન્ય દેશવાસી કુશળ ચિત્રકારોને આમંત્રણ અપાયા. હુકમમાં કહીયે તો ચિત્રસભાને અલંકૃત કરવામાં કામ આપતી દરેક પ્રકારની ચીજો સંગ્રહિત કરવાના પેગામ છુટયા. ઉત્તમ પ્રકારની ભૂમિની પરીક્ષા કરાવ્યા બાદ ખોદ કામ પણ સુચોધડીયે શરૂ કરવામાં આવ્યું. કહ્યું છે કે—

“ રાજાએને વચનનું બળ, દેવોને મનનું બળ, શ્રીમં-
તોને સેવકોનું બળ, અને સામાન્યોને સ્વભુજઓનું બળ
હોય છે. અર્થાત્ એ દ્વારા કાર્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ”

પાંચમે દિને એક ચમત્કાર બન્યો. ખોદકામ કરતાં ભૂમિના ઉંડાણમાંથી એક રત્નઝડિત, ચોતરફ પ્રકાશ ફેલાવતો મુગટ નિકળ્યો. તરતજ નૃપને ખબર કરવામાં આવી. આ વાત નગરમાં પણ વાયુ વેગે પ્રસરી ચુકી. જોતજોતામાં મેદની મળી. આવા શુભ માંગલિકથા સૌના મુખ પ્રકુલિત થયાં. જેણે મુગટ શોધી કહાડયો હતો તેને પુષ્કળ દાન મળ્યું. વાજંત્રના નાદ સાથે મુગટને બંડારના એક સ્થાનમાં

સ્થાપન કરવામાં આવ્યો. એ પછી કેટલાક સમયે ચિત્રસભા તૈયાર થઈ ગઈ એટલે એક દિવસ શુભ મુહૂર્તમાં એની પ્રતિષ્ઠા રાખવામાં આવી. એ દિવસે ચિત્રસભાને એવી તો સરસ રીતે શણગારી હતી કે સૌને તે જાણે શક મહારાજની ‘ ઇંદ્રસભા ’ જ ન હોય તેવો ભાસ થતો. મધ્યભાગે સ્થાપેલા સિંહાસન પર શ્રીજયરાજ, પ્રાપ્ત થયેલ નવિન મુગટ ધારણ કરી વિરાજમાન થયો હતો. અધિકારી વર્ગ અને પુરનો શ્રેષ્ઠિસમુદાય પોતપોતાના મોભા પ્રમાણે નિયત કરેલા સ્થળે ગોઠવાઈ ચુક્યો હતો. સિંહાસનની પીઠના ભાગપર કહાડવામાં આવેલા અને ભાતીગળ કપડાથી ઢંકાયેલા ઝરૂખામાં શુભમાલા પટરાણી અને રણુવાસનો નારીવૃંદ ગિરાજ્યો હતો. ખુબી એ હતી કે તેઓ નીચે થતું સર્વ કાર્ય નિરખી શકતા છતાં ઝરૂખામાં બનતું એક પણ કાર્ય નીચેથી દેખી શકાતું નહીં.

પૂર્વે રાજદરબારમાં આવી બેઠકે ઘણી થયેલી; છતાં આજનો રંગ કોઈ ન્યારો હતો. આજે તો સૌની નજર મંગળાચરણ તરિકે ગવાતા મિષ્ટ સરોદી સંગીત કરતાં રાજધિરાજે ધારણ કરેલા, સવિતાદેવ સમી પ્રભાથી ઝગહળી રહેલા મુગટ પ્રતિ હતી. એ રત્નમય હતો એટલા ખાતર સૌનું ધ્યાન તે તરફ આકર્ષાયું હતું એમ કંઈ નહોતું; પણ અમત્કૃતિ તો એ હતી કે ખુદ ભૂપાળ સિવાય સર્વને, સિંહાસન પર વિરાજેલ જયરાજ બેમુખવાળા લાગતા અને કારીગરી પણ ત્યાંજ રહી હતી. એમાં

જઠેલા રત્નો એવી તો વિલક્ષણ રીતે બેસાડવામાં આવ્યા હતા કે એ પહેરતાં જ, પહેરનારના મુખનું આબેહુબ પ્રતિબિંબ તેમાં પડી રહેતું અને સામેથી જોનારને દ્વિમુખપણાનો ભાસ કરાવતું.

સંગીતની સમાપ્તિ થતાં એક સફેદ રૂની પૂણી સમી દાઢીવાળા વયોવૃદ્ધ સરદારે હસ્તદ્વય જોડી જણાવ્યું કે આજના આનંદમાં તેના તરફથી એકાદ ભૂતકાળની સ્મૃતિ તાજી કરાવવામાં આવે અને બેઘડી મોજ ઉડાવવામાં આવે તો મહારાજે તેમાં સહર્ષ સંમતિ આપવી.

વડિલસ્થાને શોભતા મારા વૃદ્ધ સરદાર ખડ્ગસિંહ બહાદુર ! આજના શુભ ટાણે તમોને યથેચ્છ પ્રકારની ગમ્મત કરવાની છુટ છે.

તો દાસપર કૃપા થઈ. મહારાજ સહિત શોભતા, દુન્યવી સૂર્યમંડળના નક્ષત્ર ગણુ સમા સમાજનો ! સાંભળો :

જૂના કાળની વાત છે!! વર્ષોના વહાણા વાયા છતાં આજે પણ ભૂલાઈ નથી. એજ ભારતવર્ષ અને એજ શ્રી રામચંદ્રના પદથી પાવન થયેલી અયોધ્યા, અને એના (ભારતવર્ષના) દક્ષિણ છેડે નજીકના નાનાશા પટોશી તરીકે શોભતી લંકાપુરી કે જ્યાંના સિંહાસને રાવણુ સરિખો મહા પરાક્રમી નૃપતિ ગર્જતો ત્યારે પણ આજના જેવુંજ અચરિત થયેલું. કહેવાય છે કે એ રાવણુના અદ્ધ-

ભૂત પરાક્રમેથી તુષ્ટમાન થઈ, ધરણેન્દ્ર દેવે એક સુંદર હાર અર્પેલો. એમાં વિશાળ અને અદ્ભૂત કાંતિથી તેજ પ્રભા વિસ્તારતા નવ મણિ એવી કુશળતાથી બેસાડેલા કે જ્યારે એ હાર રાજા રાવણુ સ્વ-શ્રીવામાં ધારણુ કરતો ત્યારે તેના ચહેરાનું પ્રતિબિંબ આબેહુળ એ પ્રત્યેક મણિમાં ઉતરતું અને સામેથી નિહાળનારને દશ આનનનો ભાસ થતો. તેથી જ રાવણુ, સાહિત્યના પૃષ્ઠોપર અને જનવૃંદની લોક વાચકામાં ‘દશમુખી રાવણુ’ અને ‘દશાનન’ તરિકે સુ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. આજના બનાવમાં પણ તેવુંજ સામ્ય છે. મુગટના પ્રભાવે રાજેશ્રીના પણ બેમુખ આપણી ચક્ષુઓ નિરખી રહી છે. તો પછી તેમનું દ્વિમુખ એવું નામાભિધાન શામાટે ન સ્થાપવું ? હા, એટલું કહી દઉં કે તેઓને ‘દ્વિમુખ’ રાજ કહેતા છતાં તેમના વચનમાં સત્યવાદી રાજ્ય હરિશ્ચંદ્ર સરખી સત્યતા ભરી છે. અર્થાત્ ‘દ્વિમુખી’નો અર્થ બે-વચનીપણું હરગીજ કરવાનો નથી.

ખડ્ગસિંહ બહાદુરની હાસ્ય ઉભરાવતી, રસદેલાવતી અને સત્યના પુરમાં વહેતી વાગધારા પૂર્ણ થતાં જ વાંકડી મુચ્છવાળો અને જેના કપોળ પ્રદેશમાં તેજપુંજનો સંભાર ભર્યો છે એવો વિક્રમસિંહ ઉભો થઈ, ખડ્ગસિંહની દર-ખાસ્તને ટેકો આપતો હોય તેવા રૂપમાં બોલ્યો.

ખરેખર આજ આનંદના સમયે આપણા માનનીય અને જરઠ સરદારે, ફેર્ડીનાની ગરજ સારતું આપણા

માલિકનું નવું નામ શોધવામાં જે કુનેહ વાપરી છે તે બદલ આપણે તેમનો ઉપકાર માનવો ઘટે અને હવેના વ્યવહારમાં તેને જ વધાવી લેવું ઘટે.

પ્રજાજનો ! તમારો આનંદ એજ મહારો આનંદ અને તમારું સુખ તેજ મારું સુખ હું માનતો આવ્યો છું. પ્રજાના કલ્યાણમાં રાજ્યની ઉન્નતિ સમાયલી છે; એને જ 'રામરાજ્ય'ની ઉપમા અપાય છે. એટલે તમારા આજના આ પરામર્શમાં મને જરાપણ અનુકતું નથી લાગતું. તેથી એમાં હસ્તે મુખડે ભાગ લઉં છું અને સમય થયો હોવાથી સભા ધરખાસ્ત કરું છું.

એ વાતને વીત્યા કેટલાક દિવસ પછીની એક સવારે પરમુલકમાંથી એક સુંદર ગાત્રવાળી, અને કોકીલ સમ કંઠવાળી નર્તકીએ કંપિલામાં પગ મૂક્યો. કર્પૂરની વાસ જેમ ચોતરફ ફેલાય તેમ એની નૃત્યકળા ને ગંધર્વકળાની પ્રશંસા સારા નગરમાં પ્રસરી ગઈ. અલબેલી ચિત્રસલામાં મહાભરી શુભમાળાના રંજન અર્થે એક મીજલસ રાખવામાં આવી. એ વેળાયે નૃત્યવ્યવસાથી તરૂણીએ સ્વકળાનું એવાં તો સુંદર અભિનયો અને મધુર આલાપોથી દિગ્દર્શન કરાવ્યું કે આખી સભા એકી અવાજે તેની મ્લાઘા કરવા લાગી. બૂપાળ તરફથી સુવર્ણપદક સહિત સારા પ્રમાણમાં પારિતોષિક તરિકે દ્રવ્ય આપવામાં આવ્યું. અધિકારીવર્ગે અને નગરજનોના અગ્રણીઓએ પણ યોગ્ય પ્રકારે તેણીના

કાર્યની કદર કરી. નર્તકી પણ દ્વિમુખ નરેશના યશોગાન ગાતી અવંતિ તરફ સિધાવી ગઇ.

એજ પ્રસંગની મોહકતાએ રાણી શુભમાળાના અંતરમાં એક પ્રકારની વિલક્ષણ વાસનાનો જન્મ આપ્યો જે વાત પ્રકરણની શરૂઆતમાં આપણે જોઇ ચુક્યા છીએ.

સાત સાત પુત્રની એ માતાને સ્વ અંકમાં એ ઉત્કૃષ્ટ કળા કલાપ કલિતા નર્તકી સમી બાળિકાને ઝુલાવવાના કોડ જન્મ્યા. નર્તકીના વ્યવસાયની નહિ પણ એની કળાની એ આહુક બની. એવી કળા એને પોતાને આંગણે અજમાતી જોવી હતી, પોતાને અંગજા હોય અને એ એની વસ્તુ બને એ વાત તેણીને બહુ ગમતી. એટલે ‘દુમહપતિ’ ની એનો રંજ કરી કરવાની સઘળી કૌશિયો વ્યર્થ ગઇ.

છતાં આ કંઈ બળરૂચીજ નહોતી કે જટ માંગ્યા મુલ આપી ખરીદ કરી શકાય. ભાગ્યાધિન વસ્તુ એટલે નૃપ પણ શું કરે ! દિલાસો આપી શુભમાળાનું મન ધર્મ-માર્ગમાં સવિશેષપણે વાળ્યું. ધર્મથી કર્મ ઠેલાય છે એ વાત પર એણે બાર મુક્યો.

પુત્રીની કામનાએ શુભમાળા પણ ઉંડી ભક્તિથી દેવ સેવામાં ચિત્ત પરોવી તત્પર રહેવા લાગી. શૃંગારરસમાં લયલીન બનનાર વામા ભકિતરસ કાળે પણ તેટલો જ ભાવ ભજવવા લાગી. વીતરાગ દેવ કંઈ પ્રસન્ન થઇ ભક્તોના વંછિત પુરતા નથી, તેમ કુપિત થઇ અરિનાં મસ્તક પણ

કાપતા નથી. એટલે એમણે તો કંઈ આશીર્વાદ ન આપ્યા; અને ચૌદરાજલોકને અંતે સર્વ કર્મજનનથી મુક્ત થયેલ તે એવી જન્મળમાં પુનઃ પડે પણ શા માટે ? છતાં એ પ્રભુના ભક્ત એવા એક દેવે શુભમાળાને સ્વપ્નમાં દેખા દઈ કહ્યું કે ‘વનિતા ! ત્હારી ભક્તિ પ્રશંસનીય છે. તારે પુત્રીનો યોગ છે, તું સુંઝાઈશ મા. ભક્તિમાંથી તાન ખસેડીશ પણ નહિ.’ બસ, રાણીની કામના ફળી. દેવવાણી વૃથા કેમ જાય ! એકદા તેણીએ સ્વપ્નમાં કલ્પવૃક્ષની માંજર દીડી ત્યારથી જ ગર્ભ રહ્યાના ચિન્હ જણાયા. પૂર્ણમાસે શુભમાળાએ પુત્રીને જન્મ આપ્યો અને ભાવનિબ્ધન ‘મહનમંજરી’ નામ સ્થાપ્યું.

આદર્શ જીવન કેમ ઘડશે ?

મહાત્મ પુરુષોનાં જીવન ચરિત્રો વાંચવાથી જ મનુષ્યોનાં જીવનમાં સુંદર પ્રેરણાઓ જાગે છે. અને એ પ્રેરણાઓને આચરણમાં મૂકવાથી મહાત્મ આદર્શ જીવન ધડી સકાય છે. જો આ વાતમાં તમને કદા હોય તો એકવાર અમારી વાંચનમાળા તરફથી પ્રગટ થયેલાં મહાત્મ પુરુષોનાં જીવન ચરિત્રો વાંચો અને સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને વંચાવો. દર વરસે માત્ર રૂ. ત્રણમાં વાંચનમાળાના આદક તરીકે નામ નોંધાવવાથી ઉપરોક્ત લાભ મળે છે.

વિશેષ માટે લખો:—

જૈન સસ્તી વાંચનમાળા,
પાલીતાણા (કાઠીયાવાડ).

પ્રકરણ ૧૮ મું.

સમરભૂમિપર ચંડપ્રદોત.

“બ્રહ્મચર્યાનાં તેજ અનેરાં છે. એ દ્વારા જે વીર્ય સંચિત થાય છે તેમાંથી સત્ય, અહિંસાદિ વ્રતોનાં પાલન તો સહજ ઉદ્ભવી શકે છે ! વિરતીને દેવલોકના સ્વામી ઈંદ્રો જેવા પશુ પ્રજ્ઞામ કરે છે તો- પછી માનવગણ બહુમાન પૂર્વક ચરણમાં પડે એમાં શું આશ્ચર્ય ? વિશ્વરૂપી વિશ્વાળ ચોક્કમાં સતીઓના યશદુંદુભિ ‘યાવત્યંદ્ર દિવાકરૌ’ વાગ્યા કરે છે એજ એમાં સમાયેલ અપૂર્વ અસ્મિતાની સાક્ષી પૂરે છે. એ વિનાનું જીવન તો ખારા લુણ સમુજ ગણાય. એકાદવારની બ્રહ્મચારી જીંદગીની ઝાંખી આત્મામાં કંઈ જૂદા જ પ્રકારની અનુ-ભવ લાલી પેદા કરે છે, જ્યારે લપટદશા તો તિરસ્કારને પાત્ર જ છે. કેમકે એ સંખ્યાબંધ સદ્ગુણોનો હાસ કરનારી છે. ”

મુધાનજી ! કેમ કંપીલાથી કંઈ સમાચાર આવ્યા છે ? મહારાજ ! હજુ સુધી તો કંઈ ખબર મળ્યા નથી, છતાં દૂતના આગમનની ઘડીયો ગણાય છે. મારું તો દૃઢ મંતવ્ય છે કે ઉત્તર ‘ નકાર ’ માં જ આવવાનો છે.

શું જયરાજમાં એટલુંબધું પરાક્રમ છે કે તે મારા સરખા અવંતિનરેશના સામે શીર ઉચ્કવાની હિંમત દેખાડે ? જ્યાં આજે ચંડપ્રદોતના નામથી ધરણી ધ્રુજ રહી છે અને જેણે તેના કપરા હાથનો સ્વાદ ચાખ્યો છે તે તો પુનઃ ઉઠવા પશુ નથી પામ્યા, ત્યાં એ કંપીલાનો સ્વામી શું મસ્તક ઉંચું રાખી શકશે ? પંચાલના સુભટોમાં માલવીય વીરોનો સામનો કરવા જેવું શૌર્ય જ ક્યાં છે ?

જેઅદબી થાય તો માફ કરશો; છતાં મંત્રી તરિકે મહારે સત્ય વાત કહેવી જ જોઈએ કે આપશ્રીના આવા ગર્વિત વચનોએ ચોતરફ આપના માટે સખત હુતાશની પ્રગટાવી છે. દાવ આવે સૌ કોઈ આપણને કચડવાની પેરની કરી રહ્યાં છે. મારી સલાહ આપશ્રીને સાહસ ખેડતા અટકાવવાની હતી? એમાં પણ એજ હેતુ હતો કે પ્રથમ આપણે આપણી મજબૂતાઈ કરી લેવી.

દિવાનજી! તમે જો કે મારા જુના સલાહકારોમાંના એક છતાં અને પૂર્ણ નિમકહલાલ છતાં મને આવે તમારા વચનો વંધ્યા નારીના ફળ રહિત હાવભાવ સમા ભાસે છે. એમાં ઉત્તેજનનો એક, અક્ષર પણ નથી. વીરતાનો એકાદો વર્ણ પણ ક્યાં છે? ક્ષત્રિયની નાડીને એ બંધબેસતું ન જ થાય. આ તે સલાહ કે શરાપ!

માલીક ! આમ ગુસ્સે ન થાવ. ક્યાં દૂર જવું પડે તેમ છે? જરા છેલ્લા દસકાના કેટલાક બનાવો તરફ આપ સહજ દૃષ્ટિપાત કરી લ્યો એટલે મારે કંઈ પણ કહેવાપણું રહેશે નહિ. મોર પીંછે જ રળીયામણો, એ ઉકિત રજે વિસરતા ! જુઓ ત્યારે—

આપ અવંતિ દેશના સિંહાસને આવ્યા ત્યારે આપના રાજ્યનો વિસ્તાર કેટલો હતો અને આપશ્રીની આજ્ઞા કેટલા બંડીયા રાજાઓ પર ચાલતી હતી અને હાલ તેમાં કેટલો ફેર પડ્યો છે એનો ક્યાસ કરો.

વૈશાલીપતિ ચેટકરાજના આપ જામાતા હોવા છતાં, એ સમર્થભૂપ સાથે આપનો મેળ નહિંવત્ છે. શીવાદેવી જેવા શુશ્રુણિષ્પત્ર અને સ્ત્રી જાતિમાં રત્ન સમાન ગૃહલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયા છતાં આપનું મન કેવું બટકતું રહે છે ! આપ-શ્રીની નજર એમની જ ભગિની અને શતાનિકપત્ની સતી મૃગાવતી પ્રતિ દોડે એ શું કહેવાય ! કયો પિતા આ સહન કરી શકે ? કંઈ રનેહવત્સળ બહેનકીથી એ દીકું જાય ! છતાં આપના પ્રચંડ સ્વભાવને અને વિષયલોહુપતા જાણનાર એવા તેઓ મૌનનું અવલંબન ગ્રહી, કોઈ જાતનો વિરોધ ન જગાવે એ તેમની સુજનતા જ ગણાય.

સિંધુપતિ ઉદાયન જેવા અતુલ પરાક્રમી ધરણીપતિસહ આપે નિષ્કારણ કલહ જગાવ્યો. એમાં શી દ્વંદ્વાણુ પ્રાપ્ત થઈ ? સમરાંગણમાં પરાજય પામી, કેદમાં જઠડાવું પડ્યું, એજ કે બીજું કંઈ ? કેવળ એક રૂપવતી હાસીના મોહપાશમાં લપટાવાથીજ એ બધું બનવા પામ્યું ને ! હાસીપતિનો ચાંદ ત્યારથી જ મલ્યોને ! મહારાજ, મારા આ લાગણીભર્યા અને કેવળ હિતબુદ્ધિથી ઉચ્ચસચલા વાક્યો તરફ આપ ધ્યાન આપો. આપનામાં અથાગ બળ છે છતાં કામલોહુપતામાં તે તણાઈ જાય છે. પ્રચંડ શક્તિ છતાં સાહસના કામેમાં તે ગળી જાય છે, એટલે જ અંતમાં લજ્જાસ્પદ બનવાનો સમય આવે છે. એ તો પર્યુષણ સમા મહાન પર્વનો યોગ સાંપડ્યો અને આપના કૃત્રિમ ઉપવાસે ધર્મ સર્વસ્વી બુપાળના હૃદયમાં કંઈ જૂદી જ છાપ પાડી. સમાન

ધર્મીપણના નાતાએ જ આપનો છુટકારો કરાવ્યો. જમાઈ જાણી આદર સત્કારથી પટખંધ રાજ તરિકેનું ગૌરવ અર્પી વિદાય કર્યા અને એ રીતે આપશ્રીની કીર્તિનું સંરક્ષણ કર્યું.

રાજચઢીના સ્વામી શ્રેણિક સહ આપ વિના કારણ યુદ્ધ ખેડવા કમર કસો છો. આપ ખચિત માનજો કે એ સૈન્યબળમાં ઉતરતો હોવા છતાં એમના પુત્ર ચતુર્બુદ્ધિ નિધાન અમાત્ય અભયની બુદ્ધિપ્રભાવડે સર્વથી ચઢી જાય તેવો છે. ધન્ય શ્રેષ્ઠી સમા પ્રજ્ઞાનિધાન પણ તેના જ નગરમાં વસે છે. બૃહસ્પતિના અવતાર સમા અભયકુમારના અસ્તિત્વ છતાં આપનાથી કોઈ કાળે મગધપર વિજય પતાકા ફરકાવી શકાવાની નથી. ચેતતા રહેજો કે કોઈદિ એ વણિક નંદા પુત્ર થાપ આપી બનાવી ન જાય.

વળી આપ આ બધાના સંબંધી થાવ છો. ઉદાયન કે શ્રેણિક, શતાનિક કે દધિવાહન અથવા નંદીવર્ધન કે આપ એ સહુ આખરે જામાતા તો વૈશાલી નરેશનાને ! સંસાર તો સહાહુના સગપણથી સંબોધે છે !

આપના બળનામાં શું ઓછું છે કે આવી નિબ્ધયો-જન દોડધામ કરવી પડે ! ઉજ્જયની જેવી વિશ્વવિખ્યાત નગરીના આપ સ્વામી છો. કળા કૌશલ્ય અને રિદ્ધિસિદ્ધિમાં ક્ષિપ્રાતટિનીના સુશોભિત તટે વસેલી ઉજ્જયનીનો પ્રથમ નંબર છે. શિવા જેવું સ્તીરત્ન આપના મહાલયમાં શોભે છે. અનલગિરિ નામા હરિતરત્ન અને મનોહર અગ્નિલીડ

નામા રથ કે જેમની કીર્તિ દેશોદેશમાં પ્રસિદ્ધ છે તે પણ અહીં. ઉપરાંત દૂતોમાં રાજ સમાન વિદ્યુત્ગતિ શીલ, 'લોખંડની જાંઘ' નું બિરૂદ પામેલ લોહજાંઘ સંદેશ-વાહક પણ આપણે ત્યાં. આ સિવાય રંભાને પણ શરમાવે તેવી, રૂપના અપ્રતિમ નિલય સમી રમણીઓ છે; અને વિપુલ રાજવૈભવ છે. સ્વર્ગવાસી દેવોને પણ અસૂચા પ્રગટાવે તેવાં સુખો છતાં શા માટે આપ વળુમાગ્યા સંહારને નોતરો છો ?

બસ કરો, દિવાનજી ! તમારી સલાહ સાંભળીને હું કંટાળી ગયો. ખરું જ કથન છે કે પરિણિત યુવતિના અભિલાષોનો જેમ ધુલિકીડા કરતી બાળાને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હોય તેમ સાહસ અને પરાક્રમમાં સમાયલા સારનો તમ સરખા કલમધારા વણિકને વિચાર પણ ન હોય. 'સાહસે શ્રીઃ પ્રતિવસતિ' એમ તો નીતિવિશ્વારદો પણ કહે છે. પ્રધાનજી ! ક્ષત્રિયત્વના ધર્મો વિલક્ષણ અને વીરશ્રીભર્યા હોય, એમાં વણિક મગજનું કામ નથી; માટે એ સંબંધી ઝાઝી લમણાકુટ મુકી દઇ સત્વર એ દૂત સંબંધી સમાચાર મંગાવો. જ્યારથી એ મંજુલ કંઠવાળી નર્તકીના મુખેથી એ દ્વિમુખરાજની હૃદ ઉપરાંત પ્રશંસા સાંભળી છે, ત્યારથી માફે મન એ મુગટ પ્રાપ્ત કરવા અધીરું બન્યું છે. એવો તે કેવો અમત્કારી મુગટ તેણે ધારણ કર્યો હશે કે જેથી તેના બે મુખ પ્રેક્ષકને જણાય ! વળી લક્ષ્મીપિપાસુ એવી ગાયિકા આટલી હૃદે તેમાં મુગ્ધ બની

જઈ જ્યાં ત્યાં તેનાં યશોગાન લલકારતી ફરે એ મુગટ તો માલવપતિના મસ્તકે જ ચોલે.

એ શબ્દો પૂરા થાય ત્યાં તો પ્રતિહારીએ આવી નિવેદન કર્યું કે આપણો વિજયનામા ફૂત આપની સમક્ષ હાજર થવા ઇચ્છે છે.

હા, હા, તેને સત્વર અહીં લાવ. હ્યો પ્રધાનશ્રી ! આપણે જેની માળા ફેરવી રહ્યા હતા તે આવી પહોંચ્યો.

હા સાહેબ, મારું તો માનવું જ હતું કે આજની કાલ ન થાય ? કેમ વિજય, શા સમાચાર છે ? સિંહ કે શિયાળ ?

અજ્ઞાતા ! જેના નામમાં જ જય રહેલો છે અને દેવી મુગટ જેને ઉપલબ્ધ થયો છે એવો દ્વિમુખ નરેશ આપની આજ્ઞા એકદમ શિરોધાર્ય કરે એ બને જ કેમ ? મારી વાત શાંતિથી શ્રવણ કર્યા બાદ, મંત્રી સહ સલાહ કરી, પ્રત્યુત્તર આપવાનું બીજા દિન પર રાખી, મારી આગતા સ્વાગતામાં ખામી ન રાખવાની આજ્ઞા નોકરને ફરમાવી દીધી. મને એ વેળા તો એમ લાગ્યું કે જરૂર બેડો પાર થવાનો; પણ બીજે દિવસે જવાબ મળ્યો કે “ પ્રથમ લોહજંઘ પ્રમુખ ચાર રત્નો જે તમારી પાસે છે તે મોકલી આપો એટલે મુગટ માટે વિચાર કરવામાં આવશે.”

આ શબ્દો સાંભળતાં જ અંડપ્રલોત રાજાનો ક્રોધ બહુકી ઉઠ્યો. રોમરાય ખડા થયા. અશ્તુઓ રકત બની.

તરતજ સંઘામ માટે આદેશ થયો. એ વેળાના અંડપ્રઘોત
ભૂપાળના સૈન્યનું વર્ણન પંડિતશ્રી સમયસુંદરજીના શબ્દોમાં
આ પ્રમાણે આપી શકાય.

સૈન્યવર્ણન.

સીસ સિંધુરીયા, પ્રબળ મહ પૂરીયા, બ્રમર ગુંબર લીધણ કપોલા.
સુંદિ ઉછાળતા શત્રુરક્ષ પાળતા, હાથીયા કરત હાકલ હલોલા.
ઘંટ વાજે ગળે, રહે એકઠા મિલે, મેઘ કાળી ઘટા નાણી દીસે;
ઢળકતી ઢાલને સીસ ચામર ઢળે, મત્તમાતંગ રહે ભર્યા રીસે.
હાલતા ચાલતા નાણિકરિ પર્વતા ગુહિર ગંભીર ગરબર કરતા;
અંડપ્રઘોત રાજા તણે કટકમેં લાખ દો હસ્તિ મહવારિ ઝરતા.
દેશ કાર્શિમર કંબોજ કાંબિલતણા, ખેત્ર ખુરસાન સેંઘા સુઅંગા
અચળ ઉત્તરપથા પવન પાણીયથા, બલબલા કચ્છિ તેજી તુરંગા
નીલડા પીલડા સખજ કંબોજના રાતડા રંગિ કપિલા કિહાડી
કિરડીયા કાલુયા ધુંસરા દૂસરા, હાંસલા વાંસિલા ભાગ નાડા.
પવનવેગ પાખર્યા ફ્રાજ આગે ધર્યા, ચાલતા નાણી ચિત્રામ લિખ્યાં
એહવા અશ્વ ઉજ્જૈણિ રાજાતણે કટક શત સહસ પાંચ સંખ્યા.
સિર ધરે આંકુડા બાહિ પહરે કડા, બાજણી પરતરા બોલ ચાલ્યા
એકથી એકઠા કટક આગલિ ખડા, સૂરવીર વાંકડા સુખટ પાળા.
સખળ કાંધાળ સુંછાળ જિન સાલિયા, લોહમય ટોપઆટોપધારા
પંચ હથિયાર હાથે લઈ બાથે બિડઈ, બીમસમ બલબલા પાલિહારા
તીરતરકસ ધરા અભંગ ભટ ચાકરા, સહસ્ર જોધાર સંઘામ શૂરા;
અંડપ્રઘોત રાજા તણે એહવા સાતકોડિ સાથિ પાયઝ પૂરા.

નિજનિજે નામ નેજાધન કરહરે ધરહરે ઘોર નીસાણુ વાળ; જાહજોસણુ કીયા લાખ બે રથ કીયા, સાથમેં ચંડપ્રદોતરાળ, ચાલીયા કટકઢળ જાણિ ચક્રવર્તિકા ધુસરી ધુલિઉડિગયણી લાગી; સમુદ્રજળ ઉછડ્યા શેષ પાણિ સલસલ્યા, શુહિર ગોપીનાથકીર્નિદ ઈંદ્રને ચંદ્રનાગેંદ્ર પણ અમકીયા, લંકગઢ પોલ તાળા જડાયા; [ભાગી સખળ સીમાળ ભૂપાળ બાણ ગયા, ચંડપ્રદોતરાળ ન રાયા. આવીયો ચંડપ્રદોત ઉતાવળો, દેશ પંચાલરી સીમમાંહે; હુસુહરાળનપિણુદેઘ દમામા ચડયો, આવી સામ્રોચડયોમનઉછાહે ફેજફેજો મિલી બાટબટ ઉછલી, સખળ સંઘામ ભારથ મંડાણો બલબલા અભંગ બડભૂપભૂપેભિડ્યા સુભટસુભટેચડ્યાદેખીટાણો.

લક્ષ્મણની આટલી બધી વિશાળતા છતાં પણ ભાગ્યરવિ નિસ્તેજ હોવાથી જયશ્રીએ વરમાળા જયરાળની કોટમાં પહેરાવી તે તરફ હવે દ્રષ્ટિ ફેરવીએ.

હુસુહ રાળ પાસે ફેજ કંઈ વિશાળ પ્રમાણમાં ન હતી, પણ પોતાની સત્ય નીતિમાં તેને અડગ વિશ્વાસ હતો. યુદ્ધનું વ્યર્થ આદ્વાન કરનાર પ્રદોતરાજ હતો, એટલે 'પાપી પાપેન પચ્યતે' એ ઉક્તિ અનુસાર તેનો જ પરાજય થશે એવી સંપૂર્ણ ખાત્રી હતી. ધૃવળી અમત્કારિક મુગટની પ્રાપ્તિથી દેવસાનિધ્યપણું પણ હતું. આ સમયે એક બનાવ એવો બની ગયો કે જેને સમરભૂમિમાં ધાર્યા કરતાં પણ વધુ બડપે જય-પરાજયનો નિર્ણય આણ્યો.

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે જયરાજને એક મહનમંજરી નામે અતિ લાડકી બેટી છે. આજે તે યૌવનના આંગણે ઉભી છે. તેણી અશ્વારૂઢ થઈ ખુલ્લી હવામાં ફરવા જતી અને ત્યાં વિશાળ મેદાનમાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુધો ચલાવવામાં કુશળ બની હતી. આજે એ રાજબાળા મેદાને નિકળી પડી હતી. અને જાણી જોઈને તેણીએ સમરભૂમિથી ફંટાતી દિશા લીધી હતી; છતાં અકસ્માતિક રીતે દૂરથી ભૂપાળ અંડપ્રદોતના અક્ષુનો એ વિષય બની. યુદ્ધક્ષેત્ર પર એ સમયે ખુનખાર લડાઈ ચાલી રહી હતી. જોતજોતામાં કેટલાયે માથાં ધડથી જુદા થઈ ભૂમિ પર પડી કચડાઈ જતાં હતાં. ભૂપ અંડપ્રદોત દેહચિંતાના કારણે જ છાવણીથી થોડે આવે થોડીપણે સારૂ આંચો હતો. ત્યાં તો કામજુગારી બાળાના કુદરતી દર્શન થયાં. કામીનું ચિત્ત અકડોળે અડચું. દૂર છતાં એના મોહક અહેરાથી અને અપળમતિથી અશ્વ ચલાવવાની અપળતા જોઈ તેનું અંતર લેદાચું. ઉભયનાં નેત્રો એકત્ર થતાં તારામૈત્રકનો અનુભવ થયો; પરંતુ ખીજ જ ક્ષણે પોતાનું જાન થતાં તેણી એકાએક ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

અંડપ્રદોતે યુદ્ધ ચાલુ રાખ્યું; છતાં મન તો પેટી બાળા હરણ કરી ગઈ હોવાથી યુદ્ધમાં પૂર્વવત્ ભાવ નહતો. નાયકના પ્રોત્સાહન વિના સૈન્યમાં જોમ ક્યાં સુધી ટકે ! જોતજોતામાં તેના વિશાળ સૈન્યમાં ભાંગાણું પડ્યું, નાશભાગ થઈ ને રાજ અંડપ્રદોત પકડાઈ જતાં જલવાસી બન્યો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

‘ એક રે દિવસ એવો આવશે. ’

“ પૌદ્ગલિક સુખનો ચમકારો તે ક્યાં સુધીનો ? ચાર દિવસના ચાંદરણાથી અધિક તે એના આયુષ્ય અંકાય ? આખરે તો આત્માથી પર રહ્યા એટલે અલગ તો થવાના એ ચોક્કસ જ. ઉભયના સ્વભાવ જ ન્યાં બિન ત્યાં પછી સંધાન તે કેટલું ટકવાનું ! વજ્રસમો દ્રઢ બંધ પશુ અંતે તો તુટી જવાનો તો પછી કાં સમજપૂર્વક મોહની ઉતારીને એની ચોખવટ ન કરી લેવાય ! ”

ધુગધગતી રેતીના રણમાં શીતળતાના અવતાર સમી, તમ હૃદયના એકલવાયા વિશ્રામ સમી રાજકુમારી ! આમ ક્યાં સુધી જીવન વ્યતીત કરવું ? પિતાના એક પરમશત્રુ સાથે આટલી હદે માયાભર્યો વર્તાવ રાખનાર મને તું માનુષી નહિ પણ કોઈ દેવી બાળા લાગે છે.

નરેશ ! આમ મુંઝાવ છો શાને ! આપ અત્યારે કેદી અવસ્થામાં છતાં આખરે તો એક ક્ષત્રિયકુલોત્પન્ન પ્રણર રાજવીજ છો. જય-પરાજયના ચકાવાથી આજે આપની નજરકેદ જેવી દશા થઈ પડી છે; છતાં મારા પિતાશ્રીનું વર્તન આપના પ્રતિ એક સ્નેહાળ સુહૃદ સમું જ છે. એની અંગત આપની ખીજમતમાં સદા ખડે પગે રહે છે એ કાર્યથી જ મારા કથનની સત્યતા સિદ્ધ થઈ શકે છે. માટે વૃથા શોક ન ધરો.

તરૂણી ! તમારું કથન અક્ષરશઃ સાચું છે છતાં પણ પાંજરામાં પુરાએલા પક્ષી સદૃશ જન્મારો વ્યતીત કરવો એ પસંદ આવે ખરો ? ગુલામી દશાના જીવતરની એ ગણના છે. એથી તો મૃત્યુ બહેતર છે.

માલવપતિ ! એકાએક આમ આજે નિરાશામાં કેમ આવી ગયા છો ? મેં તમોને પ્રથમ પળે દીઠા ત્યારથી જ મારું અંતર આપના પ્રતિ આકર્ષાયેલું છે. તેથી જ મને યુદ્ધપર તિરસ્કાર છુટેલો. એવામાં તો આપ પરાજય પામી બંદીવાન બન્યા એટલે મને શાંતિ થઈ. ભયંકર સંગ્રામનો આમ જલ્દીથી છેડો આવ્યો તે સારૂ પ્રભુનો આપણે આભાર માનવો જોઈએ.

મંજરી ! ખરેખર તું આઝ્મવૃક્ષની નવપલ્લવિત માંજર સમી મિષ્ટ છે. ત્હારા સહવાસ વિના આટલો કાળ મારો જાત એમ તું માને છે ખરી ? કાંતો મૃત્યુની લેટ થાત ! કિંવા અહીંથી છુટકારો થઈ જાત; પણ ત્હારા જાદુભર્યા નયનોએ સર્વ ભૂલાવી દીધું. એ વાત પુનઃ આજે તાજી થઈ આવી. ગમે તેમ પણ તું રાજકન્યા એટલે પિતાની ઇચ્છા થતાં પરવેર જવાની. પછી આ લુખા જીવનમાં શો આનંદ રહે ? તું મારી સાથે કાયમ રહી શકશે ખરી ?

ધારો કે કદાચ આપના સહવાસમાં રહું તો શું તમે અહીં રહેશો ? માતૃભૂમિને ભૂલી શકશો ખરા ?

ના, ના, એમ તે કેમ બને ? ચાંડપ્રધોત જેવા પરમ શત્રુને દિકરી આપી તેની સાથે સંબંધ જોડે એ વિજયી જયરાજથી કેમ બને ?

ધારો કે એમ બને—હું જ આગ્રહ કરી તમારી સાથે સંબંધ જોડવા પિતાને સમજાવું તો ?

પણ કાયમ અહીં શી રીતે રહેવાય ! શ્વશુર ગૃહમાં ઝાઝો વસવાટ એટલે અપકીર્તિને આમંત્રણ. ક્ષત્રીયવીર ન્હાનામાં ન્હાતું અપમાન પણ સહી શકતો નથી એ શું તમે નથી જાણતા !

તો પછી મારી સાથે પાણીગ્રહણ કરી મને સુક્રીને આલ્યા જવાના ને ? આવો જૂઠો સ્નેહ ! બાંધી મને ફસાવવા માગો છો કે શું ?

નહીં, નહીં, બાબા ! ત્હને સાથે લઇને અવંતિ જઉં તો ? રાશી પદે સ્થાપું તો ?

એ તો જાણ્યે સમજ્યા, પણ મને ત્યાં માતપિતા વિના કેમ ગમે ? તમને જન્મભૂમિ સાંભરીને દુઃખ થયું તો મને શું જનની ન યાદ આવે ? તેના લાડપાનને આપના સહજ સમાગમમાં સાવ વિસારી દઉં ?

બાબા ! તું તો મને બાંધી લ્યે છે. યુવતિને માટે પિયર નહિં પણ સાસરું જ શોભારૂપ છે. માતા પિતાના સ્નેહને ન વિસરતાં પતિના નવા પ્રેમસૂત્રને દ્રઢ બંધને બાંધવું ઘટે. સૃષ્ટિનો ક્રમ જ એવો છે. દિકરીના નસિળો એવાંજ સર્જન થયેલાં છે. પણ આ સર્વ વિનોદ ‘ મુલં નાસ્તિ કુતઃ શાખા ’ જેવો જ છે ને ? જ્યાં હજી મારી

સાથે ત્હારા પિતા સંબંધ જોડશે કે કેમ એજ સંદિગ્ધ છે ત્યાં આવા વિમર્શ-પરામર્શ શાને !

હૃદય વલ્લભ ! અરે ભૂલી ઉજ્જયની પતિ ! નિરાશાને ખંખેરી નાંખો. જ્યારે આપતું મન ઉપડ્યું છે ત્યારે હું કહું તેમ કરો. મારા પિતાશ્રી પાસે મારા હાથની માંગણી કરો. ખાત્રીથી કહું છું કે તેનો સ્વીકાર થશે. પછી તો હું તમારી થઈશ. પણ સંખ્યાબંધ રાણીઓના સ્વામી એવા તમે મારા થશો ને ? કે આ બધું વિસરી જઈ એકાદા આવાસમાં ગોંધી મૂકશો. લખી રાખજો કે મદનરાજ, મંજરીને એ નહિં પોસાય, પ્રદ્યોતરાજને એ શોભશે પણ નહિં.

એકદા દ્વિમુખરાજ સમક્ષ વાતનો સ્ફોટ થયો. થોડા ઘણા વૃતાંતથી તે પણ માહિતગાર હતો. પુત્રીની જ જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં પછી એને વિલંબનું પ્રયોજન પણ શા માટે હોય ? પાણ્ડિત્યહણ મહોત્સવ ધામધુમથી ઉજવાયો. વૈરી હતા તે સંબંધી બન્યા. ત્યાર પછી કેટલાયે દિવસો અંડપ્રદ્યોત રાજે મદનમંજરી સહ આનંદમાં ગાળ્યા. આખરે પ્રયાણની ઘટિકા આવી લાગી. દ્વિમુખરાજે દાસ દાસી, રથ, ઘોડા અને વસ્ત્ર અલંકારનો દાયજો આપી સૌને સંતોષ્યા. શુભમાળા કે જેને પુત્રી મદનમંજરી પુત્ર કરતાં પણ અધિક વહાલી હતી, તેના હૃદયમાં વિયોગના દુઃખથી ચીરાડા પડ્યા.

કવિ ઘોટાઢકરના શબ્દોમાં કહીયે તો આ પ્રમાણે તેની કલ્પના અનુભવી શકાય.

“આછાં નીરે ઉછળી રહી રે પેલી વાહિની વાધે,
 આંસુ ભરી અલબેલડી રે આજ સાસરી સાધે;
 બહાલાં અનેક વળામણે રે એક અંતર ફાટે,
 જેઠ તપી રહ્યો જગતમાં રે એને શ્રાવણ આંખે.
 આજ મરી જતી માવડીરે એને કાળજે કાણાં,
 દૂધ બચુ હજી દાંતમારે, એને આપવા આણાં;
 સાસર વાટ શિલા ભરીરે એને છેક અબાણી,
 કયાંય શીળી નથી છાંયડીરે નથી પન્થમાં પાણી;
 લાજ ભરી મારી લાડકી રે એને મોઢે તાળાં,
 કોણ પળે પળ પૂછશે રે દુઃખી જોઇ દયાળાં.
 ઉડતી વાટે વધુમતી ! રે તારી રોકજે રેણુ,
 કમળકળી થકી કોમળું રે બહેની ! અંગ છે એનું.
 ઉંચા નીચા તારા અંગનેરે સખિ દેજે સમાવી,
 જાત કઠણ એને જોઇને રે ઘડી કરજે સુવાળી
 વન વન વીંઝતા વાયરા રે એને સાચવી વાળે,
 વીર સમાન વળાવિયારે ! વાટે ઠાવકા થાળે;
 ઘામ વળે એને ધુમટે રે ઝીણા વીંઝણા દેળે;
 પાલવડાને પલાળતાં રે છુંછી આંસુડાં લેળે.
 બહાલભરી વનદેવીઓ રે ! ઉંડા આહર દેળે,
 જતન કરી એના જીવનું રે મીઠાં મીઠાં લેળે;

ઝુકી રહ્યાં પથ ઝાડવાં રે દેને સોરમ છાયા,
 એક ઘડી એને કારણે રે મન રાખને માયા;
 વાટનાં વીર વિહંગડા રે એની સોખતે રે'ને,
 ગીત નવાં-નવાં ગાઇને રે ઉડી ધીરજ દેને;
 હૈયા સૂની હબકી જતી રે એને રાખને રાજ,
 મેંતો ત્યજી હવે હાથથી રે હતી નાજવી ઝાઝી;
 દીકરી વ્યોમની વાદળી રે દેવલોકની દેવી,
 નેઠ-નલેઠ વહી જતી રે વન પંખણી જેવી;
 આજ માડી તણે આંગણે રે રૂડા રાસડા લેતી,
 કાલ્ય અગોચર લોભમાં રે ડગ ધૂજતાં દેતી.
 બય અહો ! વહી વેલડી રે બહાલી માત વિમાસે,
 સૂનું થયું જગ સામડું રે ભૂમિ ડોલતી ભાસે;
 ઉનો આનલ આ એકલો રે વહે ધુસકાં ધીરે,
 હાય ! હણાયલી માતને રે ચડી અંતર ચીરે.

મહત્તમંજરીને સિધાવી ગયાને આજે મહિનાઓ
 થયા છે. હજુપણ ગુણમાલાના ઉંડા હૃદયમાં તનુબનો
 પિરહ શમ્યો નથી. સદૈવ જેના શશીસમ મુખડાપર દ્વિતી-
 યાના અંદ્ર સરખી હાસ્ય રેખા રમતી દૃષ્ટિગોચર થતી તે
 ગુણમાળા હવે શ્રીખંડતુના તાપથી સરોવરના જળ સુકાઈ
 બય તેમ સૂકાઈ રહી છે. હવે તેણીને વિલાસો કારમા
 ભાસવા લાગ્યા છે. અનુભવે આંખ ઉઘાડી છે.

દરમીઆન પૌરજનના અપ્રતિમ આનંદ સમો ઈંદ્ર-
ધ્વજ ઓચ્છવ આવ્યો. રાજ્ય તરફથી ઢંઢેરા દ્વારા એનાં
આમંત્રણ અપાયા. દરબારગઢના વિશાળ આંગણમાં વિવિધ
રંગોથી શોભતા મનોહર સ્થંભને ઉભો કરવામાં આવ્યો.
મથાળે જરીખુદાથી દેદીપ્યમાન કરાયેલા પટને હવામાં
છુટો મૂકવામાં આવ્યો. એ પર લટકાવેલી ઘંટડીઓથી
સર્વત્ર રણરણકાર થઈ રહ્યો. વર્તમાન કાળના રાષ્ટ્રીય
મહાસભાના ધ્વજ ફરકાવવાના પ્રસંગ સાથે એની તુલના
કરી શકાય. એ સ્થાને સાત દિન સુધી આનંદ વરતાઈ રહ્યો.
ગીતગાન અને યાચકદાનમાં દિવસો પસાર થવા માંડ્યા.
વાજિંત્રોના નાદથી અંબર ગાજી રહ્યું. નાનાવિધ નાટકોથી
અને નવા નવા દ્રશ્યોથી વાતાવરણ ધમધમી રહ્યું. સાતમા
દિવસે વિશેષ પ્રકારે શોભા કરી, ઉમંગ ભરે એની પૂજા
અર્ચા કરી સૌ પોતપોતાના ગૃહે સિધાવ્યા. રાજા-પ્રજા
પરસ્પર પ્રીતિમાં વૃદ્ધિ કરી છુટા પડ્યા.

કેટલાક દિવસ પછી અશ્વ ખેલાવી પાછા ફરતાં દુસુહરાજ
જ્યાં ઈંદ્રધ્વજ રોપ્યો હતો તે સ્થાને આવી ચઢ્યો. થોડા
દિવસ પહેલાંનો સઘળો સમારંભ તેની સક્ષુઓ સમીપ
ખડો થયો. જે થાંભલાને વિવિધ રંગોથી રંગી પુષ્પ-ધનથી
અલંકૃત કરી અર્ચન સુદ્ધાં કરવામાં આવેલાં, તેના પર
આજે મળમૂત્ર થતાં નિરખ્યા. એકાદા ખુણામાં વૃક્ષનાં એક-
લવાયા ઠુંઠા સમી એની સ્થિતિ નિહાળી ! માણસોને તેના
પર પગ મૂકતા ને પાણી ઢોળતા દીકાં. આ દ્રશ્યથી એનું

આત્મજ્ઞાન બહુકી ઉઠ્યું. પ્રતિદિન જેના પાસમાં પડ્યા છતાં નમ્ર સ્વરૂપ જેવા વારો નહિં આવેલ એવા સંસારનું કારણું સ્વરૂપ નિહાળતાં મનોમંદિરમાંથી એકાએક વિચાર-સરણી વહી નિકળી.

કારમી શોભા દેહની પારકે પુદ્ગલે હોઇ,
હાથથી ઉતારી મુંદ્રડી જીમ ભરત નરેસર જોઇ. ૧

કારમો રૂપ સંસારનો મત કરઉ ગર્વ શુભાન,
વિણુસતાં ખિણુ વેલા નહીં જોવો સનતકુમાર. ૨

કારમી રિદ્ધિ સંસારમેં ખિણુમાંહે ખુટી જાય,
ચંડાળ ઘર ચાકર રહ્યો પાણી આણુયોરે હરિચંદ્રાય ૩

કારમો રાજ સંસારમેં દીસતા સુખ એકવાર,
સુભૂમ ને પ્રભાદત્ત બે ગયા સાતમી નરક મઝાર. ૪

કારમો સગપણુ કામિની મારિયો નિજ ભરતાર,
રાયપસૈણી સૂત્રમેં જોવો સૂરીકંતા નાર. ૫

અરરર ! આવા આ વિષમ સંસારમાં મારી હજી પર્ચત મરણલતા કેમ ટકી રહી છે ? હજી મને આ માયાવી સુખની તૃપ્તિ કેમ થતી નથી ? આજે ઇંદ્રધ્વજની જે દશા થઇ તે મોડી વહેલી મારીપણુ થવાની એલું જાન કેમ નથી આવતું ? અફસોસ ! આત્મન ! જરૂર માની લે કે ‘એક દિવસ એવો આવશે જ.’ મરણ આવશે એ તો સૌ કોઇ જાણે છે ફક્ત ક્યારે આવશે એટલું જ માત્ર નથી જાણતા. કાયા

પડવાની તો અવશ્ય છે છતાં તેની ચોક્કસ મિતિ નથી માહુમ તો પછી સુરાતું એ કર્તવ્ય નથી કે એને માટે તૈયારી કરતાં રહેવું-પાથેય બાંધી રાખવું ?

હે આત્મનૃ ! હવે જાગૃત થા, પ્રમાદ ખંખેરી નાંખ, જાગ્યો ત્યાંથી પ્રભાત માની સત્યના પંથે વળ. દેહના જતનમાં છાંદગીનો પોણો કાળ ગુમાવ્યો. એટલાથી સંતોષ માની હવે આત્મકલ્યાણ તરફ સુખ ફેરવ. પૌદ્ગલિક સુખો એ ઝાંઝવાના જળ સમા સરવાળે વૃથા છે. એ સુખો નથી પણ સુખાભાસ છે. શાશ્વત સુખ તો આત્મિક ઉન્નતિમાં સમાયું છે. જે માર્ગે રાજવૈભવ ત્યાગી તીર્થંકર ગણધર આદિ મહાન પુરૂષો ગયા એજ એનો સીધો રસ્તો છે.. એા ઇંદ્રધ્વજ ! અરે એા મલિન વસ્તુઓથી લેપાયલા સ્થંભ ! ખરેખર તું આજે મારા શુરૂપ નિવડયો. સત્યની ઝાંખી કરાવી આત્મપંથે પ્રેરનાર તુંજ કોઇ અનેરો દીવ્ય સ્થંભ છે !

બસ, જયરાજનો નિર્ધાર એ સ્થંભની સાક્ષીએ થઈ ચુક્યો. આખરે નામ પ્રમાણે કર્મરાજપર પણ જય મેળવ્યો ખરો ! તેજ સમયે શુભમાળા તેમજ પુત્રોને બોલાવી ઘટતી બલામણ કરી પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. મંત્રીને બોલાવી યુવરાજ માટે રાજગાદીની આસા દીધી. સ્નેહના પડદા આડે આવે તેવી પરિસ્થિતિ જ રહેવા ન દીધી.

શાસનદેવી પ્રત્યક્ષ થઈ સાધુનો વેશ સમર્પણ કરી

વિદ્યાય થઈ. દ્વિમુખરાજે-જયરાજે પ્રત્યેકબુદ્ધ થતાં નૂતન જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો. હવે તેમને સાર્થકે જગત્ આત્મસમ ભાસવા લાગ્યું. સંયમનો રસ સ્વયં પીતા અને અન્યને પાન કરાવતાં પૃથ્વીતળ પર વિહરવા લાગ્યા.

ભૂપ વિજ્ઞાનવીર ! એ દુમુદ્ધ પ્રત્યેકબુદ્ધ હું પોતેજ. સૃષ્ટિતળપર વિચરતાં આ પ્રાસાદમાં કુદરતી રીતે આગમન થયું. સરખાનો યોગ મલ્યો અને મુનિ શ્રી કરકંડુની જીવન ઘટના, રસ ઝરતી ગિરામાં શ્રવણ કરી એટલે આપના આગ્રહથી મારી દુંકી કથા જડીઆળ્યા તેવા શબ્દ મિશ્રણથી કહી સંભળાવી.

સંત પુરૂષો ! આપશ્રીના ચરિત્રોમાંથી મારા જેવાને તો ઘણું શિક્ષણ પ્રાપ્ત થતું જાય છે. જ્ઞાસાવૃત્તિ વધુ સતેજ થતી જાય છે. સદ્બુદ્ધિએ કરેલ પ્રયાસ વૃથા નથી જ જતો. આપ ઉભયના ઉપકારને જરા પણ વિસયાં વગર આવતી કાલે આ ત્રીજા મહાત્માનું જીવન સાંભળવા વિનંતિ કરું તો તેનો તેઓ અસ્વીકાર નહીં જ કરે !

પ્રકરણ ૨૦

કામી શું ન કરે !

“આત્માના પરિપુષ્કારમાં કામને પ્રથમ નંબરે મૂકવામાં આવેલ છે તે મથાર્ય છે. કામ યાને વિષય-લાલસાડી મદિરાના ધેનમાં પાગલ બનેલ જીવ, ધર્મ-નીતિ અને બ્યવહાર-મર્યાદા સૌ કંઈ વીસરી જાય છે. એને મન કરણીય અને અકરણીય વસ્તુઓનો વિવેક રજમાત્ર હોતો નથી. લોકાપવાદરૂપ બીતિ કે માણસાઈના અંગરૂપ લગ્ન તેના લુપ્તા અંતરમાં શોધ્યા પશુ જડતા નથી. સદરાના રણુસમી શુષ્કતા જ સર્વત્ર પ્રસરી રહેલ હોય છે. તેથી જ નીતિ વિચારદોની તેને માટે ધ્રુવડ અને કાગડા કરતાં પશુ વધારે કડુ એવી અંધપશુની અખાયેલી ઉપમા અક્ષરશઃ સાચી પડે છે. ધ્રુવડ દિવસના જ જોષ શકતું નથી જ્યારે કાગડો માત્ર રાત્રિના જ દેખી શકતો નથી; પરંતુ જે વિષયાંધ છે તે તો દિવસે કે રાતે કયારે પશુ જોષ શકતો નથી, એટલે સર્વ કાળ અંધત્વ જ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે.”

આ પ વડિલ થઈ શું ઉચરી રહ્યાં છો ? શું ધરતી રસાતળ જવા તો નથી બેઠીને ! કિંવા પૂર્વદિશાને ત્યાગી સવિતાદેવ પશ્ચિમદિશામાંથી ઉગવાનું નથી શરૂ કરતાં ને ? વડિલના મુખમાંથી આજે આવાં વેણુ કેમ નિકળે છે ?

પ્રમદા ! ધરતી અને સૂર્ય ઉભયની સ્થિતિ પૂર્વવત્ છતાં હું જે ઠહી રહ્યો છું તે તો સત્ય છે. કર્મે બલે મને વડિલ બનાવ્યો પશુ મારે તે પદને ઠોકર મારી પ્રેમનાં

પૂજારીનું—ત્હારા સમી રૂપરાશીના ઇશકનું અને રૂં બિરૂદ મેળવવું છે. એ માટે હું તારી પાસે બિક્ષા માંગી રહ્યો છું.

રાજન્ ! આપ જેઠ તરિકે પિતાને સ્થાને હોઇ, લઘુ જ્ઞાતાની બાર્યા પ્રતિ સ્હેજ પણ સંકેત્ય ધર્યા વગર આવા શબ્દો ઉચરો છો એ ઉચિત નથી. સુદર્શન નગરના અધિપને એ છાજતું નથી. પ્રજાને પુત્રવત્ પાળનાર રાજાને મન તો પ્રજાની વહુ-દીકરી પોતાની પુત્રી તુલ્ય હોય ત્યાં પછી આ તો ન્હાના બાઇની વહુ. એના પ્રત્યે તો પોતાની પુત્રી તુલ્ય વર્તાવ જ શોભે ! એની પાસે ઇશક કે પ્રેમના પાઠો હરગીજ ન ઘટે. સમજી થઇ આપ આવી ગંભીર બૂલ ન કરો.

મદનરેખા ! ત્હારી પાસે હું આજે ધર્મ-નીતિના ઉંડા પાઠો પઢવા આવ્યો નથી. તેમ મારે હિતશિક્ષાઓ શ્રવણ કરવાની પણ કંઈ જરૂર નથી. જ્યારથી રાજકુળમાં ત્હારા કમળસમા પનોતાં પગલાં થયાં, અને વિવેકમોહક લાવણ્યતાપૂર્ણ સુખાર્વિંદના પ્રથમ દર્શન થયાં ત્યારથી જ મારા હૃદયની તું ચોર બની છે. તે ઘટિકાથી જ તારો આ જેઠ વડિલ મટી રસિક બન્યો છે. તારા સરખા પુષ્પ પાછળ શું જરૂર કરનાર જમર બન્યો છે. આજે જો કે એ વાતને ઘણો સમય વીતી ગયો છે; છતાં અંતરમાંથી તારી છબી હજી પણ બુસાઇ નથી. દરમીઆન તું તો એક અર્લકની માતા પણ થઇ ચુકી; છતાં આજે પણ મારા મનોમંદિરમાં તારું ઉચ્ચ સ્થાન છે. તેથી તો મેં અનેક પ્રસંગો સાધી,

દાસીદ્વારા ચીર, પટોળાં, દેશભી સુંદર સાડીઓ અને કિંમતી આભૂષણો અર્પી તાઈં મન મનાવવા સાડ કેટલીયે વાર પ્રયત્નો સેવ્યા છે. પ્રગટેલ વિષયાભિને સંમતિરૂપ શીતવારિનો સ્પર્શ થયા વગર તે યુગ્માવાનો નથી; માટે માનિની ! સત્વર આ ચીરકાળના યાચકની તૃપ્તિને પૂર્ણ કર.

મહનરેખા શુ' જવાબ આપે છે તે જાણવા પૂર્વે
તેણીના પૂર્વ ઇતિહાસથી જરા વાકેફગાર થવાની જરૂર છે.

અવંતિ દેશમાં ઉજ્જવેણીના મુખ્ય રાજ્ય ઉપરાંત બીજા સંખ્યાબંધ ખંડીયા રાજ્યો અને કેટલાક સ્વતંત્ર રાજ્યો પણ તેમાં આવેલાં હતાં. આવું જ એક રાજ્ય જે સુદર્શનપુરના નામે જોળખાતું. એના વૈભવનું વર્ણન કરતાં કવિશ્રીએ ઘણી ઘણી બાબતો પર પ્રકાશ પાડ્યો છે; પણ અત્રે તો કેટલાક ઉતારા આપી સંતોષ માનીશું. વાચક એટલું તો સહજ સમજી શકે કે રાજધાનીનું નગર હોવાથી સમૃદ્ધિમાં ખામી ન જ હોય.

નગર સુદરસણ અતી બલો ખડુ રિદ્ધ સમૃદ્ધ;   ૨
 વારૂ વસે વિવહારિયા દેશ દેશ પરિસિદ્ધ.   ૨
 ઉંચા મંદિર માળીયા ઉંચા પરસાદ;   ૩
 હંડ ઉપરી ધન લાહિ વળી કરે સ્વર્ગ શું વાદ.   ૩

કિંહા ઠણિ ઘડીયાલે ઘડી વાજે વારંવાર;
કાલ જગાવે લોકને રહિજ્યેા હસીયાર. ૧૧

કિંહાં કણી વળિ નૌભત તણા બાજે નિસાન;
ધર્મકરેા જિણુવર તણેા લોક ને કરે જાણુ. ૧૨

x x x
કિંહાં કિણુ વૈઠા ચુંતરે કાળ કોટવાલ;
ઝઘડો ભાંજે લોકનો ન હ્યે લાંચ વિચાલ. ૧૪

કિંહાં કણે દોસી કાપડા વેચે પટકુળ,
જેમ તેમ સાદું મેળવે દલાલ વાતુલ. ૧૫

કિંહાં કિણુ વૈઠા જૈહરી જવહર લેઇ જોઇ;
મોતી માણુક લાલડે, લાલ પામે સોઇ. ૧૬

x x x
કિંહાં કિણુ સખરા સુરહીએ ચોળા ચંબેલ;
મહમહતા માંડયા ઘણા મોગરેલ કુલેલ. ૧૮

કિંહાં ઘંટા રણુકે દેહરે જિન બિંબ વિચિત્ર;
શ્રાવક સનાત્ર પૂજા કરે કરે જન્મ પવિત્ર. ૧૯

કિંહાં કિણુ સાધુને સાધવી બૈઠા પોશાળ;
દૈ ભવિયણુ ને દેશના વાંચે સૂત્ર રસાળ. ૨૦

કિંહાં કાળ સુલ્લાં પઢે કિતાબ કુરાન,
કિંહા વળી ખાણુ વેદીયા ભણે વેદ પુરાણ. ૨૧

કિંહા બાજર બાળ પડે કિંહા ગીત ને ગાન,
કિંહાં પવાડા ગાઇએ કીહાં દીજે દાન. ૨૨

કિંહાં ધાનના ઢિંગલા માંડીયા કિંહાં ખંડના ગંજ
કિંહાં ઘી તેલ કુંડા ભર્યા કિંહાં કાષ્ટના પુંજ. ૨૩

ચૈરાશી ચૈાટા બલા, બલા પોલિ પ્રકાર,
બલા બાબર ત્રિપોલીયા, બલા સકળ પ્રકાર. ૨૪

રાજ્ય સિંહાસન પર મણિરથ નામા શૂરો રાજવી
શોભતો હતો. તેને યુગબાહુ કરીને એક લઘુ બાંધવ હતો.
જે મહારથીઓમાં અત્રેસર હોઇ હાલ યુવરાજ પદે હતો.
યુગબાહુને મદનરેખા જેનું નામ છે એવી, રૂપમાં ઇંદ્રની
રંભાને પણ શરમાવે, અને શીયલવ્રત રૂપી મધુર વાસથી
જેની કીર્તિ દશોદિશ પ્રસરી ચુકી છે તેવી ભાર્યા હતી.
યુગબાહુ સાથે તેનો પ્રેમ એટલો તો દ્રઢ હતો કે ઇતરને
તે આલંબન રૂપ બનતો. દંપતીના અત્રુટ સ્નેહનું બાણ
મૂર્તિમંત પ્રતિબિંબજ ન હોય એવા ગૌરવર્ણી મુખ
પ્રભાથી શોભતા પુત્રનો જન્મ તેમને ઘેર થોડા સમય પૂર્વે
થયો હતો. શુભ ચોઘડીયે શશી સમ ઉજ્જવળ કાંતિથી
પ્રેરાઇ એનું ચંદ્રચંદ્ર નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. તે પણ
દ્વિતીયાના ચંદ્રની જેમ પ્રતિદિન વૃદ્ધિને પામતો હતો.

પુત્રના જન્મ પછી સતી મદનરેખા, દેવગુરૂની સેવા
સુશ્રુષામાં અને સમ્યક્ત્વ મૂળ શ્રાવક ધર્મના પાલનમાં
સદૈવ ઉચ્ચુકત રહેતી. જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વોની અચાથી
બંતે બધું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતી અને અંતઃપુરના નારીગણમાં
એના કિરણો પ્રસરાવતી. પોતાના કોકિલ કંઠથી કેટલીયે
વાર સારા રાજમંદિરમાં શીલવ્રત-નારીધર્મ અને સતી
સ્ત્રીના શબ્દગાર સૂચક સંગીતો ગાઇ, સર્વના હૃદયમાં

આનંદ રેલાવતી. આ રીતે તેણીની કીર્તિ સર્વત્ર ગવાઇ રહી હતી.

મણિરથ ભૂપના કર્ણે આ વાત પહોંચી એટલે તેનું મન ચક્રોળે ચડ્યું. તે એક શૂરવીર રાજવી હોવા છતાં લંપટ સ્વભાવી હતો. મહનરેખા પરણીને આવી ત્યારથી જ તેના અલૌકિક રૂપથી તેની દાઢ સળકી હતી; છતાં વ્યવહારની મર્યાદાથી આજ લગી તે કંઈપણ કરી શક્યો નહોતો, પણ જ્યારથી સતી શિરોમણિ મહનરેખાના સુકૃત્યો રૂપી કુસુમેની પરાગ વાયુવેગે સર્વત્ર પ્રસરવા માંડી ત્યારથી તેનો શમી ગયેલો કામાગ્નિ પુનઃ પ્રજ્વલિત થઈ ઉઠ્યો. અને એન કેન પ્રકારેણ લોગ માણુવાની તેને પ્રબળ ઉત્કંઠા થઈ આવી. રાજકાજના પ્રશ્નોને અભરાઈએ ચઢાવી કેવળ મહનરેખાની માળા જપવી શરૂ કરી. તેણીની એક દાસીને સાધી, જૂઠા જૂઠા નિમિત્તે વસ્ત્રાલંકારોની અને ફળકુલોની લેટો મોકલવા માંડી. સતીને લલચાવવાના આ રીતે શેતરંજ મંડાયા. મહનરેખાને સ્વપ્ને પણ વડિલની આ બદતર ઇચ્છાનો આભાસ સરખો પણ નહોતો. એટલે જેઠને સ્વશુર સમ પૂજ્ય ગણતી. તેણી એ સર્વ લેટો હર્ષપૂર્વક ગ્રહણ કરવા લાગી. દાસી પણ તેમાં સાનુભૂતિ દેતી ઉભયને જુદું જ સમજાવી સ્વાર્થ સાધવા લાગી.

મણિરથને ચોક્કસ પ્રતીતિ થઈ ચુકી કે પાસા પોખાર પડવાની સુવર્ણ ઘટિકા આવી ચુકી છે. મારી આટ આટલી બક્ષીસો સ્વીકારવાથી તેણીનું મન જરૂર મારા પ્રતિ વધ્યું છે.

માટે હવે પ્રત્યક્ષ માંગણીનો સમય ઉપલબ્ધ થયો છે, એટલે સુવરાજની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, એકાંત સાધી તે રાણી મદનરેખાના આવાસે જઈ પહોંચ્યો. દાસી તો તેના હાથમાં હતી એટલે ઝટ રાણી સમીપ પહોંચી જઈ વાત નિવેદન કરવા તત્પર બન્યો. પ્રથમ ક્ષણે સાંભળતાં રાણીને આશ્ચર્ય થયું કે કોઈવાર નહિં ને આમ એકાએક-વળી પતિની ગેરહાજરીમાં વડિલશ્રીને પધારવાનું શું પ્રયોજન હશે ! છતાં કુલીન અબળાને ઈતર કોઈપણ જાતની આશંકા આણવાનું કારણ ન હોવાથી ‘કંઈ અગત્યનું કામ હશે’ એમ ધારી, પોતાની વસ્ત્રમર્યાદા સાચવી લઈ, વડિલનો વિનય કરતાં એક બાજુ ઉભી રહી. રાજવી મંથિરથે આવાસમાં પગ મૂક્યો તે વેળા તેને સહજ ક્ષોભ તો થયો છતાં કાર્યનિષ્પત્તિની નજીક આવતી ક્ષણો નિરખતાં એની તેણે ઝાઝી પરવા ન કરી. દાસી લાગ જોઈને સત્વર બહાર સિધાવી ગઈ. ભૂપને જોઈતો એકાંત પ્રાપ્ત થયો. લાંબા-કાળની અભિલાષા રૂપી વરાળ એના મુખમાંથી બહિર્ગત થવા લાગી. જે પ્રારંભમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ.

હં, ત્યારે વડિલશ્રી ! આપનાં મોકલેલાં સર્વ ઉપહારો એ એક જાતની પ્રપંચજાળ હતી એમને ! કામી-જનો કેવા કપટી હોય છે ! પ્રભુ, આ શું થવા બેઠું છે ! સ્વેતતાના પડદા પાછળ કૃષ્ણતાના કેવા ઘર જામ્યા હોય છે ! મુરખી, હજુ આપ આ કુળની કીર્તિને મરીનો કૂચ ફેરવવાવાળા કાર્યથી પરાંગમુખ બનો. લઘુબંધુની

આર્યાને જ્યાં પુત્રી તુલ્ય જોવાના ધર્મ-નીતિના ફરમાન છે ત્યાં આપ વિકારી દ્રષ્ટિને ઉત્તેજિત ન બનાવો. વ્યવહાર જે કાર્યને તિરસ્કારે છે તેને આપ પ્રજના નાથ બની હાથ ન ધરો. એમાં કુળ-માન-ધન અને સ્નેહની હાનિ સિવાય કંઈજ સાર નથી ! કદાચ મારું રૂપ તમેને ઘેલું બનાવતું હશે અને મારા ગાત્રો તમારા રોમેરોમમાં કંઈ અકથ્ય જાડુ જન્માવતા હશે છતાં હું સત્ય કહું છું કે એ બાહ્ય દેખાતા સુંદર દેહમાં માંસના લોચા, રક્ત અને ગંધાતી વિષ્ટા કે જેને જોઈ ઘૃણા ઉપજે-સિવાય અન્ય કંઈ જ સારજૂત વસ્તુ નથી. અન્ય લલનાઓથી મારું શરીર જૂઠા પ્રકારે નથી ઘડાયું. વિવિધ રંગી ખ્યાલામાં વિવિધ રૂપે દેખાતો સુરખો જેમ સ્વાદમાં સરખો જ હોય છે તેમ નામકર્મે ઉપજવેલ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની માયા પુતળીઓ રૂપી કૃતિઓ સરવાળે સરખી જ જાતના બાહ્ય દ્રષ્ટિયે મનાતા સુખને આપે છે. તત્ત્વદ્રષ્ટિરૂપી સુક્ષ્મદર્શક યંત્રે જોતાં એ સુખ નથી પણ સુખનો આભાસ માત્ર છે. જ્યાં આવી વિષમ અને વિકૃત સ્થિતિ વર્તે છે, ત્યાં ઓ પૂજ્ય વડીલ, આપ શામાટે સુગ્ધ થાઓ છો ? આપની માન્યતામાં ફેરફાર કરો એટલે આપ દિવસના પ્રકાશસમું નિર્મળ સત્ય જોઈ શકશો. કામ એ તો ક્ષણનો ઉભરો માત્ર છે !

ભામિની ! આજે હું ત્હારી સાચી, ને સાંભળતાં મનોહર લાગે તેવી શિખામણો અહણુ કરવા નથી આવ્યો. આજે મારું મન પણ એમાં નથી. એટલે એના ખરાપણાના

તોલમાં હું નહોં પડું. મારે તો ગમે તે લોગે ત્હારી સાથે
વિલાસ માણવાના કોડ છે જે પૂર્ણ કર્યે જ શાંતિ થશે.
પછી એમાં કુળ, યશ કે આ દેહની આહૂતિ કાં ન અપાય ?

રાજન્ ! હવે હું સ્પષ્ટપણે કહું છું કે આપની આશા
આ ભવમાં તો તૃપ્ત થવાની નથી જ. કોઇ પણ રીતે
' શીલં વપુર્મૂષણં ' એ મારો જીવન મંત્ર છે; અને આપના
સધુ બંધવ યુગળાહુ મારા પ્રિય ભરથાર હોવાથી મારે
કોઈની અગત્ય નથી. મને તેમનાથી સંપૂર્ણ સંતોષ છે. અને—

પાદપા દ્વ શુષ્યંતિ સ્મરાગ્નિ જ્વાલિતાડપિ ।

શીલમાનં ન મુંચન્તિ સદાચારાઃ કુલાંગનાઃ ॥

આ બોધપાઠ બચપણથી જ મને ગોખાવવામાં આવ્યો
છે એટલે એવા સબળ સુકાનને છોડી બીજી કોઇ લાલચોના
વમળમાં અટવાવાની મારી ઇચ્છા નથી. આપને બીજું કંઈ
કાર્ય ન હોય તો હું કહું છું કે આપ અહીંથી એકદમ
સિધાવી જાઓ. એમાં જ આપનું શ્રેય છે.

સતીની બુસ્સાદાર વાણી સાંભળીને રાજા ઠંડો થઇ
ગયો. મદનરેખાના તેજદાર સુભાષિત સામે દલીલ ન
જડવાથી તે સમયે તો ત્યાંથી ખસી જવાનું તેણે યોગ્ય
માન્યું. પરંતુ મનમાં નિર્ધાર કર્યો કે ભાઈ જીવતાં આ
મદનરેખા હસ્તગત થવાની નથી એટલે પ્રથમ ભાઈરૂપી
કંટક દૂર કરવો ઘટે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

એ સૌ પૌદ્ગલિક તરંગો છે.

“ અહા ! વાસનાનો પ્રેયો આત્મા થું થું કાર્યો કરે છે ! કર્મ-રાજના તાબામાં રહી કેવા કેવા નાચ કરી દેખાડે છે ‘ અમર ના કોઈની કામા ’ એ વાત દિવા જેવી જાણુવા છતાં અને ‘ જીવનનો કંઈ બચ્સો નહિ ’ એ વાક્યને વેદ સમ માનવા છતાં આચરતી વેળા એનું કેવું વિસ્મરણ કરી દે છે ! ઉદય કિંવા વેદતી સમયે જીવ કર્મોની અને તેના દારૂથી વિપાકોની વિચારણા કરે કરી તત્સંબંધે જે પશ્ચાતાપ આદરે છે એ કરતાં એના બંધ સમયે જ અપ પશુ વિચારણા કરતો રહે તો કેવું સારું ! કે જેથી પશ્ચાતાપનું કારણ જ ન રહે. ”

કેમ પ્રિયા, આજે આપણે ઉદ્યાનકોડા અર્થે નિક-જીશું ? વસંત રતુની પધરામણી તો કેવારનીય થઇ ચુકી છે, તો પછી કુદરતનો એ અનુપમ આનંદ વ્યર્થ શુભાવવાનું થું પ્રયોજન !

નાથ ! આપ સુખેથી સિધાવો, મારી શરીર સ્થિતિ જોતાં મને અહીં રહેવામાં જ ઠીક લાગે છે.

આજે ત્હારા સરખી વિશાળ પ્રજાના મુખમાં આવા નિસ્તેજ શબ્દો શા ? વસંતની મોજ એકલવાયી સાંભળી છે ખરી ! કવિકૃત વર્ણનમાં એ રતુ પ્રેમીયુગલો માટેની છે એવો સ્પષ્ટ ભાવ તરી આવે છે. જો સાંભળ :

રસિયા જેલે બાગમેં, ગાઈ રાગ વસંત. સુરંઝા જેલણી
 બઉલસિરી જાઈ જૂઈ, કુંદ અને મચકુંદ.   ,,
 ચંપક પાડલ માલતી, કુલ રહિયા અરવિંદ.   ,,
 મરૂંદ દમણ કે મોગરો, સખકુલી બનરાય.   ,,
 એક ન કૂલી કેતકી, પિઉ જીન હરણ ન થય.   ,,
 આંબા મઉર્ચા અતિભલા, માંજરિ લાગા સાર.   ,,
 કોયલ ઠરે ટહૂકડા, ચિંહું દિસ ભમર શુંજાર.   ,,

વળી દેહ સ્થિતિમાં શું વિમાસણ છે ! શું ગર્ભા-
 વસ્થામાં નારી, પોતાના પતિ સહ બાગ-બગિચામાં પણ ન
 જઈ શકે ! કુલીન ક્ષત્રિયાણીને આવા બંધન હોય ખરાં ?
 વળી તહારા ‘પુર્ણિમાનો ચંદ્ર’ દેખવારૂપ સ્વપ્નથી જ
 સિદ્ધ થાય છે કે ગર્ભમાં આવનાર છવ કોઈ પ્રતાપી
 અને તેજસ્વી છે. ગર્ભધારણ પછી ત્રીજા મહીને થયેલા
 દોહદ પ્રતિ તુંજ દ્રષ્ટિ કરીજોને કે ‘જિનવર પૂજા’ અને
 ‘સુપાત્ર દાન’ જેવી શુભ ઇચ્છાઓ થવી એ કોઈ પુન્ય-
 વંતના આગમનની નિશાની વિના સંભવે છે ખરી ?

તો પછી પદ્મિની ! એના સુપુત્રની જાયા થવાના
 સર્જીત ભાગ્યવાળાં તમારે ગર્ભાવસ્થાનો કાળ નૈસર્ગિક
 કુદરતના આંગણે આનંદ પ્રમોદમાં વ્યતીત કરવો ઘટે
 કે કેવળ માનવ રચિત આવાસોરૂપી પિંજરાના એકાદા
 ભાગમાં ગોંધાઈ રહીને ! માટે હું ઇચ્છું છું કે સ્નેહી

કંતની પ્રેમયાચના સ્વીકારશે. અગર અન્ય કંઈ બ્યાધિ હોય તો સત્વર નિવેદિત કરશે.

પ્રાણાધાર ! આપની ઇચ્છા એમજ છે તો મને કંઈ વાંધો નથી. પતિની છાયામાં વસવાનું કિંવા હરવા-ફરવાનું કંઈ કુળ-કામિની અભિવાંછે નહિં ? મેં તો સહજ અનિચ્છા દર્શાવી હતી તેમાં આપે તો સમજુતી રૂપી સુંદર સરોવરનું પાન કરાવ્યું. પ્રભુ પ્રત્યે મારી તો અહોનિશ એજ પ્રાર્થના છે કે મારા સરખી દાસીપર આપ સરખા હિતવત્સલ અને અભંગ પ્રેમાળની સદા અમીદ્રષ્ટિ રહે.

વાહરે વાહ, કામદેવના મસ્તકમાં જગતી રેખા સમી રેખાવાળી મદનરેખા ! તેં તો ઠીક રેખા દોરી. બુદ્ધિ વૈભવ તે આનું નામ ! પ્રથમ પ્રેમરૂપી અદ્ભુત રસીયે ખાંધી પછી આવા મધુરા વાગ્બાણો છોડવા છતાં એને પ્રભુ પ્રત્યેની પ્રાર્થનામાં ગોઠવવું. વાહ કેવું કૌશલ્ય ? જૈન સિદ્ધાંતમાં પતિ એ પતિની દાસી સમી છે એમ શોધ્યું પણ જડે તેમ નથી. ત્યાં તો ડગલે પગલે, ધર્મ અર્થ અને કામ રૂપ ત્રિવર્ગની સાધનામાં સહચરી, સમાન કક્ષા ધારિણી તરિકેના ઉલ્લેખો નજરે પડે છે. એટલે મારાથી ત્હારી ગણના દાસી રૂપે થવાની જ કે દહાડે છે ? બાકી મોહમાયાના શબ્દલાલિત્યો અને વાણીવિલાસના વિનોદો એ પણ એક જાતનો અભિનય છે જે તમે આજે આખાદ ભજવેલો છે.

નાથ ! તમેએ પણ મારા શબ્દોમાંથી કંઈ જુદાજ

જાવો તારવી મારી ઠીક બનાવટ કરવા માંડી છે ! આ વેળા કઇ વસંતનો મનોહર કાળ વ્યતીત થવાનો છે ? મારી સમજ મુજબ સમયની કિંમત માત્ર વિદ્યાર્થીગણ, વા ભૂત્ય સમુદાય અથવા તો કર્મચારી વર્ગને જ લાગુ પડતી હશે ! કદાચ અમારી નારી જાત માટે એનું માપ રાખવાનું ફરજિયાત નિર્માયું હશે. આપ સરખા યુવરાજ માટે તેમાં પ્રથમથી જ અપવાદ રખાયો હશે નહિં વાર ?

રમણી ! તમારી મીઠી વાતડીએ તો મારું હાન ભુલાવ્યું. સમય બહુ થઇ ગયો છે માટે ચાલો સત્વર સજ્જ થાવ.

આ રીતે ગર્ભવતી મદનરેખા સ્વપતિ યુગબાહુ સહ કીડાકેલિ અર્થે પુષ્પોદ્યાનના માર્ગે વળ્યાં. માર્ગે વસંતરતુના આગમનથી સચરાચર જગતમાં થયેલ પરિવર્તન નિહાળી, ઉદ્ભવેલ હર્ષાતિરેકતા નિરખી, ઘડીબર પથરાઇ રહેલ સ્વર્ગીયતાનાં દર્શન કરી ઉભય આત્મા આનંદવારિથી ભીંજ્યા. વિવિધ વર્ણી અનુપમ સુવાસને કેટલાય અંતર સુધી ફેલાવતા કુસુમોથી ભરેલા અને જાતજાતના વૃક્ષોથી શોભતા, થોડે થોડે અંતરે લતામંડપોથી વિભક્ત થયેલા, રમણીય આરામસ્થાનમાં દંપતીએ ઘણો કાળ વ્યતીત કર્યો. જ્યાં દશકો અને શતકો પશુ સરિતાના પ્રવાહ સમ જોતજોતામાં વહી જાય છે ત્યાં એક દિન વિતતાં શી વાર ? યુગબાહુ કુમારે ભોજનથી નિવૃત્ત થઇ નિશાકાળ બાગમાં જ ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. પુન્યવંતને પગલે પગલે

રિદ્ધિ એ ઉકિત અનુસાર એક કેળના પાદડાંથી આનંદ-
દન કરાયેલું સુંદર ગૃહ તૈયાર થઇ ગયું. અંગરક્ષક સિ-
વાયના વધારાના પરિવારને નગરમાં વિદાય કરી દીધો;
અને દિવસના પરિશ્રમથી ક્લાન્ત બનેલ યુવરાજ અમાપ
ગગન તળે, વાયુની મીઠી લહેરોને આસ્વાદતો નિદ્રાને
નિમંત્રણ કરતો, આજોટવા લાગ્યો. સતી મદનરેખા પણ
સ્વામીના ચરણ ચાંપતી બેઠી. સુંદરીના સુમધુર વાર્તાલાપ,
કુદરતી શુદ્ધ હવા અને નિશ્ચિંતતાએ અદ્યપકાળમાં જ નિદ્રા-
દેવીને આકર્ષી. એટલે મદનરેખા ત્યાંથી ઉઠી નજીકવર્તી
શય્યામાં પોઠી ગઇ. કદલીગૃહમાં દંપતી ભાવિ આશંકાના
જરા પણ ભાસ વગર મીઠી ઉંઘમાં પડ્યા. સંતોષીને
અન્ય ચિંતાવમળ શા ?

પણ ઉલ્ટાનું સુદૃઢ કરનાર, મનમાં જેનો ખ્યાલ
સરખો પણ ન થાય તેને પ્રત્યક્ષ કરી દેખાડનાર, ગર્વી
માનવીના 'હું કરું, હું કરું' રૂપ અજ્ઞાન પડળને તોડ-
નાર અને વિજળીની ગતિ કરતાં ચે જેના અશ્વે વધારે
ઝડપથી દોડે છે, એવા વિધિ-દેવથી આ પ્રેમી યુગલનું
સુખ જોયું ન ગયું. એણે તો કંઈ કંઈ નિમિત્તો ઉભા કરી
જગતના ઇતિહાસ પૃષ્ઠોમાં અવનવી રચના કરવી હતી.
એમાં અણુધાર્યા રંગો પૂરી અનેરા છતાં કર્ણ, દુઃખજનક
છતાં શૌર્યરૂપી સૌરભભાર્યા, નામશેષ કરનારા છતાં સતી-
ત્વનો અલેખ જગાડનારાં જીવન ચિત્રો દોરવા હતા, તેને
માનવી હૃદયોની મીઠી નિદ્રાનો યોગ ક્યાંથી પસંદ પડે ?

ચીરકાળથી અવસર સાધના ઝંખી રહેલા મણિરથને આ સમય સોના કરતાં વધુ કિંમતી લાગ્યો. આજની ઘડી તેને ભાઈરૂપી કટંક દૂર કરવા સારૂ શુભ શકુનવંતા ભાસી. મહનરેખાની પ્રાપ્તિમાં કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન એ બૂલી ગયો. કિંવા ભાવિ પ્રાબલ્યે બૂલાવ્યું ! ગમે તેમ પણ તે ખર્જ થકી ઉદ્યાનમાં દોડી આવ્યો. સંરક્ષકને પૂછ્યું કે યુવરાજ યુગબાહુ કયાં છે ? નમન કરતાં તેણે અંગુલિનિર્દેશથી કેળગૃહ દર્શાવ્યું. ધરણી પર ધમધમાટ કરતો ભૂપ વિના સંકોચે તેમાં દાખલ થયો. પતિ-પત્નિના એકાંત ભાગમાં જતાં પણ તેને લજ્જા ન આવી ! કામ-દશારૂપી ક્રીડાથી જેનું કલેવર ઘવાયું હોય તેને એ વિચાર પણ ક્યાંથી સંભવે ! અકસ્માતિક પગરવથી મહનરેખાની ચક્ષુઓ ખુલી ગઈ. યુગબાહુ નાગી ઉઠ્યો. વડિલબ્રાતાને સામે નિહાળતાં, કંઈક મહાનૂ સંકટ નગરપર આવ્યું હશે એમ કલ્પના કરતો શમ્યાનો ત્યાગ કરી, વડિલની મર્યાદા સાચવવા અર્થે ભાઈને પકડી શયનગૃહની સીમા બહાર જવા આગળ થયો. તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે પોતે જ્યેષ્ઠબંધુ ગણી જેને દોરી રહેલ છે તે આજે સહોદરપણાનો ભાવ તદ્દન વિસરી જઈ, અતિ દૂર સ્વભાષી શત્રુની ગરજ સારવા આવનાર નરપિશાચ છે.

મણિરથને ઉભયના જાગવાથી ઇષ્ટિત કાર્યમાં વિઘ્ન આવ્યું; છતાં આટલી જહેમત તેને નિષ્ફળ નહોતી જવા દેવી. આખું નહિં તો અડધું કાર્ય આજે તેને કોઈપણ

રસ્તે પતાવવું હતું. એટલે માયા-પ્રપંચ કેળવી યુવરાજને કહેવા માંડ્યું કે—યુગળાહુ ? ‘ નિશાકાળે બગિચામાં તને એકલો રહેલો બાણી, હૃષ્મન તરફથી ભય આવવાનો સંભવ વિચારી રક્ષા અર્થે મારે અત્રે આવવું પડ્યું. તને અહીં એકલો રહેવા દેવા માટે માફ મન માનવું નથી. માટે તું સત્વર નગરપ્રતિ ચાલ ’ આમ બળતે બળતું ગોઠવી દઇ યુગળાહુ એ સંબંધમાં કંઈ પણ ઉત્તર આપે તે પૂર્વે એકાએક પાછળથી તેની પીઠપર ઘા કર્યો. અણધાર્યા પ્રહારથી યુવરાજ ધરતીપર ઢળી પડ્યો. સ્વાર્થવશ જીવડાઓ બ્રાતા કે પિતાના સ્નેહને કેવી રીતે વિસરી ભય છે ! અરે ! ક્ષાત્રવૃત્તિને અને પુન્ય-પાપની આંકણીને કેવા પ્રકારે અભરાઈએ ચઢાવી દે છે તેનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે ! ‘ સ્વારથીયો સંસાર ’ કહેવાતું રહસ્ય આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. મદનરેખા બાંધત તથા છતાં વડિલની મર્યાદા સાચવવા અંદરના ઓરડામાં સચિત વદને બેઠી હતી. તેના મનમાં મહિરથના અચાનક આગમનથી સંક્ષોભ ઉદ્ભવ્યો હતો. હૃદયમાં મંથન ચાલી રહ્યું હતું કે એવો તે શો ભય આવી પડ્યો હશે કે ભૂપાળ આમ એકાએક બળતે જ વ્યવહારિક મર્યાદાને નેવે સુકી અમારા ખાનગી ગૃહમાં ઉપસ્થિત થઈ ગયા હશે ! મન શંકાના વસંતમાં પડ્યું. પૂર્વની વાતની ઝાંખી-સ્મૃતિ ચક્ષુ સમીપ તરવરી ત્યાં તો બહાર કોઈના પડવાનો અવાજ થયો. તેણી એકદમ બહાર દોડી આવી બુએ છે તો જેનો દેહ લોહીથી

તરબોળ થઇ રહ્યો છે એવા પોતાના સ્વામીનાથને ભૂમિપર દુઃખથી તરફડતા જોયા. દેખ્યું ન જાય તેવું દ્રશ્ય નિહાળતા તેણીના મુખમાંથી એક કારમી ચીસ નિકળી પડી. જોત-જોતામાં સંરક્ષક પુરૂષો દોડી આવે તે પહેલાં પેલો નર-પિશાચ ભૂપ તક સાધી વંજો માખી ગયો.

તરત જ સેવક ગણની મદદથી યુગબાહુને શબ્દાપર મુવાડી, ઘા પર પાટો બાંધી લોહી વહેતું અટકાવવા સતીએ યત્ન કર્યો. મહેનત સાવ નિષ્ફળ ન નિવડી. વહી જતા લોહીની ગતિ મંદ પડી; છતાં ઘા સખત હોવાથી કુમારની વેદના વધવા લાગી હતી. તરત જ નગર તરફ કુંવર ચંદ્રપશને વૈદ્ય સહિત તેડી લાવવા માણસો દોડાવ્યા. વર્ત્તિ રહેલ પરિસ્થિતિ પરથી અને મજિરથની ગેરહાજરીથી, મદનરેખાને ખાત્રી થઇ ચુકી કે આ નીચ કામ પોતાના જેઠનું જ છે; અને તે પણ કેવળ પોતાને પ્રાપ્ત કરવા અથેજ, મનમાં વિચારશ્રેણી ઉભરાતાં કામદેવની અનિયંત્રિત સત્તાનું લાન યથું. એ અનંગ કહેવાતા છતાં પ્રખર અંગવાળા કંદર્પરાજના વિલાસમાં લાન ભૂલેલ દશાનન યાદ આવ્યો. શ્રીમતીના આગ્રહથી સાધુપણું છોડી સહસ્થપણું ધારણ કરનાર આર્દ્રકુમાર નજર સામે ખડા થયાં. ગિરનાર પરની ગુફામાં રાજમતીના રૂપરાશિના દર્શને આત્મલાન ભૂલેલા રથનેમીનું દષ્ટાંત મનસપ્રિપર તાણું થયું. જ્ઞાની પુરૂષો 'નારિજાતિને નરજાતિ કરતાં આઠગણેા કામ હોય છે' એમ કહે છે; છતાં ઉપરના બધા દાખલા-

એમાં પતિત થનાર મ્હોટા ભાગે પુરુષોને જોઇ આશ્ચર્ય ઉદ્ભવ્યું ! છતાં એ બધામાં નિમિત્તભૂત સ્ત્રીજાતિનું રૂપ કે સૌન્દર્ય સિવાય અન્ય કંઇ નથી એમ સમજતાં મોહ-રાજના હાથમાં જકડાયેલા મજ્જિરથ પર દયા છુટી.

ત્યાં તે અંદ્રયશકુમાર અનુભવી વૈદ્યો સહિત આવી પહોંચ્યો. પિતાની દશા જોતાં તેનું હૃદય દ્રવી ઉઠ્યું, આંખ-માંથી શ્રાવણુ ભાદરવાની વર્ષા શરૂ થઇ. યુગબાહુની શક્તિ ક્ષીણ થતી ચાલી હતી. જ્યાં દોરી સંકેલાવાની તૈયારી હોય ત્યાં ઉપચારો શું કામ આવે ? અનુભવી હકીમો શું કરી શકે ? ‘તુટી તેની તુટી નહિ’ એ નિયમાનુસારે તેઓ હાથ ખંખેરી ઉભા થયા. સૌના અહેરા પર વિવાદની કાલિમા ફરી વળી.

પણ અહા ! અંધારી રાતના ગાઢ અંધકારમાં નભ પ્રદેશપર એકાદી આંદની પલકારા મારી પ્રકાશ ફેલાવતી ન હોય તેવા દેખાવને ધરતી સતી મદનરેખા, હૈયા સુધી શોકથી પૂરિત છતાં, એ દુઃખના ડુંગરને ધૈર્યતારૂપી વજ્રથી ભેદીને સૌને શાન્ત રહેવાની સુચના કરતી, પોતાના પ્રિયના મસ્તકને સ્વઅંકમાં સ્થાપન કરી કહેવા લાગી—પ્રાણેશ ! પૌદ્ગલિક તરંગોને હવે આપ ભૂલી જાવ. કાન્ત ! આ સંમયે આપ સર્વ સંસારી માયાને વિસારી મુકો. માત્ર ચિત્તમાં સમાધિનું અવલંબન કરો. હવેનું અતિ જરૂરી કાર્ય એજ છે કે નગરને, એમાં આવેલી રમ્ય હવેલીઓને, તમારા

યુવરાજ પદરૂપી અધિકારને, આ આપની દાસીને અને અલ્પવયસ્ક અંદ્રયશ પુત્રને તથાન ભૂલી જાવ. એ ચીજોની મોહકતા માટે કિંવા તેના ભાવિ માટે જરામાત્ર શોચ તમો ન કરો. એ સાથે મનમાંથી એ વાત પણ કઢાડી નાંખો કે આ ઘા તમારા વડિલ બંધુ મહિરથે કર્યો છે. એ તો નિમિત્ત કારણ માત્ર છે, બાકી આ સર્વ બાજુ ખેલનાર તો કર્મમંડળમાં શિરોમણી એવો મોહરાજ પોતે જ છે. એના પરિવારમાં સુખ્ય ભાગ ભજવતા રાગ અને દ્વેષ રૂપ બળવાન પુત્રોએ અને ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ-રૂપ પૌત્રોએ સારા જગતમાં ભયંકર ઘમસાણું જગાડ્યું છે. સારી આલમને ઘેનમાં નાંખી દીધી છે. કેાઈ વીરલા એમાંથી સુકત રહી ગયા છે. માની દયો કે મહિરથભાઈએ મહિરાનું પાન કરી વિશ્વાસઘાતથી આ ભાતૃહત્યાનું દારૂણ કાર્ય કરી નાંખ્યું છે. એમ ધારી દયો કે આપના આયુષ્યની દોરીનો છેડો નજીક હોવાથી એમનો એકાંદો ઘા આપના માટે મરણાંત કષ્ટજનક બની ચુક્યો છે. છતાં તેમના પ્રતિ દ્વેષ ધરી આત્માને ભારે ન કરશો. અમારા તરફ મોહ રાખી એવી ચિંતામાં હરગીજ ન પડશો કે ‘અમારું હવે શું થશે ?’ સર્વ જીવો કર્મને આધિન છે. અમારો બુદ્ધિથી અમારો માર્ગ અમો નિષ્કટંક બનાવી દઈશું; માટે એ બધી ચિંતા આ આણીની પળે દૂર ફેંકી દઈ, આપ સંમાધિમાં લીન બનો, સમતા રસમાં તરબોળ થાઓ. લાંબા સમયમાં જે શક્ય ન થઈ શક્યું તેની

થોડામાં સિદ્ધિ કરી લેવા ઉદ્ધુક્ત બનેા. સારી જીવરાશિને ખમાવી દી અર્થાત્ પરસ્પર થયેલ અપરાધની અંતરના નિર્મળ લાવથી ક્ષમા યાચી ‘ સર્વ મારા મિત્રો છે કોઈ માફે હુસ્મન નથી ’ એવા સર્વોત્તમ લાવને ધારી લ્યો.

આ ઘડી જોતજોતમાં હતી ન હતી થઇ જાય તે પૂર્વે દ્રવ્યરોગ કરતાં પણ જે અતિ કારમા લાવરોગો છે એના મહાન ધનવંતરી સમા શ્રી અરિહંતનું શરણુ સ્વીકારો. શરણુ રૂપ તેજ થઇ શકે છે કે જેઓએ લયનો સર્વથા જય કરેલો છે. જેઓ અન્યને નિર્ભય કરી શકે છે. ઘાતી કર્મોરૂપી વિશ્વના પ્રખર અરિઓને પરાલવ પમાડી લાવિ જીવોરૂપ ક્રમજોને અનુપમ યોધવારિથી નવપલ્લવિત કરનાર શ્રી અરિહંત પ્રભુના સ્મરણુ પછી આઠે કર્મોનો કાયમને સાફ કુટો કરી નાંખી, આત્માના મૂળ સ્વરૂપને પ્રકાશનાર સિદ્ધ પરમાત્માનું બીજું શરણુ ગ્રહો.

દશ દ્રષ્ટાંતથી જેની પ્રાપ્તિ હુર્લેલ દેખાડવામાં આવી છે એવા માનવલવમાં જેઓએ રમા અને રામાની રસિકતા જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગી દઇ, સંયમ પથનો બહુમાનપૂર્વક ઇતરને અવલંબનરૂપ યોધપાઠ અર્પીને—સ્વીકાર કરી આત્માર્થ સહ પરમાર્થ કાર્ય આરંભ્યું છે એવા સાધુ મહાત્માઓને ત્રીજા શરણુ તરિકે સ્વીકારો અને ચોથા તરિકે ઉક્ત કેવળી—સર્વજ્ઞોએ જે સિદ્ધાંતો આંકી, જે નિયમાવળીઓ બાંધી, જે ઉમદા તત્વોની શુંથણી કરી, જે લાલિત્ય

પૂર્ણ સરસ્વતી દેવીના અપ્રતિમ પ્રાસાદરૂપ મનોહર સા-
હિત્યનું સર્જન કરી, પૂર્વ પરંપરારૂપ ગ્રંથીથી જેના બંધ
બાંધી, ‘ધર્મરૂપ’ મહાન્ ઔષધ અર્પણ કર્યું છે તેનું
ચિંતવન કરો, કેવળીભાષિત-જન કથિત ધર્મની વારંવાર
પ્રાપ્તિ થાય એવું રટણ કરો. એ વિના આત્માના શા-
શ્વતા સુખો મળનાર નથી જ. એ ચાર શરણા લેવા એટલે
કેવળ માત્ર ગણગણી જવાનું ન સમજતાં. નાથ ! બીજી
સર્વ આળ-પંપાળને ફગાવી દઇ માત્ર એ ચારની જ વિ-
ચારણામાં તમારા મનરૂપ ચપળ તુરંગને નિયંત્રિત કરો.
‘જેવી મતિ તેવી ગતિ’ એ જનવાયકાને અનુલક્ષી ચિત્તને
દ્રઢતાથી તેમાંજ પરોવી રાખો. પંચપરમેષ્ઠિરૂપ મહામંગ-
ળકારી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરતા બાવ અને એકજ
મુદ્રાલેખને વળગી રહો કે—‘एगोऽहं नत्थि मे कोइ’ એટલે
કે ‘હું એકલો છું અને મારું કોઈ નથી.’

આ રીતે સતીની ઓજસ્વિતાભરી ગિરાથી યુગબાહુનું
અંતર સ્ફટિક સમું નિર્મળ બન્યું. બ્રાતા પ્રતિ રોષની
લાગણીઓના થર બામતા પૂર્વે જ જ્ઞાનરશ્મિથી તેમાંથીરાડા
પડી તેનો અધિકાંશે ભૂકો થઇ ગયો. : : માનસિક વિચાર
ધારા સંસારની અનિત્યતા પર વહી રહી. શુભ ધ્યાનમાં
દ્રઢતા દાખવી ટુંક સમયમાં તેનો આત્મા પ્રાપ્ત થયેલ દેહ-
પિંજરને સદાને માટે ત્યાંગી કોઈ નવિન સૃષ્ટિમાં નવા સ્વાંગ
સજવા પ્રયાણ કરી ગયો.

ગમે તેમ પણ ચંદ્રચંદ્ર કુમાર વયમાં તે બાળકજનને !
 પિતાના અવસાનથી એનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. આંખ-
 માંથી ચોધાર આંસુ પડવા શરૂ થયા. મદનરેખાનું હૃદય
 ચીરાઈ જતું હતું. નજર સામે અંધકારમય ભાવિને નિહા-
 ળતાં જ છાતી ફાટી પડતી હતી, છતાં ક્ષત્રીય કુલોત્પન્ના
 તે એક વીર નારી હતી. સમયશ હતી. માથે ભમી રહેલ
 મહાનુ વિપત્તિથી પૂરી જાણકાર હતી, એટલે રડવામાં નિશા
 ગાળીને હાથે કરીને સંકટનો લોગ બનવાની મૂર્ખાઈ તેણી
 કરે તેમ નહોતું. તરત જ તેણીએ કુંવરની અંશુલી થકી
 એકાંત ભાગમાં લઈ જઈ, પોતાના રૂપ ઉપર ભૂપ મણિ-
 રથની કપરી આંગ પડવાથી આ સારોયે અનર્થ નિપન્યો છે
 એ વાતને તેના હૃદયમાં ચથાર્થરૂપે ઠસાવી પોતે સ્વ-
 શીયળરક્ષા નિમિત્ત લેવા માંગતી દિશાને ઈશારો કરી, તેને
 હવે પછી ધરવી બેઠતી હિંમતનો ખ્યાલ આપી, કેટલીક
 ઘટિકા વીત્યા બાદ શુપ્તપણે ત્યાંથી તેણી ચાલી નિકળી.

બાકી રહેલી રજની તેણીએ ચાલવામાં જ પસાર કરો.
 કોઈ વાર મહેલના ઉમરા બહાર પગ મેલવાનો યોગ પ્રાપ્ત
 થયેલો નહિ અને જેની ઇચ્છા થતાં વાહન તૈયાર રહેતાં,
 એવી રાજરમણી, આજે ગર્ભાવસ્થાના છેલ્લા દિવસોમાં,
 દિનકર મહારાજના પ્રતાપવંતા રાજ્યમાં નહિ પણ નિશા-
 નાથની ગેરહાજરી સમી અંધારી રાત્રિમાં સુદર્શનપુરના
 સરજતાથી ગમન કરી શકાય તેવા કિંવા ઉપવનના મૃદુ-
 સ્પર્શી વનસ્પતિથી મનોહર બનેલા માર્ગે નહિ; પણ

જ્યાં પગથીનો એકાદો આછો લીંસોટો સરખો પણુ નથી અને યાં કાંકરા અથવા કાંટાના ઢગ જામ્યા છે એવા જંગલના અજ્ઞાન માર્ગે ચાલી જતી હતી. પરિશ્રમથી કાયા ટુટી પડતી હોય, અને કદલીગર્ભસમી કોમળ જંઘાઓ લથડીયા ખાતી હોય, ત્યાં પકડાઈ જવાની ધારતીથી જરામાત્ર વિસામો લેવા પુરતું અટકવાનું પણુ ક્યાંથી સૂઝે ! સ્વર્ગની રંભા કરતાં પણુ અધિક વૈભવશાલી રમણીની આ દશા ! ‘ વેળા વેળાની છાંયડી ’ તે આનું નામ. ‘ ટાળ્યાં નહિં રે ટળે, લખ્યા જે લલાટે લેખ ’ એ અક્ષરશઃ સાચું છે.

છતાં ક્ષત્રિય અખળા આજે વીરાંગના બની હતી. શીયળવ્રતરૂપી અણમૂલા, ચિંતામણી રત્નથી પણુ અધિક જેનો પ્રભાવ છે એવા અપૂર્વ રત્નનું તેણીએ રક્ષણ કરવાનું પણુ લીધું હતું. એને ઝુંટવવા તૈયાર થયેલ હુંટારા નૃપતિ મહિરથનો કોઈપણ માર્ગે પરાભવ કરવો હતો એટલે માર્ગનાં ડુંખો એને ડુંખરૂપ ક્યાંથી ભાસે ? સાહસિક રમણીના અડગ માનસ આગળ એ કષ્ટશ્રેણીના શા ગળ ? કેસરીસિંહ સામે મૃગવૃંદનું કેટલું બળ ! ચંદ્રચશ્ન સમા પુત્રરત્નનો રુનેહ, કેવળ સતીત્વનાં રક્ષણ માટે જે તરછાડી ચાલી નિકળી, તે વીર પ્રમદાને જંગલ પણુ મંગળરૂપ થઈ પડે તેમાં શી નવાઈ !

મધ્યાહ્ન સમય થતાં, તરૂંઓની શીતળ છાયાથી

રમણીય લાગતા એક સરોવર સમીપ તે આવી પહોંચી. અટવીના અન્નહુયા પ્રદેશમાં આવી પડી હતી; છતાં કુદરતી દ્રશ્ય નિરખી તેને આનંદ થયો. બધા લયને દૂર કરી તેણીએ એક ઘટ વૃક્ષની શીંગી છાયામાં આરામ અર્થે દેહને લંબાવી, થોડા કાળ સુધી જગતની તમામ જાન-જોને ભૂલી જઈ, કુદરતના ખોળામાં મીઠી નિદ્રાનું આસ્વાદન કર્યું.

જાગી ત્યારે સહસ્રરશ્મિ મહારાજની સત્તારી પશ્ચિમ દિશા તરફ વળી ચુકી હતી. આરામથી તેણીના અંગો-પાંગનો દુઃખાવો શાંત પડ્યો હતો. ધીમે ધીમે દેહમાં પુનઃ સ્ફૂર્તિ આવવા લાગી. ક્ષુધા પણ લાગી હતી; ધીમેથી તેણી ઉઠી, સમીપવર્તી સરોવરમાં જઈ, ઠંડા જળથી મુખનું પ્રક્ષાલન કરી નિકટમાં રહેલા વૃક્ષોપરથી પકવ ફળોનો સંગ્રહ કર્યો. ભીષણ અટવીમાં કંઈક દિલાસો આપનાર વૃક્ષ સિવાય બીજું કોઈ નહોતું. તેની શીતળ છાયામાં જઠરાગ્નિને શાંત પાડવા લાગી, સરના સ્વાદુ સલીલનું પાન કરતી થોડા કાળ સુધી આધિ-ઉપાધિની યાતનાઓ વિસરવા લાગી. સંધ્યાકાળનાં વધામણાં નજીક આવતાં નિરખી કેળનાં વિસ્તીર્ણ પર્ણો એકઠા કરી, એકાદા નિર્ભય સ્થળની પસંદગી કરી રાત્રિ વ્યતીત કરવાની તૈયારી કરતી, પ્રભુ સ્મરણમાં રક્ત બની.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

અણધારી આપદા.

“માનવી જેટલી ધારણાઓ કરે છે, જેટલા કિલ્લાઓ રચે છે કિંવા જેટલી ક્રિયાઓ કરવાનું કરાવે છે એ સર્વ જો સફળતાથી પાર પડતું હોત તો આજે તે ગર્જના ઉંચા શિખર પર ગર્જના કરતો હોત ! પણ તેમ બનતું નથી એટલે જ તેને પોતાની શક્તિની ન્યૂનતા ડાંખે છે. ભાવિ ધારણાની કે વિધિની ઘટનાની ભીતિ ધરવી પડે છે. તેથી જ આજે એના માનપર અંકુશ શોભી રહેલ છે.”

અહા ! આ બધું હું શું જોઉં છું ? દેહીપ્યમાન રત્નોથી શોભતા અને કિંમતી મણિઓથી અલંકૃત થયેલા મનોહર ઝોરડાઓમાં ચોતરફ સુંદર કારિગરીપૂર્ણ વાતાયનોથી દેવવિમાનનો ભાસ કરાવી રહેલ આ આવાસમાં માફ આગમન શીરીતે થયું ? આ તે સ્વપ્ન છે કે સત્ય ?

પ્રમદા ! મુંઝાવાની જરાપણ જરૂર નથી, કેમકે તમે સ્વપ્ન નથી નિરખી રહ્યા કિન્તુ સાચી સ્થિતિનું અવલોકન કરી રહ્યા છો. વિદ્યાધર પતિ મણિચૂડની રાજધાની રતનાવહુપુરી નામે આ સર્વ નગરોના શાણગાર સભી અને અલંકારપુરીને પણ રિદ્ધિસિદ્ધિમાં ટપી બાંધેલી નગરી છે, પ્રેમના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ સરખી તેને કમલાવતી નામે પ્રિયા હતી. તેણીને કોઈ વાતની ન્યૂનતા ન પડે અને એકાંત આનંદમાં લીન રહે એ ખાતર આ સુંદર મહાલયની

યોજના કરવામાં આવી હતી. એ રસિક દંપતીએ કેટલાયે વર્ષો આ સ્થાનમાં રહી સાંસારિક સુખો હુંટવામાં વીતાવ્યા બાદ ઉભયની પ્રતિરેખા સમા એક પુત્રનો તેમને ત્યાં જન્મ થયો. હર્ષિત હૃદયે તેનું ‘મણિપ્રભ’ એવું નામ ધામધુમ પૂર્વક સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. દ્વિતીયાના ચંદ્ર-સમ તે દિવસાનુદિવસ વૃદ્ધિંગત થવા લાગ્યો. વિધાત્રાને ‘કમલાવતી’ ના સુખની અસૂયા પ્રગટી એટલે હુંક સમયના વ્યાધિ દ્વારા તેણીનો કોળીયો કરી ગઇ. આ રીતે મણિપ્રભ રાજવીનો સ્નેહ સ્તંભ એકાએક તૂટી પડ્યો. મણિપ્રભની પાકી ઉમર થતાં સુધી તે વિરહી દશામાં વિરાગી જીવન જીવતાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો, છતાં પૂર્વની સ્મિતતા કદિ પણ તેના અહેરાપર રમતી પુનઃ જોવામાં ન આવી. મહિના પહેલાં “મણિપ્રભ” પુત્રને રાજ્યાસન પર બેસાડી તે રાજવીએ ત્યાગી જીવનનો ઉજ્જવળ પંથ સ્વીકાર્યો. નંદીશ્વરદ્વીપ પરના સાધ્વતા જીનની વંદના અર્થે તે મહાત્મા હજુ બે દિવસ ઉપર જ અહીંથી ઉપડી ગયા. તેમનો મણિપ્રભ પુત્ર તે હું પોતે જ અને આ સર્વ રિદ્ધિનો સ્વામી પણ હું જ. પિતાને માર્ગે જિનેશ્વર દેવને વાંદવા હું આજે નંદીશ્વરદ્વીપ તરફ જઇ રહ્યો હતો ત્યાં મદોન્મત્ત હસ્તિદ્વારા તને અટવીના મધ્યભાગે ગગનપ્રતિ ઉછળતી જોઇ અદ્ધરથી ઝીલી લીધી. તારી બેભાન દશાનું નિવારણ કરવા અર્થે હું તરતજ પાછો ફરી અહીં આવ્યો અને

ઉપચાર કરવા મંડી પડ્યો. એના પરિણામ રૂપે આજે તું પુનઃ સ્વસ્થતાને ધારણ કરી રહી છે.

ઓહ ! મદનરેખાએ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખતાં કહ્યુંઃ
ઓ ભલા વિદ્યાધર પતિ ! કરેલા ઉપકાર ઉપર હું કહું તે
કાર્ય કરી એક આંક વધુ ચઢાવો. મને સત્વર એ સરો-
વરવાળા સ્થાનકે તુરત જ લઇ ચાલો. ત્યાં મારો તરતનો
પ્રસવેલ બાળક રત્નકંબળમાં વિંટાયેલ પડ્યો છે. મારા
ધાવણુ વિના તે બિચારો તરફડાટ કરતો ચમનો અતિથિ
થવાની અણી પર હશે ? મારો જીવ બચાવી કંડણા દાખવી
તો આટલું કાર્ય અવશ્ય સત્વર કરો. હું દુઃખીઆરી
નારી, એ બાળગર્ભના સંરક્ષણ અર્થે જ અટવીનાં વિવિધ
કષ્ટ સહવા નિકળી પડી છું. હજી તો ગત મધરાત
પછી મેં એને જન્મ આપ્યો છે. એનું મુખડું જોઇ માર
પતિની સ્મૃતિ તાજ થાય છે; જેવડે મારા હૃદયમાં ડેવું
મથન થઇ રહ્યું છે તે એક માફ મન અને અન્ય જ્ઞાની
જ જાણે છે. કંબળે વીંટાળી નિર્ભય સ્થાને રાખી હું
નજીકના સરોવરમાં મારાં વસ્ત્રોની શુદ્ધિ કરવા ગઈ અને
જ્યાં તેમાંથી પરવારી સ્નાન કરવા લાગી ત્યાં તો વિકરાળ
દંતુશળવાળો ચમરાજના અવતારરૂપ ગજરાજ અચાનક
ફૂટી નિકળ્યો અને સુંઢવતી મને ઉછાળી જોરથી ગગનતલ
તરફ ફેંકી; પરંતુ પુણ્યયોગે આપનો યોગ થયો જેથી
હું બચી. ઓ પરોપકારી વિદ્યાનિધાન વિદ્યાધર ! ઝટ મને

એ સ્થળે લઈ જઈ મારા એ કુમળા બાળક લેગી કરો.
એનો બદલો તમને કૃપાળુ પરમાત્મા જરૂર આપશે.

વાચક સમજી ચુક્યા હશે કે વિદ્યાધરપતિને વિનવણી કરી રહેલ નારી અન્ય કોઈ નહિ પણ સતી મહનરેખા જ છે. તેણીના મનમાં મણિપ્રભતું કાર્ય દ્યાર્દ્ર અંતરથી થયેલ લાગ્યું છે; પણ ખરી રીતે તેમ નહોતું, તે હવે પછીની વાતપરથી વિદિત થશે.

સુજી ! ત્હારી આજીજીથી જો કે ત્હારા એ અદ્વયચરક બાળકની વાત મારી પ્રસન્ન વિદ્યાના બળે કહી સંભળાવું છું; છતાં ત્હારે પણ ‘ગરજ સરી ને વૈદ વેરી’ જેવું વર્તન કરવાતું નથી એની પણ સાથે યાદ આપું છું.

સાંભળ ! સરોવરવાળી અટવી પુરી થાય છે ત્યાંથી થોડે દૂર ‘મિથિલા નગરી’ નામની એક વિશાળ પુરી આવેલી છે. એમાં જયસેન નામા એક ધર્મી ભૂપાળ કેટલાક સમય પહેલાં રાજ કરતો હતો. તેને વનમાળા નામની શીળશુણના ભંડાર સમી રાણી હતી. ઉભય દંપતી સ્વપ્રભતું પાલન પુત્રવત્ કરતા. મિથિલાના તે રાજ્ય કાળને ‘રામરાજ્ય’ ની ઉપમા અપાય તો તેમાં જરાપણ અતિશયોકિત જેવું નહોતું. કેમકે રાજા-રાણી એટલી હદે સાદા અને સરળ પ્રકૃતિના હતા કે તેમની પાસે પ્રભજન અને કેવળ આશ્વજીવન જીવનારા ખેતીકારો પણ નિર્ભીક હૃદયે આવતાં અને પોતાની હરકોઈ કહાણી કહી સંભ-

ળાવતા. રાજા રાણી બન્ને યથાશક્તિ મહેનત લઈ તેમનું દુઃખ ભાંગતા. ‘ ઘણું જીવે અન્નદાતા ’ ની ઉક્તિ અહીં તો ઉઠતાં બેસતાં સંભળાતી. તરૂણાવસ્થાના પૂર ઓસરવા માંડ્યાં છતાં એ યુગલને પુત્રમુખદર્શનનો યોગ નહોતો સાંપડ્યો; છતાં પ્રજા જેને પુત્રસમાન હતી, ધર્મમાં જેને અડગ શ્રદ્ધા હતી તેવા એ દંપતીને એનું જરાપણ દુઃખ નહોતું. એવામાં ‘ અણુ માગ્યા મળે ’ એ ન્યાયે અચાનક વનમાળાને ગર્ભ રહ્યો અને પુરા માસે તેણીએ એક સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો. સારાંચે નગરમાં આનંદમંગળ વર્તિ રહ્યો. શુભ યોધડીયે પુત્રનું પદ્મરથ એવું નામ સ્થાપ્યું અને યૌવન વય પ્રાપ્ત થતાં ચંદ્રપુરીના નૃપની કુલીન કન્યા પુષ્પમાળા સહ તેનાં લગ્ન કરી, રાજગાદી સોંપી, જયસેન ભૂપાળે આત્મકલ્યાણની અધિષ્ઠાત્રી અને શીવસુંદરીની દૂતી સમી દિક્ષા સ્વીકારી. આજે પદ્મરથ નૃપને રાજ્ય કરતાં વર્ષોના વહાણાં વાયા છે. પુષ્પમાળા ઉપરાંત બીજી કેટલીયે આંગનાઓનો તે સ્વામી છે. છતાં હબ્બુપર્યંત તેના આંગણમાં એકાદો બાળક કીડા કરતો આનંદ અર્પણ કરતો નથી એ દુઃખે ઉપરના સર્વ પ્રકારના વિચારોને આંજ નાંખ્યા છે. તેથી જ પ્રેયસી પુષ્પમાળા, ચીમળાઈ જતા પુષ્પ સમી દિનપ્રતિદિન સૂકાતી જાય છે. હરકોઈ પ્રકારે એના ઉત્સંગમાં એકાદો બાળ કીડા કરે એ તેણીના કોઈ વિધિના વિધાન વિના પુરાય ક્યાંથી ? મિથિ-લાપતિ તેણીના મનરંજન અર્થે દરેક યત્નો કરતો રહે છે.

એક દિવસ અચાનક વક્ર તુરંગથી ઘસડાઈને ત્હં જ્યાં બાળકને રાખ્યો હતો તે સ્થાનમાં મિથિલાપતિ આવી ચઢ્યો. તરતના જન્મેલ બાળકનો મનોહર ચહેરો જોતાં જ તેને ઉચકી લીધો અને સત્વર સ્વનગરમાં પહોંચી જઈ સ્વભાર્યા પુષ્પમાળાને અર્પણ કર્યો. તેણીની ચીરકાળની અભિલાષાને આમ અકસ્માતિક ફળ બેઠાં. પુરીમાં પટરાણીએ બાવિ ભૂપને જન્મ આપ્યાના સમાચાર વાયુવેગે પ્રસરી ગયા. પાંચ ધાત્રીથી લાલન પાલન કરાતો એ બાળ આજે બીજના ચંદ્રની જેમ વધતો ચાલ્યો છે. હવે એ પાંતીની વિમાસણ અર્થ વગરની છે.

સુલોચના ! જે મુદ્દાની વાત છે તે તો હવે આવે છે. તું રખે માની લેતી કે કેવળ દયાના પરિણામથી મેં ત્હારું રક્ષણ કર્યું છે ! કરિશુંદથી ફેંકાતી એવી રૂપની વાટિકા સમી ત્હને નિરખતાં જ મારું મન તારામાં મુગ્ધ બન્યું. એ વાટિકાના લોકતા-માળી થવાની પ્રબળ વાસના પ્રગટી. યાત્રા બાબુ પર રહી અને ત્હારું ચંદ્રણ કરી તુર્ત જ હું આ તરફ પાછો ફર્યો. સૌન્દર્યની અનુપમ મૂર્તિ સમી ત્હને જોઈ મારા મનમાં કંઈ કંઈ પ્રકારનાં સાંસારિક બાવો ઉદ્ભવે છે. માત્ર ત્હારી સમ્મતિ મળે તેટલીજ વાર છે. આશા છે કે મારી વિનતિ સ્વીકારી આ ગૃહ શોભાવવામાં ત્હારા તરફથી જરા સરખી પણ આનાકાની નહિં થાય.

વિદ્યાધર કુલોત્પત્ત, અને સંયમ લઈ આત્મકલ્યાણ

અર્થે નિકળી પડેલ ધર્મી પિતાના સંતાનને પારકી અને વખાની ભારી શરણુ પડેલ લલના પ્રતિ આવી માંગણી ઘટતી નથી. માનવીની શોભા એના આચાર વિચાર પર અવલંબે છે. આચાર વિચારરૂપ યુગ્મથી વિકલ થનાર વ્યક્તિની ગણના વિશ્વમાં જોતાં સિક્કા જેવી જ થાય છે માટે આવા શબ્દો પુનઃ ન ઉચ્ચારશો.

તારી સહ વિલાસ માણુવા કાળે તો આટલો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો. યૌવનવય અને આ પ્રાપ્ત થયેલ સકલ સિદ્ધિનો ઉપયોગ એ જ માફ વર્તમાન ધ્યેય છે. માટે હજુ પણ સમજી જઇ કદાચહ છોડી દે.

રાજન્ ! તમારા વિચાર તદ્દન સત્યથી વેગળા છે. ખરી રીતે સંસાર કેવળ વિષય પરિપૂર્તિ અર્થે નથી, પણ આત્મસિદ્ધિની સાધના અર્થે છે. માનવભવ વિના પૂર્ણ આત્મસાક્ષાત્કાર સંભવિત ન હોવાથી એની પ્રાપ્તિ અર્થે વધુ લક્ષ તે તરફ આપવું ઘટે. જો દેવભવના લાભોગમે વર્ધાથી ભોગપિપાસા ન શમી, કિંવા સ્વર્ગની રૂપના રાશિ સમી અપસરાઓનાં દેહદર્શનથી સૌંદર્યતૃષ્ણા ન છીપી તો કેવળ નરભવથી એની તૃપ્તિ થશે એમ માનવું શું ડહાપણુ ભયું છે ? ઉત્તમ પુરૂષો મોહના પ્રપંચમાં ફસાયા સિવાય એમાંથી અણીપાર તરી જઇ, સંયમનું ખખ્તર સજી સત્વર આત્મકલ્યાણના પંથે પડે છે, જ્યારે મધ્યમ પ્રકારના વીર્યવાળાને માનવભવ તૈયારી કરવાના સાધનરૂપ બને છે.

સંસાર માંડયા છતાં આસક્તિ ઓછી કરવાના ભાવે સતત ભાવતા રહેવાના છે. એમાં રાચીમાચીને કર્મબંધ મજબુત કરવાના નથી, પણ ઉઠાસીન ભાવે પૂર્વે બાંધેલા કર્મને ભોગવી તેથી છુટા થવાનું છે. એમાં પણ ખાસ કરીને સ્વદારાસંતોષી બનવાનું છે નહિ કે પરદારા પર કુદૃષ્ટિ કરીને જીવન ગાળવાનું છે ! ઉપકારી ! હજી પણ સમજો. વિષયવાસના ત્યાગો અને સાચે માર્ગે લાગો.

સો વાતની એક વાત : હું માત્ર એટલું જ કહું છું કે તું શાંતિથી મારે તાબે થાય છે કે કેમ ? મારે ત્હારા લાંબા આલાપ-સંલાપનું લેશમાત્ર પ્રયોજન નથી. જો કોઈ પણ રીતે તું મારી ઇચ્છાને વશ નહીં થાય તો હું કોઈ પણ રીતે તને છોડનાર નથી જ.

મદનરેખા મહિપ્રભની વિષયવૃત્તિ પરખી ગઈ. તેને લાગ્યું કે કદાચ બળથી પોતાનો ધર્મ રાખવા જતાં જીવના જોખમ સહવા પડશે. પરંતુ તેના તેણીને લય નહોતો. માત્ર પુત્ર દર્શનના કોડ બાકી હતી, એટલે કળથી કામ લઈ, વેળા વીતાવવાનો નિશ્ચય કરી બેઠી : મહાશય ! હું તમારી પરીક્ષા કરતી હતી કે તમારો મારા પ્રત્યેનો સ્નેહ સાચા હીરા સદૃશ છે કે ખોટા ઇમીટેશન જેવો છે ! મારી આટલી ઉલટ પાલટ તેને અંગે જ હતી. બાકી પુરૂષ જાતિ કરતાં આઠ ગણે કામ ધરાવનાર અબળા જાતિને—આપ સરખા વિદ્વા પારંગત રાજવીના ઘરના

સુખ વૈભવ ન ગમે એ કહિ સંભવે પણ ખરું ? હું તે તૈયાર જ છું; પણ જરા વિલંબ થશે. ઉતાવળે આંખા પાકે નહીં. તમે જાણો છો કે હજુ હું પ્રસવકાળ વીતાવીને હમણાં જ ઉઠી છું, એટલે મારી સાથે લોગવિલાસ નીતિકારના મતે ત્યાજ્ય છે. એટલું જ નહિ પણ આપણુ ઉભયને હાનિકર્તા પણ છે. માટે અત્યારે તો તમે મને નંદીશ્વરદ્વીપ લઈ ચાલો કે જેથી તમારી યાત્રા અધુરી ન રહે અને મને પણ તેનો લાભ મળે. વળી કાળક્ષેપ પણ સુખે થઈ જાય. ત્યાંથી આવ્યા બાદ સૌ સારાવાના થઈ રહેશે. વળી પ્રીતિ આંધવાની રીત પણ જોર કરવા કરતાં કોમળતાને મળતા થવામાં રહેલી છે એ આપ જાણતા જ હશે.

સુન્દરી ! જ્યારે તું ખુશીથી માગણી સ્વીકારે છે ત્યારે એટલી અવધિ ભલે થઈ જાય. જો ત્હારી ઈચ્છા છે તો ચાલો સત્વર તૈયારી કરો કે જેથી નંદીશ્વરદ્વીપ પ્રતિ પ્રયાણ કરીએ.

સમયસૂ સતીએ હાલ તો શીયળરક્ષા કરી. વિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિઓથી શોભતી ટેકરીઓ પર આવેલાં દેવતાઈ રિદ્ધિથી શોભતાં શાશ્વત જનબિંબોના દર્શનાર્થે વિદ્યાધર મણિપ્રભ સાથે વિમાનમાં બેસી આકાશ માર્ગે આગળ વધવા માંડ્યું. ભાવિના ગર્ભમાં શું સમાયેલું છે તે આગળ વાંચે જણાશે.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

અસ્તોદયની અજબ લીલા !

“ નાના કિંવા મોટા, સરળ વા ગહન, જિન જોખમી અગર પૂર્ણ જોખમ ભર્યા પ્રત્યેક કાર્યની નિષ્પત્તિમાં કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ ઉદ્ધમ અને કર્મરૂપ પાંચ સમવાય યાને કારણનો મેળ અવશ્ય હોવો પડે છે. બેશક અદ્વંશ કે અધિકાંશ સંભવે છે પણ પાંચમાંથી એકાદના અભાવે કાર્યસિદ્ધિ દુરમીજ થઈ શકતી નથી. જ્યારે વિશ્વનાં ગતિનો આધાર એ પાંચની ટુકડીપર અવલંબી રહેલ છે તો પછી ઓછી શક્તિધારી મનુષ્ય કાં વૃથા ગુમાન ધરે છે. ? ”

વાચક ! ચાલો આપણે મદનરેખાને વિમાનમાં છોડી જરા સુદર્શન નગરમાં આંટો મારી આવીએ. મજિરથે યુગ-બાહુરૂપી કંટકને ઉજોડી નાંખી રૂપવતી મદનરેખા સાથે પેટભરી વિલાસ માણવાના કિલ્લાઓ બાંધ્યા હતાં; છતાં વિધિને તે મંજુર નહોતું એટલે એના અદ્રશ્ય પંજાએ રાજનના ચણતરમાં જ ઘા કર્યો. જ્યાં એ ઉમંગ ભર્યો મહેલમાં પાછો ફર્યો ત્યાં તો હૃદયમાં અચાનક પીડા ઉપજી. ભાઈનો વધ કર્યા બદલનાં માઠાં દ્રશ્યો આંખ સામે તરવરવા લાગ્યા. ચિત્ત ભ્રમિત બની ગયું. પ્રજાની આંખ પોતાની સામે રાતી થઈ જોઈ. સર્વત્ર સ્વનામ પર શ્રીટકાર વરસતા સાંભળ્યા. આમ છતાં મદનરેખાનો યોગ સાંપડ્યો હોત તો ગમે તેમ સંતોષ માનત ! પણ ‘ વો દિન કહાં કે મોંયા કે

પાંઉમે' જુતીયાં ! ' સમાચાર કાને અથડાયા કે શીયળ રક્ષા માટે સતી તો મધરાતના જ વાટિકામાંથી નાસી ગઇ છે ! બસ, રહ્યો સહ્યો આશાતંતુ પણ આ રીતે ઠગ્ધ થયો. ચોતરફ તપાસ તો બહુયે કરાવી પણ સતીના પગલાંની તે ભાજ મળતી હશે ! જેને સત્યરૂપ અનુપમ ને સર્વશ્રેષ્ઠ રક્ષકનો સધિયારો છે તેની કોણ પૂંઠ લઇ શકે છે ? ચંદ્રચંદ્ર કુમાર માતાસહુની ખાનગી મસલત અનુસાર બાજુ કંઈ સમજતો જ ન હોય તેમ મૂઠભાવે સર્વ વ્યતિકર જોયા કરતો હતો. પ્રજ્ઞના એક ઉદ્દામ વર્ગનું તે પ્રીતિભાજન થયો હતો. એ વર્ગ મહિરથને ઉથલાવી પાડી યુગબાહુના વારસને ગાદી નશિન કરવા તલપાપડ બની એકાદા નિમિત્તની માર્ગપ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો. પણ જ્યાં ચંદ્રચંદ્રના પુન્ય બળવાન ત્યાં બીજાના પ્રયત્નોની અગત્ય જ ન રહી. વિધિ-એજ રસ્તો સાફ કરી દીધો. યુગબાહુના અંતકાળ પછીની પરિસ્થિતિએ મહિરથ નૃપને સર્વત્ર શરંગિદો તો બનાવી દીધો હતો. એવામાં એક રાતના અચાનક તે ઝબકી ઉઠ્યો. કોઈ કુસ્વપ્ન દર્શનથી તેનું અંતર અકળાયું. લાગલો જ દ્વાર ઉઘાડી બાગમાં શાંતિ અર્થે દોડ્યો. પણ જોણે સરળ હૃદયી સહોદરને અને સતી એવી તેની ભાર્યાને અકારણ્ય ઉદ્વેગ આપી કાયમનો વિયોગ કરાવ્યો તેને માટે જગત ભરમાં શાંતિ હોઈ શકે પણ ખરી ? ધરણી તેના પાપથી મુજી રહી હતી ! અકસ્માત રીતે વનરાજીમાં તેનો પગ અથડાયો અને ઝોહ ! કરતો તે ધરણી પર ઢળી પડ્યો.

પહેરાપરના ચોકીદારો દોડ્યા અને દીપક લાવી જોયું તો રાજાના પગે સર્પદંશ થયેલો માલુમ પડ્યો. શરીરમાં ઝેર જોરથી વ્યાપી ગયું હતું. તરત જ વૈદ-હકીમને તેડાવ્યા, પણ દિવસો બરાબ ચુકેલા એટલે ભૂપાળ મણિરથ કેવળ આર્તધ્યાનમાં પંચત્વ પામી, આ સૃષ્ટિ પરથી સદાને માટે સિધાવી ગયો. સતીપર કુદૃષ્ટિ કરી કોઇ સુખી થયો નાહ્યો છે ?

સિંહાસન યુવરાજ પુત્ર ચંદ્રચંદ્રને પ્રાપ્ત થયું અને પ્રજાના હાર્દિક સહકારથી તે રાજ્યધુરાને નિષ્કટંક રીતે સુખે વહેવા લાગ્યો. માતાની શોધ માટે તેણે આરે તરફ પોતાના માણસોને રવાના કરી દીધા અને પુનઃ એકવાર સુદર્શન પુરમાં આનંદ મંગળનાં દીવ્ય સૂરો રેલાવા લાગ્યાં.

મિથિલાપતિના મંદિરમાં યુવરાજ યુગબાહુના દ્વિતીય પુત્રની કેવી સ્થિતિ થઇ તે તરફ પણ ઉડતી નજર ફેરવી લઇએ. ‘પુન્યવાન જીવને પગ પગ રિદ્ધિ રસાળ’ એ કવિ વચન જરાપણ ખોટું નથી. કુદરતના ખોળે એકલો અદુલો, જન્મતાં જ માતાથી વિખુટો પડેલ લઘુ બાળ આજે પદ્મરથ રાજાની આંખની કીકી સમાન પ્રીય થઇ પડ્યો છે. અપુત્રીયાને પુત્રનો યોગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ હોય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? રાણી પુષ્પમાળાએ અતિ કોડથી લાલનપાલન કરી, ઉછેરી મોટો કર્યો. એ લાગ્યવન્ત તેજસ્વી આત્માના પગલાં થતાં સીમાડાના પડોશી રાજાઓમાં પદ્મરથની આજી

પૂર્વ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં વર્તાવા લાગી. એટલે દંપતીએ કુંવરનું ‘ નમિ ’ એવું ગુણનિષ્પન્ન નામ સ્થાપ્યું. પુષ્પ-માળાનો સ્નેહ એનાપર એટલી હદે ચોંટયો હતો કે ક્ષણેના વિરહ એને મન વર્ષ સમાન લાગતો. પૂર્વભવની ‘ લેણ-દેણ ’ કિંવા ‘ સંબંધ ’ તે આનું જ નામને ! ‘ ક્યાં ચંદન ક્યાં મલયગીર ’ જેવી દશા ! જનેતા મદનરેખા મહિપ્રભના હાથમાં અને એનો અર્ધક પદ્મરથને ઘેર ! ઉભય સુખી છતાં કેવી વિચક્ષણ ઘટનાના ભોગ ! કર્મરાજ ત્હારી ગતિ ગહન છે ! ‘ આરંભ્યા અધવચ રહે અને દૈવ કરે તે હોય ’ એ કહેવત સત્ય છે.

રતનાવહપુરથી વિદ્યુતગતિએ ઉપડેલું વિમાન જોત જોતામાં સંખ્યાબંધ ગામોના મકાનોને, અસંખ્ય ખેતરોને અને હજારો નગરોને પોતાની પાછળ મૂકતું આગળ વધવા લાગ્યું. મહિપ્રભ અને મદનરેખા એમાં રહ્યા રહ્યા સૃષ્ટિપટ પરના એ દ્રશ્યોને ઝાંખી રેખા સમા કિંવા અતિ નાના કદવાળા નિરખતાં આનંદમાં સમય પસાર કરવા લાગ્યા. આ રીતે જંબુદ્વિપની સીમા પૂર્ણ થતાં હેમવંત અને શિખરી આદિ પર્વતો, ભરત, હરિવર્ષ આદિ દ્વેત્રોદ્રષ્ટિથી અદૃશ્ય બન્યા. નજર સામે લવણ સદૃશ ક્ષારયુક્ત જેનું વારિ છે એવો લવણ સમુદ્ર ધુધવાટા કરતો જોયો. એના વિશાળ અને અગાધ કલેવરથી જાણે એવી ખીક ના દેખાડતો હોય કે ‘ જંબુદ્વિપ ! ત્હને તો હું જોત

જેતામાં ગળી જઈશ' એવો ભાસ એના ઘણે ઉંચે ઉછ-
 જતાં મોખાંએથી થવા માંડ્યો. વિદ્યાથી અધિષ્ઠિત બનેલા
 વિમાને એને પણ ભૂતકાળનો વિષય બનાવતાં વાર ન
 લગાડી. ધાતકીખંડના ગિરિપર્વતો, વાદળાંની સહુ બાથ
 ભીડતાં નજરે પડ્યા. ઉંચા વૃક્ષો નજીક આવતાં લાગ્યાં.
 થોડીજ વારમાં નજીક આવેલા પદાર્થોને પાછળ મૂકતું વિમાન
 આગળને આગળ ગતિ કરવા લાગ્યું. સ્થામવર્ણુ સમા
 જળથી ચોતરફ ભરેલો અને ધ્રુવવાટા કરી, શાંત વાતાવરણને
 અશાંત કરતો કાલોદધિ સમુદ્ર દ્રષ્ટિગોચર થયો. લવણ
 સમુદ્રથી ચારગણા વિસ્તારવાળા આ મહાસાગરને નિરખતાં
 જ નજર ટુંકાઈ જતી. વિદ્યુતથી પણ જેનો વેગ વધુ છે
 એવા વિદ્યાધરના વિમાને એની મર્યાદાને પણ ઉલ્લંઘી નાંખી,
 પુષ્કરવર નામના દ્વિપની સીમામાં પ્રવેશ કર્યો. એક એકને
 ભૂલાવે તેવા કુદરતી દ્રશ્યોથી અતિ મનોહર પ્રદેશોને જેતાં
 મહનરેખાનો આત્મા આહ્લાદ પામવાં લાગ્યો. ઘડીભર
 મનમાં એમ થવા લાગ્યું કે મહિપ્રભનો યોગ થયો એ
 એક રીતે ઠીક જ થયું. તે વિના ભરતની મર્યાદાથી
 આગળ વધવાપણું હોય જ ક્યાંથી ! પણ તરત જ શિયળ-
 રક્ષાની સ્મૃતિ તાજી થતાં સુખ મ્હાન બની જતું.
 'ધિરજના કુળ મીઠાં છે' એમ જાણી સંતોષ માનતી.
 વિદ્યાધર મહાશય મહનરેખાને જાણે કે પોતાની એક
 પ્રેયસી ન હોય એવા ભાવથી માર્ગમાં આવતાં પ્રત્યેક
 દ્રશ્યો દેખાડતો. આગળ ચાલતાં મનુષ્ય વસ્તીના અવધિ

તરિકે સુવિખ્યાત થયેલ, દીર્ઘકાય અને ચોતરફથી જાણે
 દ્વિપની મધ્યમાંથી કુટી નિકળી બેભાગમાં વહેંચાયેલો ન હોય
 તેવો-માનુષ્યોત્તર નામા મહાગિરિ ચક્ષુ સન્મુખ ખડો થયો.
 જંબુથી ગણુતાં પુંકરવર દ્વિપ ત્રીજો હોવા છતાં આ
 બૃહદ્ગિરિ દ્વારા પડેલા બે ભાગલામાંના માત્ર એકમાં જ
 વસ્તી હોવાથી અને બીજો સાવ નિર્જન-અરણ્ય સદૃશ
 હોવાથી મનુષ્ય લોકની સીમાનો છેડો આ પહાડ સમીપ
 આવી રહે છે. અહીંદ્વિપ તરિકે પ્રસિદ્ધ પામવાનું કારણ
 પણ એજ છે. ખાદીના અર્ધભાગ પર દ્રુતગતિએ આગળ
 વધતાં અગાધ વારિના ઘુઘુ અવાજથી દિશાઓને ગભવતો.
 પુંકરોદ્ધિ સાગર જોયો. એના છેડેથી આરંભાતો વારણી
 દ્વિપ, એને વીંટલાયેલો ચિત્રવર્ણી ઉદકવાળો વારણી સમુદ્ર
 દ્રષ્ટિગોચર થયો. સ્થળ-જળના મહાકાય સ્વરૂપ એ પણ પસાર
 થયો. કમશઃ ક્ષીરવર નામા દ્વિપ ને સમુદ્ર, ધૃતવર દ્વિપ
 ને સમુદ્ર અને ઇંદ્રુવર દ્વિપ ને સમુદ્ર કે જે નામ પ્રમાણે
 શુણ્ણવાળા, વિરાટ રૂપવાળા અને ગણુનાને ટપી જાય તેવી
 લંબાઈ, પોળાઈ ને ઉંડાઈ વાળા આવતા ગયા. કુદરતના
 આ મહાકાય અંગેમાં માનવીનું એકાદું ચક્ષુ પણ ન
 જોયું અને એમ કરતાં ‘ગાતાં ગાતાં ગામ આવે’ એ
 ન્યાયે આખરે ગણુનામાં આઠમા નંબરે આવતા એવા
 નંદીશ્વરદ્વિપમાં વિધાધરનું વિમાન આવી અટક્યું. તરત
 જ મહનરેખા સહિત મણિપ્રભ એમાંથી ઉતરી પડ્યો.
 પ્રભુપૂજનના સાધનો સાથે રાખી રમણીય વાપિકાઓથી

વેદિત થયેલા અંજન ગિરિઓ તરફ ચાલી નિકળ્યો. ચાર દ્વાર વાળા સુશોભિત પ્રાસાદોમાં વિરાજમાન થયેલ શાશ્વત અભિધાનવાળા શ્રી રૂપલ, અંદ્રાનન, વારિષેણ અને વર્ધમાન રૂપ પાંચસો યોજનના પ્રમાણવાળા મણિમય શાશ્વત જિન જિંઓને વાંદી આત્માને પવિત્ર કરવા લાગ્યો. મદનરેખા પણુ જીંદગીમાં પહેલી જ વાર અમત્કારિક જિંઓને નિરખી સ્વજન્મને ધન્ય માનવા લાગી. ઘડી-ભર માટે સંસાર સંબંધી સર્વ કારમા બંધનો ભૂટી ગઈ. ઉછળતા હૃદયે ને ઉજ્જરાઈ જતા ભાવથી પ્રભુ પ્રતિ-માતું અર્ચન કરી, એક ચિત્તે ભાવસ્તવથી સ્વઆત્માને પરમાત્મા સાથે અદ્રશ્ય તારથી જોડી; અભૂતપૂર્વ ભક્તિ રસમાં તરખોળ થઈ. નૃજન્મનો આવો અનેરો દહાવો લઈ ઉભય, સમીપમાં એક વૃક્ષતળે ધ્યાનમગ્ન થયેલ રાજર્ષિ મણિચૂડ પાસે આવ્યા. વાંદીને નજીક જોઈ ત્યાં તો મુનિ-પુંગવ ને ચાર જ્ઞાનને ધરનાર એ મહાત્માએ યોગ્ય પાત્રનો યોગ થયો જોઈ; ધ્યાનદશામાંથી મુક્ત થઈ સતીના શિયળની રક્ષા થાય અને નર્કના પાથડા તરફ હડસેલાતા મણિપ્રભનો ઉદ્ધાર થાય તેવો માર્મિકપણે સચોટ ઉપદેશ દેવો શરૂ કર્યો. ખરેખર મહાત્માઓની વાણી એ કેવળ ભાષાવર્ગજ્ઞાના જડ પુદ્ગલો જ નથી પણ અમૃત ઝરણામાંથી જોસલેર ઉછળતા અમીજિંદુઓ છે. એમાં પ્રેક્ષકોના દબા-યેલા જીવનોમાં નવો ઉદ્ધાસ ભરવાની જીવંતશક્તિ ભારે ભાર ભરી હોય છે. મુખપદ્મમાંથી બહિર્ગત થતા પ્રત્યેક

અક્ષરોમાં અદ્ભૂત બાદુના ઈસારા હોય છે કે જેના શ્રવણ-
માત્રથી કામી જનોની કામવાસનાના પાયા ડગમગવા મંડે
છે અને આશ્ચર્ય જનોના વજ્રખંધનો પણ શિથિલ થઈ
જાય છે. કામળથી પણ મૃદુ અને સાકરથી પણ અતિ
મીઠા શબ્દો હૃદયમાં સોંસરા ઉતરી જઈ ધારી અસર
ઉપજાવે છે. તેથી જ જગતમાં સાચા સાધુની સંગત અણ-
મૂલી અંકાઈ છે—ત્યારે જ એના યોગ ભાગ્યાધિન લખાયા છે.

મણિપ્રભના અંતરમાં જખરું મંથન શરૂ થયું.
દેશના સમાપ્ત થતાં જ પોતાની વિવેકહીન માંગણી માટે
દિલગીરી દર્શાવતો મદનરેખાની ક્ષમા યાચવા લાગ્યો.
પ્રુલ્લા હૈડે કહેવા લાગ્યો: સતી ! આજથી તું મહારી
ખંડેન છે, તહારું શું કાર્ય હું કરું કે જેથી મેં કટુવચન
દ્વારા ખાંધેલ પાપનો ભાર ઓછો થાય !

બ્રાતા, તમારા સાચા પ્રાયશ્ચિતરૂપ અગ્નિમાં એ સૌ
ભૂતકાળની ઘટના ભસ્મીભૂત થાઓ. તમેએ મારા સર-
ખીને અલભ્ય એવી આ પવિત્ર તીર્થની યાત્રા અને
આવા પુણ્યક્ષોડી સંતના દર્શન કરાવીને, માડી જાયો વીર
કરી ન શકે તે કરતાં અધિક કર્યું છે. તમારે જરા માત્ર
ચિંતાં કરવાની આવશ્યકતા નથી. તમારા જેવા ધર્મવાસિત
ગૃહસ્થને અયોગ્ય માંગણી કરવાનું સુઝયું એમાં મને તો
આપનો રંચમાત્ર દોષ નથી દેખાતો; પણ એમાં કેવળ કર્મ-
રાજનો છુપો હાથ જ લાગે છે. હવે આપ એ વાત મન-

માંથી ભુંસી નાંખી શાંત થાવ અને હું પૂજ્ય સ્નાની મહારાજને એ સંબંધી પ્રશ્ન કરી ખુલાસો મેળવવા ઇચ્છું છું.

ભગિની ! તમારા સવાલથી જરૂર કંઈક નવિન જાણવાનું લબ્ધ થશે, તો તમે તમારી આશંકા શી છે ? તે પૂજ્ય ગુરુદેવ પાસે પ્રગટ કરો.

પૂજ્ય ગુરુદેવ ! હું એ જાણવા ઇચ્છું છું કે ભરજંગલમાં જન્મ આપતાં જ મારા બાળકનો વિરહ શાથી થયો ? પૂર્વ ભવમાં એવાં તે મેં કયા કર્મો ઉપાર્જન કર્યાં છે કે જેના ઉદય આવે મારા જેવી રાજરમણીને અમાપ પીડા અનુભવવી પડી ?

ગંગાજળ સમાન પવિત્ર શીયલને ધરનારો સતી ! ત્હારા આગ્રહથી, પૂર્વ ભવના અંકાડા કેવી રીતે ભેડાયલા છે એનો ત્હને દુઃકમાં ખ્યાલ આપું છું. સાંભળ:—

જંબુદ્વિપમાં ભરત જેવું ત્રિદેહ નામા ક્ષેત્ર છે. તેની પુષ્કલાવતી નામની વિજયામાં મણિતોરણ નામા રમ્ય નગરમાં ચક્રવર્તી અમિતજશા અને પટરાણી પુષ્પવતીને ઘેર બે પુત્રો ઉપન્ન્યા. તેનાં પુષ્પસેન અને રત્નસિંહ અનુક્રમે નામ સ્થાપ્યા. લાંબા આયુષ્યને અંતે ઉભયે સંયમ સ્વીકારી નિરતિચારપણે તેનું પાલન કરી, ખારમા દેવલોકમાં દેવપણે ખીજો ભવ કર્યો. ત્યાંથી ચ્યવી ધાતકીખંડના ભરતમાં હરિષેષ રાજાની સમુદ્રદત્તા લાયની કુક્ષિએ પુત્રપણે

આવ્યા. સાગરદેવ અને સાગરદત્ત નામ સ્થાપ્યા. પારમા
 દ્રઢસુવ્રતસ્વામી પાસે જન્ને જણે દિક્ષા સ્વીકારી. કર્મયોગે
 ત્રીજે જ દિને વિજળી પડવાથી ઘાત થયો. કાળ કરીને
 સાતમા સ્વર્ગમાં દેવપણે ઉપન્યા. ત્યાંથી શ્રી નેમીશ્વરજીના
 કેવળજ્ઞાન કલ્યાણક મહોત્સવમાં આવેલ એ ઉભયે પોતાના
 બાવિ અવતરણ પરત્વે પ્રશ્ન કર્યો. જ્ઞાન-દર્શનથી સારા
 લોકાલોકના બાવોને સદાકાળ જોઈ રહેલ પ્રભુએ ખુલાસો
 કરતાં જણાવ્યું કે તમારામાંથી એક આ ભરતની મિથિલા
 નામા નગરીમાં જયસેનનૃપને ઘેર પુત્રપણે ઉપજશે; અને
 બીજો સુદર્શનપુરમાં મદનદેખા બાર્યાની કુક્ષિએ યુગળાહુ
 સુવરાજના બીજા પુત્ર તરીકે જન્મશે. પ્રભુનો ઉત્તર અવધારી
 તેઓ સ્વસ્થાને ગયા. ત્યાં દેવતાઈ વિલાસોમાં કેટલોયે
 કાળ પસાર કર્યો. ત્યાંથી ચ્યવી એક મિથિલાપતિ જયસેનને
 ઘેર ‘પદ્મચ’ રૂપે અવતર્યો, જ્યારે બીજો તહારી કુક્ષિમાં
 ગર્ભપણે આવ્યો. દરમીયાન સુવરાજનો અંતકાળ આવી
 પહોંચ્યો. શિયળ રક્ષાર્થે તું એકાકી નિસરી પડી અને ભર
 અટવીમાં પુત્રને પ્રસવ્યો; છતાં એતું ઉછેરવાપણું તહારા
 શીરથી પૂર્વભવના મિત્ર એવા પદ્મચના આગમનથી અને
 હર્ષપૂર્વક તહેને ઘડી, સ્વગૃહે લઈ જઈ પુત્રપણે સ્થાપવાથી
 જતું રહેલું. પૂર્વે તહે અન્યના બાળકનો વિરહ પકાવેલો
 તેથી આ ભવે તહેને પ્રત્યક્ષ વિરહ પડ્યો. અને મણિપ્રભ
 તેમાં નિમિત્તભૂત બન્યો.

આ રીતે જ્યાં પૂછેલ પ્રશ્નની સમાપ્તિ થવા આવી એટલામાં એકાએક ઘમઘમ ધુધરીઓના રણકાર કરતું અને જ્યજ્ય શબ્દોના જેમાં નાદો થઈ રહેલ છે એવું સૂર્યના તેજ સમી શોભા ધરતું એક વિમાન આવી પહોંચ્યું. એમાંથી કાનમાં રતનના કુંડળોથી વિભૂષિત અને કંઠમાં ગોળમટોળ અને પાણીદાર સુકતાક્રોનોના હારથી શોભતો દેવ બહાર આવી પ્રથમ મહનરેખાના ચરણમાં પ્રણામ કરી અને પછી ચતુર્જાની સુનિરાજને વાંદી તેમની નજીક બેઠો.

મણિપ્રભ જેવા નિયમના જ્ઞાતાથી આ વર્તન સહન ન થઈ શક્યું. દેવે પ્રથમ સંસારવર્તી સતીને નમસ્કાર કર્યા અને પછી ચતુર્જાનધારી શુરેણને વંદન કર્યું, એમાં મહત્ પ્રભુઆજ્ઞાનો ભંગ ભાસ્યો. તરતજ એ ભૂલ સુધારવા માટે આગંતુક દેવનું લક્ષ્ય ખેંચતાં કહ્યું કે—‘હે દેવ ! સર્વ ઉપગારોમાં ધર્મદાતાનો ઉપકાર મહાન ગણાય છે તો પછી પ્રથમ તેમને ન પ્રણમતાં આજે વિપરીત વર્તન તમે કાં કર્યું ?

વિદ્યાધરરાય ! તમારી વાત સોટચના સુવર્ણ જેવી છે. મેં પણ તેજ કાનુનનો અમલ કર્યો છે; પણ તમે પરમારથ ન જાણતા હોવાથી આમ મને ઉપાલંબ દઈ રહ્યા છો. મારું વૃતાન્ત સાંભળશે એટલે મારા કાર્યમાં રહેલી યથાર્થતા તમને દેખાઈ આવશે. મહનરેખા જ મારી પ્રથમ ઉપકારક છે. પૂર્વભવે યુગબાહુ તરિકે હું તેણીનો પતિ હતો.

અને ઉપવનમાં વિહાર અર્થે રાત્રિ રંધ્યો હતો, તે વેળા મારા જ્યેષ્ઠ બાંધવે મારાપર ખર્જનો ધા કર્યો ત્યારે મારા અંતરમાંથી પ્રગટતી કથાય જવાળાઓને દાબી દઈ, શમતા રસનું અમૃત પાન કરાવી, કર્મના વિચિત્ર પ્રપંચો સમજાવી, અરિહંત પ્રભુના અણુમૂલા ધર્મનું સત્ય જ્ઞાન કરાવી, અંતિમ ઘટિકા વેળા શુભ લાવનામાં લયલીન બનાવી જીવતર સુધારનાર આજ સુંદરી છે. એ વેળા મારી મનોલાવના ક્રોધ અને તિરસ્કારથી અભિભૂત હોત તો મને આ દેવલાવ મળવો મુશ્કેલ હતો. એટલુંજ નહિં પણ આજે હું નર્કગતિના કેવાયે દુઃખો ભોગવી રહ્યો હોત ! એ મહાસતી પ્રિયાના ધર્મ ઉપદેશથી જ આજે હું પાંચમા સ્વર્ગમાં ઈંદ્રના આશ્રય તળે સામાનિક સુર થયો છું. આગમ વચન છે કે માતાપિતાનો, ગુરૂનો અને ધર્મના ઉપકારીનો ઉપકાર લાગ્યેજ વાળી શકાય છે. ધર્મ પમાડનારને પહેલી વંદના ન કરે તો હું કૃતમ્ની ગણાઉં !

આપનું વર્તન ધર્મ પ્રમાણે જ થયું છે. કેવળ મારી સમજદાર થઈ. ખરેખર આત્મા જ્યાં લગી ધર્મ પામતો નથી ત્યાં લગી દુઃખ પામે છે. એકવાર પણ એનો સ્કેજ વાસ ખેઠો કે પછી જીવન વહેણની દિશા જ બદલાઈ જાય છે.

સાધુ મહારાજને વાંદી સૌ માર્ગમાં આવ્યા, ત્યાં સતીને અનુલક્ષી આગન્ટુક દેવ કહેવા લાગ્યો કે, હે સતી ! તારી જે કંઈ મનોકામના હોય તે સુખેથી કહે, હું તે પૂર્ણ કરવા તૈયાર છું.

સુરવર, મ્હને મોક્ષના સુખ અતિપ્રિય લાગે છે એટલે એની પ્રાપ્તિરૂપ મારી વાંછા હોય તે સહજ વાત છે, પણ હું જાણું છું કે તે પૂરણ કરવાની આપની શક્તિ નથી. છતાં મારી ઇચ્છા તરત પ્રસવેલ બાળકના એકવાર સુખ-દર્શન કરવાની છે, તો તમે મને ત્યાં લઈ જાવ. એટલું થઈ ગયા બાદ આપોઆપ હું મારા આત્મિક હિતને માર્ગે લાગી જઈશ.

સતી નારી ! ત્હારી એવી જ ઇચ્છા છે તો ચાલો, આ મારા વિમાનમાં બેસી જાઓ, હું તમોને ત્યાં પહોંચાડી દઉં; પરંતુ મને આશ્ચર્ય એટલું જ થાય છે કે મારા અંતકાળ સમયે ધર્મનું ઉમદા તત્વ સમજાવનાર, અને સંસારની અનિત્યતાનો આબેહુબ ચિતાર ચિતરનાર ધર્મવાસિત હૃદયનો હજુ એ બાળક ઉપર આવો ગાઢ રનેહ શા કારણે રહ્યો છે ? શાની શુરુસુખથી જ પુત્રની સુખ-સાહ્યબીનાં વૃતાન્ત જાણી સુકી છે, તોપણ વિના કારણ મોહના ફંદમાં કાં સંચરો છે ?

સુરેશ્વર, આપ હજુ માતાના હૃદયની ઉર્મિઓને નથી પિછાણી શક્યા, માતાની વાત્સલ્યતા અજોડ છે. એના હૃદયના લાવો અવર્ણનીય છે. અંતરના મોહજન્ય લાવોને બાહ્યથી ઢાંકી હું આત્મકલ્યાણના પથે કઈ રીતે એકતાન પગાવી શકું ! ધાર્મિકજ્ઞાન એક જૂઠી વસ્તુ છે જ્યારે તદનુરૂપ વર્તન એ પણ એક જૂઠી વસ્તુ છે. ઉભયનો મેળ ઇષ્ટ છતાં કષ્ટસાધ્ય છે. એટલું કહેતાં બંને જણ મિથિલા તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મિથિલાપુરી.

“ આજે મહાન નગરોની શોભાનું માપ ગમે તે પ્રકારે કિંવા અતિશય કથ-વિકથને લઈ અથવા તો સંપત્તિને લક્ષીને અંકાતું હોય છતાં પૂર્વકાળે નીચેની વસ્તુઓની પરિપૂર્ણતા પરથી જ રાજધાની વા મહા નગરોની શોભાના માર્ક મુકાતા+”

+ ૧ વાપી (વાવડી) ૨ વપ્ર (કિંલો) ૩ વિહાર (ચૈત્ય અથવા તો દેવ ભૂમકાઓ) ૪ વર્ણ (ક્ષિત્ર ક્ષિત્ર જાતિની પ્રજા) ૫ વનિતા (લાવણ્યવતી લક્ષનાઓ) ૬ વાગ્મી (વાચાળ મનુષ્યો) ૭ વન (નગર ફરતી છુરી વૃક્ષોયુક્ત જગ્યા) ૮ વાટિકા (આરામ સ્થાનો કિંવા બગિચા) ૯ વૈદ્ય (ચિકિત્સકો) ૧૦ બ્રાહ્મણ (જ્યોતિષ જાણનાર દ્વિજ મહાશયો) ૧૧ વાદી (ચર્ચા કરનાર પંડિતો) ૧૨ વેશ્મ (હવેલીઓ) ૧૩ વિશુધા (તટાઓ) ૧૪ પ્રાચ્યંચમ (સાધુસંતો) ૧૫ વલ્લહી (વીણા આદિ વાજિંત્રોના વગાડનાર) ૧૬ વિદ્યા (વિવિધ પ્રકારની કળાઓ સંબંધીનું જ્ઞાન આપતી સંસ્થાઓ) ૧૭ વીર (શૂરવીર પુરૂષો) ૧૮ વિવેક (વિનય અને કૃત્યાકૃત્યનું જ્ઞાન ધરનાર મનુષ્યો) ૧૯ વિત્ત (લક્ષ્મી) ૨૦ વિનય (નમ્ર પ્રકૃતિના માનવીઓ) ૨૧ વેશ્યા (કોકિલ કંડો નાયકાઓ) ૨૨ વશ્વિક (વ્યવહાર અને વ્યાપાર કુશળ વાણિયાઓ) ૨૩ વાહિની (સારી રીતે કેળવાયેલી સેના) ૨૪ વસ્ત્ર (સુંદર ને પરિધાન કરવા લાયક વસ્ત્રો) ૨૫ વારણ (હાથીઓ) ૨૬ વાજિ (ઘોડાઓ) ૨૭ વેસરવરં (સારા દેખાવડા ખચ્ચરો) અર્થાત્ જ્યાં ઉક્ત ‘વ’ કારથી શરૂ થતી ચીજો સુપ્રમાણમાં હોય ત્યાંની શોભા, અમર તો તે રાજ્ય જરૂર ચઢતી કળામાં આગળ પડતું હોય છે.

મહાનગરીના સર્વ લક્ષણો મિથિલાપુરીમાં હતાં એટલે એની શોભાથી ઇંદ્રની અલકાપુરીને પણ શરમાઈ જઈ સ્વર્ગપુરીમાં સ્થાન લેવું પડ્યું હતું. આ નગરીમાં જ હજારો વર્ષો પૂર્વે શ્રી કુંભનૃપ નામના વિખ્યાત ભૂપતિ થયેલા. તીર્થંકર થનાર મલ્લીકુંવરીએ એમને ઘેર જ જન્મ લીધો હતો. એમના ત્રણલોકમાં પણ અજોડ એવા રૂપસૌન્દર્યથી આકર્ષાઈ, એક સાથે છ રાજવીઓએ પાણિ-ગ્રહણ અર્થે માંગા કર્યા અને પ્રત્યુત્તર મળે તે પૂર્વે તે પોતપોતાનાં સૈન્ય સહિત નગરીને ઘેરો નાંખી પડ્યા. તીર્થંકર થનાર મલ્લીકુંવરી ત્રણ જ્ઞાન સાથે જન્મ્યા હતા. ઉપયોગ મૂકતાં જ બાણી લીધું કે પરણવા આવનાર ભૂપાળો પોતાના પૂર્વભવના સમવયસ્કો છે. એટલે તેણે દ્રઢ નિશ્ચય કરી લીધો કે એમને પરણાવીને જ વિદાય કરવા. પોતાને તો સંસારવૃદ્ધિના કારણરૂપ લગ્નની જરા સરખી પણ સ્પૃહા નહોતી, ત્યારે કઈ કન્યા સહ લગ્નગ્રંથી જોડવી એનો નિર્ણય કરવો બાકી રહ્યો. છતાં વિશ્વના સ્વામી થવા સર્જાયેલાને એના કાંકાં મારવાના હોય ખરા ? આખરે એ છયેને પરણી, સરખી રીતે સંતોષી શકે એવી શીવસુંદરીની તે કાર્ય અર્થે પસંદગી કરી, છયે ભૂપાળોને સાથે જ આમંત્રણ કરી જૂદા જૂદા ભાગમાં રાખ્યા અને સૌની નજર સન્મુખ પોતાની મૂર્તિ બાણે હમણાં જ વાત કરવા લાગશે એવા સાક્ષાત્ ભાવ દાખવતી મધ્યભાગે ખડી કરી. એની પાછળ ઉભા રહી, આ

માનવદેહની નશ્વરતા ઉપર સચોટ ઉપદેશ આપ્યો અને પોતા કરતાં પણ ઘણું અંશે અધિક ગૌરવભરી મુક્તિ-સુંદરીમાં આસક્તિ ધરવા માટે ભાર મૂક્યો. વિશેષમાં પોતાની મૂર્તિનો શીરોભાગ ખુલ્લો કરતાં જે દુર્ગંધ ત્યાં પ્રસરી રહી તેનો ઉલ્લેખ કરતાં જણાવ્યું કે મહાશયો ! અતિદિન જેમાં સુંદર આહાર પડે છે તેની આવી વિકૃત દશા કરનાર આ ગંદી કાયામાં આટલી બધી આસક્તિ શા શા? તમારા પૂર્વજનો વિચારે અને હવે કર્મના દાસ બનવા કરતાં તેને જ દાસરૂપે બાંધી લાવવા ઠમર કસો. કુંવરીના આ શબ્દોએ છ મિત્રોના જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘાડી નાંખ્યા. સત્વર ત્યાંથી વિદાય થઈ, સ્વરાજ્યોમાં પહોંચી, સ્વસંતાનોને રાજ્યભાર સોંપી, સંસારની આસક્તિમાંથી છુટા થવાના ચત્નો આરંભી દીધા. મલ્લીનાથ ઓગણીશમાં તીર્થંકર રૂપે જ્યારે તીર્થ પ્રવર્તાવી રહ્યા હતા, ત્યારે તેમના હસ્તે સંયમધુરાને સ્વીકારી લઈ શીવકામિનીના લોકતા બન્યા.

અત્રે એટલો ઉલ્લેખ આવશ્યક છે કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી રૂપભદ્રેવ, બીજા અજીતનાથ, ચોથા અભિનંદનસ્વામી, પાંચમા સુભતિનાથ, ચૌદમા અનંતનાથ અયોધ્યા કિંવા વિનિતા નગરીમાં જન્મ્યા હતા; ત્રીજા સંભવનાથ શ્રાવસ્તીમાં, છઠ્ઠા પદ્મપ્રભુ કૌશાંબીમાં, સાતમા સુપાર્શ્વનાથ અને ત્રેવીશમા શ્રી પાર્શ્વનાથ વારાણસીમાં, આઠમા ચંદ્રપ્રભુ ચંદ્રપુરીમાં નવમા સુવિધિનાથ કાકંદીમાં, દશમા શીતળનાથ ભદિલ-પુરમાં, અગીઆરમા શ્રેયાંસનાથ સિંહપુરમાં બારમા વાસુ-

પૂજ્ય સ્વામી ચંપાપુરીમાં, તેરમા વિમલનાથ કાંપિલ્ય-
પુરમાં, પંદરમા ધર્મનાથ રત્નપુરીમાં, સોળમા શાંતીનાથ,
સત્તરમા કુંથુનાથ અને અઢારમા અરનાથ એ ત્રણે હસ્તિ-
નાપુરમાં, એગણીશમા મહીનાથ અને એકવીશમા નમિ-
નાથ મિથિલાનગરીમાં, વીશમા મુનિસુવત જીન રાજમ-
હીમાં, બાવીશમા અરિષ્ટનેમી શૌર્યપુરમાં જન્મ્યા હતા.
અરમજિન શ્રી વર્ધમાન સ્વામી ક્ષત્રીકુટુંબમાં જન્મ્યા કે
જેમના કલ્યાણક મહોત્સવમાં તેમજ ટુંક સમયપૂર્વે
બનેલા દિક્ષા મહોત્સવમાં સુરનરોએ સહર્ષ બાગ લીધે
હતો. જે વેળા મદનરેખા મિથિલાપુરીમાં પ્રવેશ કરતી
હતી તે વેળા લગવાન મહાવીર પ્રભુ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં
હોઈ ઉપસર્ગોનો સામનો કરતાં અને કૈવલ્યજ્ઞાન-દર્શનનો
રોષ કરતાં કર્મરિપુઓની સહ, ઉઘાડી છાતીએ યુદ્ધ
ખેલતાં પૃથ્વીતળપર જામણ કરી રહ્યા હતા.

મિથિલાએ એવીશ જિન પૈકી જે જિનની જન્મભૂમિ
થવાનો લ્હાવ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. મલ્લ અને નમિ જીન-
વરના રમણીય પ્રાસાદોથી પુરીની શોભા અનુપમ બની
હતી. કલ્યાણક ભૂમિના એક ધામ તરિકે એનું ગૌરવ જીન
જનતામાં ઓછું નહોતું. દેવવિમાન અહીં આવી પહોંચતાં
મદનરેખાએ તેમાંથી ઉતરી પ્રથમ કાર્ય જિન જુહારવાનું
કીધું અને બહાર આવતાં નજીકમાં જ સાધ્વીજીનો ઉપાશ્રય
જેઈ તેનું દિલ તે તરફ સહજ ખેંચાયું. એટલે તે અંદર
જઈ વંદન કરી ઉપદેશ શ્રવણ કરવા ખેડી.

‘ત્યાગી વિના કોણ હાખવે ત્યાગજીવનના પાઠ !’ એ સત્યજ છે. સંસારના કારમા સંબંધોનો ચિતાર આપતાં પ્રવર્તનીએ મૃદુ બાષામાં મોહનીય કર્મોનો હૃદયદ્રાવક ચિતાર રજુ કર્યો. અને યોગસાધી એમાંથી નિકળી જવાનો સાર દર્શાવી દેશના સમાપ્ત કરી.

સતીના અંતરમાં સાધ્વીનાં વચનો સોસરા ઉતરી પડ્યા. બહાર આવી દેવને કહ્યું : મહાનુભાવ ! આપ હવે સુખેથી પધારો. સુખમગ્ન દશામાં વિહરતા એ પુત્રના દર્શનનો હવે મને મોહ નથી. આજે મારી મોહનિદ્રા ઉઠી ગઈ છે. ‘અહ’ અને ‘મમ’ રૂપ મંત્રમાં મુગ્ધ બનેલી આજ લગી હું આંધળી હતી. કોઈ કોઈનું નથી એજ સનાતન સત્ય આજે મને લાઘ્યું છે. સ્નેહના પડછંદમાં પડી ઘણું ગુમાવ્યું એટલે ‘અલમતિવિસ્તરેણુ’ કરી, હવે તો મહેં આરિત્રના પવિત્ર પંથે વિચરવાનો નિર્ધાર કર્યો છે.

નિશ્ચય થયા પછી શાની ઢીલ હોય ! હૃદયરંગીને મુહૂર્ત પણ શેના જોવા ઘટે ! સાધ્વીજી પાસે દિક્ષા સ્વીકારી લઈ, ઉશ તપ તપી તીવ્ર કર્મોને બાળવા લાગી અને આત્મધ્યાનમાં મગ્ન રહેવા લાગી. ખાંતી-માર્દવતા રૂપ દશ પ્રકારના સાધુધર્મનું સમતારસ પૂર્વક એણે તો સરસ રીતે પાલન કરવા લાગી કે નગરમાં સર્વત્ર ‘સુવ્રતા’ સાધ્વી તરિકે એમના નામની યશરેખા પ્રસરી ગઈ.

પુત્રમુખ જોવાની ઉત્કંઠા ધરતી જનની મદનરેખા

તો આમ જીવનના ઉજવણ પંથે ચઢી ગઈ, છતાં એના પુત્રને તો ‘જનની જોડ સખી નહિં જડે રે લોલ’ એવો આલાપ પાલકમાતા પુષ્પમાળાથી જ બાવવાનો હતો. તેણીનું હેત આ બાળક પર અમાપ હતું. કુમાર જેમ વયમાં વધવા લાગ્યો તેમ અન્ય બાળક ગણ્યું પર ક્રીડા સમયે સ્વવર્ચસ્વ સ્થાપવા લાગ્યો અને એ પ્રકારે નમિકુંવર એવું સ્વનામ યથાર્થ કરી દેખાડ્યું. આઠ વર્ષની વયનો થતાં તો અધ્યાપક પાસેથી પ્રત્યેક કળામાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યો. અશ્વમેલવાના ને ખર્જી ચલાવવાના કાર્યોમાં તો તેણે અજોડ નિષ્ણાતતા સંપાદન કરી. જોત જોતામાં એના ગાત્રો પર ઉન્માદ બહુ યૌવન નૃત્ય કરવા લાગ્યું.

પુષ્પમાળાએ પણ ઘણા ઘણા લાડ-કોડથી ઉંચા કુળની, અપ્સરાને પણ ટકોર મારે તેવી અને લલિત કળામાં કંદર્પભાર્યા રતિને પણ શ્લોક પમાડે તેવી પ્રમદાઓ સહ નમિકુમારનું પાણિબ્રહ્મ કરાવ્યું. જ્યાં કોઈ સૌંદર્યવતી મૃગાક્ષીની વાત કાને આવતી કે તરત જ ત્યાં પુષ્પમાળાની માંગણી વિજળી વેગે પહોંચી જતી. અને અદ્વકાળમાં જ મિથિલાપુરીના અંતેશ્વરમાં એ ગજગામિનીના પગલાં થતાં. આ પ્રકારે સંખ્યા સો અધિક આઠ પર જઈ ચુકી હતી. કામદેવ સમો નમિકુમાર પણ એ લલનાવૃંદમાં દોળાંદુક દેવ સમા સુખને લોગવતો હસ્તિનીઓના સુથમાં ગજરાજ સમો દીપતો હતો. હાવ, ભાવ, બુભંગ અને કટાક્ષથી પ્રતિક્ષણે કુતુહળ ભરી વિધ વિધ ક્રીડા પ્રવર્તાવતી, મદમાતી,

અને યુવાનીના આંગણે રમતી વિલાસીનીઓના સહવાસમાં એનો કાળ પાણીના રેલા માફક વહી જવા લાગ્યો. ‘જુવાની તે દિવાની’ આટલા માટે જ કહેવાતી હશે.

પદ્મરથ નૃપને, રાજધુરા ધારણ કરી શંકે તેવી પુત્રની યોગ્યતા જોઈ આત્મકલ્યાણ સાધવા વિચાર થયો. કાળા કેશ વચ્ચે નિડરતાથી ઉપસ્થિત થઈ શ્વેત પળીયાઓએ નુકતેચીની કરી. માનવજન્મનું અન્ય પણ એક કારણ છે એ વાત ધ્યાનમાં આવી. તરત જ રાણી અને મંત્રી સહ સલાહ કરી, શુભ ચોઘડીએ નમિકુમારને રાજ્યાસન પર સ્થાપી પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી. આત્મ સાક્ષાત્કારના અનેરા માર્ગે પ્રયાણ કર્યું.

મિથિલાનગરી પણ નમિનૃપ સમા, યૌવન બગિચામાં સર્વોપરી કક્ષાએ પહોંચેલા, સ્વામિને પાત્રી સર્વ રીતે ફાલવા ને ફુલવા માંડી. ‘નવા રાજા ને નવી પ્રજા’ જેવી કહેતીનો અનુભવ પગલે પગલે થવા માંડ્યો. રસ્તાઓ સાફ થવા લાગ્યા. આરામસ્થાનોમાં યોગ્ય વધારો થયો અને કય-વિકયની સ્થિતિ સારા પ્રમાણમાં ઉજ્જત થઈ શકે એ અર્થે જરૂરી સુધારા તાકીદે કરવામાં આવ્યા. દેવમંદિરોમાં તેમજ જ્ઞાન અર્પતી સંસ્થાઓમાં રાજ્ય તરફથી મળતાં વર્ષાસનોમાં વધારો કરવામાં આવ્યો એટલે એ સ્થાનોમાં નવું તેજ પ્રગટી ઉઠ્યું. આવાં સફાર્યોથી મિથિલાપતિ નમિરાજની કીર્તિ દશોદિશમાં પ્રસરવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

સહોદરોનું મિલન.

“કર્મણાં વિચિત્રા ગતિઃ” એ સૂત્રમાં બધું રહસ્ય છુપાયેલું છે. એ જડ છતાં ચેતનવત્તાને મૂઢ બનાવે તેવા કામો ખડા કરે છે, સંખ્યામાં આઠ છતાં તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં એકતા જળવાય છે. ક્રમમાં ચોથો નંબર છતાં મોહનીય કર્મ રાજ્યની લગામ વિના વિરોધ ધરાવે છે અને અન્ય સાતનો સહકાર સાધી લે છે. ભાગ્યેજ પૂર્ણપણે તે કોઈ આત્માને વફવર્તી રહી શકે છે અને જ્યાં એવી સ્થિતિ આવવાના નિશાન ગૂઝે છે ત્યાં તે ચાર ચારની જોડીમાં રકુ ચક્કર ઘૂમ જતાં વાર નથી લાગતી. જોરદાર પહેલા ભાગે છે; જ્યારે એટલા સંજોગ નહિં મનાતા ધીમે ધીમે અદ્રશ્ય થતા આત્મા જ્યાં ઉર્ધ્વગમન કરે છે ત્યારે જ પીછા છોડે છે. આવી તો કંઈ કંઈ વિચિત્રતાઓ એ પ્રસિદ્ધ થયેલા અષ્ટકમાં છે કે જેનો વર્ણવતાં છોડા ન આવે. લગામના નિમિત્તે સહોદરોને ભેગા કરાવતાં જેમ તેને વિલંબ થતો નથી, તેમ લગનના નામે એકઠા કરી શત્રુતાનો સાક્ષાત્કાર કરાવતાં પણ જરાય દીલ થતી નથી.”

મંત્રીશ્વર ! પેલા મદમસ્ત ગજનો કોઈ માલિક છે ?

હા, મહારાજ ! ગત સંધ્યાકાળે મિથિલાપુરીથી એક દૂત આવેલ છે તેને મેં રાજસભામાં બોલાવ્યો છે. તેની વાત પરથી આવો જાણવાન હસ્તિ નમિરાજનો જ છે એવી ખાત્રી થાય છે. આપણી પાસે હાથીઓ છે ખરા પણ આની બરોબરીમાં એક પણ ઉતરે તેવો નથી. મંત્રીએ કહ્યું.

અન્નદાતા ! મિથિલાપતિનો દૂત પ્રવેશ માટે અનુજ્ઞા મરે છે ! દ્વારપાળે હાથ જોડી અરજ કરી.

જટ ત્હોને દાખલ કરી, મહારી સન્મુખ રજુ કરે મહારાજાએ ઉત્સુકભાવે આજ્ઞા ફરમાવી.

થોડી જ વારમાં મિથિલાપતિનો દૂત મહારાજા સન્મુખ હાજર થઈ વિનતી રૂપે કહેવા લાગ્યો:

રાજાધિરાજ, અમારો એક ગજરાજ આલાન સ્તંભ ઉપેડી નાંખી નાશી છુટેલો જે વિંધ્યાચળ તરફ જતાં આપ સાહેબના સેવકોદ્વારા પકડાયેલો છે અને સાંભળવા મુજબ એ હસ્તિ હાલ આપશ્રીના તાબામાં પશુ આવી ચુકેલ છે. તો અમને પાછો સોંપવા હુકમ ફરમાવશો અને આપે જે પરિશ્રમ લઈ આ કાર્ય કર્યું છે તે બદલ અમારા સ્વામી નમિરાજ મારા મુખે આપનો આભાર સ્વીકાર કરે છે એમ માનશો.

દૂત ! ત્હારી વાચાળતા અને મીઠાશ ભરી વાક્યાતુરીથી હું ખરેખર રંજીત થયો છું; છતાં આ માગણી સ્વીકૃત નથી કરી શકતો એથી દિલગીર છું.

ગજ, અશ્વ સુલટ વિગેરે જે ઉત્તમકોટિના હોય છે તે રાજમંડળમાં રત્નરૂપે ગણાય છે અને તેથી એકવાર કબજામાં આવ્યા બાદ તેની આપ-લે થઈ શકતી નથી. એટલે બળ દાખવે તે લોગવે. બાકી માલિકીપણાના એ ઉપર

સીલ મારી શકાતા નથી. હસ્તિ મારા તાબામાં આબ્યાથી મ્હારો થયો છે તેથી તે હું પાછો સોંપી શકતો નથી. એ મારો ઉત્તર ત્હારા સ્વામીને કહી સંભળાવ જે. એમાં ઉપકાર જેવું કંઈ જ નથી.

આ જવાબ નમિરાજના હૃતને જ વાંધા પડતો લાગ્યો ત્યાં મિથિલાનો મહીપતિ સાંભળી બેસી રહે એમ સંભવે ખરું ? અગ્નિનો યોગ મળતાં જેમ ઠંડા પદાર્થો પણ ઉષ્ણ થઈ જાય, તેમ સંપત્તિના અતુલ શિખરે વિરાજતો, અને બાલ્યકાળથી જોઈ અરિગણના ગર્વને દલિત કર્યો છે એવો, ઉચ્ચ પ્રકૃતિના અવતાર સમો નમિરાજ ક્રોધથી રાતોપીળો થઈ ગયો. એક તો ગજ ગુમાવેલો અને આવી ઉપરથી તુમાખી સહેલી એ ત્હેને મૃત્યુ કરતાં પણ વધુ દુઃખકર્તા થઈ પડી ! તરત જ યુધ્ધે ચઢવાના આદેશ અપાયા. અલ્પકાળમાં જ વિશાળ સૈન્ય સહિત તેણે સુદર્શનપુર તરફ દ્વંચ કરી.

અંદ્રયશ રાજ્યએ પણ જવાબ વાળતાં તો વાળ્યો, ખાકી મનમાં તો પાકી ખાતરી જ કરી મૂકી હતી કે મિથિલાપતિ સાંભળીને બેસી રહેનાર નથી. એટલે સમરાંગણ પર હુઝવું જ પડશે. છતાં ક્ષત્રિય લોહીને સૌ કરતાં લઢવાના-વીર્ય દાખવવાના મહાન કેડ હોય છે. એમની બુદ્ધિએને એ વિના ચેન પડતું જ નથી એટલે વારે કવારે તેઓ રજનું ગજ કરી બેસે છે.

ધારણા સત્ય નિવડી. એ પણ સિંહનું સંતાન. તરત જ સૈન્ય સજ્જ કરી નમિરાજના સામે આવ્યો. કર્મવશાત્ કહો કિંવા વાતમાં અસત્યતા હતી તેથી કહો ગમેતેમ પણ દરવાજો છોડતાં જ અપશુકન થયાં. અડગ વીરને એથી ગલરામણ ન હોય; છતાં બુદ્ધિ નિધાન પ્રધાન પૂર્ણ વિચાર કરીને જ પગલું મૂકવા દે એટલે તેને તેની સલાહથી નગરમાં જ રહેવું પડ્યું. દરવાજા બંધ કરી નગર રક્ષણનું કાર્ય વ્યવસ્થિતપણે ગોઠવી દેવામાં આવ્યું.

દુશ્મન સામે ન આવ્યાથી નમિરાજને ઘેરો નાખવો પડ્યો અને કિલ્લો તોડવાના યત્નો આરંભાયા.

પ્રજાને દુઃખના ગણેશ બેઠા. કારણકે બહારથી આવતી દરેક સામગ્રી અટકી પડી. ઉભય સૈન્યોમાં પ્રતિદિન ઢાવ ઢાવ થવા લાગ્યા અને એ રીતે નરમેધ રૂપી દારૂણ વિશ્વહના પાયા નાખાયા. ધીમે ધીમે માનવ-પશુના બળિ ચડવા માંડ્યા.

આમ છતાં ‘વાયે વાદળ વીખરાયા’ જેવું થયું. વિશ્વહ સંયોગરૂપે પરિભ્રમ્યો. ઘડીભર જ્યાં રૂદનની સરિતા વહી નિકળવાની હતી ત્યાં સ્નેહની સરિતા પ્રકટી નિકળી ! વિધિનું વિધાન તે આનું જ નામ !

અંદ્રયશ ને નમિરાજ વચ્ચે સંગ્રામના બીજારોપણ થયાના સમાચાર સુત્રતા સાધ્વીના કર્ણપટ પર અથડાયા. વિશ્વપરના એ ઉભય શત્રુઓ વચ્ચેનો અગમ્ય ઠાંયડો ઉકેલ-

નાર તે સિવાય બીજું કોઈ નહોતું. પ્રભાવશાળી પિતાના સંતાનો વારસામાં મળેલ અદ્ભુત વીર્ય કેવળ પરસ્પરના વિનાશ અર્થે ખરચી નાંખે એ તેણીને અકાર્ણ લાગ્યું. સંસારના સંબંધો સાથે રચમાત્ર લેવા દેવા ન છતાં અકારણ મનુષ્યક્ષય-અમાપ હિંસા અને અજ્ઞાનતા કારિત વંશોન્નદેહથી એનું હૃદય મંથનકાળની વ્યથા અનુભવવા લાગ્યું. સ્વાધ્યાય કાળે પણ એનાંજ ચિત્રો ચક્ષુ સામે ખડા થવા માંડ્યા. પોતાની હાજરીથી કાર્ય સુધરી જવાની પૂણું પ્રતીતિ હૃદયના ઉંડાણમાંથી પોકાર કરવા લાગી. શુરૂણીને સર્વ વ્યતિકર નિવેદી-આશા લઈ, તે યુદ્ધભૂમિ તરફ આવી.

ચારિત્રનો પ્રભાવ ખરેખર અનુપમ અને અવર્ણનીય છે. એના શુદ્ધ અનુભવથી મનુષ્યદેહ કંઈક અલૌકિક રંગે રંગાય છે. આત્મામાં અપૂર્વ ઉદ્ધાસ પ્રગટે છે. આપોઆપ એની સુરભિ ચોતરફ પ્રસરી જઈ વાતાવરણને પવિત્ર અને નિર્મળ બનાવી દે છે. આજે નમિરાજની છાવણીમાં જય કેવી રીતે સાધવો અને શત્રુને શી રીતે મ્હાત કરવો તેની વિચારણા જોરશોરથી ચાલી રહી છે ત્યાં પૂનિત અને પગલે પગલે શમરસના બાજુ સુંદર અમીઝિંદુઓ ન વર્ષતા હોય એવો અનેરો ભાસ કરાવતા એ મૃદુ બાપિણી સાંધીને આવતાં જોયાં. નમિનૃપે અન્ય સર્વ આલાપ-સંલાપને સંકેલી લઈ, તરત જ સામે જઈ વંદન કર્યું અને એકાએક આ તરફ આવવાનું કારણ નિવેદવા વિનંતી કરી.

સુવ્રતા સાધ્વી કણ્ઠને પીયૂષ સમી મીઠી ભાષામાં બોલ્યા: રાજન્ ! સંસારના વિષય વિલાસો એ ખરેખર વિષ તુલ્ય છે. જે રાજ્યઋદ્ધિનો તું ગર્વ કરે છે એ ક્ષણ વિધ્વંસી સ્વભાવવાળી છે. શાશ્વત સત્ય કોઈ જૂઠ્ઠી જ વસ્તુ છે. એને અર્થાર્થ રૂપે સમજવાને બદલે માત્ર એકાદા ગજ સાર આ ઢાંચણ રણસંગ્રામ માંડવામાં શું સાર છે ? વળી તે પણ પોતાના બ્રાતા સાથે ! શું એ ત્હને શોભે છે ?

મહાદેવી ! આપ આ શું સત્ય વદો છો ? અંદ્રયશ બૂપ મારો ભાઇ કે શત્રુ ? આપ ભ્રમિત તો નથી થયાને ? આપનો વેશ જોતાં હૃદય કળુલે છે કે ઉચ્ચરાતાં વેણુ અસત્યતો ન જ હોય, તો પછી આપના વચનમાં માર્મિક રહસ્ય શું ભરેલું છે તે જણાવવા કૃપા કરશો.

નમિરાજને સાધ્વીએ સર્વ વૃતાંત ધરથી માંડી કહી સંભળાવ્યું અને પ્રાંતે જણાવ્યું કે તમારા વચ્ચે થતો આ હિંસા વેપાર અટકે તેટલા સારૂ જ હું મારા સ્વાધ્યાયને ચુકી અહીં આવી છું. તો આટલેથી ચુક અટકાવી વડિલ ભાઈને પ્રેમથી ભેટી નિષ્કારણ થતી હિંસા બંધ કરાવ જેથી હું મારા આશ્રમ તરફ પાછી ફરું. આટલું કાર્ય તો તું હવે જરૂર કરશે નહિં વાર ?

પૂજ્ય ગુરૂણી ! આપના કથનથી મારો સર્વ સંદેહ ટળી ગયો છે; પરન્તુ મારો ક્ષત્રિય ધર્મ આપની આજ્ઞાનું

પાલન કરવાની મના કરે છે. મહામાની વીરપુરુષ આમ બાંધુને પ્રજ્ઞામ કરતો બાપ એ હરગીજ નહિં બને. ક્ષત્રિય-વટના સંરક્ષણ અર્થે આ લાઈ છે કે આ પુત્ર છે એવા સ્નેહસ્મરણને જરાપણ સ્થાન હોતું નથી. કેવળ સ્વધર્મ ચાને ફરજ બળવવાપણું જ હોય છે. આપ જો ખરેખર શાંતિ ઇચ્છતા જ હો તો એટલી તસ્દી વધારે લઈ બાંધે એ કાર્ય કરો. એટલી આ સેવકની નમ્રભાવે યાચના છે.

સાધ્વીજી ત્યાંથી વિદાય થઈ સુદર્શનપુરના માર્ગે વળ્યા. નમિના અભિમાન પર દયા છુટી. સંસારી જીવના બ્રમ્મ-લક વિચારો જોઈ કર્મરાજ કૃત માયાબળ પર તિરસ્કાર વહુટયો. કિલ્લાની બારી વાટે નગરમાં દાખલ થઈ, સીધા રાજમંદિર તરફ વળ્યા.

આ તો તેજ સ્થાન કે જ્યાં જીવનનો લાંબો સમય પોતે વીતાડેલો. સંસારી જીવનમાં અનેક વિલાસો માણેલા. ઠાળે પરિવર્તન કર્યા છતાં મુજ તો કાયમ રહેલાં એટલે સ્મૃતિપટ પર એ આખું ચિત્ર આજેખાઈ જતાં શી વાર લાગે !

પ્રજ્ઞાના વૃદ્ધગણથી, વેશપલટો થયા છતાં એ સુવ્રતા સાધ્વી છુપા નજ રહી શક્યા. તરત જ સર્વત્ર વાત પ્રસરી ચુકી કે મદનરેખા રાણી સાધ્વી રૂપે પધાયા છે. પછી શું મૂછવું ! જનતાનો પ્રવાહ બાંધ્યો રહે પણ ખરો ? ચોતરફથી લોક આવી પ્રજ્ઞામ કરવા લાગ્યા. મોટા કે નાના, યુવાન કે જરક, નર કે નારી, બાળા કે બાળક સૌને એકઠાં થતાં વાર ન લાગી.

કોઇ જુના સ્નેહને તાજે કરી આંખ બીની કરવા લાગ્યા, તે! કોઇ પૂર્વાવસ્થાના કષ્ટોને સંભારી નયજી નીર વહેવડાવવા લાગ્યા. કેટલાક કાળ સુધી ક્યાં અને કેવાં દુઃખો સહ્યાં એ કહેવાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, જ્યારે શાશ્વ માનવીઓ આવો દુઃખર સંયમ કેવી રીતે સ્વીકાર્યો તેની આપવીતી પૂછવા લાગ્યા. ત્યાં તે અંદ્રયશ નરાધિપે આવી, સાધ્વી-રૂપે રહેલા માતાના ચરણમાં પડી વંદના કરી અને અથેતિ વ્યતિકર સંભળાવવા પ્રાર્થના કરી.

પુનઃ એક વાર સુમત્રા સાધ્વીએ પોતાની કથા, કરુણ છતાં શીયળમતના સંરક્ષણમાં, વીરાંગનાને પણ આંટી નાખે તેવી રસ ભરી વાણીમાં કહી સંભળાવી. સૌને વિસ્મયતા ઉપજી. રાજમહેલ વાસીની રમણી પર આવી પડેલા અસહ્ય સંકટોનું વર્ણન સાંભળી સૌના અંતર લેદાયા. ભૂપ એકદમ પૂછવા લાગ્યો કે મારો એ લઘુબંધવ હાલ ક્યાં છે ? માતા, જલ્દી કહો, એને નિરખવા હું હવે અધીરો બન્યો છું.

બાઇ ! એ બહુ દૂર નથી, તું તેના સમાગમને અભિલષે છે; જ્યારે એ તારા પરાભવની તૈયારીઓ કરી રહ્યો છે. નગરીને ઘેરીને છાવણી નાંખી પડેલો મિથિલા-પતિ નમિરાજ એજ તહારો સહોદર !

અહા ! આજે નવનિધિ મહ્યા જેટલો આનંદ થયો. સોનું હાતું ને સુગંધનો યોગ મહ્યો. આવો વીર કેસરી તે મારો બંધુ ! એ સાંભળીને કોને હર્ષ ન ઉદ્ભવે. ચાલો

સત્વર, તેને આડંબર પૂર્વક તેડી લાવી, ચીરકાળથી વિચો-
ગથી પીડાતી આ નગરીમાં તેનાં પગલાં કરાવું.

આ સમાચાર વિદ્યુત વેગે નમિરાજના શિબિરમાં
પહોંચ્યા. મોટાભાઈ પરિવાર સહિત સામૈયું કરવા આવે અને
પોતે બધું છતાં તાડના વૃક્ષ સમ અકકડ ઉભો રહે એ વિવેક
વગરનું લાગ્યું. તરત જ ઉઠી સામે આવ્યો. રસ્તામાં જ
ચારે આંખો એક થઈ, એટલે તરત જ વડિલ બ્રાતાના
પગે પડ્યો. ચંદ્રયશ ભૂપે પણ એને તરત જ ઉઠાડી લઈ,
મસ્તકે હાથ મૂકી, છાતી સરસો આંખો. નમિના મુખમાંથી
સહજ ઉદ્ગાર નિકળી પડ્યા કે ‘શું આપણે સહોદરો !’

ચંદ્રયશે પ્રતિઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે, ભાઈ નમિ !
થોડા સમય પૂર્વેના શત્રુઓ એવા આપણે ખરી રીતે લાંબા
સમયના સહોદરો જ છીએ. આ રીતે ‘સહોદરોનું મિલન’
બન્નેને પ્રગોદનું કારણ બન્યું, તેમ જનતાની ભીતિના
નિવારણ રૂપ પણ થયું. ભાવિ ભયજનક હતું; છતાં
અકસ્માતિક ઘેરાયેલાં વાદળાં વિખરાઈ જઈ, એકાએક
સવિતાદેવની તેજસ્વી છબીનાં દર્શન થતાં જેવો આનંદ
સૃષ્ટિપટ પર પથરાય, તેવો આનંદ સુદર્શન નગરમાં પથરાઈ
ગયો, એટલે આ સહોદરનું મિલન પણ ભાવિ ભાગ્યવિધાયક
થઈ પડ્યું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

શરણું કોણ ?

“ પરમાત્મા મહાવીર દેવના ટંકશાળી વચ્ચેના છે કે-ધર, મિત્ર, પુત્ર, સ્ત્રી, અને અન્ય સ્વજન પરિવાર; સર્વ પ્રકારનું ધાન્ય અને સર્વ પ્રકારનું રાચરચીલું; સોનું, રૂપું, હીરા, માણેક, નિભમ્મ આદિ દરેક જાતનું ધન, વિવિધ જાતના વ્યાપારો અને પ્રાપ્ત થતા એમાંના લાભો એ સકળમાં રાતદિવસ તદ્દનીન રહી, સતત મચી રહેનાર જીવ એટલું નથી અવધારતો કે એ સર્વને તજીને મારે પણ એક દિવસ જીવું પડશે ! એ તો નિશ્ચિત જ છે કે સંસારમાં જન્મનાર પ્રત્યેક આત્મા પોતાના તેમજ સંબંધીને અર્થે જે જે સાવચ કાર્યો કરે છે તે કર્મબંધોમાં લપેટાય છે. તે કર્મોના ન્યારે ઉદયગળ આવે છે તે વેળા માત્ર બાંધનાર વ્યક્તિ એકલાને જ વિપાક ભોગવવા પડે છે. એ કાળે અધુ વિગેરે પરિવાર ક્યાંએ ભમતો હોય છે. ”

આ જે ચોતરફ દોડધામ પ્રવર્તી રહી છે. રાજ મહા-લયના મુખ્યદ્વારમાંથી સંખ્યાબંધ મનુષ્યોનું ગમનાગમન થઈ રહ્યું છે. સર્વના ચહેરાઓ ખાખરાના વૃક્ષના પાન સમા પીળા પડી ગયા છે. એની અસર પુરજનો પર કુદરતી રીતે થઈ ચુકી છે. ટોળાબંધ નાગરિકો રાત્ર્યપ્રસાદ પ્રતિ પગલાં ભરી રહ્યાં છે. બજારમાં પ્રતિદિન થતા કથવિક્રયો સાવ અટકી પડ્યા છે. આજે કોઈ શાહક કરિયાણાની અરીદી કરતો નથી કે કનક, રજત અથવા તેજનાના સોદા.

કરતો નથી, પણ માત્ર એકજ પ્રશ્ન પૂછે છે અને તે એટલો જ કે દરબાર ગઢ તરફ આટલી દોડધામ શા કારણે છે ? ત્યાંતો હાટે બેઠેલા વ્યવહારીઆઓ પાછા ફરેલાને સવાલ કરે છે કે કેમ બાઈ ! શો વ્યાધિ છે ? નૃપની કુશળતા કેવી છે ? રોગનું નિદાન કયા બિષગ્ વિશારદના હસ્તે થઈ રહ્યું છે ? પ્રતિપળે રાજ્યનો કિંકરગણ નગર માંથી નાડીપરીક્ષકને કે ઔષધકારકને, વૈદને કે હકીમને, ઋયુર્વેદીને વા યુનાનીને, કળાકોવિદને કિંવા સુંઠના ગાંઠીયે ગાંધી થઈ બેઠેલાને દેશોદેશ જેમની નામના થઈ રહેલ છે તેવા કુશળને અગર તો પુરના એકાદા ખૂણામાં વસી, કેવળ પડીકીઓ આપી ગુજરાન ચલાવનાર અજ્ઞાન વૈદને, કર-ગ્રહીને ખેંચી જતો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. વળી જંતર-મંતર કરનારની કે મેષ વૃષભ મિથુન ઠર્ક ને સિંહ કરનારાની પણ આજે કિંમત અંકાઈ રહી છે. જ્યોતિષીઓ તો આજે શોધ્યા પણ જડતા નથી.

વાચક ગણ ! શંકાના વમળે ચઢી સહસ્રા પ્રશ્ન કરી ઉઠશે કે આ વર વગરની જ્ઞાન જેવું વર્ણન શાનું ? નૃપની માંદગી છતાં કયા નગરના નૃપની ? તેથી આપણે આગળ વધીએ તે પહેલાં જણાવી દેવું જોઈએ કે સુદર્શન-પુરમાં સુવ્રતા સાધ્વીના પ્રયાસથી ઉભય સહોદરોનો ભેટો થયો. સુખદુઃખની વાતોમાં કેટલીયે રાતોના ઉજ્જગરા થયા. ત્યાગી જીંદગીની અનુપમ નૌકાએ ચઢેલ સાધ્વીજીને

અનિચ્છા છતાં આગ્રહવશે સ્થિરતા કરવી પડી. તેઓશ્રીએ પણ ઉપદેશ સમયે જેમ નિપુણ વૈદ્ય વ્યાધિનું ચથાર્થ નિદાન કરે તેમ બળ્યાત્માઓના સંસાર જ્રમણરૂપ બાવ રોગનું સરસ રીતે નિદાન કર્યું. કેવળ વાણીદ્વારા સંયમ દ્યો સંયમ દ્યો, એમ ન પોકારતા વંચાતા કથાનકોનો ઉપનય કરતાં એવું તો સચોટ પ્રથક્કરણ કરી તત્વાતત્વનું અને સારાસારનું પાન મધુર શૈલીએ કરાવ્યું જેના પરિણામે કોઈએ સાધુધર્મ અહણના પચ્ચખાણ લીધા તો કોઈએ શ્રાદ્ધધર્મના બારે મતોનો સ્વીકાર કર્યો. છુટક છુટક મત-નિયમો અહણ કરનારની સંખ્યાનો તો પાર જ નહોતો. મિથિલાપતિ નમિરાજે આવકલ્પ સ્વીકાર્યું, જ્યારે અંદ્રયશ ભૂપાળ સાધ્વીજીના વિહાર સાથે જ બાઈને સુદર્શનપુરનું રાજ્ય બળાવી સંયમના પવિત્ર પથે આરૂઢ થયો.

આમ કિશ્મતના કારણે નમિરાજને સુદર્શનપુરનું સ્વામીત્વ સંપ્રાપ્ત થયું. કેટલોક કાળ ત્યાં નિગર્મન કર્યા પછી માતા પુષ્પમાળાના ખાસ આગ્રહથી રાજ્યચિંતાનો ભાર મંત્રીના શીરે મૂકી તે મિથિલામાં આવ્યો. દેશની પરિસ્થિતિના ચિંતનમાં અને વહીવટ-વ્યવસ્થાના ગૂઢ કાર્યોમાં, દિવસનો ઘણો વખત વહી જતો, જ્યારે યામિનીનો સમય લાવણગવતી લલનાઓ સહના વિવિધ વાર્તાવિલાસમાં કિંવા આલાપ-સંલાપ કે વાણીવિનોદમાં તરંગવતીના અપજ પ્રવાહ સમ પસાર થઈ જતો. કીડાકેલીમાં સરોવરમાં કીડા કરતા રાજહંસ સમા નરાધિપે જીંદગીનો અમુક

સમય વીતાવ્યો એટલું જ નહિં પણ સાધ્વીમુખે સ્વીકારેલા પ્રતો તરફ ઘટતી સ્મૃતિ પણ તાજી કરવામાં મન ન પડેવું. દુકંમાં કહીયે તો વીરતાથી રાજ્યનું પાલન કરનાર એ ભૂપે રામાઓની રસિકતાનો લાભ લેવામાં જરા પણ પાછી પાની ન કરી. સંસારી જીવને લોગ્ય એવો વિલાસ ભાગ્યે જ એનાથી અલોગ્ય રહ્યો.

દેવો પણ જેના સુખની અસુખા કરે એવા મિથિલા-પતિને એક દિન અચાનક દાહજવર ઉપજ્યો. એની પીડાથી આખું શરીર અગ્નિની જવાળાથી જાણે બળી રહ્યું હોય એવી અપાર વેદના એના શરીરે થવા લાગી. દુઃખના અતિરેકથી મીઠા લોજન અને સ્વાદુ સલીલ પણ વિષ સમા લાગવા માંડ્યા. એને કોઇ વાતે એન પડતું નહીં. વારંવાર વ્યાધિથી પોકારી ઉઠતો કે કોઇપણ ઉપાયે અંગે શાંતિ નિપજાવે તેવા વૈદ્ય વા કિમિયાગરને જલ્દી તેડી મંગાવે. દાહને શમાવવા અત્યાર પહેલાં રાણી પુષ્પમાળાએ સંજ્યા-બંધ ઉપચારો શરૂ કર્યા હતા, પણ કર્મે આજીવની વ્યથા પર હજી સુધી રંચમાત્ર અંકુશ આણી શકાયો ન હતો. રાજમાતા, અંતેઉરીયો અને આપ્તજનોના જીવ પડીકે બંધાયા. તરત જ ચારે તરફ દાસદાસીઓને દોડાવવામાં આવ્યા. વળી અવિલંબે ચિદ્રિત્સકોનો યોગ થાય તેટલા સાડે જાતજાતના પ્રલોભનો અને પારિતોષિકો જાહેર કરવામાં આવ્યા. ઉપરની દોડધામનું આજ કારણ હતું.

દશકો નહિં પણ શતકોની ગણનાએ વૈદ-ચિકિત્સ-
કોનો અંક ચઢ્યો અને સહસ્રોની ગણનામાં ઔષધિયોનાં
નામ પહોંચ્યા; છતાં રોગનું સ્વરૂપ જરાપણ ન બદલાયું.
વિશારદ મનાતા ને દક્ષ ગણાતા ચતુર ઔષધજ્ઞાતાઓએ
પોતાના પ્રયત્નો વિક્ષણતાને વરતા જોઈ હાથ ખંખેર્યા—
કેટલાકોએ રોગને અસાધ્યતાની કોટિમાં મૂક્યો અને થો-
ડાકોએ તો સુધરવાની આશાને પણ અભરાઈએ ચઢાવી.
એક ઉપચારકે અંગપર વારંવાર ચંદનનો લેપ કરવાનો
ઉપચાર દર્શાવ્યો. જો કે એ લેપ ચોપડતાં વેંત ઠંડક લાગતી
છતાં એની અસર માત્ર થોડી જ ક્ષણો રહેવા પામતી. કારણકે
એ લેપ સુકાયા બાદ પુનઃ એની એ પીડા ચાલુ રહેતી.
અર્થાત્ એ ઉપાય પણ જવરશાન્તિ અર્થે નિષ્ફળતામાં જ
પરિણમ્યો. આમ છતાં ણીજાં ઉપચારો તો ચાલુજ હતાં.

Some thing is better than nothing એ વાત
સારભૂત છે એમ આ ઉપરથી સિદ્ધિ થાય છે. એકસો આઠ
યુવતિઓ પણ વારા ફરતી કનક કચોલડામાં ઘસી ઘસીને
ચંદન લાવી સ્વભરથારના તત્તુ ઉપર કોમળ કરે વિલેપન
કર્યે જાય છે. એ અંગનાઓએ આજ કેટલાયે દિવસથી
નથી તો સુખપૂર્વક લોજન કર્યા કે નથી તો શાંતિથી
નેત્રો ખીંચ્યા. આંસુ શ્રવતી આંખોએ પતિભક્તિનો નમૂને-
દાર પાઠ ભજવતી. તેઓ શોકાતુરવદને સુખઠ લેપનનું કાર્ય
વગર થાક્યે ચલાવી રહી છે. પતિને દુઃખ થાય એ ખાતર
સુખમાંથી જરા નિશ્વાસ સુદ્ધાં નાંખતી નથી છતાં તેમના

હાથ પરની સુવર્ણ મહીત ચુડીઓ પરસ્પર અથડાઇ ઠોઠાં
અજબ સુરને જન્માવે છે. આનરી ભૂપને આ જડ વલયનો
અવાજ પણ કદદાથી થઇ પડવાથી તરત જ મંગળસૂત્રક
અકેક ચુડી રાખી બાકીના સર્વ આભૂષણોને ઉતારી નાંખ-
વાની તે આજ્ઞા કરમાવે છે. સ્વામી જ જેને મન સર્વસ્વ
છે એવી કુળકામિનીઓ સત્વર તેનું પાલન કરે છે અને એ
રીતે ત્યાં નિઃશબ્દતાનું સામ્રાજ્ય પથરાય છે. મિથિલાપતિ
જેવો રંગીલો રાજવી વલયના ઉતરવાથી અને રમણીના
કરપર કેવળ એકાકી રહેલી ચુડીથી, જરા માત્ર શબ્દ કાને
નહિં પડવાને લીધે કુદરતી રીતે એકલવાથી દશાના વિચા-
રમાં મગ્ન થાય છે. રિદ્ધિ સિદ્ધિને લતાપ્રહાર કરી એકલો
નિકળી પડનાર જ્યેષ્ઠ બ્રાતા ચંદ્રચંદ્ર સ્મૃતિપટમાં દેખા દે
છે; એના જીવન સામે પોતાનું વૈભવી ને વિલાસી જીવન
જે અદ્યાપિ સુધી ઉત્કૃષ્ટ અને પ્રમોદજન્ય બાસતું તે આજે
શુષ્ક અને સાર વગરનું જણાય છે. તરતજ મન પ્રદેશમાં
મોગા રોગપ્રદા નેયા, ચૌવનં ક્ષણમંગુરમ્ એ શ્લોકાર્થ પ્રગટી
ઉઠે છે. એ પછી જે ભાવનાશ્રેણી ચાલે છે, એમાં
અત્યાસત્યની જે જમાવટ વર્તી રહે છે તે કવિશ્રીના શબ્દો-
માંજ મૂકીયે છીએ.

“ હો એકાકીપણે અતિભલોરે, હો બહુજણ મિલ્યા બહુ દુઃખ;
હો ચક્રવર્તીને તે સુખ નહીંરે, હો જે મુનિવરને સુખ. જે. ૧૩
હો એકલો આવે જીવડોરે હો પરભવ જાએ પણ એક;
હો કુટુંબ સહુકો કારિમોરે, હો વારૂ ધર્મ વિવેક. વા. ૧૪

હો પરલવ જાએ એકલોરે, હો સાથે કર્મ સખાય;
 હો પુન્યે શુભગતિ પામીએરે, હો પાપે દુર્ગતિ જાય. પા. ૧૫
 હો જીવ અછે એક સાસતો રે, હો દર્શન નાજી સંપન્ન;
 હો બાહ્ય સંજોગ અસાસતારે, હો પુત્ર કલત્ર ધન ધાન્ય. પુ. ૧૬
 હો સ્વાસ્થીયો સહુ કેા મિલ્યોરે, હો કેા નવિ રાખજીહાર,
 હો પીડ ન હ્યે કેા પારકી રે, હો એ સંસાર અસાર એ. ૧૭
 હો વલિ મનમાંહે ચિંતવે રે, હો જો મુઝ વેદન જાય;
 હો તો હું રાજ તજી કરીરે, હો ચારિત્ર હ્યો ચિત્તલાય. આ. ૧૮

જ્ઞાની પુરૂષોએ સત્ય કહ્યું છે કે પાંચ સમવાયના સા-
 નિધ્ય વિના કાર્યનિષ્પત્તિ નજ સંભવે. માતાના ઉપદેશે
 જે સનાતન તત્ત્વ ન લાઘ્યું તે આજે રોગચસ્ત દશામાં
 અચાનક અંતરમાં ઉતર્યું અને તે પણ માત્ર હાથ પરના
 વલ્લયોના નિમિત્તથી ! આથી સર્વજ્ઞ કથિત ‘ આશ્રવ સંવર
 રૂપ થઈ પડે છે અને સંવર આશ્રવનું કારણ બને છે ’ એ
 વાક્યમાં છુપાયેલ અદ્ભૂત રહસ્યની પ્રતીતિ થાય છે. અ-
 ધિકારીની વિશિષ્ટતાથી કાર્ય પરિવર્તન અવશ્યંભાવી
 નિર્માય છે.

નમિરાજનો મનોરથ ફળ્યો. રાત્રિયે સુતાં બાદ પ્ર-
 થમવાર જ થોડી મીઠી નિદ્રા આવી. પાછલા પ્રહરમાં મેરૂ-
 પર્વતપર દેવેન્દ્રના ઐરાવજીને ચઢતો સ્વપ્નમાં જોતાં જ એ
 અબકીને જાગી ઉઠ્યો. સખત વરસાદની હેલી પછી એકા-
 એક સહસ્રરશ્મિના આછા કિરણોના દર્શન થાય અને

એથી માનવગણુ આનંદ પામે તેમ આજસ મરડતાં જ ચીરકાળથી ધર કરી રહેલ દાહ-વેદના એકાએક શાંત પડી ગઈ લાગી. એકલા રાજવીને જ નહિં પણ સારા આવાસમાં અને આખા નગરમાં અવર્ણનીય આનંદનાં પુર ચઢ્યાં. રાજમાતાને સુત મૃત્યુપથારીએથી ઉઠવાથી અને નારીવૃંદને મન પ્રીતમ સાજો થવાથી સૌભાગ્યની અખંડતા જળવાઈ એથી આનંદ સ્ફુર્યો; છતાં નમિરાજ તો કોઈ ત્રીજા જ પ્રકારમાં લીન બન્યો હતો. આજે તેને માતા કે પતિન્યોના આનંદમાં ભાગ લેવાની વૃત્તિ નહોતી. નિશા સમયની ધર્મ ભાવનાથી વ્યાધિ નષ્ટ થયો એમ તેનું દ્રઢ મંતવ્ય હતું તેથી સ્વપ્નનો ભાવાર્થ વિચારતાં જ જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું. પૂર્વનો સુર ભવ નજર સન્મુખ ભાળ્યો. જીન મહિમા સમયે પોતાનું મેરુગિરિપરનું આગમન પ્રત્યક્ષ પછે નિહાળ્યું અને તરત જ ચારિત્રનો રસિયો બની કાર્ય આટોપવામાં ઉજમાળ બન્યો.

પ્રતિહારીને આજ્ઞા આપી કે મંત્રીશ્વરને તેમજ મોટા કુંવરને જલ્દીથી અહીં તેડી લાવો. તેમજ માતૃશ્રીને પણ આ તરફ પધારવાનું કહો અને એ સાથે બળર આપો કે નમિરાજ દિક્ષા લેવા ઇચ્છે છે માટે તમારી સાથે એ સંબંધમાં થોડી સલાહ કરી લેવાની તાકીદ છે.

સુંદરીગણુમાં, પથારીમાંથી હજી તાજા જ ઉઠેલા ભરથારની આમ આકસ્મિક ત્યાગભાવનાની વાત કર્ણપટ પર

અથડાતાં જળરો દોભ થયો. શીરના છત્ર સમા, અને હૃદયના હાર તુલ્ય સ્વામીની છાયા કાયમને માટે પરોક્ષ થવાનું શ્રવણ કરી કેાનું હૈયું ન દુભાય !

પટરાણીએ આવી કર્ણ હૃદયે નિમ્ન ભાવાર્થવાળી વિનતી શરૂ કરી—

ક્રુતવિલંબિત.

રહી લતા અવલંબીજ વૃક્ષને, તફગયે ભૂમિનીપર શોષતી,
જીવનસાર હતા પિયુષ ત્હમે, તમ ગયે થતી વ્યર્થજ જાંઠગી;
કરી દયા પ્રિયનાથ હમો પરે, નહીં ફરો ! કદી બોલ્યું નહીં ફરે,
જીવન શ્રેયતણા સન્માર્ગને, અનુસરો પ્રિય પ્રાણુ રહી ગૃહ.

મિથિલાપતિએ ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે—

જ્યહીં હું જઈ તમ સર્વ ચાલો ત્યહીં,

વસતી વસ્તુ જ્યહીં ત્યહીં છાંયડી,

અહું છું હું વીરહેવની વાટડી,

અનુસરી અભિલાષ કરો પુરી.

વલ્લભાઓ ! આ થોડામાંથી ઘણું કરી માની લેજો. તમારી મારા પ્રતિની બહિષ્ત અનુપમ છે. એ હું જાણું છું; છતાં આજે તે પર મારું લક્ષ નથી આપી શકતો તેથી દિલગીર છું. આપણે ઘણું ખાધું પીધું અને લેગવ્યું. તમ સાથે મેં દુન્યવી સુખો માણવામાં જરા પણ

મહા રાખી નથી. એથી રોગના પંજમાં સપડાયો. ધર્મ પસાચે છુટયો છું તો હવે મને પરભવનું બાતુ તૈયાર કરવામાં વિદ્મજૂત ન બનો. મનમાનતું હોય તો સાથે ચાલો, નહિંતર ગૃહે રહી યથાશક્તિ નૃજન્મનું સાર્થક્ય કરો. હવે તાતાં વિષસમા વિષયોને સ્મૃતિપંથથી સો ગાઉ દૂર રાખો. એ કોઈ દિ તૃપ્ત થવાના જ નથી. તોપણ યાદ કરી વૃથા દુઃખસહન શામાટે ? પતિભક્તા બની રહી તો હવે આખર સુખી એ વટ સાચવી રાખી હર્ષિત અંતરે રજા આપો.

ત્યાંતો પુષ્પચુલા માતા ચક્ષુમાંથી શ્રાવણ બાદરવો વરસાવતાં આવ્યા અને પુત્રને આજીજી કરતાં વહવા લાગ્યા.

શિખરિણી.

“તહને આ શું સૂજયું ! દુઃખની જ્યમ સુખ સર્વ બાસ્યું,
ખરી યુવાનીમાં સુખ થકી વિરકતી તહને શું ?
સુખદ શય્યા રતનાસન બૂધિત વદનો વન થશે,
રસદ લોજન પાનો રસ વિહીન એ સૌ થઈ જશે.
અને યોષિત સર્વે તુજ દર્શનામૃત વિહૂણી,
તજ દઈ અંજનને નયન ભરશે ઉષ્ણ જળથી,
સજીને શણગારો હૃદય પછીથી કોનું રીઝવે ?
અરે હૈયું કાટે, તદપિ સુત તું સંયમ ગ્રહે ?
સુકોમળ એ તહારું શરીર સહશે શી રીત દુઃખો ?
હવું આજોટતું અતિશય સુકોમળ શયનમાં,

(૨૫૫)

તૃષા હ્રુધા કેરા પિડન સહશે શું તું વનમાં ?
વિચરશે એકલ તું કઇ રીત અરે રક્ષક હીણો ?
શિયાળે શિતળતા ગરમી વળી જે શીખ્ર ઋતુની.
શરદ વર્ષા કેરી, મૂર્ધજતણું હ્રુચન અરે !
વિલાસી બાળક ! તું કઇ રીત બધાં કષ્ટ સહશે.
હૃદય માફે કાટે, નવ દઇ શકું હું અનુમતિ.

કુંવર:—

(હરિગીત.)

સુણ ચક્રીને બળદેવ વાસુદેવ સુખડાં પામીયાં,
સંયમ પ્રસાદથી દુઃખ કંઈ કોટિલણાંયે દૂર થયાં.
અર્જુનમાળી દૃઢપ્રહારી એ જહાજ થકી તર્યા,
ચીરકાળ વાંછિત મુકિત પુરીને, એજ સાધનથી વર્યા.
નથી વહાર કરતું કોઈ મૃગ કુરંગ કેરી જંગલે,
થઇ રકતનિજ વ્યાપારમાં બનીને સુરક્ષિત એ ફરે.
રે તેમ ફરશું આત્મબળ રક્ષિત થઇને ચે હમે,
વીરપુત્ર થાવા ઇચ્છતાને બય નહી કોઈ સ્થળે.

‘ નલિન ’

માતૃશ્રી ! જે કે તમે મારા જન્મદાતા જનની સમા
છતાં મારા પ્રત્યે જે અનહદ સ્નેહ દાખવ્યો છે અને જે
અવર્ણીય રીતે મારું લાલનપાલન કર્યું છે એનું કિચિંત્
પણ ખ્યાન શબ્દોદ્વારા થઇ શકે એમ નથી. એટલું જ નહિં

પણ એ ઉપકારનો ખદલો વાળી શકાય તેમ પણ નથી. એથી આપનો હું એથીંગણ છું. અદ્યાપિ સુધી આપની ડોઢપણ આશા મેં ઉત્થાપી નથી તેમ આ ભવમાં ઉત્થાપવાની ઇચ્છા સરખી પણ નથી. તેથી આપ હર્ષિતવદને મેં નિશ્ચિત કરેલ આશયમાં આપનો સાથ પુરશે. લાખો ઉપાયો કર્યા છતાં જે ઠાડણ વ્યથા જરામાત્ર શમી નહીં, અને જેને માટે વિખ્યાત ગણાતા અને અનુભવના સાગર મનાતા નિષ્ણાતોએ આશા પણ છોડી, એ માત્ર મારી હૃદયગત ધર્મભાવનાના બળથી, આટલા અદ્વકાળમાં સુધારાપર આવી જાય એમાં હું મારા પૂર્વકૃત સુકૃતના રૂડા પ્રતાપ સમજું છું. મારી સંકલ્પિત ચારિત્ર અભિલાષનું મિષ્ટ ફળ માનું છું. અને જ્યારે સૌ સારાવાના થયાં તો પછી એની પૂર્ણતાના કાર્યમાં હું પ્રમાદ સેવું કિંવા વિલંબ કરું એ મને અને આપની કુળકીર્તિને શોભે ખરું ? જે જીવન બચ્ચું તો હવે જરૂર તેના દ્વારા માનવજન્મનું ઇષ્ટ સાધી લેવા દો. આપ મારા પ્રત્યેનો મોહ ઉતારી નાંખો. વય તરફ દ્રષ્ટિ રાખી જન્મોજન્મ સુધારનાર અરિહંત ધર્મમાં તે જોડો, કદાચ તેમ કરવામાં કર્મ નડતાં હોય તો નમિના સ્થાને તેના અપત્યોને અવધારી લઇ, ઉદ્ધમ-શીલ બનો. જે આત્મા જ્ઞાનપૂર્વક પૂનિત પંથે વિચરવા કમર કસી તૈયાર થયો છે તેને શેષક ન બનતાં સ્વાયક બનો. એમ કરી સાચી માતા બનો.

પુત્ર ! સુખે સિધાવ, ત્હારું કલ્યાણ સત્વર સધાય એવી
આ માતાની અંતરગતની ઇશપ્રતિ પ્રાર્થના છે.

પાટવીકુંવર અને પ્રધાનજી આ વાર્તાલાપ ક્યારનાયે
સાંભળી રહ્યા હતા. મમતાળુ પિતા અને વિનયશીળ રાજ-
નતુ ગમન એ ઉભયને મર્મના ઘા જેવું હતું; છતાં તેઓ
મરદ બન્યા હતા. સ્ત્રીજાતિ ઉચિત કાલાવાલા તેમને ઘટે
તેમ નહોતું. તેઓને ખાત્રી થઇ ચુકી હતી કે માતૃ-પ્રેમ-
રૂપી અગાધ મહાસાગર અને ત્રિયાસ્નેહ રૂપી કલ્પલિની-
ઓનો જે આટલી ત્વરાએ નાશ પામ્યો છે તેને રોકવા
અયત્નો કરવા એ રક્ષામાં ધૂત ઢોળવા બરાબર છે. તરત
જ બૂપાળે આખીયે પરિસ્થિતિથી ઉભયને વાકેફ કરી,
ઘટતી બલામણુ દઇ સત્વર રાજ્યપદે કુંવરનો રાજ્યાભિષેક
કરવાની તૈયારીઓ કરવાની સુચનાઓ આપી.

પુણ્યાત્માઓના વેણમાં કાર્યસિદ્ધિ રહેલી છે. જ્યાં
અડગ નિયમ ત્યાં વાર શી ? જોતજોતામાં કાર્યો ઉઠલી
ગયાં. અને સુચોદીએ નમિરાજ પ્રત્યેકજુદ બની આગાર
ત્યજી, અનગાર રૂપે સંસારની જાંજળોથી સાવ નિરાળા,
એવા સંયમના વિકટ પંથે વિચરી રહ્યા.

સુકોમળ શય્યા ઉપર શયન કરનાર નમિરાજને તૃણ
સંધારે સુતાં કષ્ટ ન થયું. ષટ્સ યુક્ત રસવાનીને જમનાર
વ્યક્તિ આજે સહેજે મળી આવતા હુખાપાખા આહારથી

જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે. ઠંડા પાણીને સ્થાને ઉકાળેલા જળનું અનુપાન કરી કેવળ આત્મસાક્ષાત્કારના એક જ દ્યેય પાછળ સાચી ફકીરી ધારણ કરી, તન્મય બની રહ્યા છે.

આવી અપૂર્વ દશાના પડઘા શકે જેવા સુરરાજની સભામાં અણુઇચ્છ્યા પડ્યા. માનવી લોકના એક કીટકની આટલી હદે ધૈર્યતા ! કદિ પણ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ! માનસપુરમાં વિચરતાં શકેદ્રને કોણ યાદ કરાવે કે મહાશય ! ભુલ થાય છે. માનવકીટક એવા સૂર્યચશાની શક્તિ તો આપે જોઈ છે જાહુબળજીનું અમાપ બળ જાતે નિરખ્યું છે. અને દૂર જવાનું શું પ્રયોજન ? પ્રમુશ્રી વર્ધમાનનું ઉદાહરણ તો આપની આંખો સામે હજી રમે છે; ત્યાં વળી સંદેહને સ્થાન કેવું ?

દ્વિજરૂપે ઇંદ્રમહારાજ પરીક્ષક બન્યા. અરણ્યના આંગણે દેહદમન કરતાં ને તપ તપતા મુનિ નમિરાજ સામે મિથિલા નગરીને બળતી આળેખી દીન બની દયામણે ચહેરે રક્ષણનો પોકાર પાડતાં સંખ્યાબંધ મનુષ્યો દોડતા દેખાયા. પુરાણી પુરીનો મનોહર અને ફળ ફુલથી લચી પડેલો અને પંખી ગણના અદ્વિતીય વિશ્રામસ્થાન સમે વિશાળ તરૂં પવનવડે ઠંપાયમાન થઈ ભૂમિપર પડતો દેખાડ્યો. પક્ષીગણનું આકંઠ છાતી ચીરે તેવું થઈ રહ્યું. બીજી તરફ આખા અંતેઉરમાં આગની ચીનગારીઓ ઉડી રહી અને બાઝબાઝ સળગતા ને ઘડીમાં બળીને ખાખ થઈ

રહેલા આવાસો નજરે પડ્યા. સુંદરી સમુદાયમાં હાહાકાર વ્યાપી રહ્યો. ધૂમાડાના ગોટેગોટા ફરી વળ્યા. ચોતરફ 'નાથ રક્ષા, નાથ રક્ષા કરો' ની હ્રદય ચીરે તેવી જૂમો સંભળાવા લાગી. જાણે પ્રલય કાળનો અણુધાર્યો પ્રવાહ ન છૂટ્યો હોય તેમ જોત જોતામાં સર્વ લસ્મીભૂત થવા લાગ્યું.

મુનિ ? અરે એક સમયના સારી આલમને નમાડનારા મહારથી ! જરા અહુ જોલી સામે તો જુઓ. નજર તો કરો. પહેલી જરૂર ત્યાં જઈ બહાર કરવાની છે ત્યારે તમે તો ઠંડે કલેજે ધ્યાનમગ્ન બન્યા છો.

વિપ્રશ્રેષ્ઠ, આપ શું દેખાડો છો ? જ્યાં દરેક જીવો પર કર્મરાજની તીક્ષ્ણ તરવાર ઉગામેલી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે ત્યાં કોઈ કોઈની શી સંભાળ કરે ? પરની પંચાતમાં વિના કારણ શાને માથું મારી સ્વપણું ભૂલી જાય ? આદરેલાને અધુરા મેલી વૃથા દોડધામ શાને કરે ?

ક્ષત્રીયાવતંસ ? આપ આ શું વદો છો ? શું સત્ય રસાતળ જરા તો નથી બેઠુંને ? ગોપ્રાક્ષણ પ્રતિપાળ અને નિર્બળનું રક્ષણ કરનાર ઇક્ષ્વાકુ વંશના સંતાનને આવા કાપુરૂષ યોગ્ય વચનો ઘટે છે ખરા ? આદરેલું સંકેલી લઈ દુઃખિતોને બચાવો. સ્વાર્થને તિલાંજલી દઈ પુરૂષાર્થમાં હોય નાંખો. એજ ક્ષત્રિયોનો સાચો ધર્મ છે !

ભૂદેવ ! વાત સાચી છતાં અધિકાર ભેદની. આજે હું ખાણ સમરાંગણ ખેડનાર નમિરાજ નથી, પણ આંતર રિપુ

સામે મોરચો માંડનાર શ્રમણ છું. દુન્યવી બંધનો સહ મારે રંચમાત્ર લેવા દેવા પણુ નથી. કાપુરૂષ કે સત્પુરૂષના લેદ આજે મેં ખીલી પર ટાંગી દીધેલા છે. જગતની પ્રશંસા કે નિર્ભર્ત્સના સામે મારા કર્ણરંધ્ર બહેરા બન્યા છે.

તપોધન ! મારું કશું તમારો વર્તમાન ધર્મ વિસરી જવાનું કહેવારૂપ નથી. આ તો આપદ્ધર્મ ઉપસ્થિત થયેલ હોઈ તે કાળે આપની સત્ય ફરજનું દર્શન કરાવવા અર્થે છે. જુઓને પેલી ભીષણ અગ્નિમાં ભડભડતી આપની પ્યારી મિથિલા ! પેલું રસભીનું નારીવૃંદ ! પેલાં વક્ષાદાર પ્રજાજન ! એ બધાનો નાશ થતો આપ આમ નજરે જુઓ; છતાં કંઈ ન કરો એનું નામ શ્રમણ સંસ્કૃતિને ! કેમજા હૃદયીપણું એજને ?

મહાશય ! તમે ભીંત બૂલ્યા. મારો જવાબ એક જ છે અને તે એ કે મિથિલા નગરીદાહે ન મેં દહતિ કિંચન । હવે જેને મ્હારું કહી શકું તે તો મારી કને જ છે. એનો દાહ અટકાવવા રૂપ ઇલાજે તો હું આચરી રહ્યો છું. મારી દ્રષ્ટિની સાચી સૃષ્ટિ એજ છે. જ્યાં એનાથી બહાર મારે અન્ય કંઈ વ્યાપાર જ નથી ત્યાં પછી આ સ્નેહી ને પેલા વક્ષાદાર એવા લેદ શા કારણે ! નારીવૃંદના સંભારણું અને ક્ષત્રીયતાના કીર્તિકળશનો શો અર્થ ! જ્યાં હું એક છું ને મારું કોઈ નથી વા કંઈપણુ નથી, એવા અમૂલ્ય અમૃતપાનમાં સદા આસકતને આપશ્રીનો ઉપદેશ નિષ્કુળ જ

છે. જીવોને આ પંચભૂતથી ણનેહું ખોળીયું જ જ્યાં મારું નથી ત્યાં પછી ઇંટ ચુનાથી જેના પ્રાકાર-મહેલ તૈયાર કરાયેલા છે એવી, વિવિધવર્ણી પ્રજાથી વસાયેલી મિથિલા નગરી મહારી શી રીતે હોઈ શકે ! પારમાર્થિક ભાવથી સાધુજીવન જીવતો અને ત્યાગ જીવનના ઉંચા સોપાન ચઢી રહેલો આત્મા પણ જરૂર કેટલાક કાર્યો, સ્વધર્મને જરા પણ ક્ષતિ પહોંચાડ્યા વગર કરી શકે છે. પણ અહીં તેવી સ્થિતિનો સફલાવ જ ક્યાં છે ! સત્ય ને કૃત્રિમ પરિસ્થિતિ વચ્ચેના ફેરને તત્વકોવિદો તો જરૂર પારખી લે છે જ; એટલે જેઓ સોટચના સુવર્ણસમા છે, તેમને ઉછીનો આડંબર ધરવાની કે વાણીના ચાટુ વિલાસ રચવાની જરા માત્ર અગત્ય રહેતી નથી. જેને મનની સાચી સમજપૂર્વક, હૃદયની ખરી જાણસા વૃત્તિવડે ઉચ્છિષ્ટ ગણીને, છોડી દીધા એવા હાનિકારક વિષયોમાં તેને રકત થવાની આપ વકીલાત કરે છે અને એમાં સફળતા ઇચ્છે છે તે શું શક્ય છે ? દેવાણ્ડિપિય ! રેતીમાંથી તેલ કઢાડવા રૂપ એ ચત્તને તજો કિંવા અન્ય અસીલને શોધી લ્યો.

તાતા તીર સમા, સાંભળવે સરસ છતાં અંતરને આરપાર લેદનારા વચનોએ વિપ્ર મહાશયની આશંકાનું મૂળથી જ ઉન્મૂલન કરી નાંખ્યું. ‘માનવ ક્રીટકની તે શી શક્તિ !’ રૂપ ચઢેલ અંધારપડળ ઉતારી નાંખ્યા. પલકારામાં તો મિથિલા અને તેનું દહન અલોપ થઈ ગયું. પ્રાણજીવો પોતે પણ શકેંદ્રના પૂર્ણ લેખાસમાં નમિ મહર્ષિના ચરણે

પડતાં ને ક્ષમા યાચતાં નજરે પડ્યા-પુનઃ પુનઃ પ્રશંસાના ઉદ્ગાર ઉચ્ચારતાં દ્રષ્ટિગોચર થયા. માયાબળ કિંવા ઇંદ્ર-બળનો પ્રયોગ આ રીતે ખતમ થયો. પરીક્ષામાં પૂર્ણપણે ઉત્તીર્ણ થયાની જાહેરાત સહ ઇંદ્ર મહારાજ તો સ્વર્ગમાં સીધાવ્યા; પણ પ્રત્યેકબુદ્ધ નમિને એની શી ગરજ હતી? ક્યાં એમનું જીવન એ પ્રશંસાની પ્રશસ્તિ અભિલષી રહ્યું હતું કે એથી સંતોષાય. આદર્યા માર્ગે હજી તો અધૂરા જ હતા. આ તો પાશેરામાં પહેલી પૂણી તુલ્ય હતું. ખરા ઘાવ તો હજી હવે જ ઝીલવાના હતા. એટલે એ તો આગસ ખંખેરી ઉભા થયા. જેવડા જોરથી નિર્ણિત માર્ગે આગળ ધપવા લાગ્યા. ભૂપ વિજ્ઞાનવીર! એ નમિરાજ તે અન્ય કોઈ નહિં પણ આપ સન્મુખ સ્વજીવન કથનીને સંકેલતો, અદનો શ્રમણ હું પોતે જ. મહારા જીવનની લુખીસુકી કિંવા ટાઢીમીઠી આજે પૂર્ણ થાય છે. ચારિત્રના મુખ્ય પાત્રો સમા સુપ્રતા અને ચંદ્રચશે તો કાર્યસિદ્ધિ સાધી લીધી છે પણ એમના ઉદ્યમકાળે કેવળ જળ ઉરાડવા રૂપ બાળોચિત કાર્યોમાં જેનું ચિત્ત ખુંચેલું હતું એવો હું હજી પણ પુષ્કરાવર્તના મેઘથી પણ અણબાળ રહેલા મગશેલ સરખો રવડી રહ્યો છું.

પૂજ્ય, અત્યારે તો રજા લઉં છું; પણ આવતી કાલે એથી આખ્યાયિકા શરૂ કરવા પૂર્વે મહારે આપ સર્વને શુભ સમાચાર સંભળાવવાના છે.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ભાવ ઉઘોત.

ચામર, ચક્ર, સિંહાસને;	અરિહંતાણ.
પાદપીઠ સંયુત્ત,	ભગવંતાણ.
છત્ર ચાલે આકાશમાં,	અરિહંતાણ.
દેવ હુંહુભિ વરયુત,	ભગવંતાણ.
સહસ્રાંજ્ઞેયણુ ધ્વજ શોભતો.	અરિહંતાણ.
પ્રભુ આગળ ચાલંત,	ભગવંતાણ.
કનક કમળ નવ ઉપરે,	અરિહંતાણ.
વિચરે પાય ઠવંત,	ભગવંતાણ.
ચાર મુખે દીપે દેશના,	અરિહંતાણ.
ત્રણ ગઢ ઝાકઝમાળ,	ભગવંતાણ.
કેશ, રોમ, રમશ્રુ નખા,	અરિહંતાણ.
વાધે નહિ કોઈ કાળ.	ભગવંતાણ.

પ્રત્યેકજીવદરૂપે વિશ્વભરમાં પ્રગટ થયેલ મહા વિભૂ-
તિઓને પ્રણામ હો, પ્રણામ હો. એમ ઉલ્લસિત ભાવે
ઉચ્ચારતા ભૂપ વિજ્ઞાનવીરે પ્રવેશ કર્યો.

રાજવી ! ધર્મલાલ, કહો સંયમીને પણ પ્રમોદ
પ્રગટાવે એવા તમારા શુભ સમાચાર કેવા પ્રકારના છે ?
સંસારજન્ય હોય તો વહવા તસ્દી જ ન લેશો.

લગભગ ત્રણ ત્રણ માસથી જેના ચરણ સેવું છું અને જ્ઞાનપિપાસાને રંગઝેરંગી જીવનવૃત્તાન્તોથી છીપાવું છું તેને આપ એટલો બધો મૂઢ સમજો છો કે જે ત્યાગ-રંગમાં રંગાયેલાને છીછરા સંસારવાસના મામુલી વૃત્તાંત સંભળાવવાની ધૃષ્ટતા કરે ?

તોપછી વિલંબ ન કરો. જલ્દી સંભળાવી દો કે જેથી ધર્મકથાના માર્ગે આગળ પ્રયાણ કરી શકાય.

વંદનીય વિભૂતિઓ ! છેલ્લા સમાચાર મુજબ ત્રીશલા-નંદન શ્રી વર્ધમાનકુમાર કે જેમણે સંયમ સ્વીકારી કૈવલ્ય પ્રાપ્ત અર્થે સતત ઉદમ આદર્યો હતો અને સંજ્યાબંધ મરણાંત ઉપસર્ગોનો સામનો ઉઘાડી છાતીએ, સ્વજાતબળ પર મુસ્તાક રહી સમ્યક્ પ્રકારે કર્યો હતો તેમને, તરંગિની રજ્જુવાલિકાના તટે આવેલા શ્યામકનામા કૃષિકારના ક્ષેત્રમાં ગોદોહાસને શુકલધ્યાનના દ્વિતીય વિભાગના પ્રાંત ભાગ ધ્યાતાં સકળ લોકાલોકના સર્વ ભાવોને પ્રકાશનારૂં, અનુપમ અને અનન્ય એવું કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. અર્થાત્ તેઓશ્રી અરિહંત તરીકે પ્રગટ થયા અને ત્યાંથી વિહાર કરી રાજગૃહી નગરીના મહાસેન વનમાં જ્યાં ચોસઠ સુર-પતિઓએ ત્રણ ગઢ સુક્ત સમવસરણની રચના કરી છે; ત્યાં અશોકવૃક્ષની છાયામાં વિરાજીને, ગર્વાંધ ઇંદ્રભૂતિના ગર્વનું શાંતિરૂપી જળથી શમન કરીને તેમને તેમજ બીજા દશ પંડિતોને મનોગત સંશયના નિવારણ પૂર્વક વેદના

શ્લોકોના યથાર્થ બાવની સમજણ આપી નિરૂત્તર કર્યા. બાદ ચુંવાળીશસો જેટલી શિષ્ય સંપદા સહિત તેઓને પોતાના ગણધર તરિકે સ્થાપીને ‘ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ ’ રૂપ ત્રિપદીમાં સમાયેલ અદ્ભૂત રહસ્ય અને અપૂર્વ ગાંભીર્ય દર્શાવી, સુરેંદ્રે આણેલ વાસદેવના છાંટણાપૂર્વક દ્વાદશાંગી રચવાની અનુજ્ઞા આપ્યા બાદ સ્વશાસનની સ્થાપના કરી. સાધુ સમુદાયમાં ધૂરિપદે ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમને, અને સ્વાધ્વી-વૃંદમાં પ્રવર્તીનીને સ્થાને ચંદનખાળા ઉર્દે વસુમતીને, શ્રાવક અગ્રણીય તરીકે શ્રેણિક નૃપને અને શ્રાવિકા સમુદાયમાં સુખ્ય તરિકે સુલસાના નામ નિર્દેશ કર્યા. આ સમાચાર મને તો હમણાં જ પ્રાપ્ત થયા છે; છતાં બનાવને ઝાઝો સમય થઈ ચુક્યો છે. અત્યારે તો પરમાત્મા મહાવીર દેવ અર્થાત્ બાવ ઉદ્યોત કરનાર અપ્રતિમ શક્તિશાળી અંશુમાલિની મહારાજ વિશ્વના વિશાળ ચોક્કમાં વિહરી-વિચરીને અનેક જાળ્યાત્મારૂપ સુશોભિત પંકજને સ્વદિવ્ય-બોધરૂપી અમૃતવાણી વર્ષાવી અલૌકિક તેજપુંજને દેતાં થકાં, નવપલ્લવિત કરી રહ્યાં છે. દિન ઉગ્યે નવિન સમાચાર મળતા રહે છે એ ઉપરથી કહી શકાય કે હવે તેઓશ્રીએ પુરૂષાદાની શ્રીપાર્શ્વનાથના સુકિતગમન પછી પ્રસરિત અંજાનતમઃના વિપુલ રાશિને ખંખેરી કહાડવા સજ્જડરીતે કમર ઠસી છે અને કાર્ય ઉપરથી ચોક્કસ ખાત્રી થાય છે કે અતિ અદ્યકાળમાં સારી બારતભૂમિને તેઓ જ્ઞાનના નિર્મળ પ્રકાશથી પુનઃ દીપ્તિમંત કરી દેશે; કુવાદીરૂપી

ધુવડોને અંધારા સ્થાનરૂપી અજ્ઞાન ભાગમાં પલાયન કર્યે જ છુટકો છે. જુઓને જ્ઞાનપ્રાપ્તિને હજી સમય તો નહિં જેવો જ થયો છે ત્યાં તો યજ્ઞપ્રવૃત્તિ ઉપર સખત ફટકો પડ્યો. મગધમાંથી તો એનું નામ પણ ભૂંસાઈ ગયું ! હજારો જીવોને એથી અભય મળ્યું. પોતાની ઇચ્છા મુજબ ભાત ભાતના દાનો, મેળવી, સ્વર્ગ મુક્તિના પરવાના આપવારૂપ માયાજાળને વિસ્તારનારા ભૂદેવોના પેટનું પાણી ઉઠળી ઉઠયું છે. પણ સૂર્ય સામે ધુળ ફેંકવાથી લાભ થયો કેાઈ દિ જાણ્યો છે ખરો ? લોક હવે જ્યાં સત્યાસત્યનું તોલન કરતાં શિખ્યો ત્યાં પછી ‘પોલ’ કેટલી ચાલે ? વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં સામ્યતાવાળા અને પરમાર્થ બાવે પરિશ્રમ વેડી, ઉપદેશ સુધાથી જનતાને નવરાવી રહેલા, એ વિશ્વજેતાના વચનોની અસર આગળ રંક એવા લોભાભિભુત વિપ્રગણની કેટલી ગુંજશ !

સત્યના દર્શન એ તો અપૂર્વ પ્રસંગ ગણાય. મોડા-મોડા પણ એના દર્શનનો દહાવ, એ જનતાને માટે દિપોત્સવીનો દિન. ધર્મના નામે શાંતરસનાં ઝરણાં. સમતા સાગરના મંદ મંદ વહેતા પ્રવાહની શીતળ દહેરો. એનાથી જનતનુ પર શીતળતાના વિલક્ષણ વાયરા વાય ત્યાં પછી શું બાકી રહે !

જેમની સમીપમાં જન્મથી વૈરવૃત્તિ ધરાવનારા તિર્યચો સ્વપ્રકૃતિને ભૂલી જઈ, પરસ્પર હુળીમળીને સાથે બેસે ત્યાં

પછી બુદ્ધિમાન મનાતા માનવલોકનું શું કહેવું ? લાપા પણ એવી મજેની ને કંઠનું માધુર્ય પણ એવું મોહક કે દેવ-દેવી, નર-નારી અને તિર્યચ સુદ્ધાં પચરંગી શ્રોતાગણ એકચિત્તે સાંભળ્યા જ કરે. ન તો પ્રમાદી બને કે ન તો ઝોઝા ખાવા માંડે; કારણ કે અર્થ સરળતાથી સમજાઈ શકે એવા સ્વરૂપની વિવેચન શક્તિ. એવી પાંત્રિશ શુશ્રૂષા અલંકૃત ગિરા ! અર્થ ખીલવણી રૂપ અતિશયતા !

સંસારમાં બ્રમણ કરતાં વિધવિધ આત્માઓ પ્રત્યેના એકાંત કંઠજાલાવ આશ્રયી દ્વિવિધ ધર્મનું પ્રકાશન એ અતિ મહત્વનું કાર્ય. વીરલા પુરૂષો, સંસારતાપથી તપ્ત થઈ એનો તૃણવત્ ત્યાગ કરી, સાધુજનોચિત વિકટ પંથનું અવલંબન સહજ લઈ શકે છે. તેમને સારૂ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, જાવ પર નજર રાખી અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને નિષ્પરિશ્કૃતારૂપ પંચ પ્રકારનો ઉત્કટ માર્ગ કે જે વર ઈદ્રિયો, કષાય અને યોગપર સુતરાં જય પ્રાપ્ત કરી શકાય, અને શીઘ્રતાથી આત્માભિમુખ થઈ શકાય એજ ચતિધર્મ. પણ એવી કોટિની વીરતા જે દાખવી શકતા ન હોય, એવું તીવ્ર ખમીર જે ધરાવતા ન હોય, અરે કર્મજનિત ક્રાંસલામાં ફસી પડેલા હોય અથવા તો વ્યવહારના રેશમ સમા ચીકણા બંધને બંધાયેલા હોય, તેમને માટે પ્રભુનો કંઈ સંદેશ જ નહિ ? એમ તે હોય ! એટલી હદે તળીયે જઈ બેઠેલા સારૂ તો ખાસ પ્રેરણાની અગત્ય. એનું નામ જ બ્રહ્મસ્થધર્મ. દયાના દ્વિસ્તાને મન જ્યાં સર્વ પર, અરે

મુક્તિ-સંસાર જેવા વિપરીત ગુણધારક સ્થાનોપર સમભાવ વર્તે ત્યાંપછી અમુક કક્ષાના આત્માઓનું જ કટ્યાણુ થઇ શકે અને ઇતરનો અચ્ચુપ્રવેશ પણ ન થાય એવું તે સંભવે ખરૂં ? એમની વિસ્તૃત ભાવના તો-‘ સર્વે જીવ કર્મ શાસનરસી ’ એવા વિશાળ મુદ્રાલેખથી અંકિત હોય છે.

અહસ્થનો ધર્મ જોટલે ચતિના ધર્મ જોટલો કપરો માર્ગ નહિં, પણ સંસારમાં રહેનાર વ્યક્તિ પોતાની ફરજોને અદા કરતાં છતાં પણ પાલન કરી શકે તેવો સાનુકુળતા સાથેનો ધર્મ. એમાં ક્રમશઃ ઉન્નત શ્રેણીમાં આગળ વધવાની તકો ઘણી છતાં એનો આધાર વ્યક્તિના વીર્યપરજ, દેવપૂજા, ગુરુશ્રુષ્ણા, સ્વાધ્યાય (અધ્યયન કિંવા ધર્મવાંચન-ચિંતન-ધ્યાન) સંયમ (ઇન્દ્રિય-ક્રપાય અને યોગપરનો કાબુ), તપ (નાના મોટા વ્રતોનું સ્વશક્તિ અનુસાર પાલન), અને દાન, (અભય, સુપાત્ર, અનુકંપા, ઉચિત અને કીર્તિદાનરૂપ પાંચ પ્રકારમાંથી થોડુંવત્તુ અનુકરણ). આ છ આવશ્યક કર્તવ્યોના પાલનથી શ્રાદ્ધધર્મનો પ્રારંભ થાય છે. આગળ માર્ગાનુસારીપણાના ચોત્રીશ ગુણોનું પાલન કરવાનું અને ખારવ્રતઅહણ કરવારૂપ શ્રાવકધર્મ સૂચિત મહત્વનું કાર્ય આવે છે. એના અહણ વિના શ્રાવકત્વની ચથાર્થ ગણના થતી નથી.

૧. નિરાપરાધિ જીવોને (ખાસ કરી ત્રસને) મારવાની બુદ્ધિએ અપેક્ષા વગર મારૂં નહિં એ પ્રાણાતિપાત

વિરમણુવ્રતરૂપ સ્થૂળ પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા. ૨. મોટું બુકું ન. બોલવારૂપ બીજી, ૩. રાજા હાંડે કિંવા જનતા ચોર કહે તેવી વિષમ પ્રકારની ચોરીનો ત્યાગ એ ત્રીજી. ૪. સ્વદારા સં-
તોષ ધરી, પરસ્ત્રીને માતા સમાન ગણવારૂપ ચોથી અને
૫. રાત્ર-રચીલા, ધન-દોલત, હાટ-ખેતર, ગાડીઘોડા અને
નોકર ચાકર આદિ પરિવ્રહનો નિયમ કરવારૂપ પાંચમી.
પ્રતિજ્ઞા. ટુંકમાં કહીએ તો મુનિને માટે જે મહાવ્રતો છે
તેનું જ સંસારાવસ્થામાં પળી શકે તેવું છુટ છાટવાળું
સ્વરૂપ તે અણુવ્રત. એની શુભવૃદ્ધિ અર્થે ૬ દિશાગમન.
૭ લોગ્ય અને વારંવાર લોગ્ય પદાર્થો માટે તેમજ આરંભ-
વાળા વ્યવસાયો માટે અને ૮. વૃથા દોષભાગી ન બની
જવાય એ સાવચેતી સારૂ. નિયમોની શ્રેણી એનું નામ
શુભુવ્રત. ઉક્ત કાનુનોનું સતત રમણ થતું રહે એ અર્થેની
કરણી રૂપ. ૯. સામાયિક. ૧૦. દિશાવકાશિક. ૧૧. પૌષધ.
અને ૧૨. અતિથિ સંવિભાગ કિંવા, સુપાત્રે દાન દીધા
બાદ પૌષધનું પારણું કરવારૂપ. ચતુર્વિધ શિક્ષાવ્રતો. આવો
ઉમદા અને સંસારવાસમાં લેપાયેલા જીવોથી સુખે સેવાય.
તેવો દ્વાદશવ્રત યુક્ત શ્રાદ્ધધર્મ એ પણ સમજપૂર્વક.
આદરાય તો અવશ્ય મુકિતનું ભાજન બને.

દયાના સાક્ષાત્ મૂર્તિમંત અવતારે અમારા જેવા
વિષયાસક્ત પામરાત્માઓ પર કરૂણા કરવામાં જરા માત્ર
ન્યૂનતા રાખી છે ? છતાં કમભાગ્ય છે અમારાં કે આવા

સહજ નિયમોનું પાલન પણ કરવાની ઉજમાજતા અમો ધરી શકતા નથી. આમ છતાં આપ સરખા મહતોને પ્રાર્થના તો ભવસાગર તરવાની કરીએ છીએ એ શું એણું હાસ્યાસ્પદ છે ?

મહારાજ સાહેબ ! આ તો સમાચાર મળ્યા અને પ્રભુશ્રીએ આદરેલી મહત્ કાર્યની આછી દિશા જાણી એટલે સહસા અંતર ઉભરાઈ જવાથી આપ સરખા જાણુકાર સમક્ષ ભાંગી તુટી ભાષામાં દેવનો સંદેશ જે રીતે મારા સમજવામાં આવ્યો તે રીતે કહી બતાવ્યો છે, બાકી ત્યારથી એવી તાલાવેલી થઈ રહી છે કે એકવાર જાતે એ અપૂર્વ ભાવ ઉદ્ધોતકના દર્શન કરી પાવન થાઉં.

સાધુ ! સાધુ ! ભૂપાળ ! ત્હારી ભાવનાને કૃપા જેસો. અમારું ચરિત્ર કથન ઉખરભૂમિમાં નથી થયું એ જોઈ આજે અમને સંતોષ થાય છે. ચોમાસું ઉતર્યું અમારો પણ પ્રભુશ્રી વીર પાસે પહોંચવાનો મનોરથ છે, તો તમો જરૂર સહચારી થજો. ‘ જગતના નાથને જોયા વિના સૌ ધુજાયા છે ’ એ વાક્ય ખરું છે.

કરકંડુ આદિ સાધુવર્ગના વાક્યને વધાવતાં ભૂપાળે કહ્યું. તો હવે અંતિમ જીવનના મંડાણ મંડશે ને ?

પ્રકરણ ૨૮ મું.

મારી આત્મકથા.

“વિદ્વાનોએ મનની સરખામણી અશ્વજોડે કરી છે તેમાં રહસ્ય રહેલું છે. ઉભયને આપવામાં આવતી શિક્ષા ઉપર સારા-નરસા નિવડવાનો આધાર છે. જો મનને ધર્મનીતિના સુવિચારોથી વાસિત કરવામાં આવે તો વિચારશ્રેણી શુભ થવાથી તે ઉત્તમતામાં બને છે. એથી ઉલ્ટું અશુભ પ્રકારના સંબંધથી કેવળ તે ખોટી વિકલ્પબળનું સૂત્રધાર થઈ પડે છે. અશ્વને પણ સીધી તાલિમ આપી હોય તો તે પ્રાણીના બોલે પણ માલિકને સંરક્ષા લઈ, પોતાનાં રહેઠાણમાં લાવી મૂકે છે અને વિપરીત તાલીમથી રાજમાર્ગને છોડી દઈ, ઘીય જંગલમાં આણી દેતાં એને જરા પણ વિલંબ થતો નથી.”

ધૃરણીધર વિજ્ઞાનવીર ! તમોએ મારા ત્રણ સહચરોની વાત ત્રીજા પુરૂષમાં સાંભળી તો મારી કથની એ માર્ગે નહિં ચલાવતાં પ્રથમ પુરૂષમાં જ શરૂ કરું છું. શ્રેણિક અને અલયકુમારની અપ્રતિમ જોડીના પિતા-પુત્ર કિંવા ભૂપ-મંત્રીની એકધારી શાસનપદ્ધતિથી જગતભરમાં જેની ક્રીતિનો ચશપટહ વાગી રહ્યો છે એવો અનુપમ સંપત્તિ-શાળી મગધદેશમાં આવેલ, પુંડરવર્ધનપુર નામા, નગરનો મંડળીક રાજા સિંહુરથ તે હું પોતે. એકવાર કુંવર સહિત હું નગર બાહિરના ઉદ્યાનમાં ઉષાકાળની સ્ફુર્તિદાયી પવનની લહેરોનું પાન કરી રહ્યો હતો

ત્યાં એક સોદાગર ઉત્તરપથમાં જન્મેલા અને શિક્ષા પામેલા મનોહર અશ્વયુગલને ભેટ તરિકે લાવ્યો. તુરંગની પરીક્ષા ગતિ પરથીજ અંકાય એટલે તુર્તજ અમો પિતા-પુત્રે અશ્વારોહી થઇ તેમને ખુદલા મેદાન તરફ દોડાવી મૂક્યા. આંખના પલકારામાં, જાણે પવનવેગી અશ્વ જ ન હોય તેમ અતિ વેગથી ધરતીને કાપતા ઉભય આગળ વધ્યા. માર્ગમાં અંતર પડવા માંડ્યું અને જ્યાં હું દોરી જેથી મારા ઘોડાને થોભાવા જઈ છું ત્યાં તો એકાએક તે ઉછળી જાણે આકાશમાં ઉડતો નહોય તેમ દુત ગતિએ માર્ગ કાપવા લાગ્યો. નગરથી અડતાળી ગાઉપર આવેલી નિનિડ અટવીમાં આવી પહોંચ્યો. લગામ જેવતાં થાકેલા એવા મેં જરા હીલી મુકતાં જ એ ઉભો રહી ગયો. ત્યારેજ મારા જાણુવામાં આવ્યું કે આ અશ્વ વક્રશિક્ષિત છે.

તરત જ મેં નીચે ઉતરી પડી એક તરફ સાથે અશ્વને ખાંધી, સમીપમાંથી ફળકુળ વિણી લાવી ઉદરપૂર્તિ કરવાની તજવીજ કરી. તુરંગ માટે તો કુદરતે નજીકમાં જ હીલી વનસ્પતિ સર્જી હતી. તૃષા છીપાવવા જ્યાં દૂરના સરોવર તરફ પગલાં માંડું છું ત્યાં તો થોડે દૂર એક નાનીશી ટેકરી; જાણે શિખરખંધી દેવાલય પર કનક કળશ શ્રોણી રહ્યો હોય તેમ સમભૂમિમય રમ્ય પ્રાસાદથી અલંકૃત જોઈ.

આશ્ચર્યનો વિષય તો એજ હતો કે એ સુંદર મહેલના સાથી ઉંચા મિજલા પરના ઝરૂખામાં એક ઘોડશ વર્ષીયા

લાવણ્યવતી બાળાને બેઠેલી નિરખી, આવા નિરવ ને અજ્ઞાત સ્થાનમાં આ રૂપના અવતાર સમી અટુલી કન્યા કોણ હશે ! તે નિર્ણય કરવાની ખાતર હું મહેલના દરવાજા પાસે આંચેા અને ત્યાં કોઇને ન જોતાં વિના વિલંબે દાદરની સંજ્યાને વટાવતો, કુંવરી સામે ઉપસ્થિત થયો, ચાર નેત્રો મળતાં જ કંઈ વિલક્ષણ ભાવોની આપ-લે થઇ. કામરાગના અલેષ ઉછાળાએ ઉછળવા લાગ્યા. તરત જ મારી સામે આસન ધરતી બાળા હસ્તદ્વય જોડી ખડી થઈ. કવિ કહે છે કે—

“ નયણ પદારથ નયણુરસ, નયણે નયણુ મિલંત,
અણબળ્યાસું પ્રીતડી, પહિલા નયણુ કરંત. ”

વળી શાસ્ત્રકોવિદો પણ કથે છે કે:—

“ જેણે દીઠે ક્રોધ ઉપશમે, વાધે અધિક સનેહ;
પૂરવભવ સંબંધનો, તિણુસેંતિ કોઇ નેહ. ”

અર્થાત્ પૂર્વના સ્નેહથી જ મારું મન તેણીમાં મુગ્ધ બન્યું; એટલે આવી બીષણ અટવીમાં ‘ તમારો એકાકી વાસ શા કારણે છે ’ એવો પ્રથમ સવાલ પૂછ્યો.

જીવનરૂપી બગીચામાં પ્રવેશ કરતી એ બાળાએ પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે મારી સાથે પાણિગ્રહણથી જોડાવાનો પ્રસ્તાવ તેણે રજુ કર્યો, સ્ત્રીસ્ત્નં દુષ્કુલાદપિ

એ ન્યાયે અથવા તો લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે ત્યારે મુખ ધોવા ન જવું એ ઉક્તિ અનુસાર મેં પણ એ વાત સ્વીકારી લીધી અને મંગલિક અર્થે તરત જ નિકટવર્તી જિનાલયમાં જઈ, પ્રભુપૂજારૂપ ઉત્તમ કાર્ય આટોપી લઈ ખહાર આવી ગાંધર્વલગ્નથી અમો ઉભય પતિ-પત્નિ સંબંધથી બંધાયેલી બીજી પ્રભાતે દેવ જીહારવા રૂપ આવશ્યક કાર્યથી પરવારી અને ખાનપાનથી નિવૃત્ત થઈ અમો ઉભય આરામાસનોપર વિરાજ્યા. તરતજ મેં મારી એ પ્રેયસીની કર્મકથા જાણવાને આગ્રહ કર્યો અને તેણીએ પણ પોતાની કહાણી આ પ્રમાણે આરંભી.

“ ઘણા કાળ પહેલાંની વાત છે. એ કાળે આ ભરત-ભૂમિના ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠ નગરાધિપને ચિત્રસભા તૈયાર કરવાનો અભિલાષ ઉદ્ભવ્યો. જાણીતા ને ખ્યાતિ પામેલા ચિતારાઓને નિમંત્રણ થયાં અને ઘટતી વાટાઘાટપૂર્વક ચિત્રસભા માટે નિયત કરેલા પ્રદેશો સરખે ભાગે ચિત્રકોને વહેંચી દેવામાં આવ્યા. ચિત્રાંગદ નામા એક પ્રવીણ છતાં સામાન્ય સ્થિતિના અને વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી પડેલા ચિત્રકારને ભાગે પણ ઇતર જીવાન કારીગરો જેટલો જ હિસ્સો આવ્યો. તેણે કામ તો આરંભ્યું. છતાં મનમાં ઉદાસીનતાએ ઘેર ક્યું. યુવાનોના વેગમાં પોતે વૃદ્ધ ન ટકી શકે એ તેનું કારણ. આમ છતાં ઉત્સાહથી તે સ્વકાર્ય આગળ ધપાવવા લાગ્યો. ઘેર જમવા ન જતાં લોજન પણ સ્વપુત્રી મારફતે ત્યાંજ મંગલિવવા લાગ્યો. એ પુત્રીનું નામ કનકમંજરી.

દેખાવમાં અતિ સૌંદર્યશાલિની અને ગુણુમાં પણ વિચક્ષણુ, તેમ ચતુરાઈની મૂર્તિસમી. વળી સકળ નારી જાતિ ઉચિત કળામાં અગ્રે આવતી એ કુમારિકા, એકદા સ્વતાત અર્થે આહાર લઈ રાજમાર્ગે આવવા નિકળી. ત્યાં તે સામેથી બેલગામ મૂકી અશ્વને ગમેતેમ દોડાવતા અસવારને આવતો જોતાં તેણીને એક બાળુ રોકાવું પડ્યું. રાજ કરતાં આને વિલંબ થયો, લોજન કંઈક ઠરવા આવ્યું. એમાં વળી પિતા ઉઠી દેહચિંતા ઠરવા ગયો. કનકમંજરીને નવરા બેસવું ન જોડવાથી, પિતાની પીંછી આદિ સાધન લઈ દિવાલપર એક સુંદરવૃક્ષ અને તે ઉપર એક પિંછાના કળાથી શોભતો મનોહર મોર આજેખ્યો. રંગ પણ એવાં પૂર્યાં કે આખું ચિત્ર ઝળકી ઉઠ્યું. અચાનક ત્યાં ક્ષિતિપતિની પધરામણી થઈ અને મોરલાની આકૃતિની આબેહુબતાએ બાન ભુલાવ્યું. તરૂંપર બેઠેલો ખરો મયૂર જાણી પીંછુ લેવા તેણે જોરથી હાથ પ્રસાર્યો. ભીંત પર હસ્ત અકળાતાં મોર તે હાથ ન આવ્યો પણ ઉઠટા નખ ઘસાયા. કનકમંજરી કન્યા, બાળોચિત સ્વભાવથી તાલી દઈ હસી પડી. અને સહસા લવી ગઈ કે ‘ માંચાનો ચોથો પાયો આજે મળી ગયો. ’

રાજા તે વિલખો થઈ ગયો અને કનકમંજરી પ્રતિ દ્રષ્ટિ દેંદ્રી મંચ અને એના પાયા પરત્વે પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો.

બાળા નિર્ભિક હૃદયે ખુલાસો કરતાં બોલી કે, “ રાજ-માર્ગે મનમાં જરા પણ વિવેક ધર્યા વગર થોડો દોડાવ-

નાર અશ્વારોહી, કે જેને જાહેર માર્ગ પર વહુ, બેટી કિંવા ઘરડી કે બાળા કેવા પ્રકારે ચાલી શકે તેની દરકાર ક્યાં વગર માત્ર ઘોડો દોડાવવા જેટલું જ લાન હતું તે મારા કદપેલ ખાટલાનો પહેલો પાયો. બીજો પાયો કિંવા દ્વિતાય મૂર્ખા આ ચિત્રસલાની યુવક-વૃદ્ધની ગણના ક્યાં વગર સમભાગે વહેંચણી કરનાર; ત્રીજા અંકમાં મારો પિતા કે જે લોજનવેળાયે દેહચિંતા જવાની આદત ધરાવે છે, એનાથી રસવતી શીતળ થઈ જતાં સ્વાદની શી પરીક્ષા થઈ શકે ? કહ્યું છે કે—

“ શીતળ અન્ન જનમ પુત્રીનો, કરસણુ દહ્યો કુવાયણુ;
વયર વિરોધ સગાસું ચારે, સ્વાદ નહી કહેવાયણુ. ”

અને બાપુ ! ક્ષમા કરજો, પણ સત્ય કથન કરતાં કહેવું પડે છે કે એથા નંબરે આપ પોતે મૂર્ખની શ્રેણીમાં સાથ પૂરો છો. કેમકે આ દિવાલ જેવા સ્થાનકે મોરનું આગમન ક્યાંથી સંભવે એવો સદુજ ખ્યાલ પણ આપશ્રીને ન ઉદ્ભવ્યો ! ” કદપના ગુન્ધિત મંચના એ ચાર પાયા.

ત્યાંતો પિતાના પગલાં થયા. એટલે વાત અહીંથી અટકી. લોજન પૂર્ણ થયે ચિતારાની અંગળ ગૃહને પ્રથે સંચરી અને રાજનું પણ બાહ્યથી ચિત્રસ્થાનનું દ્રશ્ય નિરખતો પણ અંતરથી કનકમંજરીની વચન ચાતુરીથી રંજીત થઈ અને તેણીના રૂપથી આકર્ષિત બની દરબાર પ્રતિ વળ્યો. મંત્રીવરે ફેટલાયે નવા-બુના વર્ણનો કરવા માંડ્યા છતાં

આજે રાજેશ્વરનું ચિત્ત ઠેકાણે હતું જ ક્યાં કે સીધો પ્રત્યુત્તર મળે ! અચાનક તે તો ચિતારાની કન્યાદ્વારા ચોરાયું હતું એ વાત આખરે બૃહસ્પતિના વંશજથી અજ્ઞાન ન રહી. વણિકકળાને પ્રેમરકત ભૂપ જેટલી ચિત્રકતનુબાની પ્રાપ્તિ અલભ્ય નહોતી ભાસતી. જે તેણે ભૂંગળપટો વીંટી લઈ, ખરીતાના દક્ષતર પાછા બાંધવા માંડ્યા. કાર્ય સંકેલી લઈ રાજના કોડ પૂરા કરવા સાડ તે ચિત્રાંગદના ઘેર પહોંચ્યો. એટલું કહેવું કાફી છે કે સ્વબુદ્ધિ કૌશલ્યના બળથી કનકમંજરી અલ્પ કાળમાં, ચિતારાની એકલવાયી પુત્રી મટી, રાજરાણી બની અને એ સાથે નિર્ધન એવો ચિત્રાંગદ, છત્રપતિનો શ્વસુર થવાથી ધનવાન થઈ પડ્યો.

નરપતિને ઘણી રાણીઓ હતી, છતાં આજનો વારો નવ પરિણિત કનકમંજરીએ આપવામાં આવ્યો. કનકમંજરી, ચિત્રકતનયા છતાં અતિ દક્ષબાળા હતી. યૌવનાંગણે તાજ જ પ્રવેશ કરતી હતી. કેવળ બાગ્યે તેણીનું આવું ગૌરવ ગોઠવ્યું હતું. તેને ટકાવી રાખવારૂપ પુરુષાર્થ કરવાનું પોતા પર અવલંબી રહેલ છે એ વાત તેણી સમજતી હતી. મદનિકા નામા પોતાની ખાસ દાસીને તેણીએ અમુક વાત પ્રથમથી જ પઢાવી રાખી હતી અને સુચના પણ આપી હતી કે જ્યારે રાજવી મારા આવાસમાં પધારે કે તુરત જ તહારે મારા શયનગૃહની બહાર ચાલ્યા જવું અને જ્યારે હું સ્વામીના ચરણ તલાંસતી નીચે બેસું કે ધીમેથી દ્વાર ઉઘાડી અંદર આવી મને કોઈ વાત કહી સંભળાવવા માગણી કરવી.

મહનિકા આ મંત્રનું રહસ્ય બરાબર સમજી ગઈ. મહા-
રાજ પધાર્યા. પતિ-પત્નિ રંગભેર પરસ્પર ભેટયા. કેટલાયે
કાળ વાર્તાવિનોદમાં વ્યતીત કર્યો અને જ્યાં શય્યાપર બૂંપ
આળોટવા લાગ્યા કે તરતજ કનકમંજરીએ નીચે બેસી નાથના
પગ ચાંપવાની શરૂઆત કરી. ખંડાર રાહ જોતી મહનિકા પણ
ધીમેથી અંદર દાખલ થઈ રાણીને ઉદ્દેશી કહેવા લાગી.

સ્વામિની ! કેાઈ અચ્ચદિજ ઉપજાવે તેવી વાત તો કહો.

મહનિકા ! જરા પ્રાણાધારને નિદ્રા આવવા દે પછી
હું વાત કરીશ. રાજાને બાર્યાના આ ઉત્તરથી કુતુહલ થયું.
એને પણ કથા સુણવાના કોડ થયા. તરતજ કપટ નિદ્રા
લેવી શરૂ કરી અને વામાની વાતલડી શ્રવણ કરવા ઉત્સુક
બની રહ્યો.

મહનિકાએ પુનઃ કહ્યું કે—સ્વામિની ! જુઓને મહા-
રાજ તો ઉઘી ગયા છે, તો હવે વાત કહેવી શરૂ કરોને.
આપની વાત કહેવાની કળાથી હું ગાંડીતૂર બની ગઈ છું. !

પ્રકરણ ૨૯ મું

બુદ્ધિવર્ધક વાણીવિલાસ.

“ પરિશ્રમથી કલાન્ત થયેલ મગજોમાં વાર્તાવિનોદથી અદ્ભુત જ્ઞાન્તિ પથરાય છે, એટલું જ નહિં પણ સંપ્રહિત થયેલ થાક, અંશુમાલિના તીક્ષ્ણ તાપમાં જેમ બરફ ઓગળવા માંડે છે, તેમ તરત જ ધટવા માંડે છે અને અસ્પર્શમાં અકસ્પર્શીવ તુષિના આદિલનો ઉભરાવા ભાગે છે. ”

કુનકમંજરીની પહેલી વાત શરૂ થાય છે. અત્રે એ ભુલવું જોઈતું નથી કે, આ સર્વ વ્યતિકર જંગલમાં મંગળરૂપ બનેલ પ્રાસાદમાં ભૂપ સિંહરથ સમક્ષ પત્નિરૂપે સ્વીકૃત કરાયેલી અજ્ઞાન યુવતિ વર્ણવી રહી છે. અને આ સર્વ વૃતાંત ચોથા પ્રત્યેકબુદ્ધ પોતાની આત્મકથની ઉખેળતા કહી રહ્યા છે.

વસંત નગરમાં ધન-ધાન્યથી જેની સમૃદ્ધિનું લેખું નથી થઈ શકતું એવો શ્રીમાન અમરશ્રેષ્ઠિ વસે છે. એકઠા તેના મનમાં એકાદ દેવાલય કરાવવાનો ભાવ ઉપજ્યો. શુભ મુહૂર્તે તેના ગણેશ મંડાયા. કારીગરોએ પણ સ્વ કૌશલ્યનો યથેચ્છ વિસ્તાર કરી અદ્ભુત પ્રાસાદ તૈયાર કર્યો. એના એકાદા ભાગ ઉપર જનતાને ચમત્કૃતિનું કારણ થઈ પડે એવી એક હાથ ઉંચી દહેરી શિલ્પકળાનો બાણે સાક્ષાત્ અવતાર ન હોય એવી રચી. અમરશેઠે પણ અજા.

યળીમાં ઉમેરો કરવારૂપ ચાર હાથની પ્રતિમા તેમાં પધરાવી, જોતજોતામાં આ વિચક્ષણ દેવાલયની વાત કપુરની સુગંધી માફક દેશોદેશ પ્રસરી રહી. વાત શ્રવણે પડતાં જ શ્રોતાને મન પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો કે ભલા, એક હાથની ઉંચાઈવાળી દહેરીમાં ચાર હાથની પ્રતિમા માઈ કેમ શકે ? આમ છતાં ચક્ષુએ જોતાં સત્ય સમજાતું અને સૌ કોઈ આનંદ પામતું.

આટલું સુણતાં જ મદનિકા એકદમ ખોલી ઉઠી, સ્વામિની ! આવી અસંભવિત વાત તમે શું વદી રહ્યા છો ? જ્યાં ઉંચાઈ જ માત્ર એક હસ્તપ્રમાણ હોય ત્યાં વળી ચાર હસ્તના દેવ સમાય જ ક્યાંથા ! કદાચ દેવશક્તિ માનીએ તો પણ દહેરીની ઉંચાઈ તો વધવી જ જોઈએ કિંવા એના મધ્યભાગે પોલાણ હોવું ઘટે !

સખિ ! એ વાત સાવ સાચી છે છતાં મારી આંખમાં નિંદ બરાઈ છે એટલે એનો ખુલાસો આવતી કાલે હું કરીશ. જોટી ઉઘનો વેશ ભજવતા ભૂપાળને પણ આનું રહસ્ય જાણવાની છસાસા જન્મી એટલે ણીજે દિને પણ ત્યાં જ આગમન થયું. યથા સમયે વાર્તાલહરી શરૂ થઈ. મંજરીએ સ્પષ્ટિકરણ કરતાં જણાવ્યું કે ‘ ચાર હાથની મૂર્તિ ’ નો અર્થ ચાર હાથની ઉંચાઈ કરવાનો નથી, પણ ચાર હાથવાળી મૂર્તિ કરવાનો છે. ચતુર્ભુજ દેવ તો મુરારિ મનાય છે એટલે એ નાનીશી દહેરીમાં, નાનીશી મુરારિની મૂર્તિ સ્થાપી હતી.

હવે બીજી કથા. એક નૃપે બે ચારને પકડીને એક મંજુષામાં વહેતા મૂકી દીધા. હવાનો અવરજવર થઈ શકે તેવા છીંદ્રો ઉપરના ભાગમાં હોવાથી ઉભય જીવતા રહ્યા. પ્રવાહમાં તરતી એ મંજુષા પવનથી પ્રેરાઈ સમુદ્રતટ પર આવી પહોંચી. કાંઈ ઉલેલા કેાઈ વણિકોએ એને દીઠી એટલે તરતજ બહાર કઢાવી જ્યાં ઉઘાડે છે ત્યાં તો એમાંથી ક્ષુધા તૃષ્ણાથી નેના અંગે શુષ્કતાને ધારણ કરી રહ્યાં છે એવી સૂકલલકડી ત્વચાવાલા માનવયુગલને જોઈ, સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. સહજ પ્રશ્ન પૂછાયો કે આમ કેટલા દિનથી રીભાવ છે? ત્યાં તો એકે ઉત્તર આપ્યો કે દયાળુ! મંજુષામાં પૂરાયાને આજે ત્રીજો દિવસ છે. તરતજ એમને આહાર-પાણીથી સંતોષવામાં આવ્યા. બૃહસ્પતિના વંશજ તરિકે એળખાવવાનું જેમને મહાદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે એવા અન્ય વાણિકોને વિચાર થયો કે કેવળ સાગરની સપાટી પર, અને પેટીમાં પૂરાયેલી દશામાં જેમનો સમય પસાર થયો છે એવા આ તસ્કરોને દિન-રાતની ગજુત્રી લાધી શી રીતે?

મદનિકા તરતજ પોકારી ઉઠી કે સ્વામિની! મને પણ એજ આશંકા થાય છે કે મંજુષામાં રહ્યા રહ્યા તેમણે એ વાત શીરીતે જાણી?

વાચક! જે કાળની વાત થાય છે તે કાળે હાલની વીસમીસદી જેવા ઘટિકાયત્રો અગર તો અંધારામાં પણ સમયનો આંક કહી દેખાડે તેવા રેડીયમનાં ઘડીઆળો ન

હતા. એટલું સ્મૃતિપટમાં કોતરી રાખીને જ આ કોયડાનો ઉકેલ કરવાનો છે.

જો કે મહનિકા જવાબ મેળવવા માટે આતુર બની હતી; છતાં ચિત્રકેતનયાને તો આવતી કાલ પર એનું નિરાકરણ છોડવું હતું. એટલે ભેંસનું મીઠું દહીં ખાધાથી ઉંઘ આવે છે એવું નિમિત્ત દર્શાવી ઇત્યલભ કયું.

ત્રીજી રાત્રિએ મંજરીએ પ્રથમ કહી સંભળાવ્યું કે મહનિકા ! એ જે ચોરમાંના એકને તરીયો તાવ આવતો હતો એટલે ત્રીજા દિવસની ગણતરી તેણે તાવના વારા પરથી ખાંધી હતી. આમ સમસ્યા રૂપી આખ્યાયિકાનો રસ વૃદ્ધિગત થતો આવ્યો. નૃપતું અંતર પણ એ અર્થે ઉત્સુક બન્યું. એટલે ઈતર લલનાઓના આવાસે જવાનું માંડી વાળી હાલ તો રાજવીએ આ નવલિકાના મહેલે જ ધામા નાંખ્યા. આમ જોઈતું હતું ને વેદે કહ્યું એવું થયું. ચિત્રકબાળા પણ પ્રતિનિશાએ નવા નવા કોયડા રજુ કરતી જાય અને જવાબની મુદત બીજા દિવસ પર નાખતી જાય ‘ શુર-શિખરને લાડુની વહેંચણી ’ ‘ મંડપ અને ઉપર નીચે વસતા પંખીઓ ’ ‘ ત્રણ તસ્કર અને ષટ સૌનેયાના ભાગ ’ અને ‘ બાર વર્ષે આવેલ પ્રીતમ ’ આદિ નવિન નવિન આખ્યાયિકાઓ સાંભળવાને અર્થે તેણીએ પોતાના પતિને લાગલાગટ મહિનાઓ સુધી પોતાના આવાસે આવતો કરી દીધો. જેથી બીજી રાત્રીઓને ચિતારીપર અતિ તિરસ્કાર છુટ્યો. ઇર્ષા

ત્રિથી તેમનાં હૃદય પ્રજ્વલિત બન્યા. તેઓએ આ નવ વધુના છિદ્રો શોધવાના અને એ દ્વારા સ્વામીની પ્રીતિ એના પરથી ઉતારવાના પ્રયત્નો આદરી પણ દીધા; છતાં સત્યને શો ભય હોય ! મંજરી ચિત્રકારની પુત્રી છતાં ધર્મ—નીતિપરાયણ યુવતિ હતી. પતિને રીઝવવા નિમિત્તે જો કે તેણીએ મહનિકા સહનો વર્તાલાપ ગોઠવ્યો હતો; છતાં તેણીના દિલમાં પોતાની સપત્નીઓ પ્રત્યે રંચમાત્ર અસૂચા નહોતી. સામાન્ય કુલોત્પન્ના બાળા હોવાથી ધરણીપતિ સમા ધણીનું દિલ જીતવાને વધુ પ્રયાસ કરવો એ તેણીનો ધર્મ હતો જે પોતે બળવી રહી હતી; પણ એ સાથે પોતાની મૂળ સ્થિતિને મુદ્દલ વિસરી નહોતી ગઈ; સુખ સમૃદ્ધિના સદ્ભાવે નતો તે ઘેલી બની હતી. કિંવા ગર્વાધ થઈ હતી. પ્રતિદિવસ મધ્યાહ્ન કાળે પોતાના આવાસમાં એકાંતે તેણી ચિત્રકપુત્રી તરિકેનો સાદો પોશાક ધારણ કરી ઘડીભર આત્મનિંદામાં રક્ત બનતી. ચેતનને શીખ દેતી કે—વૈભવ પ્રાપ્તિથી જરાપણ અભિમાન ન ધર. અંશમાત્ર કુલજીજી ન બન, સમતાનું પાલન કર.

દાસી દ્વારા તેણીની આ એકાંત ભાવના રાણીવૃંદના બાજુવામાં આવી. તેમણે તરતજ કયાસ કર્યો કે જરૂર એમાં કંઈ કરજી છે. યોગસાધી એ વાતમાં મીઠું મરચું ભભરાવી ભૂપના કાન ભંભેર્યા. ચતુરાની કળાથી મંત્રમુગ્ધ બનેલ ભૂપતિએ નવોઢાની પરીક્ષા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પાપી પાપેન પચવતે અથવા તો ‘ખાડ ખોદે તે પડે’ એ ટંકશાળી વચન છે.

ભાગ્યના ચમત્કારથી કનકમંજરીને પરીક્ષા પણ સારા માટે થઈ પડી. પ્રસન્નપણે ક્ષિતિશે સારો ચે વ્યતિકર શ્રવણ કરી બાળામાં રહેલ અમાપ પ્રવીણતા અને એ સાથે અંગાધ સમતા તેમજ અવર્ણનીય ધર્મપ્રિયતાનો સરવાળો મૂકી, તેણીને પટરાણી પદે આરૂઢ કરી. આમ દૈવી રીતે કરંડકમાં ફસાયેલ હ્રુધાર્ત નાગને મૂલકના કરકોલવાથી ભક્ષ અને છુટકારો ઉભય પ્રાપ્ત થયાં હતાં. તેમ મંજરીને પણ નાથની અખંડ પ્રીતિ અને રાણીવૃંદમાં અગ્રસ્થાનનો લાભ થયો. પ્રપંચી સૂત્રધારોના હાથ હેઠા પડ્યા. જીતશત્રુ રાજવીને પણ કંદર્પ-કળા-કુશલા રમણી સાથે વિલાસમાં કાળ વ્યતીત કરતાં પુત્રસુખદર્શનનો લાભ થયો. વળી ધર્મરૂપ અનુપમ ગુલાબની વાસથી વાસિત અંતઃકરણ છે જેનું એવી મંજરી સહુના સંપર્કથી ધર્માભિમુખતા પણ સહજ આવવા માંડી. એકદા વિમલચંદ્રસૂરિજીની દેશના સાંભળીને ઉભયે શ્રાદ્ધધર્મોના સુંદર ચિન્હ સમા દ્વાદશ-વ્રત અંગીકાર કરી દાન, શીયળ, તપ અને ભાવરૂપ ચતુર્વિધ ધર્મનું પાલન કરવા માંડ્યું.

સ્વામીનુ એ વાતને વર્ષોના વહાણા વાયા. એકદા અચાનક કનકમંજરીની તળિઅત બગડી ગઈ અને અંતઃકાળ સમીપમાં ભાસમાન થયો. તરત જ સમજશીલ એનો તેણીએ અનશન ગ્રહણ કર્યું અને આયુષ્યનો છેડો આવતાં પંચત્વ પામી સ્વર્ગમાં દેવપણે ઉપની. ત્યાંથી ચ્યવી વૈતાલ્યગિરિ પૂર આવેલા તોરણપુર નામા વિદ્યાધરના નગરમાં

દ્રઢશકિત નૃપને ઘેર પુત્રીપણે અવતરી. કનકમાલા એવું
 નામ સ્થાપવામાં આવ્યું. એ પછી થોડે કાળે તોરણાધિ-
 પતિને ત્યાં એક પુત્ર જન્મ્યો, જેનું નામાભિધાન કનકતેજ
 રખાયું. ઉભય સંતાન દ્વિતીયાના શશિ સમ કળા-નૈપુણ્ય
 અને રૂપમાં પ્રગતિમાન થતા ગયા. જોબનવતી કનકમાળાને
 જોઈ, દ્રઢશકિતને વરની ચિંતા થવા માંડી. દરમીઆન
 નભ પ્રદેશે વિચરતા એક સુરના દષ્ટિપથમાં એ સુંદર
 તન્વાંગી આવતાં સહસ્રા તેણે એનું હરણ કર્યું. કલ્પાન્તથી
 નજીકમાં રહેલ કનકતેજને એ વાતની જાણ થતાં તરતજ
 તે વાસવપુંઠે ધાયો. આમ છતાં દ્રુતગતિવંત દેવ પલકા-
 રામાં અદૃશ્ય થઈ, અરણ્ય વચ્ચે એકાકી, ને સાગરના
 અગાધ જળ શશિ મધ્યે દીવાદાંડી સમે સ્વાંગ ધરતાં આને
 પ્રાસાદમાં મુકી તરત જ પાણિચક્રણ વિધિની સામગ્રી
 અર્થે નિકળી પડ્યો. દૈવી શક્તિ આગળ શું અસંભવિત
 હોય ! અદ્વપકાળમાં જ સાધનો સહ તે આવી પહોંચ્યો
 અને મારી અનિચ્છા છતાં વિવાહની ક્રિયા આરંભી, ત્યાં
 તો કનકતેજ શોધતો ધસી આવ્યો અને આરંભ અધુરો
 રહ્યો. ઉભય વચ્ચે ખડ્ગોની પટાખાજ તુમુલપણે પ્રવર્તી
 રહી. ઉભયને ઘણા ઘા લાગ્યા અને આખરે પરસ્પરના આ-
 ઘાતથી ઘવાયેલા તેઓ ભૂમિપર પડ્યા.

નાથ ! આપે નિશ્ચયપૂર્વક માની લેવું જોઈએ કે એ
 કનકમાલા અન્ય કોઈ નહિ પણ આપ સમક્ષ કથની કથી
 રહેલી, આપની અર્ધાંગના હું પોતેજ. ભાઈડા મૃત્યુથી હું

તો બેબાકળી બની ગઇ. આવા ઘોર જંગલમાં હવે મારું શું થશે એ બયથી કંપી ઉઠી. ત્યાં તો વજી એક બીજે વ્યંતર ‘હું તારો પિતા થઉં છું’ એમ કહેતો મારી સામે ખડો થયો. હું પ્રશ્ન કરું તે પહેલાં તો અન્યના પગલાં કાને પડ્યા. દેવમાયાથી વ્યંતરે મને શબવત કરી સુકી. આવનાર વ્યક્તિ તો હઠશક્તિ વિદ્યાધર—અરે! મારો જનક પોતે હતો. મૃતક ત્રિપુટી નિહાળતાં જ, એનું અંતર વલોવાઇ ગયું. સંતાન વિરહે સહજ વિરાગ પ્રાદુર્ભૂત થયો. સંસારની અસારતા દૃષ્ટિ સામે નાચી રહી. તરત જ પ્રવ્રજ્યાનો જાતે સ્વીકાર કર્યો. વ્યંતરે પુનઃ મને સજીવન કરી. પળપૂર્વે મુનિ થયેલા મારા જન્મદાતાને મેં બનેલ બનાવ ટુંકમાં કહી સંભળાવ્યો. વ્યંતરે પણ હઠશક્તિ મુનિ સમક્ષ મેં જે પૂર્વ ભવ આપ સમક્ષ વર્ણવ્યો તે વિસ્તારથી નિવેદન કરી, અંતમાં જણાવ્યું કે ચિત્રકાર ચિત્રાંગદનો જીવ તે હું પોતે. અંતકાળે રાજાએ મારા પ્રત્યેના સંબંધથી મારી સમક્ષ હાજર રહી મારી પુત્રી માફક સર્વ જાતની ક્ષમાપના કરાવી. તેના પ્રભાવથી હું વ્યંતર નિકાયમાં દેવ થયો. ભ્રમણ કરતાં અત્રે આવી ચઢ્યો. આ દુષિની બાળાને નિરખતાં કરુણા ઉપજી. શાસ્ત્ર ઉપયોગથી મમ પૂર્વભવની પુત્રી જાણી સ્નેહ પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રગટી ઉઠ્યો. તમારું આવવું થતાં, એ તમારી સાથે આવશે તો મારાથી વિખુટી પડશે એમ સમજી તેને મેં મૃતપ્રાય બનાવી દીધી; પણ આપ તો એથી જૂદા જ

માર્ગે વળ્યા, તો હે મહારાજ ! વિપ્રતારણુ કરવારૂપ મારા
એ અપરાધની ક્ષમા આપશો.

વ્યંતર ! ત્હારા નિમિત્તથી તો પવિત્ર વેશની મ
પ્રાપ્તિ થઇ એ ઉપકાર મોટો છે, એમ કહી આત્મમંથન
અર્થે મુનિ તો આઘી નિકળ્યા. ઉઢાપોહ કરતાં મને જાતિ-
સ્મરણુ જ્ઞાન થયું એટલે વ્યંતર કથિત સર્વ જ્યાન મારા
અક્ષુઓ સામે તરવરતું મેં નિહાળ્યું.

વ્યંતર એવા તાતને મેં પ્રશ્ન કર્યો કે મારો પૂર્વ-
ભવનો સ્વામી મને આ ભવમાં મળશે ખરો ? કિંવા
મારો પાત કોણુ થશે ?

અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી એ ચિત્રાંગદના જીવે કહ્યું
કે ત્હારા પૂર્વભવનો સ્વામી જ આ ભવે ત્હારો પતિ થશે.
એતું નામ સિંહરથ છે અને પુંડરવર્ધનપુરનો તે માલિક
છે. એકદા વક્ર વાજીથી અપહરિત થઇ તે આ તરફ આવી
અડશે અને ત્હારી સાથે તેનો યોગ સંધાશે. પુત્રી ! તું
જરાપણ મુંઝાઇશ નહિં. ત્યાં લગી ત્હારી રક્ષા કરતો હું
અત્રે થોભીશ.

એ વ્યંતર હજી કાલે જ મેરૂપર્વત પરના ચૈત્યોને
વંદન કરવા અર્થે વિદાય થયો છે અને આ તરફ આપ
ભાગ્યશાળીનાં પુનિત પગલાં પણ થયાં છે. વિવાહની શીઘ્રતા
પણ આથી આપશ્રીને યથાર્થ સમજાઇ ચુકી હશે.

રાણીએ દોરેલા આખા ચિત્રપર મને ઉઢાપોહ થવો શરૂ થયો અને ટુંક સમયમાં જ નતિસ્મરણુ જ્ઞાન ઉપજ્યું. શ્રવણ કરેલાનો સાક્ષાત્કાર થતાં અપાર આનંદ ઉઠ્યો. ચિત્રાંગદ જીવ વ્યંતર પણ આ અવસરે પાછો આવી ચુક્યો. જંગલમાં મંગળ વર્તી રહ્યો. જળ પ્રવાહ સમ દિવસો વીતી જવા લાગ્યા. એક વેળા માતૃભૂમિ સાંભરી આવી. વૈરી રાજા તરફથી ભારી ગેરહાજરીમાં શું શું બની ગયું હશે તેની ચિંતા ઉપજી. આ વિચાર વ્યક્ત કરતાં જ કનકમાળાએ પ્રશ્નિ વિદ્યા સિદ્ધ કરવાનો સરળ માર્ગ દેખાડ્યો. આ રીતે એ વિદ્યાની સાધના કરી આકાશગમન કરવાની કિંમતી શક્તિ મેળવી. નભ માર્ગે નગર પ્રવેશ કરતાં મને (ઇશને) ભાળી, ચીરકાળથી વિરહવ્યથા અનુભવતી પ્રજા હરખાઈ ગઈ અને સર્વત્ર મંગળતુર વાગવાં શરૂ થયાં.

પ્રકરણ ૩૦ મું

આત્મવૃક્ષ કે બોધિવૃક્ષ ?

“ જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે કે તત્ત્વગવેષી આત્માઓને આશ્રવના કારણે સંવરણે પરિણમે છે અને તેથી ઉલટું બોધસંગી જીવેને સંવરના નિમિત્તો મળવા છતાં આશ્રવરૂપે પરિણમે છે. એ કારણથી જ ‘ નિમિત્ત વાસી આત્મા મનમોહન મેરે ’ કિંવા A man is the creature of circumstance જેવી વાક્યશ્રેણી પ્રવર્તે છે. આથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાનવિક્ષણ જીવન કેવળ પશુજીવંતીવત્ વિઙ્ખના રૂપ છે. ‘ જ્ઞાન વિના પશુ સારિખા બણે એણે સંસાર ’ એ ટંકશાળી વચન છે.”

સિંહ રથ એવો હું-તેને પૂર્વભવની પ્રિયા આ ભવે વિદ્યાધરીરૂપે પ્રાપ્ત થવાથી એનામાં અતિશય રક્ત થયો. એ ચાર દિન રાજધાનીમાં રહેતો ને તરત માફ મન સમ ભૂમિના પ્રાસાદે પહોંચી જતું. આંખના પલકારામાં વિદ્યાબળે ત્યાં જઈ ચઢતો ને મહિનાના મહિના અનંગ વિલાસમાં ગાળી નાંખતો. વળી રાજકાજ સ્મૃતિપટમાં તાજું થતાં હઠમ નગરભણી માંડતો. મારા આવા ગમનાગમનથી લોક સમુદાયે માફ ‘ નિગગઈ ’ એવું સ્વભાવસિદ્ધ નામ પાડ્યું. વર્ષાકાળની હેલી માફ કેટલોયે સમય વહી ગયો.

ત્યાં એક દિવસ વ્યંતરે વિજ્ઞપિત કરી કે મહારાજ ! ઇંદ્ર-
મહારાજ તરફથી મને બોલાવવામાં આવ્યો છે અને ત્યાં કેટ-
લોક સમય સ્થિરતા કરવી પડશે. માટે આપ હવે કનકમાળાની
સંભાળ આપનાજ શિરે ઉપાડી દેવો અથવા તેણીને મારી
ગેરહાજરીમાં જરાપણ અસુખ ન થાય તેવો શીઘ્ર પ્રબંધ રચો.

પ્રેમી શું ન કરે ? ઝટપટ કારીગરોને નિમંત્રી પુંડર-
વર્ધનપુરની સમીપમાં કનકપુર નામા નવું નગર વસાવવામાં
આવ્યું. ઉત્તંગ શિખરોથી શોભતા મંદિરો મધ્યભાગમાં
ખડા કરવામાં આવ્યા અને ધનવંત વ્યવહારીઆઓથી
નવું નગર દીપી રહ્યું. અઢારે વર્ષોના ત્યાં વસવાટ થયો;
રાણી કનકમાળા પણ ધર્મવાસિતહૃદય હોવાથી અહર્નિશ
—જનપૂજન અને સ્વાધ્યાયધ્યાનમાં રકત બની, મારી સહ
ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગને સાધવા લાગી. પૂર્વ-
જન્મના સુસંસ્કાર યોગે અમ દંપતિનું ચિત્ત સંસારા-
સંકિતમાંથી શને: શને: પાછું હઠવા માંડ્યું. કમશ: એકદા
કર્મપાશ તોડવાનો સુયોગ સાંપડ્યો. હયગય રથ ચુકત
પરિવારે પરવરેલો હું ઉદ્યાન તરફ કુચ કરી રહ્યો હતો,
ત્યાં માર્ગે અતિ સુંદર એવો એક સહકાર (આમ્રવૃક્ષ)
મેં જોયો. એનાપર માંજર મહેકી રહી હતી અને મોટી-
મોટી લુંબો લટકી રહી હતી. કોયલના ટહુકડાથી વાતાવ-
રણ ગુંજાયમાન થઈ રહ્યું હતું. મધુકરો ચોતરફ રસ-
લુંટન અર્થે ઉડી રહ્યા હતા. કુદરતની આ અજબ લીલા

એતાં જ મને માંજર અહણુ કરવાની વૃત્તિ જન્મી અને હસ્તવડે લઈ પણુ લીધી. આગળ વધી ઉદ્યાનમાં પહોંચતાં મુગધીપૂર્ણ તરૂંતળે, લલના સહ કીડામાં કેટલોક કાળ નિર્ગમન કરી પુનઃ એજ રસ્તે પાછો ફરી આમ્રવૃક્ષ તરફ દષ્ટિપાત કરું છું ત્યાંતો તેની ફલ-ફુલના ભારથી ઉત્પન્ન થયેલી સુંદરતા ક્યાંએ અદ્રશ્ય થઈ ગઈ ! અલ્પાવધિમાં આ ભયંકર પરિવર્તન શું ! તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે ' મહા જ્ઞનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ ' અર્થાત્ મેં લીધેલી એક માંજરના દાળલાથી મારી પાછળ સારા પરિવારે અને નિકટવર્તી જનતાએ એ સહકાર સહ સંપૂર્ણ સહકાર કરી તેનાં ફળ-ફુલ ને પાન સુધાં ચુંટી લીધા. સ્વસ્વાર્થ-પૂર્તિમાં એની કારમી દશા કરી નાંખી ! અશ્વારૂઢ એવો હું ઘડીભર ત્યાં થંભી ગયો. અનુચર વર્ગમાં હવે શું થશે એવી ભીતિનો સંચાર થયો. આમ છતાં મારા મનોક્ષેત્રમાં તો કંઈ જુદીજ તરંગાવળી વહી રહી.

અથિર જીવનો આઉખો, ડાભ અણી જીમ ઓસ;
 અથિર રાજરિદ્ધિ સંપદા, ઉત્તમ ન કરે સોસ.
 અથિર જોખન નરનારિનો, જાણી નહીનો વેગ;
 અથિર કુટુંબ સહુકો મિલ્યો, પગ પગ અધિક ઉદ્વેગ.
 અથિર રૂપ કાયા તણો, ઇંદ્ર ધનુષ જિમ રંગ;
 અથિર માન રાજ તણો, જાણે ગંગ તરંગ.

અથિર અનિત્ય અસાસતો, એ સંસાર અસાર;
 ઈમ ચિંતવતાં લાધીયો, ત્યાગભાવ એકસાર.

તરતજ તુરંગપરથી હેઠો ઉતર્યો ‘ મન-ચંગા તો
 કથરોટમાં ગંગા ’ એ ઉક્તિ અનુસાર મમ અંતરગત ભા-
 વના અનુસાર શાસન દેવતાએ સાધુનો વેશ મારી સન્મુખ
 ધર્યો. મેં પણ ઉછળતે હૃદયે તે ગ્રહી લીધો. એની પહેલી
 અસર કનકમાળા પર થઈ. તેણીએ પણ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી
 આત્મજ્યોતિ પ્રગટાવવાના પવિત્ર પંથે પ્રયાણ કર્યું.
 હું પણ ગામ નગર આકાર ક્ષેત્ર આદિ સ્થાનોમાં પરિ-
 ભ્રમણ કરતો દશ પ્રકારના યતિધર્મનું નિરતિચારપણું
 પાલન કરતો. આત્મહિતકારક પાથેયને પ્રતિક્ષણ ગ્રહતો
 અને ક્રુધા, તૃષ્ણા, શીત, ઉણ્ણ, ડંસ, અચેલક, અરતિ, સ્ત્રી
 ચર્યા, નિષદ્યા, શત્રુતા, આક્રોશ, વધ, યાચના, અલાલ, રોગ
 તૃણસ્પર્શ, મળ, સત્કાર, પ્રસા, અજ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વ
 રૂપ બાવીશ પરિસહોને પ્રતિકુળતા કે સાનુકુળતાના લેશ
 માત્ર વિચાર વગર સમભાવે સહન કરતો અને અહર્નિશ
 અનિત્ય, અશરણ, સંસાર, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચિત્વ, આશ્રવ,
 સંવર, નિર્જરા, લોકસ્વભાવ, બોધિહર્લિલ અને ધર્મભાવના
 નામા દ્વાદશપ્રકારી આત્મોત્તતિ જનક વિચારણાનું ચર્ચણું
 કરતો પૃથ્વીતળ પર વિચરતો અચ્ચાનક અહીં ઉપસ્થિત
 થયો છું. ત્રણ મહાનુભાવોના અનુપમ બોધપાઠરૂપ
 ચરિત્રો સુણવાથી કેટલાયે નવિન આહ્લાદોમાં સ્નાન કરી

આપ ક્ષિતીશના આશહથી મારી લજ્જાસ્પદ કહાણી કહેવા પ્રેરાયો છું. આજે તેનો છેડો આવે છે.

ભૂપાળ ! વર્ષાકાળ રૂપ ચાર માસો પુરા થવાથી સાધુજનો માટે વિહારની વાડના દ્વાર જેમ ખુલે છે તેમ અમ ચતુષ્કની આત્મ કહાણીઓ વર્ણવવા રૂપ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થવાથી આપે અન્યત્ર વિચરવા રૂપ અનુજ્ઞા આપવા સ્વકીય મુખ-પદ્મના દ્વાર ઉઘાડવા ઘટે.

‘ સરિતા ને સાધુ વહેતાંજ નિર્મળા ’ એ લૌકિક ઉક્તિ અઘિસાર તપોધન ! આપને હું કયાં સુધી રોકી રાખી શકવાનો ! ત્યાગી જીવનને બંધન સંભવે પણ ખરાં ! છતાં આજને આજ એની વિચારણા ન ઘટે. પ્રભાવિક ચિંતા-મણીના સંગથી ન્યારે લોહ પણ સુવર્ણરૂપ થાય છે તો આપ સરખા પુનિતોથી હું પણ જરૂર પૂર્વ કરતાં વધુ શુદ્ધ થવાની ઇલાવાળો છું માટે થોડું થોભવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

કૈવલ્ય જ્યોતિઃ—

“કૈવળજ્ઞાન અર્થાત્ વિશ્વપરના પ્રતિક્ષણે અનતાં બાહ્ય-અંતર-ભાવોને જણાવનારું અપૂર્વજ્ઞાન. એ સર્વ પદાર્થોમાં ઉત્કૃષ્ટતમ વસ્તુ છે, એની પ્રાપ્તિ એટલે અનંતકાળના સંસાર પરિભ્રમણમાંથી કાયમ માટેનો ઉચ્ચારો. એની પ્રાપ્તિ એટલે શિવસુંદરીના અનુપમ મહાલ-યમાં પ્રવેશવાનો અપરિવર્તનીય પરવાનો. એની પ્રાપ્તિ એટલે સમભાવ દશાનો પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર ! પણ એ અણુમૂલી ચીજની પ્રાપ્તિ ધાર્યા જેટલી સુલભ નથી ‘ભાવ’ રૂપી દીવ્યચુર્ણના મિલાપ વિના ઇતર કોઈ પણ જાતની ભક્તિ કે શક્તિ, તપ કે જપ, દાન કે ધ્યાન, ત્યાગ કે વૈરાગ્યની ત્યાં સીપારસ પહોંચતી નથી ! ભાવની શ્રેણી વિના એનો કિનારો લાધે તેમ નથીજ. તસ્માદ્ ભાવો દિ કારણમ્”

રોજનો સમય થઈ ગયા છતાં આજે નૃપ વિજ્ઞાન-વીર હજી કેમ જાણતા નથી ! ગમે તેમ પણ આપણા સર્વેએ અહીંથી ડેરા ઉપાડવા ઘટે ! ‘આત્મદર્શન વિહુણા આપણે હજી ક્યાં લગી ભટકવાનું હશે એની પ્રતીતિ પ્રભુ શ્રાવર્ધમાન સ્વામીના મુખથી કરવી ઘટે.

ઉપરના વાક્યો ઉચ્ચારતાં મુનિપુંગવ કરકંડુએ ખાજ ખણવા સાડ કપડાના છેડા પર બાંધેલી એક સળી કહાડી. ખાજખણથી ખાજ ઘણી આવતી હોવાથી આ શલાકા તેમણે

સંયમ સ્વીકાર્યો ત્યારથી સાથે રાખી હતી. પૂર્વે એ દ્વારા ખાજ ખણીને કેટલીયેવાર તૃપ્તિ મેળવેલી. આજે પણ ખાજ ખણીને મુનિશ્રી પુનઃ તેને વસ્ત્રચંદીમાં વિટાળવા લાગ્યા.

હુમુહ સાધુને આ સાદી ખાજતમાં જુદુંજ સત્ય ભાસ્યું. તરત જ તે બોલી ઉઠ્યા. આહાહા ! રાજકાંડ આદિ સકળ માયાબળને સર્પ કાંચળીની માફક છેડનાર સંતનું દિલ હજુ આ સળીમાં રહેલું છે ! મોહવૃત્તિ વિના એનાં આવાં જતન હોય ! આપ સરખા નિષ્કલંક ચારિત્રધારી સાધુરત્નને આ સળીનો સંપર્ક એ તેજસ્વી આંખમાં રજ પડવા તુલ્ય અથવા તો અમૃતપૂર્ણ કામમાં વિધના બિંદુઓ રેડાવારૂપ હાનિકારક ગણાય.

હુમુહ પોતાનું કથન પુરું કરે તે પહેલાં નમિરાજર્ષિ બોલી ઉઠ્યા: હે હુમુહ અનગાર ! રાજકાજની સર્વ ચિંતા જ્યારે આપ જેવા મહાબુજે પંકજવત્ વિસારી મેલી છે ત્યારે વળી આ શલાકા પ્રકરણમાં આપ કાં આંચ બોલો છો ?

‘સાધુ સાધુ ! આજ આપ સર્વ કંઈ દિશામાં જઈ રહ્યા છો ?’ એમ બોલતાં નિગ્ગઈ પ્રત્યેકબુદ્ધ કે જેમનું અપર નામ જંધાર મુનિ હતું તે નમિજીને કહેવા લાગ્યા.

ક્ષમાનિધિ ! મિથિલા નગરી દાહે નમે દહતિ કિંચન જેવું નિર્લેપ વાક્ય વદનાર આપ પોતે એક જાતની નિંદા સિવાય શું આચરી રહ્યા છો ? સાવધાન થઈ વિચારોને

કે એ ઉભયની સામાન્ય વાતમાં આપ માથું મારીને એ વગર શું અન્ય કરી રહ્યા છે ! કાં એટલું નથી અવધારતા કે-‘ આપણી જેવી કરણી તેવી પાર ઉતરણી; અને જે જેવું કરશે તે તેવું ભોગવશે ! ’

આમ અર્ચાના નિમિત્તભૂત પોતાને જોઈ કરકંડુ ઋષિ સર્વને ઉદ્દેશી બોલ્યા: દેવાનુપ્રિયો ! એક એકને વૃથા ન ટોકો. ‘ અહિત થાય તેવા કાર્યથી જે વારે તેજ સાચો હિતસ્વી છે ’ એટલે મને કાંઈ હુમખણની વાતથી લેશમાત્ર ખોટું લાગ્યું નથી તેમ એમની ભાવના કાંઈ મારો દોષ જોવાની પણ નથી. એમનું કથન અક્ષરશઃ સત્ય છે. આટલા કાળ લગી એ નજીવા બંધનમાંથી મારી કામના ન ખસી એનો મને પશ્ચાત્તાપ થાય છે. મારે એટલી અંતર શુદ્ધિ કરવી રહી. એમ ઉચ્ચારતાં મુનિશ્રી કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન થયા.

આવા શુદ્ધ સંયમીને ઉપદેશ દેવા લાયક હું કોણ માત્ર ! કેવી સાહસવૃત્તિ ! એમ વિચારતાં હુમ્મુહમુનિ, તેમને ઠપકો દેવા જનાર નમિરાજ, અને એ કાર્યને નિંદાની કોટીમાં મુકનાર ગંધાર મુનિ, સાધુ પ્રવર શ્રીકર-કંડુનું અનુકરણ કરતાં, સ્વદોષ શોધનમાં અંતર ઉથલાવતા કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન થયા. દરેકને પોતાના અદ્વ. દોષો પણ ઉડા ઉતરતાં પહોંડ જેવા દેખાયા. પશ્ચાત્તાપનો પાવક વધુ જોરથી પ્રગટી ઉઠ્યો. કર્મરજ રૂપી ઇંધનો એમાં સ્વાહા થઈ રાખ થવા માંડ્યા. ધર્મધ્યાનમાંથી સર્વના આત્માઓ

શુકલ ધ્યાનમાં લીન થયા. બીજા પાયા પર નિશાન મંડાયા. ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થયેલ કરકંડુ મુનિને કેવળ-જ્ઞાન ને કેવળ દર્શનરૂપ જ્ઞાન યુગ્મનો લાભ થયો. પછી તો એની જ્યોતિ લંબાઈ અને અદ્યકાળમાં એ અપૂર્વ પદથી શેષ ત્રણે પ્રત્યેકયુગ્ધો ક્રમશઃ કેવળી બન્યા. પ્રત્યેકના મનમાં સળી જોતરવા રૂપ નાનાશા કાર્યની ઉલ્લેખનામાં પડી પોતે કેટલો પ્રમાદ સેવ્યો એનાજ વિચારો ઉદ્ભવતા હતા. એમાંથી જ એઓને અંતિમ ધ્યેયના નિર્મળ દર્શન થયાં. ચાતુર્માસના પ્રારંભ કાળે ભૂપ વિજ્ઞાનવીરે ઉચ્ચારેલા વચનમાં ‘તમોને પણ લાભ થશે’ એ શબ્દો યાદ આવ્યા.

પ્રથમ તો નૃપ ન પધાર્યાના કારણની જિજ્ઞાસા રહી હતી; પણ હવે તો કેવલજ્ઞાનરૂપી લોકાલોક પ્રતિભાસક આરિસા દ્વારા તે સહજ જાણી શકાય તેમ હતું. અરે પણ જાણવાની જરૂર ક્યાં હતી ! કેવલ્યના બીનતારી સંદેશાથી જ્યાં દેવવૃંદોના સમૂહો જ ઉત્સવ અર્થે ઉતરી પડ્યા ત્યાં વળી નરનાથની ગેરહાજરી હોય ! નિમેષમાત્રમાં ચતુર્મુખ ચક્ષુનો પ્રાસાદ સહસ્રમુખ કે લક્ષમુખ જેવો થઈ પડ્યો. દેવકુળના ચાર દ્વારથી પ્રવેશેલા આ ચાર ભિન્ન દેશી મહાત્માઓમાં સામ્યતા સવિશેષ હતી ને તે સૌ કોઈને આકર્ષતી હતી.

સહસ્ર પાંખડીવાળા, દેવકૃત સુવર્ણ ક્રમળ પર વિરાજી મુનિવૃષભ કરકંડુએ દેશના દીધી. પ્રત્યેક આત્મા જ્યાં

લગી સંસારમાં છે ત્યાં લગી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય રૂપ અષ્ટવિધ ક્રમોની જાળમાં સપડાયેલો છે. એના એકસો અઠ્ઠાવન તંતુઓ એવા તો આંટીધુંટીથી વિંટળાઈ વળેલા છે કે સંપૂર્ણપણે વીર્ય દાખવ્યા વગર ભાગ્યેજ કોઈ આત્મા એમાંથી છુટકારો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જ્ઞાની પુરુષોએ અર્થાત્ જેઓએ એ નિખિડ તંતુઓ તોડી નાંખી કર્મરિપુઓને પરાજય પમાડ્યો છે તેવા અનુભવી મહાત્માઓએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ આત્મિક શુભોને અતિ નિર્મળ કરવામાં સુકિતનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે. જિજ્ઞાસુ માટે એ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ આવશ્યક છે. જેટલે અંશે એમાં પ્રગતિ એટલે અંશે કર્મશત્રુપર વિજયશ્રી સમજી લેવી; એ કારણથી સાધુ-શ્રાવકરૂપ દ્વિવિધ માર્ગે પ્રયાણ કરવા સર્વેએ તૈયારી કરવી.

ભગવન્ ! આ પ્રાસાદ નિર્માણ કરવાની નુકતેચીની કરનાર દેવ હાલ ક્યાં બિરાજે છે ? એ દ્વારા ચાર સંતોનું જીવન લક્ષ્ય સધાશે, એ તેનું કથન આજે સાચું નિવડ્યું છે તેથી એના સંબંધમાં માહિતી મેળવવાનું મને ખાસ કારણ છે. કર્મોડીને પ્રકુલ્લવદને નમ્રતાથી વસુધાધિપ વિજ્ઞાનવીરે દેશનાની સમાપ્તિ થતાં પ્રશ્ન કર્યો.

રાજન્ ! અમો ચારેને તમારી વિનંતી ફળી છે. અમારા સર્વ કાર્ય સધાયા છે એમ કહેવામાં જરાપણ

અતિશયોક્તિ જેવું નથી. તમારો એ દેવ મિત્ર સ્વર્ગમાંથી અયવી તમારી રાણી સુમતિની કુક્ષિએ પુત્રપણે ઉદ્ભવ્યો છે અર્થાત્ તમારો જ્યાનંદ કુંવર એજ પૂર્વભવનો દેવજીવ ! ભાવિકાળે ચતુર્મુખ પ્રાસાદથી એને લાભ થવાનો છે. એટલા સારૂ તેણે આવીને તમને પ્રેરણા કરી હતી.

ભૂપ વિજ્ઞાનવીર કર્મરાજના વિચિત્ર તમાસા અને અદ્ભૂત પ્રયોગો શ્રવણ કરી, વિસ્મિત થયો. માનવજીવનનું સત્ય લક્ષ્યગિંદુ લૌકિક એશઆરામોની ઉત્ક્રાંતિમાં નહિ પણ લોકોત્તર કલ્યાણ એટલે સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપની સિદ્ધિ રૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રગતિમાં રહેલું છે એવી સચોટ પ્રતીતિ થઈ-મન ભાવના હિંડોળે હીંચવા લાગ્યું.

પર્ષદ ગણમાંથી કોઈ અનગાર થવાના અભિલાષી બન્યા તો કોઈ દેશવિરતિધર્મના આરાધક થયા. યથા-શક્તિ મત પમ્યદ્વંષાણુ વિહૂણે જવલ્લેજ કોઈ રહી ગયો હશે. નૃપ વિજ્ઞાનવીરે પણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત બારમતરૂપ શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો. સુમતિ વલ્લભાએ પણ સ્વામીના કાર્યનું અનુકરણ કયું.

આમ ચતુર્મુખ જક્ષે સંસારી કામનાઓની પૂર્તિ કરી ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠા નગરની પ્રતિષ્ઠા વધારી હતી. જ્યારે આજે ચતુર્દાર પ્રાસાદે આત્મિક વાંછનાઓની સાધના દ્વારા એનો દિગ્ગંત વિસ્તાર વધાર્યો. ભવસાગર તારનારૂં એ અદ્વિતીય ધામ બન્યું.

પ્રત્યેકબુદ્ધ જ્ઞાનીએ તો અદ્વકાળમાં ત્યાંથી સિધાવી ગયા છતાં અહ્નિશ બાબુકોના આગમનથી એ સ્થળ રજિયામણું કાયમ રહ્યું. યાત્રિકોના અંતરનાદોથી વાતાવરણમાં અજબ નિવૃત્તિ પ્રસરી રહી. વ્રતધારી વિજ્ઞાનવીર સવાર-સાંજ ત્યાં આવતો. ઘડીભર વેદિકા સન્મુખ દ્રષ્ટિ સ્થાપી ધ્યાનમગ્ન થતો. કોઇવાર ગતકાળના સ્મરણપટો ઉકેલતો.

હવે તે પૂર્વકાળનો ભૂપમાત્ર નથી રહ્યો. પ્રત્યેક બુદ્ધના ચરિત્રોએ એનામાં કંઈને કંઈ ઉર્મિઓને જન્મ આપ્યો છે. આજે તે સંસારમાં રહ્યા છતાં ‘ધાવ ખીલાવત બાળ’ વાળા પરિણામોથી આકંઠ ભરેલો છે. પુરની પ્રજ્વળના કચ્ચાણુ-પ્રશ્નોમાં કિંવા સુમતિ પ્રીયાના કોડાપ્રસંગોમાં અથવા તો જ્યાનંદ કુમારના બાલોચિત વિનોદોમાં રમણ કરે છે. છતાં એ એનું ધ્યેય નથી. એ કાળે હૃદય-શુદ્ધિમાં ખીણ એક જ્યોતિ સતત પ્રગટતી જ રહે છે અને તે એજ કે-ક્યારે એ મહાનુભાવોના રસ્તે હું ગતિમાન થઈશ ? વ્યવહારના બંધનો પ્રેમદ્વારા તજવા એતો તીર્થંકર કિંવા પૂર્ણ ભાગ્યશેખરોને માટે સહજ હોય ! બાકી વ્યવહાર સૂત્રે સૂત્રિત આત્માઓ એમાં શીઘ્રતાથી ન ઝંપલાવી શકે એ સમન્વય તેવું છે. કોલાહલ વા આકંદન કરાવી આત્મ ઉન્નતનો પંથ લેવાનું તેમને માટે શક્ય છતાં ઉચિત નથી મનાતું. એ કક્ષાના જીવો ‘અંતરથી પંકજ જેવા નિર્મળ’ છતાં સમયની રાહ જોતાં સ્વક્રુરમાં પરાયણ રહે છે. નિમિત્ત

મળતાંજ તેમનો આત્મા સિંહ માફક આકોશ કરતો બહાર પડે છે. શિયાળવૃંદ સમ નથી તે ડરપોક બનતો કે નથી તે ક્ષણવિધ્વંસી કીર્તિ-કથામાં ઢળી પડતો. જ્ઞાન-યુક્ત વિરાગતા હોવાથી તેનું ધ્યેય અડગ અને એક જ હોય છે. ઉપસર્ગોની આવલી કે કષ્ટોની પરંપરા એને મન રમતના ખેલ જેવાં છે. લક્ષ્યસિદ્ધિ એજ એનો મુદ્રાલેખ હોય છે. એને વરે છે ત્યારે જ એ આત્મા જ પે છે.

જ્યાનંદ ચૈત્ય વયમાં આવતાં જ વિજ્ઞાનવીર એ ખરેખરે વીર બન્યો. ચીરકાળની અભિલાષાનો સ્ફોટ કરતાં પોતે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવા માંગે છે એ વાતનું નિદર્શન કરાવ્યું. માત્ર અનુમતિની જ ઢીલ છે. સર્વ પ્રકારની સાનુકુળતામાં માત્ર હસતા મુખનું પ્રયાણ ઇષ્ટ છે. સ્નેહાળ હૃદયના એ પ્રેમાળ શબ્દોએ પ્રથમ સંબંધીવર્ગમાં આછો સંક્ષોભ ઉપજાવ્યો; છતાં સૌને નૃપની વાત યથાર્થ સમજતાં એકે અવાજે સંમતિ દર્શાવી. જ્યાનંદને સિંહાસનારૂઢ કરી નિષ્કમણોત્સવ ઉજવવાનું સૌએ સાથે મળી નક્કી કર્યું. તરત જ એને લગતા ફરમાન બહાર પડ્યા.

મહાન્ પુરૂષોના જીવનવૃત્તોને દીવાદાંડી સમ આજે-ખનોર નરનાથ એનોર વય અનુભવ લેવા હસ્તમાં ઓઘાં મુહૂર્ત સહ વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

નાલંદામાં પ્રભુ સમીપે:—

“લાખેણી કણ્ણ ! જીવનનો અનુપમ લ્હાવ ! તેજ સમયે હશે કે જે વેળા પરમાત્મા શ્રી મહાવીર દેવની પર્વદામાં બેસી વિવિધ પ્રશ્નો રજુ કરતા શ્રેણિક ભૂપને નજરે નિહાળવાનો અને શ્રીમુખથી એના યથાર્થ ઉત્તર શ્રવણ કરવાનો સુઅવસર જોણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો હશે ! આજે નાલંદાના અવશેષો નિરખીને પુરાતત્વશોધકોના અંતરોમાં કંઈ કંઈ ઉર્મિઓ ઉદ્ભવે છે ! કેટલાયે અનુમાનોમાં ઉંડા ઉતરી આજે તેઓ ગતકાળની શ્રૃંગ્ખલાના અંકોડા જોડવા યતન કરે છે. તો પછી એ કાળે એનાં મહત્વ અનેરા હોય તેમાં શી નવાઈ !”

રાજગૃહના એ શાખાપુરમાં ભગવાન વર્ધમાને એક —બે નહિં પણ ચૌદ ચોમાસાં અવારનવાર કરેલાં. મગધ-દેશનો સ્વામી શ્રેણિકરાજ પ્રભુશ્રીનો ચુસ્ત ઉપાસક હતો. રાજગૃહાન્તર્ગત નાલંદા એ વિદ્યાનું અપૂર્વ ધામ હતું. સંખ્યાબંધ વિદ્યાપીઠો, જ્ઞાનપિપાસુ સ્નાતકગણ સાડે નિર્માણ કરાયેલા વિહારો અને નિવાસગૃહો, તેમજ દરેક પ્રકારના દર્શન સંબંધે ઉંડું જ્ઞાન અર્પતી સંખ્યાબંધ પાઠશાળાઓ, એ નાલંદાનો અનુપમ શણગાર હતો ! અન્ય દેશના મુસાફરોને માટેનું એ અનુપમ યાત્રાધામ. સરસ્વતી દેવીના પૂર્ણપણે બહુમાન ત્યાં જ થતા. મગધની સર્વદેશોમાં ઉજવળ યશ-કીર્તિનું કારણ પણ એને જ

આભારી. જૈન-બૌદ્ધ-સાંખ્ય આદિ જૂઠા જૂઠા દર્શનોની નય પ્રમાણ નિરૂપા ભાંગાથી થતી ચર્ચાઓ દિવસ ઉગ્યે શરૂ થતી તે માંડ મોડી રાતે શાંત પડતી. પ્હો ફાટતાં નાલંદાની ભાગોળે સંખ્યાબંધ અતિથિઓ ને આગંતુ-કોનો મેળો જામતો. એમાં જ્ઞાનજિજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીથી માંડી અનુભવ અને પાંડિત્યનાં પ્રવચનો કરી જેનાં ગાત્રો ઢીલા પડવા આવ્યા છે એવા વૃદ્ધ પંડિતો ને વિદ્યાવિશારદોનો યોગ થતો. શાસ્ત્રોના કર્ણપ્રિય, મંજુલ સુકતોથી સરોવરનો તીરપ્રાંત ગાજી રહેતો. શારદા મૈયાના આ ધામમાં ભાગ્યેજ કોઈ નિરક્ષર શોધ્યો જડતો. એ કાળના તક્ષ-શિલા, વિક્રમશિલા અને ઉદન્તપુરીના વિદ્યાપીઠોમાં નાલંદા અગ્રપદે હતું.

આજે ત્યાં ચરમ જિનપતિ પુનઃ એકવાર પધાર્યા છે. પાછલી પોરિસીનો સમય છે. લિન્નલિન્ન વિષયોપર જ્ઞાનગર્ભિત આલાપ સંભાષો પ્રવર્તી રહ્યા છે. સંખ્યાબંધ વિદ્વાન શખ્યોથી પરવરેલા સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર મધ્યભાગે વિરાજ્યા છે. હાજર રહેલ સમુદાયમાં પ્રત્યેકખુદ્ધ ચતુષ્ક તેમજ સાધુ વિજ્ઞાનવીર પણ છે. ન્યારે ઉપાસક વૃંદમાં, મગધપતિ શ્રેણિક, નિખ્જાતબુદ્ધિ અભયકુમાર, શ્રેષ્ઠિરત્ન શાલિભદ્ર અને જૂઠ્ઠરૂપતિ સમ પ્રજ્ઞાવંત ધન્ય શેઠ, આવક શિરોમણિ 'પુન્ય' આદિ કેટલાયે તત્વધમ્મુકો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

પ્રભુજી ! આપ સરખા સાક્ષાત્ લોકાલોકના પ્રખરજ્ઞાતા

વિદ્યમાન છતાં, સાધુરત્ન જમાલિ અને વિદુષી પ્રિયદર્શનાને આ તે શું સુઝયું હશે ! જો કે હું એમના જેટલો તત્વજ્ઞ તો નથી, છતાં મને તેમની બુદ્ધિ પર હાસ્ય છુટે છે ! વ્યવહાર કુશળ માનવી તરીકે કહું તો આપ સરિખા લોકોત્તર પુરૂષના વચનમાં શંકા ધરવી એજ પ્રથમ તો દુધમાં પોરા કાઢવા બરાબર છે ! વળી વ્યવહારિક દશાનો સંબંધ પણ લક્ષમાં લેવો જોઈએ ના ! અત્રુટ શ્રદ્ધાના ધણી મગધપતિએ વાતનો આરંભ કરતાં જણાવ્યું.

સ્વામિનુ ! આ બધા મત-મતાંતર જોઈને મને પણ શ્રેણિકરાજ જેવો પ્રશ્ન સહજ ઉઠે છે. સાધુ વિજ્ઞાનવીરે સ્વર પુરતાં ઉચ્ચાર્યું.

મહાનુભાવો ! સવાલ વાસ્તવિક છતાં પૂર્ણ વિચારના અભાવયુક્ત છે. ‘ ક્રિયમાણં કૃતમ્ ’ એ આગમ વચન દેખાવમાં લધુ છતાં અર્થગંભીર છે. સાદું લાગવા છતાં ઉંડી શુંચવાળું છે. ‘ મારું ’ વચન છે એટલે મિથ્યા નજ હોય’ એમ માનવું એ એક જૂદી વાત છે અને દરેક વચન સ્વપ્રશ્ના કસોટીએ ચઢાવી ચઢણુ કરવું એ પણ જૂદી બાબત છે. પ્રથમમાં વ્યક્તિ પરત્વેનો વિશ્વાસ આધારભૂત છે, જ્યારે બીજામાં આત્મપ્રતીતિની સ્પષ્ટ પ્રભા જણાઈ આવે છે. એકનો લાભ મર્યાદિત હોઈ, ચળવિચળના સ્વભાવયુક્ત છે જ્યારે બીજાનો પ્રગતિકારક ને અનુભવ જનિત હોવાથી સ્થિરતાપૂર્ણ છે. મારું વ્યક્તિત્વ કિંવા સર્વજ્ઞપણું બાબતે રાખીએ

તો ઉભય રીતિમાં બુલ થવાનો સંભવ છે; છતાં એકમાં નિરાશાનો સૂર એ કંઈ અંત ભાસમાન થાય છે, જ્યારે અન્યમાં ઉલટની આગાહીસૂચક ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરીથી ગણવારૂપ તાલાવેલી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

એટલે પ્રસ્તુત વિષય પર આવતાં મારે કહેવું જોઈએ કે જમાલિ કે પ્રિયદર્શના, કર્માવરણને લઈ મારા ઉક્ત સૂત્રનું રહસ્ય ન સમજ્યા અને વિપરિત પ્રરૂપણ દ્વારા ભવબ્રમણમાં આગળ વધ્યા એ ઠીક નથી થયું, છતાં અષ્ટકર્મના નિમિત્ત કોકડાને ઉકેલવા જતાં, અસાવધપણે એમાં કોણ નથી બંધાઈ ગયું ? જયી ગયેલાનાં ઉદાહરણો વિરલ ને અદ્ય સંખ્યામાં જ છે ! જ્ઞાનીને એ દશાપર પણ સમભાવ હોય. ભૂપતિ ! એમાં સંસારના સંબંધને કે વ્યવહારના બંધનને આગળ કરવાનું પ્રયોજન ન હોય !

ક્ષમા કરશે ભગવન્ ! પણ આપ સરખા ત્રિલોકના નાથનું વચન અવગણી તેઓ કેવળ પોતાનું જ બગાડી રહ્યા છે એમ નથી, પણ ઉલટું કેટલાયે ભોળા જીવોનું ઉપદેશ દ્વારા અકલ્યાણ કરી રહ્યા છે ! આપની ઈશારા માત્ર અનુમતિ મળતાં આજે જ હું તેનો પ્રતિકાર કરી દઉં. એ નિન્હવોને શાસનમાંથી અર્ધચંદ્ર આપ્યે જ છુટકો. કોહુંવાઈ ગયેલા પદાર્થ જેવા તેઓ સાધમાં રહી સારાને હાનિ પહોંચાડે તે કરતાં દૂર ફેંકાયાજ સારા ! પ્રમળ ધર્મરાગથી ઉત્તેજિત બની શ્રેણિકરાજ વચમાં બોલી ઉઠ્યા.

પણ વીતરાગને એની શું અસર ! સંમંતા રસમાં સદૈવ સ્નાન કરી રહેલા અને જ્ઞાનરૂપી નિર્મળ આરિસાથા સચરાચર જંગતના સમય સમયના બાવેા જાણી રહેલાં વિભુ મહાવીર, જરામાત્ર આવેશ કે ઉછાળા વગર પોતાની મિષ્ટ વાળીએ. બોલ્યા:-દેવાણુપ્રિય ! આમ આકળા ન થાવ. અરિહંત-તીર્થંકર કે જિનેશ્વરોએ પ્રરૂપેલા સ્વાદ્વાદ માર્ગ પ્રત્યે આપની આટલી અમેઘ આસ્થા હોય એ જરૂર શાસનશોભાનું અને આત્મ ઉત્તતિનું અદ્વિતીય કારણ છે. પણ પોતાના માપે અન્યને માપવાનું સાહસ ન કરો. વીરનરનું કાર્ય પડતાને પાઠુ મારવાનું હોય કે દયા ખાવાનું ! એવે સમયે માધ્યસ્થ કે ઉપેક્ષા ભાવના ઘટે કે તિરસ્કાર વા વિરોધવૃત્તિ શેલે ! ભય, ત્રાસથી ઠેકાણે લાવેલા ચીરકાળ સ્થિર રહેશે કે પ્રેમભરી સાચી સમજથી અણાયેલા ? આ ચિંતન કરવા જેવો સવાલ છે. લૌકિકથી નિરાળો એવો લોકોત્તર પુરૂષોનો ન્યાય છે, પુરૂષાર્થ ફેરવવાનું સાધન-મુળ કારણ છે કે નિમિત્ત કારણ ? મતિમાં વિપર્યાસ ઢાળલ કરનાર મુળકારણ તો કર્મ છે જ્યારે આચરી રહેલ વ્યક્તિ એ તો નિમિત્તરૂપ છે. તો પછી ખરી રીતે શિક્ષાપાત્ર કોણ છે ? આટલું યથાર્થ રીતે વિચારતાં જ ખરી નાહ તમે પારખી શકશો. સમઘને શીરે રહેલ બેાળે જાતપર ખેંચી લેતાં જરૂર વિચાર કરશો. આકર્ષણનું સાધન ‘લીતિ’ નહિ પણ ‘પ્રેમ’ છે એનું તમને જ્ઞાન થશે ત્યારે જ શાંતિની કિંમત અંકાશે. અન્યની

ચિંતા અને તે પણ આત્મ વિષયમાં આપ કયાંસુધી રાખી શકશો ? જાણો છો ને કે આત્મિકશ્રેયમાં પરસ્પરની સહાય પણ અમુક શ્રેણી સુધી કામ આવે છે, પછી તો સ્વયં જાતે જ આગળ વધવાનું હોય છે. એટલું તો નિશ્ચિત માનજો કે ઘાતીકર્મોના ક્ષય વિના કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ નથી.

પરમાત્માના વચનની અવગણના એ 'ગુન્ડો' નથી પણ આત્માનો અધઃપાત છે ! એક અપેક્ષાએ માનો કે એ ગંભીર ગુન્ડો છતાં એની શિક્ષા શારિરીક કરતાં માનસિક ધારણ પર રચાયેલી હોવી જોઈએ. જે કર્મ આત્માને વિપરીત માર્ગે દોરી રહ્યું છે તેને વિદારવા જ્ઞાનરૂપ ધ્વજાજ દેખાડવો ઘટે. જેને મધુર-મીઠાં કલ્પવૃક્ષનાં ફળ ન લાવે, અમૃતપૂર્ણ સલીલવાળી સરિતાનું જળ ન ગમે, તેને ડાહ્યા પુરૂષો કઈ કક્ષામાં મૂકશે. એવી માન્યતાવાળાની યુદ્ધિના કેટલા દામ અંકાશે ? સુવર્ણને પિત્તળ કહેવાથી જેમ તે કિંમતમાં ઉતરી પડતું નથી, તેમ સર્વજ્ઞના વચનોને થોડા ઘણા અવગણે તેથી તેના મૂલ્ય જરામાત્ર ઘટવાના નથી.

હવે મુનિ વિજ્ઞાનનો પ્રશ્ન વિચારીએ: જો મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એ દ્વંદ્વ અનાદિકાળથી છે, તો પછી મત-મતાંતર આહુ હોય તેમાં નવાઈ જ શી છે ? અજ્ઞાન અને જ્ઞાન એ તે પૂરા ત્રિવિધ કિંવા અંધકાર ને પ્રકાશના જેવું યુગ્મ. પહેલાંના સદ્ભાવે જ પાછળનાની કિંમત છે. એમાં ક્ષયોપશમની તરતમતા પર વસ્તુસ્વરૂપ નિરીક્ષણતાની દીર્ઘ-

દર્શિતાનો આધાર છે. તેથી જ શાનીપુરૂષો અગર હું અથવા સ્યાદ્વાદ માર્ગ, નયની અપેક્ષાથી સાંખ્ય, મીમાંસક, વૈશેષિક, બૌદ્ધ કે એ સિવાયના ઇતર દર્શનોને જીનદર્શનના અકેકા અંગરૂપ લેખીએ છીએ. તેથી જ અમારો સમ-ભાંગી ન્યાય સર્વદર્શનોમાં અનન્ય મનાય છે.

મિથ્યાદ્રષ્ટિ આત્માઓ પોતાનો કલ્લો ખરો કરવાની વૃત્તિથી વૃથા કલેશવૃત્તિમાં ઘેરાય છે. સ્વ સર્વોપરિતા સ્થાપવા અનેક કુચુક્તિઓની જાળ રચે છે અને સરવાળે ઘાણીના બળદની દશા અનુભવે છે.

સમ્યક્દ્રષ્ટિ પણ આંખ ઉઘાડી એ બધું જુએ છે; છતાં અપેક્ષાથી હરેકમાંથી સત્યને તારવે છે. એ સિવાયના સર્વને જરાપણ પ્રકૃતિમાં વિકાર અનુભવ્યા વગર કે કલુષિતવૃત્તિ દાખવ્યા વિના છોડી દે છે. એ બધામાં જડ છતાં પણ ચેતન પર સ્વાર બનેલ કર્મપ્રકૃતિના દાવો તરફ મીટ માંડે છે, વિવેકદશા જગાડે છે. પક્ષપાતના રંગીન ચરમા ઉતારી નાંખી, રાગદ્વેષ અને મોહરૂપી મત્તદશાને ત્યજી દઈ, આત્મશ્રેય તરફ દ્રષ્ટિ રાખી આગળ વધે છે.

ભયો ! આજની આટલી પણ વાત પુનઃ વિચારી, મનન કરી ગળે ઉતારવા ચતન કરજો. તો જ પ્રશ્નકર્તા, ઉત્તરદાતા અને શ્રોતાનો સમય લેખે ગાળ્યો ગણાયો.

